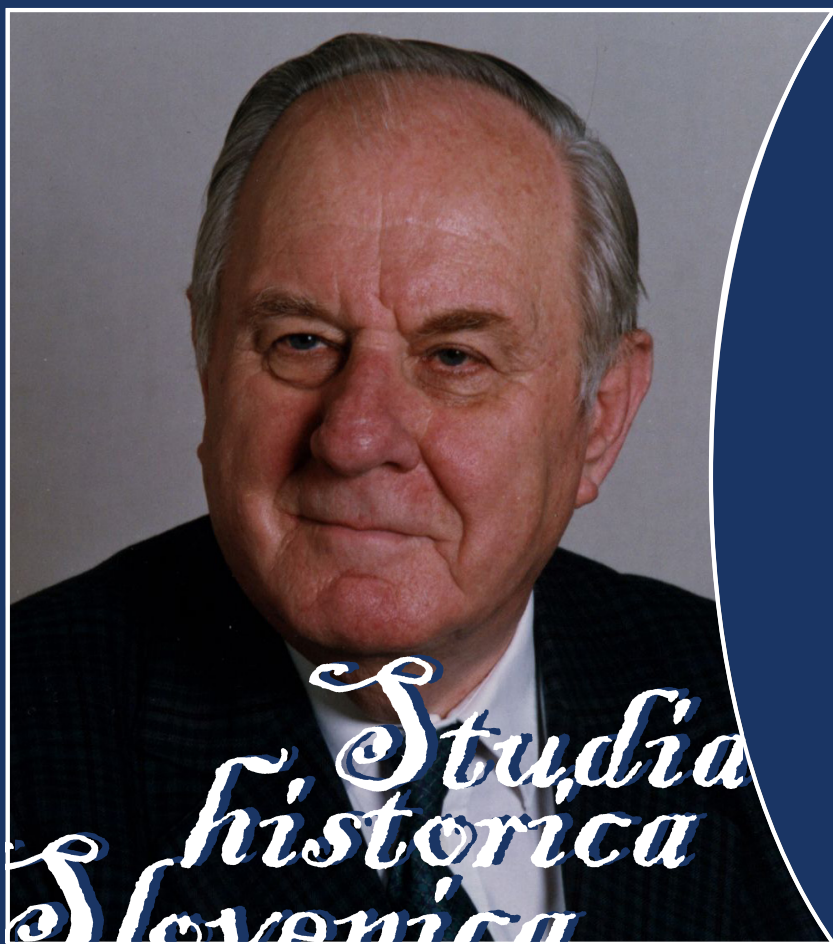

Studia Historica Slovenica

*Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review*

2024

2

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Humanities and Social Studies Review

letnik 24 (2024), št. 2

ZGODOVINSKO DRUŠTVO
DR. FRANCA KOVAČIČA
V MARIBORU

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU

MARIBOR 2024

Izdajatelj / Published by

ZGODOVINSKO DRUŠTVO DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

HISTORICAL SOCIETY OF DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

<http://www.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

ZRI DR. FRANCA KOVAČIČA V MARIBORU /

ZRI DR. FRANCO KOVACIC IN MARIBOR

Uredniški odbor / Editorial Board

dr. Karin Bakračević, dr. Rajko Bratož,

dr. Neven Budak (Hrvaška / *Croatia*), dr. Jožica Čeh Steger, dr. Darko Darovec,

dr. Darko Friš, dr. Stane Granda, dr. Andrej Hozjan, dr. Gregor Jenuš, dr. Tomaž Kladnik,

dr. Mateja Matjašič Friš, dr. Aleš Maver, dr. Rosario Milano (Italija / *Italy*),

dr. Jurij Perovšek, dr. Jože Pirjevec (Italija / *Italy*), dr. Marijan Premović (Črna Gora / *Montenegro*),

dr. Andrej Rahten, dr. Tone Ravnikar, dr. Imre Szilágyi (Madžarska / *Hungary*),

dr. Peter Štih, dr. Polonca Vidmar, dr. Marija Wakounig (Avstrija / *Austria*)

Odgovorni urednik / Responsible Editor

dr. Darko Friš

Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča

Koroška cesta 53c, SI-2000 Maribor, Slovenija

e-pošta / e-mail: shs.urednistvo@gmail.com

Glavni urednik / Chief Editor

dr. Mateja Matjašič Friš

Tehnični urednik / Technical Editor

David Hazemali

Članki so recenzirani. Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji.

Ponatis člankov je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

The articles have been reviewed. The authors are solely responsible for the content of their articles.

No part of this publication may be reproduced without the publisher's prior consent and a full mention of the source.

Žiro račun / Bank Account:

Nova KBM d.d.

SI 56041730001421147

Tisk / Printed by:

Dravski tisk d.o.o.

<http://shs.zgodovinsko-drustvo-kovacic.si>

Izvirke prispevkov v tem časopisu objavljata 'Historical – Abstracts' in

'America: History and Life'.

Časopis je uvrščen v 'Ulrich's Periodicals Directory', evropsko humanistično bazo ERIH in mednarodno bibliografsko bazo Scopus (h, d).

Abstracts of this review are included in 'Historical – Abstracts' and

'America: History and Life'.

This review is included in 'Ulrich's Periodicals Directory', european humanistic database ERIH and international database Scopus (h, d).

Studia historica Slovenica, Časopis za humanistične in družboslovne študije,

je vpisan v razvid medijev, ki ga vodi Ministrstvo za kulturo RS, pod zaporedno številko 487.

Izdajo časopisa sta omogočili Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost RS ter Mestna občina Maribor.

Co-financed by the Slovenian Research and Innovation Agency and the Municipality of Maribor.

*Studia
historica
slovenica*

Kazalo / Contents

V spomin / In Memoriam

IRENA SAPAČ: V spomin – ob stoletnici rojstva dr. Bruna Hartmana (1924–2011)	267
--	-----

Članki in razprave / Papers and Essays

VINCENC RAJŠP: V ersko dogajanje v Vzhodni Evropi od 16. do 18. stoletja. Slovenski pogled.....	277
<i>Religious Developments in Eastern Europe from the 16th to the 18th Centuries. The Slovenian View</i>	
BERNARD NEŽMAH: K ako je poročanje o protiturški vstaji v Bosni in Hercegovini 1875–1876 oblikovalo osrednje slovenske časopise: <i>Novice, Slovenca</i> in <i>Slovenski narod</i>	323
<i>How Reporting on the Uprising Against the Turkish Rule in Bosnia and Herzegovina in the Years 1875–1876 Shaped the Most Important Slovenian Newspapers: Novice, Slovenec and Slovenski narod</i>	
JURIJ PEROVŠEK: S lovenski pogled na Bolgare in Bolgarijo od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne	359
<i>Slovenian View on Bulgarians and Bulgaria from the End of the 19th Century to the Second World War</i>	
MIHA ŠIMAC: "Czech Brothers" in the Lord's Vineyard of the Diocese of Lavant: Czech and Moravian Seminarians in the Maribor Theological Seminary 1886–1893.....	403
<i>"Češki bratje" v gospodovem vinogradu lavantinske škofije: češki in moravski semeniščniki v mariborskem bogoslovju 1886–1893</i>	

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

TOMAŽ SIMČIČ: Primorska in borba za slovansko bogoslužje na prehodu iz 19. v 20. stoletje.....	443
<i>Primorska (The Slovene Littoral) and the Struggle for Slavonic Liturgy at the Turn of the 19th to the 20th Century</i>	
TOMAŽ KLADNIK in MATEJA ČOH KLADNIK: Slovanski jug v mariborskih spomenikih in imenih ulic.....	473
<i>The Slavic South in Maribor's Monuments and Street Names</i>	
KAJA MUJDRICA in GORAZD BAJC: Francoski pogled na slovensko-srbske spore leta 1989.....	509
<i>The French Perspective on the Slovenian-Serbian Conflicts in 1989</i>	
ALEŠ MAVER, TIMOTEJ MAVREK in MAJ HORVAT: Dvoje vstopov v slovensko zgodovino.....	537
<i>On Two Entries into Slovenian History</i>	

Avtorski izvlečki / Authors' Abstracts	565
---	-----

Uredniška navodila avtorjem / <i>Editor's Instructions to Authors</i>	571
---	-----

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

*Studia
historica
slovenica*

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

V spomin /
In Memoriam

*Studia
Historica
Slovenica*

V spomin – ob stoletnici rojstva dr. Bruna Hartmana (1924–2011)

V nedeljo, 29. septembra, je minilo sto let od rojstva dr. Bruna Hartmana, kulturnega zgodovinarja, dramaturga, prevajalca, bibliotekarja in dolgoletnega ravnatelja Univerzitetne knjižnice Maribor. Dr. Bruno Hartman je bil skoraj pol stoletja prva kulturna avtoriteta mesta, osrednja osebnost kulturnega življenja, udeležen pri mnogih projektih na področju kulture v Mariboru. Skoraj nič pomembnega ni minilo brez njegove navzočnosti. Hartmanovo delovanje in dosežke je težko predstaviti na kratko, ne samo zaradi obsežnosti, temveč tudi zaradi raznolikosti njegovih delovnih in raziskovalnih zanimanj, rezultat katerih so bili velikokrat konkretni uspehi s pomembnim javnim značajem.

Dr. Bruno Hartman se je rodil 29. septembra 1924 v Celju. Na Univerzi v Ljubljani je študiral slavistiko, francoščino in primerjalno književnost. Po uspešno končanem študiju leta 1951 se je zaposlil na učiteljišču in gimnaziji v Murski Soboti, nato je poučeval na Mariborskem učiteljišču. Od leta 1957 je deloval v Drami SNG Ljubljana kot lektor in dramaturg, nato kot lektor v Drami SNG Maribor. Od leta 1962 do 1965 je bil upravnik in umetniški vodja Slovenskega ljudskega gledališča v Celju. Od leta 1965 je nadvse uspešno vodil študijsko knjižnico v Mariboru in Univerzitetno knjižnico Maribor do svoje upokojitve v letu 1989. Leta 1976 je bil promoviran za doktorja znanosti z disertacijo *Celjski grofje v slovenski dramatiki*, ki jo je zagovarjal na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Leta 1979 je bil imenovan za bibliotekarskega svetovalca. Filozofska fakulteta mu je leta 1979 podelila naziv docent, leta 1984 naziv izredni profesor in leta 1989 redni profesor za področje literarnozgodovinskih znanosti. Umrli je 30. oktobra 2011 v Mariboru.

Vso širino njegovega vsestranskega delovanja nam odkriva njegova bibliografija, ki obsega več kot 1000 enot. Veliko let se je posvečal slovenistiki. O tem

Dr. Bruno Hartman, 28. december 1971 (UKM, Zbirka drobnih tiskov 821-b)

pričajo njegova doktorska disertacija, študije o Antonu Novačanu in številni članki o literarnem dogajanju v nekdanjem Mariboru. Z gledališčem se je ukvarjal kot lektor, dramaturg, umetniški vodja in upravnik. Za nove uprizoritve je prevedel številna dramska dela, med njimi vrsto umetnin svetovnih avtorjev. Bil je med pobudniki Borštnikovega srečanja v Mariboru in ga dolga leta sooblikoval. Je avtor publikacije *Slovensko dramsko gledališče v Mariboru do druge svetovne vojne*. V *Časopisu za zgodovino in narodopisje* je objavil veliko znanstvenih prispevkov. S kulturno zgodovinskimi razpravami je sodeloval na več znanstvenih zborovanjih. Vrsto let je sodeloval na kulturnozgodovinskih simpozijih Modinci, imenovanih po avstrijski vasici ob tromeji med Avstrijo, Slovenijo in Madžarsko, kjer se je srečeval z mnogimi eminentnimi zgodovinarji iz avstrijsko-štajerskega in drugih sosednjih državnih prostorov. Z biografskimi prispevki za *Slovenski biografski leksikon* in *Enciklopedijo Slovenije* se je uvrstil med najplodovitejše sodelavce za območje severovzhodne Slovenije. Poznan je kot izvrsten prevajalec proze, med katero uvrščamo dela Hemingwaya, Cronina in Remarquaa.

Od leta 1965 je usmerjal razvoj knjižnice v ugledno visokošolsko ustanovo. Prva leta po zaposlitvi v Študijski knjižnici se je posvetil njeni novi organizaciji. Imel je spoštljiv odnos do starejših bibliotekarjev, ki so bili v knjižnici zaposleni že pred njegovim prihodom. Dr. Stanislavu Kosu je zaupal funkcijo svetoval-

ca, upokojenemu prof. dr. Ivanu Dorniku pregledovanje starejših periodičnih publikacij, prof. Bogu Teplyju preučevanje *Marburger Zeitung*, nekdanjemu ravnatelju Študijske knjižnice prof. Janku Glazerju pa vodenje rokopisnega oddelka. Bil je odprt za njihove pobude in jim prisluhnil, ko so mu posredovali svoja znanja in dragocene izkušnje. Obstoječe stanje knjižnice je dopolnjeval in obogatil s svojimi zamislimi. Zavedal se je, kako pomemben vir podatkov za proučevanje zgodovine in kulturne zgodovine Maribora so periodične publikacije. Vse tiste, ki jih Študijska knjižnica ni imela, je pridobil v obliki mikrofilmov iz knjižnic v Gradcu. Da bi uporabnikom omogočil dostop do katalogov večjih evropskih knjižnic, je po dogovoru z njihovimi ravnatelji za svojo ustanovo pridobil kataloge v obliki mikrofišev. Veliko naporov je prva leta po prihodu v knjižnico vložil v izboljšanje statusa in delovanja ljudskih, šolskih in strokovnih knjižnic v mariborskem okraju, vzpostavitvi matične službe, združitvi Mestne in Delavske knjižnice ter konceptu knjižnične mreže v Mariboru. Ko je dobro spoznal tudi delo drugih študijskih knjižnic v Sloveniji je začutil, da bi bilo dobro povečati sodelovanje med njimi. Na zborovanju slovenskih bibliotekarjev leta 1968 je dal pobudo za ustanovitev Skupnosti študijskih knjižnic Slovenije in postal njen prvi predsednik.

Knjižnica se je z znanstvenimi zbirkami in izkušenimi bibliotekarji vedno bolj integrirala z Združenjem visokošolskih zavodov. Dr. Hartman je s sodelavci, predstavniki izvršnega sveta in visokošolskimi učitelji ugotovil, da ime Študijska knjižnica ne ustreza več delovnemu področju, ki ga je ustanova že več let opravljala. Leta 1970 je predlagal, da se preimenuje v Visokošolsko in študijsko knjižnico Maribor. Že takrat sta nastali viziji o Univerzi v Mariboru z Univerzitetno knjižnico kot eno njenih osrednjih ustanov in o novi knjižnični stavbi.

Dr. Hartman je bil zelo ponosen na to, da je v začetku sedemdesetih let knjižnica, ki jo je vodil, ob Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani postala druga slovenska knjižnica z nalogo arhiviranja tiskov iz vse Slovenije. Prav tako je bil ponosen na podpis Samoupravnega sporazuma o združitvi v Univerzo v Mariboru in preimenovanje knjižnice v Univerzitetno knjižnico Maribor leta 1975.

Po velikih statusnih spremembah in spremembah v poslanstvu knjižnice se je dr. Hartman z vso vnemo lotil priprav na gradnjo nove stavbe. Po pogovorih z arhitekti, ravnatelji evropskih knjižnic in na osnovi literature o knjižničnih zgradbah je leta 1978 v Idejnem projektu nove knjižnične stavbe predstavil svoje zamisli o bodoči stavbi. Sledila so leta polna pričakovanj, ko je dobil zgotovila, da se bo gradnja v kratkem pričela, in leta razočaranj, ko so bile investicije v negospodarske objekte ustavljene. To stanje je trajalo do leta 1986, ko so na gradbišču pričeli delovati stroji in se sredi leta 1988, ko je bila stavba zgrajena, ustavili. Takrat se je uresničila dolgoletna vizija dr. Hartmana. Z njim smo se veselili vsi sodelavci, univerzitetni profesorji, študenti, dijaki in drugi Maribor-

Dr. Bruno Hartman v pisarni ravnateljstva v stari stavbi Univerzitetne knjižnice Maribor v Prešernovi ulici leta 1985. V ozadju oljni portret njegovega predhodnika prof. Jara Dolarja (UKM, Zbirka drobnih tiskov 8k1-b, raz. 17417/XVII)

čani. To veselje in hvaležnost smo mu izrazili s sodelovanjem v živi verigi, ko smo si 4. oktobra 1988 podajali iz roke v roko knjige na ulicah med staro in novo stavbo.

Ko je načrtoval novo stavbo, se je zavedal, da bo v novih prostorih potrebna tudi nova organizacija in nova tehnologija. Leta 1982 je Računalniškemu centru Univerze v Mariboru predlagal sodelovanje pri razvoju računalniške podpore knjižničnih dejavnosti. Rezultat dogovorov in obojestranskih prizadevanj je bil računalniško podprti sistem izposoje, ki je v knjižnici pričel delovati leta 1984. V naslednjih letih so sledili računalniški sistemi za bibliografije, vzajemne katalogizacije in COBISS. Ob obiskih mednarodnih posvetovanj in ogledih dobro organiziranih evropskih univerzitetnih knjižnic je dr. Hartman spoznal, da je uporabnikom treba zagotoviti dostop do strokovnih in znanstvenih podatkovnih zbirk v obliki on-line.

Ob velikih naporih, ki sta jih zahtevala gradnja nove stavbe in uvedba informacijske tehnologije, je vsa leta skrbno spremljal tujo bibliotekarsko literaturo in o njej objavljaj recenzije v reviji *Knjižnica*. Ko se je vrnil z obiskov knjižnic v drugih državah, je o svojih vtisih poročal s prispevki na posvetovanjih in v revijah. Zavedal se je, da snujemo prihodnost na temeljih preteklosti – veliko let je proučeval zgodovino slovenskih knjižnic ter ugotovitve objavljaj v monografskih in periodičnih publikacijah. Skrbno je spremljal življenje in delo svojih

sodelavcev ter prispevke o njih objavljali. Ob tem je vsako leto pripravil eno ali več razstav s področja literarne in kulturne zgodovine ter knjižničarstva, ki so si jih uporabniki knjižnice z velikim zanimanjem ogledali.

31. marca 1989 se je dr. Hartman upokojil. Helena Grandovec je v *Večeru* objavila pogovor z njim, z naslovom "Slovo od službe, ne od dela". Njegovo delo ravnatelja knjižnice smo nadaljevali dr. Bernard Rajh od 1989 do 1994, dr. Irena Sapač od 1995 do 2005, dr. Vlasta Stavbar od 2006 do 2009, dr. Zdenka Petermanec od 2009 do 2021, od 2021 pa nadaljuje mag. Dunja Legat.

Tudi po upokojitvi je dr. Hartman še veliko sodeloval s knjižnico. Že septembra 1989 je pripravil razstavo "Slovensko narodno gledališče v Mariboru". Skoraj vsak dan je prihajal v knjižnico, kjer je vsa leta raziskovalno delal ter objavil več kot štirideset prispevkov s področja knjižničarstva. Največ časa je preživel v Oddelku za domoznansko dokumentacijo. Vsa leta po upokojitvi je bil vedno pripravljen svetovati mlajšim bibliotekarjem. Vesel je bil svečanosti v Univerzitetni knjižnici Maribor ob njegovi 80-letnici 29. septembra 2004.

Leta 1989 je pri založbi Partizanska knjiga izšla njegova knjiga *Rudolf Maister*, v kateri je v poglavju "Maister bibliofil" zapisal: "O generalu Maistru se malo ve, da je bil strasten ljubitelj knjig, ki se je nanje tudi dobro spoznal. Ustvaril si je dragoceno knjižnico, eno največjih in najlepših zasebnih knjižnic na Slovenskem." Leta 1998 je pri založbi DZS izšla njegova knjiga *Rudolf Maister – general in pesnik*, v kateri je zapisal, da so ob osemdesetletnici bojov za Maribor in severno mejo v Univerzitetni knjižnici uredili posebno sobo z imenom Maistrova knjižnica, v kateri je 5200 enot gradiva, ki ga je zbral Rudolf Maister. Notranjo opremo je načrtoval arhitekt Mirko Zdovc. Leta 1991 je s sodelavci zasnoval in uredil zbornik *Maribor skozi stoletja*, v katerem je objavil pregledne prispevke o zgodovini gledališča, knjižničarstva in tiskarstva. Leta 2001 je izšla njegova monografska publikacija *Kultura v Mariboru*, v kateri je objavil poglavja o kulturnih tokovih v mestu, o gledališču ter knjižnicah in knjižničarjih. V poglavju Idejna podoba Univerzitetne knjižnice Maribor je zapisal: "Pregled namenskih in idejnih sprememb v delovanju Univerzitetne knjižnice Maribor od začetkov v letu 1903 kaže zanimiv razvoj ustanove od zaprte strokovne knjižnice do sodobne univerzne knjižnice. Voditelji knjižnice so ji jasno snovali razvojno smer. Dobro so se znali prilagajati razvojnim potrebam mesta, pokrajine in Slovenije." Leta 2009 je izšla njegova knjiga *Maribor – dogajanja in osebnosti*, ki dopolnjuje knjigo *Kultura v Mariboru*.

Leta 2007 pa je pri založbi Litera izšla njegova avtobiografija z naslovom *Na poti pride vse naproti – iz Celja v življenje*. V njej je zapisal: "Na poti pride vse naproti. Meni je prišlo res vse mogoče, dobro in sabo, nadležno in prijetno. V življenju sem imel veliko sreče, rekel bi pa, da sem si malo pomagal tudi s pametjo. In je šlo. Življenje sem menda dobro preživel, ker si od njega nisem nikoli preveč obetal. Za vse, kar mi je dalo, sem mu hvaležen." Režiser Bojan Labovič

Svečanost ob 80-letnici dr. Bruna Hartmana. Na fotografiji v prvi vrsti od leve: prof. dr. Jože Urbanija, prof. dr. Branko Berčič, mag. Boris Sovič, prof. dr. Bruno Hartman, dr. Sigrid Reinitzer, doc. dr. Irena Sapač. V drugi vrsti od leve: Zinka Hartman, prof. dr. Franci Pauko, prof. dr. Darko Friš, Lenart Šetinc. V tretji vrsti od leve: France Forstnerič, Tone Partljič, Matija Malešič, Maja Mlinarič, akademik prof. dr. Jože Mlinarič, prof. Bojan Golija. Ob razstavnih vitrini mag. Vlasta Stavbar in Sandra Kurnik Zupanič (UKM, Zbirka drobnih tiskov)

in studio Legen sta v sodelovanju z Univerzitetno knjižnico Maribor in tedanjo ravnateljico dr. Zdenko Petermanec leta 2011 v filmu z istim naslovom, kot ga nosi njegova avtobiografija, uspela posneti še zadnje trenutke njegovega življenja in trajno ohraniti njegov portret.

Dr. Hartman je vsa leta, ko je bil ravnatelj knjižnice in tudi po upokojitvi poudarjal, kako pomembno je sodelovanje v Društvu bibliotekarjev Maribor in tudi povezovanje s kolegi iz nacionalne knjižnice ter splošnoizobraževalnih, šolskih, visokošolskih in specialnih knjižnic iz vseh krajev Slovenije v Zvezi Bibliotekarskih društev Slovenije. Mariborski knjižničarji so se za samostojno društvo odločili leta 1967 in prvi predsednik je postal dr. Hartman. Povezava društvenega dela z delom Študijske knjižnice se je pokazala za zelo koristno in učinkovito. Novo društvo je bil pomemben člen v skupnem prizadevanju za reformiranje knjižničarstva na območju mariborskih občin in tudi širšega zaledja. Vsa leta od zaposlitve v Študijski knjižnici je dr. Hartman prevzemal najodgovornejše funkcije tudi v Društvu bibliotekarjev Slovenije, ki se je leta

1984 preimenovalo v Zvezo bibliotekarskih društev Slovenije. Od leta 1974 do 1979 je bil urednik revije *Knjižnica*, kasneje predsednik uredniškega sveta. Na seji uredniškega sveta leta 1977 je opozoril, da mora biti revija *Knjižnica* pripomoček za trajno strokovno izobraževanje. Poudaril je tudi, da bi bilo smiselno razmisliti o uvedbi dodatnega glasila, ki bi obveščalo članstvo ZBDS in knjižnice o aktualnih knjižničarskih problemih, saj revija *Knjižnica* izhaja v daljših časovnih zamikih. Po njegovem predlogu so kmalu začele izhajati *Knjižničarske novice*. Dr. Hartman je bil tudi pobudnik ustanovitve Kalanovega sklada v okviru Zveze bibliotekarskih društev Slovenije, ki podeljuje nagrade za najboljše strokovne in znanstvene prispevke s področja bibliotekarstva. Na številnih bibliotekarskih srečanjih in posvetovanjih je dr. Hartman aktivno deloval kot organizator, moderator in predavatelj, ter aktivni stik ohranil tudi po upokojitvi.

Ob viziji nove stavbe in novih informacijskih tehnologij je imel tudi vizijo izobraževanja bibliotekarjev. Kmalu po zaposlitvi v študijski knjižnici je spoznal, da so za dobro delovanje knjižnice potrebni izobraženi delavci. S sodelavci je bil že leta 1971 pobudnik, da bi se na mariborski Pedagoški akademiji ustanovil oddelek za knjižničarstvo. Ta pobuda se takrat ni uresničila. Nekaj let kasneje je bil med predlagatelji, da bi se organiziral študij bibliotekarstva na Univerzi v Ljubljani. Najprej je bil organiziran na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo. Dr. Hartman je bil v študijskem letu 1984/1985 imenovan za predavatelja za področje bibliotekarstva, v študijskem letu 1987/1988 pa se je pričel organizirati študij bibliotekarstva na Oddelku za bibliotekarstvo Filozofske fakultete v Ljubljani. Bil je član delovne skupine, v kateri so bili predstavniki Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, Univerzitetne knjižnice Maribor, Pedagoške akademije v Ljubljani, Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Filozofske fakultete in Zveze bibliotekarskih društev Slovenije, ki je pripravila vsebinsko zasnovo za visokošolski študij bibliotekarstva. Učni načrt za predmet Sodobna organiziranost bibliotekarstva je pripravil dr. Hartman in ga predaval v študijskih letih 1987/1988 do 1990/1991. Bil je mentor študentom bibliotekarstva pri diplomskih, magistrskih in doktorskih delih. Na svoje študente je prenašal znanje in bogate izkušnje ter jim dal dobre temelje za delo v knjižnicah, v katerih so se zaposlili po končanem študiju bibliotekarstva.

Dr. Hartman je za dolgoletno ustvarjalno delo na različnih področjih prejel številne nagrade in priznanja. Leta 1978 je dobil red dela z zlatim vencem, odlikovanje predsednika republike Josipa Broza Tita, leta 1979 srebrno plaketo Univerze v Mariboru, leta 1981 plaketo Zveze kulturnih organizacij Maribora, leta 1983 častno članstvo kulturno-umetniškega društva Slava Klavora Maribor, leta 1984 priznanje Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, leta 1984 diplomu Mariborske knjižnice, leta 1985 zlati znak Univerze v Mariboru, leta 1987 diplomu knjižnic mesta Zagreb, leta 1989 Glazerjevo nagrado, leta

1996 je postal častni član Društva bibliotekarjev Maribor, leta 2011 častni član Zveze bibliotekarskih društev Slovenije, leta 2005 je postal častni član Društva univerzitetnih profesorjev Maribor, Zgodovinskega društva dr. Franca Kovačiča in Slavističnega društva Slovenije.

Dr. Hartmana ni več med nami. Na policah Univerzitetne knjižnice Maribor, Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani in drugih slovenskih knjižnic so njegove knjige in članki, ki nas vabijo, da sežemo po njih, se poglobimo v njihovo vsebino in prisluhnemo vizionarju slovenskega knjižničarstva. Vsem, ki nam je usoda naklonila srečo, da smo ga poznali in z njim sodelovali, pa bo ostal v večnem spominu kot velik humanist in vzornik.

Irena Sapač

Dr. bibliotekarstva, docentka, bibliotekarska svetovalka
upokojena ravnateljica Univerzitetne knjižnice Maribor

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Članki in razprave /
Papers and Essays

DOI 10.32874/SHS.2024-07

Versko dogajanje v Vzhodni Evropi od 16. do 18. stoletja. Slovenski pogled

Vincenc Rajšp

Dr.,
Slovenski inštitut na Dunaju
Hanuschgasse 3, A–1010 Dunaj, Avstrija
e-pošta: vincenc@rajsp.si

Izvleček:

Prispevek obravnava nekatere značilnosti verskega dogajanja v Vzhodni Evropi od 16. do 18. stoletja. Gre za konfesionalno dobo, v kateri so glavni (dovoljeni) dejavniki protestantska reformacija različnih smeri: luteranska, kalvinska in antitrinitarska ter potridentska rimokatoliška Cerkev. Razmere so se razlikovale od države do države, čeprav je bilo vladarjem skupno, da so uveljavljali vpliv v smislu *cuius regio, eius religio*. Izjemo predstavljata država Poljska z zakonom iz leta 1573, ki je dopuščal vse krščanske veroizpovedi, in kneževina Sedmograška, kjer so bile prav tako z zakonom dovoljene krščanske Cerkve. Na Ogrskem pod omansko zasedbo je poleg protestantske in katoliške obstajala še islamska vera. Delovanje rimokatoliške Cerkve se je od ostalih predelov katoliške Cerkve bistveno razlikovalo po tem, da so bili tukaj poglavitni pastoralni delavci frančiškani iz Bosne.

Ključne besede:

reformacija, protestantizem, luteranstvo, kalvinizem, antitrinitarstvo, rimokatoliška Cerkev

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 24 (2024), št. 2, str. 277–322, 135 cit., 8 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

V razpravi obravnavano območje obsega geografski prostor od takratne Sedmograške (danes v Romuniji) do Baltskega morja. Razdalja zračne linije med mestoma Brašov (Kronstadt) na Sedmograškem, danes Romunija, in Tallin v Estoniji znaša približno 1500 km, med Brašovom ter Königsbergom, danes Kaliningrad v Rusiji, pa 1000 km. Od Ljubljane je Brašov oddaljen 860 km zračne linije in Tallin 1640 km, Košice, eden od pomembnih centrov protestantizma, danes na Slovaškem so oddaljene od Ljubljane 600 km in Sibiu na Sedmograškem, danes v Romuniji, kjer je deloval ugleden ljubljanski protestant Pavel Wiener, 750 km. Primož Trubar se je gibal med Ljubljano in Tübingenom ali Rothenburgom na razdalji okrog 500 km, medtem ko je Adam Bohorič študiral v 800 km oddaljenem Wittenbergu. Danes so območja takratne reformacije v državah Romunija, Madžarska, Češka, Slovaška, Poljska, Nemčija, Litva, Latvija, Estonija, Rusija in Slovenija. V verskem oziru sta ob nastopu reformacije tu prevladovali rimokatoliška in pravoslavna veroizpoved, na ozemljih, ki so jih zasedali Osmani po bitki pri Mohaču leta 1526 in osvojitvi Budima 1541 na Ogrskem, pa se je uveljavljala tudi islamska veroizpoved.

V 16. stoletju so bili v tem prostoru različni politični kompleksi; Ogrska, ki je po letu 1541 politično delovala v treh enotah: kraljevi Ogrski, Sedmograški in ozemlju, ki so ga zasedli Osmani, dalje država Poljska (in) Litva, v okviru države Svetega rimskega cesarstva sta bili področji Šlezije in Lužiških Srbov, v okviru te države so spadale tudi kneževine na baltiskem območju, ki je do leta 1561 predstavljalo politično zvezo ali konfederacijo:¹ država Nemškega viteškega reda ter cerkvene kneževine, nadškofija v Rigi in škofije Dorpat (Tartu), Ösel-Wiek, ki je obsegala otok Ösel in celino današnje zahodne Estonije ter škofija Kurland. Od leta 1419 je deloval skupen deželni zbor. V latvijski vojni (1558–1583), ki jo je začela Rusija, so vse te dežele izgubile neodvisnost, spremembe pa so nastopile tudi na verskem področju. Danska si je leta 1560 priključila otok Saaremaa (Ösel), škofija je bila ukinjena; nadškofija Riga je po letu 1563 prešla v luteransko veroizpoved, škofija Dorpat (Tartu) je propadla, potem ko so Rusi leta 1558 s silo odvedli zadnjega škofa, škofijo Kurland pa je škof Johann IV. leta 1560 sekulariziral (prodal) v korist danskega kralja Friderika II., ki je imenoval za (protestantskega) škofa svojega brata Magnusa. Leta 1561 je Gothard Kettler, zadnji deželni mojster (Landmeister) Nemškega viteškega reda od leta 1558, sekulariziral posest reda in ustvaril vojvodstvo Kurlandije in Semgalije, ki

¹ Norbert Kersken, "Die Lausitzen und Livland in der Frühen Neuzeit. Möglichkeiten und Perspektiven eines interregionalen Vergleichs", v: *Reformation und Ethnizität*, ur. Susanne Hose (Bautzen, 2019), str. 13–26; tu str. 15 (dalje: Kersken, "Die Lausitzen und Livland in der Frühen Neuzeit").

Tartu (nekdanji Dorpat) je še danes ključno kulturno središče v Estoniji (*Wikimedia Commons*)

jo je vazalno vezal na Poljsko ter uvedel luteransko veroizpoved.² Estonija pa je bila med letoma 1561 in 1710 pod Švedsko.³

Čeprav humanizem in protestantizem na Slovenskem in v Vzhodni Evropi na prvi pogled nista bila direktno povezana, so stične točke vendarle obstajale. Številni vzhodnoevropski reformatorji so študirali na univerzi na Dunaju, kjer so poučevali tudi humanistični profesorji Slovenci, med njimi Brikcij Preprost in Bernard Perger, pomembni humanisti pa so delovali tudi zunaj dunajske univerze, tako na primer član dunajskih humanistov in "pevec in kaplan" kralja in izvoljenega cesarja Maksimilijana I. ter prvi rezidencialni dunajski škof Jurij Slatkonja.⁴ Na Dunaju so študirali tudi kasnejši slovenski protestanti kot Primož Trubar, Pavel Wiener in Adam Bohorič, vendar dunajska univerza ni spadala med "nemške" univerze, na katerih so študirali kasnejši pomembni protestantski reformatorji. Številni vzhodnoevropski reformatorji – protestanti so študirali v Wittenbergu, tako kot nekaj časa tudi Adam Bohorič. Na te študente je imel odločilen vpliv Philipp Melanchthon, kar prav tako velja za Bohoriča. O

² *Bistum Kurland*, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Bistum_Kurland, pridobljeno: 3. 6. 2024.

³ *Geschichte Estlands*, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Geschichte_Estlands, pridobljeno: 3. 6. 2024.

⁴ Lilijana Žnidaršič Golec, "Novi biografski oris Jurija Slatkonje do imenovanja za dunajskega škofa (1513)", v: *Jurij Slatkonja (1456–1522) od Kranjske do Dunaja*, ur. Lilijana Žnidaršič Golec in Metoda Kokole (Ljubljana, 2023), str. 17–44.

tamkajšnjih verskih razmerah je bil dobro seznanjen Primož Trubar, v *Artikuli* iz leta 1562 poroča, kje vse so tudi na vzhodu "od papeževe nove vere stopili in se pridružili k pravi stari božji veri": škof v Magdeburgu s stolnim kapitljem, dalje Prusi, Litvanci, večji del Poljakov, Čehov ter prebivalcev Sedmograške (*Sibenburgarii oli Ardelci*) ter Ogrji.⁵ Na Sedmograškem, v mestu Sibiu (Hermanstadt), pa je deloval ljubljanski kanonik Pavel Wiener.⁶ Prav tako je razmere dobro poznal Adam Bohorič, ne le pri Lužiških Srbih, temveč je kot edini slovenski protestant dobro poznal tudi humanistično zgodovinopisje protestantskih humanistov, med njimi predvsem Philippa Melancthona.⁷ Z razmerami na Poljskem in v Prusiji pa je bil nedvomno najboljše seznanjen Peter Pavel Vergerij, ki je te dežele obiskal leta 1556 in 1559.⁸ Stiki so obstajali tudi pri prevajanju Biblije; tako so, na primer pri prvem celotnem prevodu Svetega pisma v jezik Lužiških Srbov, natisnjenega leta 1727/28, upoštevali tudi druge slovanske prevode, med njimi Dalmatinov slovenski prevod iz leta 1584.⁹

S prekmurskimi in porabskimi Slovenci pa je "vzhodna reformacija" tudi direktno posegla v slovenski etnični prostor. Ker je bil protestantizem na slovenskem etničnem ozemlju pod oblastjo Habsburžanov okrog leta 1600 večinoma preganjan, ne moremo spremljati nadaljnjega procesa slovenske protestantske konfesionalizacije. Edino možnost primerjave nam daje spremljanje razvoja v Prekmurju in drugih tukaj obravnavanih predelih. Dejstvo je, da podobnosti začetkov protestantske reformacije obstajajo in da je bil enak tudi njen konec po drugi svetovni vojni, takrat so bili glavni nosilci protestantizma – nemško govoreče prebivalstvo, iz svoje večstoletne domovine v celoti in neusmiljeno izgnani.

Če poudarjamo nedvomen pomen protestantizma zlasti z vpeljavo domačega jezika v cerkveno rabo (to je storil vojvoda Albreht v Prusiji, ko ni le uvažal domačih jezikov v cerkvi, temveč tudi podpiral tisk Luthrovih tekstov v staropruskem, poljskem in litvanskem jeziku), pa to ni bilo nikakršno zagotovilo za nadaljnji obstoj domačih jezikov v protestantskih cerkvah. Brandenburški

⁵ Primož Trubar, *Artikuli oli deili te prave stare vere kerszbanske ... / Drey Christliche Confessionen, nämlich Augspurgische, Wirtembergische und Sächsische, ...* (V Tíbingi 1562), Zbrana dela Primoža Trubarja III (Ljubljana, 2005), str. 47–48.

⁶ Karl Schwarz, "Wiener Paul", v: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)*, Band 38, (Nordhausen–Bautz 2017).

⁷ Vincenc Rajšp, "Slovenci (Windische), Slovani (Windische – Slavi), Nemci (Germani) v Bohoričevem predgovoru *Arcticae horulae succisivae*", v: *Novi pogledi na Adama Bohoriča*, ur. Jesenšek Marko (Ljubljana, 2022), str. 360–393.

⁸ Lorenz Hein, "P. P. Vergerio und sein Auftreten in Preußen und Polen-Litauen", *Kyrios* NF 5 (1965), str. 146–174.

⁹ Tadeusz Lewaszkiewicz, "Die Geschichte der sorbischen Bibel / Stawizny serbskeje biblije", v: *Fünf Jahrhunderte / Pječ lětstotkow. Die Sorben und die Reformation / Serbja a reformacija*, ur. Jan Malink (Bautzen, 2017), str. 46–55.

volilni knez Friderik (1657–1713, od 1701 kralj Prusije) je v naslednjem 17. stoletju rigorozno uničeval rokopisne in okrog leta 1650 natisnjene tekste Lužiških Srbov, med njimi katekizme, pesmarice in natisnjene odlomke Svetega pisma, in namesto teh uvajal nemške. Tiskanje protestantskih knjig tudi ni bilo samoumevno, temveč je bilo potrebno dovoljenje deželnega kneza, za katero je bilo treba pisati utemeljitve. Tako je Gottlieb Fabricius (1681–1741), protestantski teolog in utemeljitelj nižjelužiškosrbskega jezika v posvetilu, istemu Frideriku, tokrat kot pruskemu kralju, v uvodu k nižjelužiškemu prevodu Svetega pisma utemeljeval natis s potrebo, da bo "zaradV poganstva" osovraženo ljudstvo slovanskih Vendov (*Slavonischen Wenden*) zdaj dobilo odrešujoči nauk v lastnem jeziku in bo zato tudi bolj podložno (*untertänig*) in pokorno (*geborsam*). Tudi v predgovoru k prevodu Biblije v latvijski jezik leta 1689 berno o nasprotovanju temu jeziku, zaradi česar ni prišlo že prej do natisa.¹⁰

Humanizem in reformacija v Vzhodni Evropi

Širjenje reformacije v Vzhodni Evropi je potekalo pod vplivom humanizma, predvsem "nemškega humanizma", kot je prevladal na nemških univerzah,¹¹ najhitreje na novo ustanovljenih, ki so od samega začetka temeljile na "*studia humanitatis*". Med njimi je bila leta 1502 ustanovljena univerza *Leucorea* v Wittenbergu, ki sta ji pridobila sloves verski reformator Martin Luther ter "*praeceptor Germaniae*" Philipp Melanchthon. Univerza je doživela višek števila študentov v letih 1536–1547, ko je štela okrog 3.000 vpisanih. Številni so prihajali iz Ogrske, Sedmograške, Poljske, Češke, baltiških dežel, Prusije, Švedske in Danske,¹² iz slovenskih dežel je bil na wittenberško univerzo vpisan Adam Bohorič leta 1540.

Antična kultura je postala glavni vzor, ki ga je na *Leucorei* posredoval Melanchthon. Poleg odkrivanja antične svetne literature, zgodovine in geografije je humanizem prebudil zanimanje za Sveto pismo v originalnih jezikih. Leta 1516 je izdal Erazem Rotterdamski *Novum instrumentum omne*, prvi natisnjen tekst Nove zaveze v grškem originalu in novem latinskem prevodu, natisnjenih

¹⁰ Martin Leutzsch, "Debatten um Bibelübersetzung in die Volkssprache im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit und die Politik der lutherischen Bibelübersetzungen in Europa", v: *Reformation und Ethnizität*, ur. Susanne Hose, (Bautzen, 2019), str. 45–58, 57 (dalje: Leutzsch, "Debatten um Bibelübersetzung").

¹¹ *Deutscher Humanismus*, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Deutscher_Humanismus, pridobljeno: 3. 6. 2024.

¹² Heiner Lück, *Alma Leucorea : eine Geschichte der Universität Wittenberg 1502 bis 1817* (Halle an der Saale, 2020), str. 60.

v vzporednih stolpcih.¹³ Leta 1517 je izdal nadškof Toleda, kardinal Francisco Jiménez de Cisneros (1436–1517) v mestu Alcalá de Henares celotno Biblijo *Biblia poliglota complutense* v štirih jezikih: latinskem, grškem, hebrejskem in aramejskem. V latinskem jeziku je izhajal iz Vulgate.¹⁴

Na *Leucorei* je bila leta 1518 ustanovljena profesura za hebrejščino, prvič na neki nemški univerzi, s čimer je ta postala nosilec "bibličnega humanizma". Naslednje pomembno dejanje je bil prevod Biblije Martina Luthra v nemški jezik: leta 1522 je izšla Nova zaveza in leta 1534 prevod celotne Biblije¹⁵. Čeprav to ni bil prvi prevod v nemščino, v letih 1470 in 1522 jih je bilo natisnjenih kar 22¹⁶ in tudi ne edini, saj je bila leta 1531 natisnjena Biblija v Zürichu (*Züricher Bibel* 1531)¹⁷ je s protestantizmom Luthrova Biblija pridobila osrednji pomen ter postala vzor in vir za prevajanje v številne druge žive jezike. Luther je prevajal po Erazmovi izdaji iz leta 1516, pri prevajanju pa se je lahko naslonil na profesorje wittenberške univerze; sodeloval je tudi Philipp Melanchthon. Prevod je doživel veliko zanimanje in izdaji v Wittenbergu so sledili številni neavtorizirani ponatisi.¹⁸ Luthrov prevod pomeni prelomnico v prevajanju Svetega pisma tudi zato, ker je poudarjal razumevanje in ne dobesedno prevajanje. Z Luthrovim prevodom je nastopila nova faza, konfesionalizacija prevajanja *Biblije*. Protestantiskim prevodom so sledili katoliški.¹⁹ Univerza v Wittenbergu je postala prva, kjer je bila interpretacija *Biblije* glavni cilj teologije. "Luther svoje teologije iz Biblije ni samo črpal, temveč jo je bistveno vanjo tudi polagal".²⁰ Popularnost Luthrovemu prevodu je poleg obče razumljivega jezika doprinesla tudi oprema knjige, izvedena v sodelovanju med tiskarjem Lotharjem, dvornim slikarjem Lucasom Cranachom in zlatarjem Christianom Döringom. Poleg lepih, lahko berljivih črk je bila izdaja, imenovana Septembrski testament (*Septembertestament*²¹) opremljena še s številnimi ilustracijami iz delavnice Lucasa Cranacha, nekatere po vzoru Albrechta Dürerja. Med ilustracijami so bile nekatere naper-

¹³ *Novum instrumentum omne*, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Novum_Instrumentum_omne, pridobljeno: 3. 6. 2024.

¹⁴ *Biblia poliglota complutense*, dostopno na: https://es.wikipedia.org/wiki/Biblia_pol%C3%ADglota_complutense, pridobljeno: 3. 6. 2024.

¹⁵ *Lutherbibel*, dostopno na: <https://de.wikipedia.org/wiki/Lutherbibel>, pridobljeno: 3. 6. 2024.

¹⁶ Leutzsch, "Debatten um Bibelübersetzung", str. 45.

¹⁷ *Zürcher Bibel von 1531*, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Z%C3%BCrcher_Bibel_von_1531, pridobljeno: 3. 6. 2024.

¹⁸ Bruno Preisendörfer, *Als unser Deutsch erfunden wurde. Reise in die Lutherzeit* (Berlin, 2016), str. 49–50.

¹⁹ Leutzsch, "Debatten um Bibelübersetzung", str. 49.

²⁰ Karl-Heinz Göttert, *Luthers Bibel. Geschichte einer feindlichen Übernahme* (Frankfurt am Main 2017), str. 267–268 (dalje: Göttert, *Luthers Bibel*). Luther hat seine Theologie nicht allein aus der Bibel entnommen, sondern wesentlich in die Bibel hineinverlegt.

²¹ Prvi natis Luthrovega prevoda Svetega pisma nove zaveze iz grščine *Das Neue Testament Deütsch* na gradu Wartburg 21. septembra 1522, brez imena avtorja prevoda.

Saški vojvoda Jurij
Bradati (1471–
1539) (*Wikimedia
Commons*)

jene proti papežu in katoliški Cerkvi, kar je povzročilo tudi nasprotovanje, saški knez Jurij (Georg von Sachsen 1471–1539) je zaplenil vse izvode in prepovedal rabo ter naročil svojemu tajniku Hieronimu Emserju oceno skladnosti s krščanskim naukom, kar je ta izvršil v objavi iz leta 1523.²² Luthrova izdaja (1522) je izšla brez imena avtorja in tiskarja.

²² Göttert, *Luthers Bibel*, str. 281–291.

Humanizem na Sedmograškem

Na Ogrskem sta renesansa in humanizem doživela prvi vrhunec v drugi polovici 15. stoletja, v času vlade Matije Korvina (1458–1490), nato pa so ju gojili predvsem na ogrskih svetnih in škofijskih dvorih. Nov zalet je doživel v saških mestih²³ Sedmograške v prvi polovici 16. stoletja. Ta humanizem se je uveljavljal pod močnim krščanskim verskim vplivom srednjeevropskega humanizma severno od Alp ležečih gornjenemških mest, ter humanizma povezanega s tamkajšnjimi protestantskimi univerzami.²⁴

V okviru reformacije je bil humanizem najbolj izrazit v mestu Kronstadt (Braşov), kjer sta reformacijo uvajala evropsko pomembna humanista Johannes Honterus (1498–1549) in Valentin Wagner (1510–1557). Med takratnimi tamkajšnjimi glavnimi reformatorji veljata oba za humanista zaradi širše izobraževalne humanistične dejavnosti, medtem ko označujejo prvega škofa Wienerja kot od humanizma oddaljenega (*Humanismusferner Reformator*)²⁵, kar seveda ni postavljalo pod vprašaj njegove humanistične izobrazbe, temveč je bilo poudarjeno le njegovo delovanje na izključno verskem področju. Povezava med reformacijo in humanizmom je bila sicer izrazita tudi v mestih Hermannstadt (Sibiu), Bistritz (Bistriţa), Mediasch (Mediaş), kjer je potekala pod vplivom Philippa Melanchthona. Humanizem je bil izrazitejši na področjih filologije, etike in pedagogike. Uveljavitvi humanizma je bistveno pripomogla leta 1529 ustanovljena tiskarna v Kronstadtu. Značilen je bil tudi velik priliv humanističnih knjig iz zahoda, ki je štel v 16. stoletju ca. 2.000 naslovov; dobra polovica so bili antični avtorji, ostali pa sodobni humanisti. Visoko cenjen je bil Erazem Rotterdamski, ohranjenih je šest na Sedmograškem natisnjenih naslovov in 50 prinešenih od drugod. Večina humanistov v mestih je bilo pedagogov. Med številnimi bibličnimi reki in reki antičnih avtorjev se je postopoma izgubila ostra meja; Valentin Wagner je z naslonitvijo na Melanchthona označil odnos med znanjem in pobožnostjo (*eruditio* in *pietas*) za recipročni relaciji. Usmerjenost sedmograškega šolstva, po kateri da mora biti vsa vzgoja moralno-verska, je prevladovala vse do 20. stoletja.²⁶ Erazmov vpliv na Sedmograškem v naslednjih desetletjih ni splahnel, vendar so po letu 1530 Erazmov reformni humanizem vedno močneje povezovali z reformacijskimi

²³ Nemška mesta na Sedmograškem.

²⁴ Ulrich Andreas Wien, "Der Humanist Johannes Honterus", v: Honterus Johannes, *Rudimenta Cosmographica. Grundzüge der Weltbeschreibung* (Corona/Kronstadt, 1542), Faksimile-Ausgabe (Hermannstadt–Bonn, 2015), str. 11–37; tu str. 11 (dalje: Wien, "Der Humanist Johannes Honterus").

²⁵ Ulrich Andreas Wien, *Siebenbürgen – Pionierregion der Religionsfreiheit. Luther, Honterus und die Wirkungen der Reformation* (Bonn–Hermannstadt, 2017), str. 21 (dalje: Wien, *Siebenbürgen – Pionierregion*).

²⁶ Wien, *Siebenbürgen – Pionierregion*, str. 22–23.

vsebinami, Erazmove teološke in eksegetične spise so brali izrazito protestantsko-reformacijsko.²⁷

Reformacija in Vzhodna Evropa

Veliko zanimanje za zgodovino reformacije v Vzhodni Evropi se je porodilo v desetletju pred petstoletnico objave Luthrovih 95 tez (1517–2017), ko so bili organizirani številni simpoziji, na njih predstavljeni prispevki pa so bili objavljeni v zbornikih, v velikem številu v nemškem jeziku. Med prvimi je bil simpozij ob 500-letnici rojstva Primoža Trubarja leta 2008 na Dunaju, ki ga je organiziral Slovenski znanstveni inštitut skupaj s Poljskim in Madžarskim inštitutom ter Avstrijsko akademijo znanosti: *Reformacija v Srednji Evropi*, zbornik je izšel leta 2011²⁸. Temu je sledilo monumentalno delo "Primus Truber" v Tübingenu, v katerem je sodelovalo lepo število slovenskih avtorjev s tehtnimi razpravami na ravni sodobnih standardov zgodovinopisja.²⁹ Žal sta, z vidika širše slovenske publike, obe deli le v nemškem jeziku. Sledili so veliki simpoziji: leta 2013 v Tübingenu o reformaciji na Baltiku,³⁰ nato leta 2015 v Sibiu v Romuniji *Exportgut Reformation. Ihr Transfer in Kontaktzonen des 16. Jahrhunderts und die Gegenwart evangelischer Kirchen in Europa*³¹, nato leta 2017 v Prešovu na Slovaškem simpozij *Reformacija v srednji Evropi*³², ki je potekal v treh tamkajšnjih osrednjih jezikih reformacije, slovaščini, madžarščini in nemščini s simultanim prevajanjem. Na vseh smo sodelovali tudi Slovenci. Leta 2017 je izšel še neke vrste vodič s predstavitev glavni centrov protestantizma v Evropi, med njimi tudi Ljubljane *Europa reformata*.³³ Glede Ogrske gre omeniti še dva pomembna zbornika o kalvinski³⁴ in luteranski³⁵ veroizpovedi.

²⁷ Wien, "Der Humanist Johannes Honterus", str. 17.

²⁸ Vincenc Rajšp in Karl W. Schwarz (ur.), *Die Reformation in Mitteleuropa / Reformacija v Srednji Evropi* (Wien–Ljubljana, 2011).

²⁹ Lorenz Sönke in Anton Schindling (ur.), *Primus Truber 1508–1586. Der slowenische Reformator und Württemberg* (Stuttgart, 2011).

³⁰ Mathias Asche in Werner Buchholz (ur.), *Protestantismus in den baltischen Landen und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918*. (Münster, 2021).

³¹ Ulrich Wien in Mihai-D Grigore (ur.), *Exportgut Reformation. Ihr Transfer in Kontaktzonen des 16. Jahrhunderts und die Gegenwart evangelischer Kirchen in Europa* (Göttingen, 2017).

³² Annamária Kónyová in Peter Kónya (ur.), *Reformácia / Reformáció / Reformation v Strednej Európe / Közép-Európában / Im Mitell-Europa* (Prešov, 2018).

³³ Michael Welker in Michael Beintker (ur.), *Europa reformata. Reformationsstädte Europas und ihre Reformatoren* (Leipzig, 2016) (dalje: *Europa reformata*).

³⁴ Márta Fata in Anton Schindling (ur.), *Calvin und Reformiertertum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetische Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918* (Münster, 2010) (dalje: Fata, "Vorbemerkung").

³⁵ Márta Fata in Anton Schindling (ur.), *Luther und die Evangelisch-lutherischen in Ungarn und Siebenbürgen. Augsbургisches Bekenntnis, Bildung, Sprache und Nation vom 16. Jahrhundert bis 1918* (Münster, 2017).

Za te simpozije so značilni tudi novi pristopi k raziskovanju zgodovine reformacije in protestantizma, ki niso več poudarjeno ideološki – verski, temveč vključujejo vse konfesije v vsakokratnih družbenih razmerah. Velika pozornost je posvečena vplivu političnih dejavnikov na etabliranje konfesionalizma v 17. in 18. stoletju, ko odločanje za veroizpoved ni bilo prepuščeno posamezniku, temveč je postala konfesija sestavni del formiranja in vladanja novoveške države. Velik doprinos k razumevanju konfesionalnega obdobja predstavlja primerjalni prikaz razvoja in delovanja v različnih okoljih; takšen pristop bi bil zelo koristen tudi za preučevanju slovenske reformacije.

V Vzhodni Evropi se je širila najprej reformacija Luthrove smeri iz (nemškega) Wittenberga, ki je zajela "nemška" mesta od Sedmograške do Baltskega morja. Sledila ji je kalvinska smer, ki je prihajala prav tako preko Wittenberga in se je uveljavila na Ogrskem in v Litvi med tamkajšnjim plemstvom. Tretja je bila katoliška protireformacijska prenova, opredeljena tudi kot protireformacija, ki so jo od druge polovice 16. stoletja pretežno izvajali jezuiti. Versko dogajanje v Vzhodni Evropi je izhajalo iz dveh središč: Wittenberga, tako luteranska kot kalvinska smer, ogrski kalvinisti sprva niso prišli v stik s Calvinom po direktni poti temveč preko Melanchthona,³⁶ katoliška prenova pa iz Rima, kjer je bil tudi sedež jezuitskega reda.

Razvoj verskih razmer v Vzhodni Evropi je bil od začetka ter v naslednjih stoletjih odvisen od domačih in mednarodnih političnih razmer. Reformacija zahodnih krščanskih cerkva se je prav tu srečala s pravoslavnimi kristjani, kjer pa ni žela uspeha pri pridobivanju tamkajšnjih vernikov, če izvajamo ustanovitve grkokatoliške Cerkve z Unijo v Brestu leta 1596, ko je del Cerkve bizantinskega obreda v državi Poljska-Litva priznal edinost z rimokatoliško Cerkvijo, ob tem pa ostal pri svojih obredih.

Cerkveno ureditev na osnovi Luthrovih nauk so med prvimi uvedli mestni sveti nemških mest, od Baltika do Sedmograške. V Rigi je mestni svet vpeljal protestantsko reformacijo leta 1522, v Tallinu (Reval) leta 1524 in leta 1525 v mestu Tartu (Dorpat). Vendar se nova cerkvena ureditev ni istočasno širila na okolico, saj mestni sveti tam niso imeli pristojnosti nastavljanja duhovnikov.³⁷ V Šleziji v mestu Wroclav (Breslau) je mestni svet uvedel reformacijo leta 1523, na Sedmograškem v mestu Braşov (Kronstadt) leta 1542, v mestu Sibiu (Hermannstadt) leta 1543 in švicarsko-kalvinsko smer v mestu Debrecen leta 1557.

³⁶ Jan-Andrea Bernhard, "Calvins Wirkung und Einfluss in Ungarn und Siebenbürgen vor 1551", v: *Calvin und Reformiertertum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetische Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*, ur. Márta Fata in Anton Schindling (Münster, 2010), str. 25–62, tu str. 49.

³⁷ *Europa reformata*, str. 340.

Mestna hiša v Sandomierzu na Poljskem (*Wikimedia Commons*)

Augsburški verski mir iz leta 1555, ki je zagotovil *ius reformandi* vladarjem, državnim stanovom Svetega rimskega cesarstva, je igral pomembno vlogo tudi v državah zunaj Svetega rimskega cesarstva; prevzela ga je večina evropskih vladarjev, tako na protestantski kot rimokatoliški strani. Tudi Habsburžani so jemali odločanje o veroizpovedi kot ekskluzivno pravico zase, vendar so jo v veliki meri uspevali uresničevati v svojih dednih deželah, medtem ko so bili kot kralji Češke in Ogrske prisiljeni na večje kompromise s tamkajšnjimi protestantskimi stanovmi.

Drugače, v smislu tolerance, so verske zadeve uredili v državi Poljska-Litva. Potem, ko sta se v petdesetih in šestdesetih letih utrdili luteranska in kalvinska veroizpoved in je prihajalo do nesoglasij, je Andrzej Frycz Modrzewski, ki ni pripadal nobeni uradni Cerkvi, razglašal, da je izvrševanje etičnih osnov evangelijev pomembnejše od dogmatičnih ali obrednih razlik. Temu so nasprotovali teologi iz Wittenberga, Ženeve in Rima, ki so poudarjali čistost vere in obrambo pred napakami. Verska nasprotja niso odgovarjala plemstvu, ki je pripadalo vsem konfesijam in je v plemiški republiki postavljalo politične cilje nad verske. Leta 1570 je bil dosežen v mestu Sandomierz sporazum *Consensus Sandomiriensis* med katoličani, luterani, reformiranimi (kalvinci) in češkimi brati o medsebojnem priznavanju. Smrt kralja Sigismunda II. Avgusta, ki ni imel potomca, je naplavilo vprašanje volitve novega kralja. Za najresnejšega kandidata je veljal

Henrik Valois, proti kateremu so imeli hude pomisleke kalvinci, zaradi pokola hugenotov v "šentjernejski noči" leta 1572. Pri pogajanjih je igrala nevarnost verske nestrpnosti osrednjo vlogo, ter pripeljala plemstvo do sklepa, da je 28. januarja 1573 v Varšavi sprejelo zakon za zagotovitev miru v času interregnuma. Na prvem mestu je bilo vprašanje medsebojne verske tolerance, ki bi naj državo varovala pred razpadom zaradi verskih nesoglasij. Zakon je priznaval dejansko stanje verskih skupnosti. Zakon je bil povsem političen akt, ki je prepuščal odločanje o verskih zadevah plemstvu, ki je nato samo odločalo o verski pripadnosti podložnikov, medtem ko vprašanje tolerance v mestih ni bilo jasno rešeno. Poimensko verske skupnosti niso bile imenovane, ker je o tem odločalo plemstvo.³⁸ Glede sobivanja različnih krščanskih veroizpovedi je značilna še Sedmograška, kjer je cerkvene zadeve urejal deželni zbor; ta je leta 1571 uveljavil sklep o enakopravnosti luteranov, katoličanov, kalvincev in antitrinitarcev.³⁹ Ta sklep sicer ni zajel romunskih pravoslavnih, ki so ostali le tolerirani, medtem ko so bili prekrščevalci povsem izključeni.

Sedmograška

Sedmograška, ki je po prvi svetovni vojni postala del države Romunije, je bila do tega časa del Ogrske. Prebivalci Sedmograške so bili Sekeli – ljudstvo madžarskega dialekta, Madžari in Saški Nemci, ki jim je kralj Andrej II. leta 1224 s tako imenovano zlato listino (*Goldener Brief*) podelil poseben privilegij za sedem mest: Hermannstadt (Sibiu), Kronstadt (Braşov), Klausenburg (Cluj-Napoca), Mühlbach (Sebeş), Schäßburg (Sighişoara), Mediasch (Mediaş) in Bistritz (Bistriţa). V letih od 1486 do 1876 so kot *Sächsische Nationsuniversität* (Saška skupnost celotne nacije) uživali široko avtonomijo z lastnim sodstvom. Sedmograški deželni zbor so sicer sestavljali trije stanovi: ogrsko plemstvo, Sekeli, ki so uživali avtonomijo, ter Saški Nemci. Stanovi so volili sedmograškega vojvodo. Po bitki pri Mohaču proti Turkom leta 1526, v kateri je padel ogrski in češki kralj Ludvik II., so obe kroni dedovali Habsburžani. Kot novi kralj je nastopil Ferdinand I. dejansko šele po končanih notranjih bojih z Jánosom I. Zápolyo leta 1540. Vendar so že naslednje leto, leta 1541, Osmani zavzeli nadaljnje predele Ogrske in mesto Budim, ki je postal središče Ogrske province ali vijaleta in mu je načeloval paša ali beglerbeg.⁴⁰ S tem je bila Ogrska za domala 150 let razdelje-

³⁸ Janusz Tazbir, *Geschichte der polnischen Toleranz* (Warszawa, 1977), str. 52–61.

³⁹ Hubert Jedin in Kenneth Scott (ur.), *Atlas zur Kirchengeschichte. Die christlichen Kirchen in Geschichte und Gegenwart* (Freiburg–Basel, 2004), str. 77.

⁴⁰ László Kontler, *Tisočletje v Srednji Evropi : Madžarska zgodovina* (Ljubljana, 2005), str. 117 (dalje: Kontler, *Madžarska zgodovina*).

na na tri dele: predele pod Habsburžani, tako imenovano kraljevo Ogrsko, predele Ogrske pod Osmani ter kneževino Sedmograško, ki je bila pod osmansko nadoblastjo, vendar je bila navznoter samostojna, je pa turški državi plačevala tribut. V Dunajskem miru 23. junija 1606, po zmagoviti vstaji sedmograškega kneza Istvána Bocskaja v letih 1605–1606, je politično samostojnost Sedmograški priznal tudi cesar in ogrski kralj Rudolf II.⁴¹

Kot prvo je reformacijo sprejelo mesto Braşov (Kronstadt), glavni reformator je bil pomemben humanist in kartograf Johannes Honterus. Na univerzo na Dunaju se vpisal leta 1520, študij je končal z magisterijem. Nato je doma deloval kot učitelj, se leta 1530 imatrikuliral na univerzi v Krakovu, še istega leta pa prišel v Basel, kjer je spoznal kartografa Sebastiana Münsterja. V Baslu je izdal prvi zemljevid Sedmograške, se leta 1542 vrnil in izdal kozmografijo *Rudimenta Cosmographica* (Osnovne značilnosti opisa sveta) z zemljevidi. Na enem od teh je tudi slovensko ozemlje. Kot pokrajinska imena so zapisani *Histria* (Istra) z mestom *tergeste* (Trst), *Carinthia* (Koroška) z mestom *uillacum* (Beljak / Villach) ter *Stiria* (Šajerska) z mestoma *gretia* (Gradec / Graz) in *beta* (Ptuj).⁴² Leta 1543 je izdal šolski red, ustanovil je tudi tiskarno, v kateri je tiskal knjige za šolske potrebe.

Johannes Honterus in Valentin Wagner sta prevzela po Melanchthonu povezanost humanizma in teologije, predvsem njegov odnos do znanja (*eruditio*) in pobožnostjo (*pietas*): da religija podpira izobraževanje in da mora biti vzgoja moralno-verska. V smislu protestantskega "splošnega duhovništva" je Honterusa in Wagnerja mestni svet postavil za duhovnika na vrh cerkvene občine, da bi usmerjala reformacijo v željeno smer. Honterus je prevzel leta 1544 mesto župnika v Braşovu, njegovo učiteljsko mesto pa je prevzel Valentin Wagner.⁴³ Vendar je Honterus še naprej skrbel za humanistične tiske z ozirom na to, kar je izhajalo v Krakovu in Baslu za šolske potrebe. Na teološkem področju je ostal Honterus skeptičen do Luthra predvsem glede učenja o opravičenju.⁴⁴ Leta 1547 je izdal cerkveni red: *Kirchenordnung aller Deutschen in Siebenbürgen*, vendar ni bil edini avtor, sodelovalo je več duhovnikov predvsem pa je cerkveni red nastal pod močnim vplivom mestnih oblasti v Braşovu.⁴⁵ Po Honterusovi smrti je dobil mesto župnika Valentin Wagner, ki je prevzel

⁴¹ István György Tóth, "Religiöse Fundamentalismus und Toleranz in Habsburg-Ungarn und Siebenbürgen um 1600", v: *Konfessioneller Fundamentalismus. Religion als politischer Faktor im europäischen Mächtesystem um 1600*, ur. Heinz Schilling in Elisabeth Müller-Luckner (München, 2007), str. 273–283, tu str. 275.

⁴² Johannes Honterus, *Rudimenta Cosmographica. Grundzüge der Weltbeschreibung* (Corona/Kronstadt 1542) Faksimile (Hermannstadt–Bonn, 2015), brez paginacije.

⁴³ Wien, *Siebenbürgen – Pionierregion*, str. 23–24.

⁴⁴ Prav tam, str. 27–28.

⁴⁵ *Kirchenordnung-aller-deutschen in-syembuergen*, dostopno na: <https://kulturstiftung.org/zeitstrahl/kirchenordnung-aller-deutschen-in-syembuergen>, pridobljeno: 3. 6. 2024

tudi tiskarno. Leta 1542 je bil imatrikuliran na univerzi v Wittenbergu, bil je Melanchthonov učenec, spoznal pa je tudi Casparja Peucerja, s katerim je ostal kasneje v stikih. Leta 1550 je izdal katekizem *Katichisis* v grškem jeziku, ki ga je leta 1553 recenziral Pavel Wiener.⁴⁶ Užival je velik ugled, hvalil ga je celo David Chyträus, pristaš Melanchthona, teolog v Rostocku, ki je tudi avtor cerkvenega reda za Spodnjo Avstrijo (1568) ter Štajersko (1574) in je po letu 1578 veljal za vse notranjeavstrijske dežele.⁴⁷

Sedmograška luteranska cerkev je vztrajala pri starih cerkvenih formah. Cerkevna oprema je z izjemo stranskih oltarjev, ostala nespremenjena, ohranili so mašna oblačila, delno so pri obredih uporabljali latinščino, ohranjali so tudi število bogoslužij, praznike svetnikov in prakso spovedovanja posameznikov (osebno spoved) desetine in eksorcizme. Ker razvoj ni bil enoten, je nemška skupnost zahtevala poenotenje in odpravo "novotarij".⁴⁸ Leta 1574 je francoski popotnik po Balkanu Pierre Lescalopier poročal, da je v neki saški cerkvi v bližini Brašova slišal latinščino, da gre za protestantsko cerkev, je spoznal šele po zaključni pesmi, v kateri so prosili, Bog naj "uniči papeško in turško tiranijo".⁴⁹

Pomembno delo pri organiziranju protestantske cerkve na Sedmograškem je opravil Kranjčan, nekdanji ljubljanski kanonik Pavel Wiener. Po sodnem procesu oziroma zaslišanjih na Dunaju je odšel na Sedmograško, v mesto Hermannstadt (Sibiu). Leta 1549 je tu nastopil službo pridigarja, leta 1552 ga je mestni svet nastavil za mestnega župnika, leta 1553 pa ga je prva sedmograška sinoda izvolila za prvega sedmograškega superintendenta. Wiener ni prišel v neko "tujjo, drugačno" protestantsko deželo, temveč se je lahko vključil v protestantsko cerkev in cerkveno okolje z obredi, kot jih je bil vajen v stari cerkvi. Čeprav je že po enem letu umrl za posledicami kuge, je zapustil pomembno dediščino: opravil je prve ordinacije, pri katerih je dajal posebno težo na augsburški veroizpovedi iz leta 1530 (*Confessio Augustana invariata*). S tem je utrdil usklajenost z wittenberško reformacijo, jo s tem stabiliziral in se izkazal za energičnega bojavnika za pristno wittenberško luteransko teologijo.⁵⁰ Leta 1572 je sinoda sprejela tako imenovano "Formula Pii Consensus", s katero so želeli preprečiti znotrajluteranske teološke delitve ter uredili volitev superintendenta in pristojnosti deželnega kneza v cerkvenih zadevah.⁵¹

⁴⁶ Wiener Paul, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Paul_Wiener, pridobljeno: 3. 6. 2024.

⁴⁷ Chyträus David, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/David_Chytr%C3%A4us, pridobljeno: 3. 6. 2024.

⁴⁸ Wien, *Siebenbürgen – Pionierregion*, str. 46–47.

⁴⁹ Prav tam, str. 99.

⁵⁰ Karl W. Schwarz, "Der erste evangelische Superintendent in Siebenbürgen Paul Wiener (1495–1554): eine Brücke zwischen Laibach, Wien und Hermannstadt", *Journal of Early Modern Christianity* 8, št. 1 (2021), str. 89–101.

⁵¹ Wien, *Siebenbürgen – Pionierregion*, str. 156–171.

Poleg luteranske smeri reformacije se je na Sedmograškem uveljavila tudi kalvinska smer, predvsem pri madžarskim plemstvu, medtem ko so Sekeli ostali katoličani.⁵² Leta 1559 je bil v mestu Neumarkt (Târgu Mureș) dosežen med protestanti sporazum o Gospodovi večerji (Abendmahlsbekenntnis). V njem so bili združeni nazori Zwinglija, Melanchthona, Bucerja in Bullingerja v organsko celoto. Na teološko usmerjenost kalvinizma na Sedmograškem je imel velik vpliv Bullinger, ki je bil v osebnih pisnih stikih s posamezniki. Zaradi nesoglasij v protestantskem taboru je sedmograški deželni zbor leta 1564 priznal poleg luteranske še kalvinsko Cerkev, ki se je razvila v izključno madžarsko jezikovno reformirano cerkev.⁵³ Leta 1568 je deželni zbor razglasil široko versko svobodo,⁵⁴ ko je legitimiral tudi antitrinitarce. Tako so bile na Sedmograškem priznane štiri veroizpovedi: rimokatoliška, ki je imela največ vernikov med Sekelji, evangeličanska, ki je zajela pretežno nemška mesta, kalvinska, ki je bila pretežno jezikovno madžarska ter antitrinitarska.

Zakon o verski svobodi so pozneje spoštovali vsi sedmograški knezi, kot prvi Štefan (István) Báthory (1533–1586), ki je bil katoličan in je prisegel leta 1571. Izvoljen je bil na zahtevo turške nadoblasti, leta 1575 je bil izvoljen za kralja Poljske in velikega kneza Litve. S Sedmograško se povezuje pojem "toleranca", vendar pa katoličani niso imeli vseh pravic, v času protestantske prevlade namreč ni bilo dovoljeno imenovanje škofov. Škofiji Veliki Varadin (Oradea) in Alba Iulia (ta z izjemo 1553–1556) sta bili v letih 1543–1715 nezasedeni. Cerkevna posest škofije Alba Iulia (Gyulafehérvár, Weißenburg) je bila sekularizirana s strani deželnega kneza, škofijska palača pa spremenjena v knežjo rezidenco.⁵⁵

Težje kot v deželnem zboru, je bilo versko svobodo uveljavljati na mikroravni. Čeprav so bili kalvinci ena od dveh protestantskih zakonsko priznanih konfesij, so obstajala nasprotja med njimi in luterani. Ta so še posebej izstopala v mestih, tako na primer v mestu Brașov, kjer so bila močna razhajanja med filipisti in t. i. konkordijskimi luterani, ti so filipiste odklonilno označevali za kriptokalviniste.⁵⁶

Katoličani so bili na Sedmograškem sicer priznana vera, vendar v težkem položaju. Močan je bil odpor proti jezuitom, ki so leta 1581 ustanovili šolo v

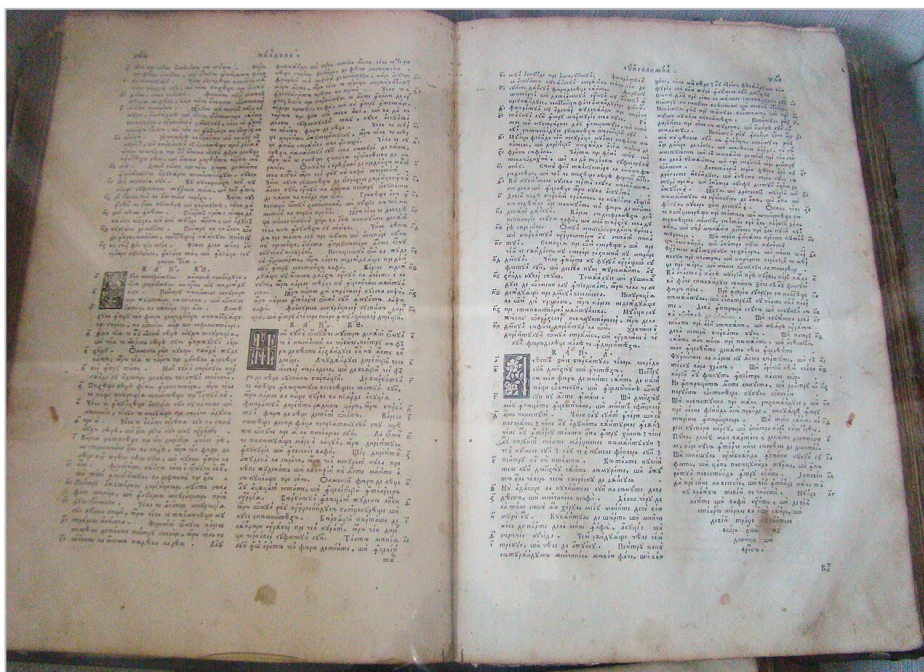
⁵² Prav tam, str. 36, 47.

⁵³ Prav tam, str. 111–112.

⁵⁴ Prav tam, str. 173.

⁵⁵ Prav tam, str. 97–98.

⁵⁶ Edit Szegedi, "Konfessionsbildung in Klausenburg und Kronstadt: Der Anspruch der Homogenität und die heterogene Wirklichkeit", v: *Exportgut Reformation. Ihr Transfer in Kontaktzonen des 16. Jahrhunderts und die Gegenwart evangelischer Kirchen in Europa*, ur. Ulrich A. Wien in Mihai-D Grigore (Göttingen, 2017), str. 191–20, tu str. 194 (dalje: Szegedi, "Konfessionsbildung in Klausenburg und Kronstadt").

List iz prvega celotnega (pravoslavnega) prevoda Svetega pisma v romunščino iz leta 1688 (*Wikimedia Commons*)

Braşovu. Po tem letu so bili večkrat, leta 1604 pa dokončno izgnani.⁵⁷ Na Sedmograškem so bili v 17. stoletju za pastoralno delo pomembni bosanski frančiškani. Leta 1630 je prišel iz misijona v banatski regiji na Sedmograško frančiškan Stefano a Salina (István Szalina) s tremi tovariši, v civilnih oblekah. Kljub sklepu sedmograškega deželnega zbora, ki je redovnikom omejeval delo, je knez Jurij I. (György) Rákóczi (1593–1648), sam sicer kalvinske vere, izdal leta 1632 privilegij, s katerim so bosanski frančiškani na Sedmograškem smeli kot misijonarji neovirano opravljali dušnopastirsko delo. Delovali so pretežno med Sekeli in redkimi madžarskimi plemiči, uspešno, čeprav niso obvladali madžarskega jezika in so pridigali v latinščini.⁵⁸

Protestantski reformatorji so si prizadevali za širitev nove vere tudi med pravoslavni Romuni. Leta 1544 je bil v romunskem jeziku natisnjen prevod enega Luthrovih malih katekizmov v cirilici, ki pa ni ohranjen. Znan ni noben

⁵⁷ Szegedi, "Konfessionsbildung in Klausenburg und Kronstadt", str. 201.

⁵⁸ István György Tóth, *Geschichte Ungarns* (Budapest, 2005), str. 307 (dalje: Tóth, *Geschichte Ungarns*).

primer prestopa pravoslavnega Romuna v evangeličansko cerkev.⁵⁹ V 17. stoletju so si kalvinski knezi prizadevali pridobiti pravoslavne za kalvinizem. Leta 1640 so v romunščini natisnili kalvinski katekizem, leta 1648 pa je knez Jurij I. Rákóczi financiral prevod in tisk romunskega prevoda Svetega pisma Nove zaveze. Ta verska ofenziva je naletela na hud odpor v sosednjih kneževinah Vlaški in Moldaviji s številnimi polemičnimi traktati, kar je izzvalo nasprotne protestantske spise. Med drugim je superintendent György Csulay pravoslavnim očital, da nimajo niti celotnega Svetega pisma v svojem jeziku. Kalvinska prizadevanja so ostala neuspešna, vendar so vzpodbudila prevod celotne Biblije v romunščino, ki je bila natisnjena leta 1688 v Bukarešti, tisk pa je financiral vlaški knez.⁶⁰

Ogrska – Slovaška (Gornja Ogrska)

Drugo območje protestantizma v okviru države Ogrske je bila kraljeva Ogrska, ki je obsegala današnjo Slovaško, zahodne dele Ogrske ter slovensko Porabje in Prekmurje. Protestantizem je bil sicer razširjen predvsem v njenem vzhodnem delu, imenovanem Gornja Ogrska slovaško *Horná Zem*, s središčem v Košicah, v drugih mestih ter v slovenskem Porabju in Prekmurju.

Za sprejem protestantizma Gornje Ogrske so bila, prav tako kot na Sedmograškem, pomembna nemška mesta, imenovana kraljeva svobodna mesta: Košice (Kaschau), Prešov (Eperies), Levoča (Leutschau), Bardejov (Bartfeld), Sabinov (Zeben) in leta 1660 še Kežmarok (Käsmark). Poleg teh pa še rudarska mesta: Smolnik (Schmölnitz), Rožňava (Rosenau), Gelnica (Göllnitz), Dobšiná (Dobschau). V teh mestih so že pred bitko pri Mohaču nastopali luteranski pridigarji, predvsem v Košicah in Prešovu. Ščasoma so protestantsko reformacijo sprejele nekatere ogrske plemiške družine, ki so jo uvajale tudi za podložnike.⁶¹ Zgodaj je bila uvedena tudi nova cerkvena organizacija. Prva "protestantska" sinoda je bila leta 1545 v mestu Ardu (Erdőd), danes v Romuniji, na kateri se je zbralo okrog trideset pridigarjev, ki so se odrekli rimokatoliški Cerkvi in se glede Gospodove večerje naslonili na Melanchthona. Leto zatem je bila sinoda

⁵⁹ Andreas Müller, "An der Grenze von West- und Ostkirche: Die Reformation in Kronstadt / Siebenbürgen", v: *Exportgut Reformation. Ihr Transfer in Kontaktzonen des 16. Jahrhunderts und die Gegenwart evangelischer Kirchen in Europa*, ur. Ulrich A. Wien in Mihai-D. Grigore (Göttingen, 2017), str. 203–214; tu str. 206, 208.

⁶⁰ Wien, *Siebenbürgen – Pionierregion*, str. 108.

⁶¹ Peter Kónya, "Die Reformation in der mehrsprachigen Welt Oberungarns", v: *Exportgut Reformation. Ihr Transfer in Kontaktzonen des 16. Jahrhunderts und die Gegenwart evangelischer Kirchen in Europa*, ur. Ulrich A. Wien in Mihai-D. Grigore (Göttingen, 2017), str. 249–261; 250, 251 (dalje: Kónya, "Die Reformation in der mehrsprachigen Welt Oberungarns").

v Prešovu, na kateri so se zbrali predstavniki petih kraljevih svobodnih mest, mestni župniki ter pridigarji iz podeželskih far v županijah Šariš in Spiš. Sinoda je sprejela temeljne verske in organizacijske usmeritve za nadaljnje delovanje. Za verski temelj je bila proglašena augsburška veroizpoved in Melanchthonovi *Loci communes*. Bogoslužje je bilo predpisano po wittenberškem cerkvenem redu. Nadaljnja določila so zadevala cerkveno organizacijo, cerkvene občine, šolstvo, odnos do cerkvenih oblasti, dolžnosti duhovnikov in superintendentov, bogoslužni liturgični red in prihodke župnij. Ustanovili so tudi prvi evangeličansko-luteranski seniorat za županijo Šariš in pet kraljevih svobodnih mest. Po sklepu sinode so nove župnike posvečevali seniorji.⁶²

Na zahtevo kralja Ferdinanda I., da se v skladu z zakonom iz leta 1548 morajo cerkvene zadeve vrniti v prvotno stanje, so mestni svetniki leta 1549 sprejeli veroizpoved (avtor je Leonhard Stöckl, rektor v mestu Bardejov (Bartfeld)), imenovano po petih mestih (pentapolitana) *Confessio Pentapolitana*. Temeljila je na augsburški veroizpovedi in Melanchthonovih *Loci Communes*, vendar je bolj kot augsburška veroizpoved poudarjala tisto, kar je bilo s katoliško veroizpovedjo skupnega in se jasno ogradila od radikalnih reformacijskih gibanj prekrščevalcev, pa tudi kalvincev in zakramentarcev. Predložena je bila škofu Miklósu Oláhu v mestu Eger, ki jo je potrdil in se z njo seznanil tudi kralj Ferdinand. S tem je bila legalizirana eksistenca evangeličansko luteranskih verskih občin ter potegnjena ostra črta z nedovoljenimi anabaptisti in zakramentarci.⁶³ Od šestdesetih let dalje se je tu hitro širil še kalvinizem, čeprav bolj v obliki kriptokalvinizma, dovoljen in je bil šele po uporabi Ferenc II. Rákócziya leta 1707.⁶⁴ Nemci so, tako kot na Sedmograškem, ostali zvesti luteranstvu, medtem ko so kalvinci prevladovali med Slovaki in Madžari.⁶⁵

Pri vzhodnih kristjanih sta si na tamkajšnjih obširnih posestvih prizadevali za širitev protestantske reformacije družini Rákóczi in Drugeth, vendar manjkajo o tem konkretni zgodovinski podatki, poleg tega prizadevanja niso bila uspešna.⁶⁶

Na odklonilen odnos habsburških vladarjev do protestantizma na Ogrskem so vplivale razmere na Češkem. Čeprav so si tako kot ogrski, tudi češki stanovi priborili priznanje verske svobode, ko je izdal cesar Rudolf II. leta 1609 za Češko majestetno pismo, ki je protestantskim stanovom na Češkem in v Šleziji garantiralo versko svobodo, ga je po bitki na Beli gori leta 1620 cesar Ferdinand II. proglasil za nično. Protestanti so izgubili vse dotodanje koncesije, bremenil

⁶² Kónya, "Die Reformation in der mehrsprachigen Welt Oberungarns", str. 253.

⁶³ Prav tam, str. 259.

⁶⁴ Prav tam, str. 256.

⁶⁵ Prav tam, str. 260.

⁶⁶ Prav tam, str. 261.

jih je celo z madežem veleizdaje. Cesar Ferdinand II. je protestantizem opredelil kot "nezvestobo", zaradi česar v njegovem konceptu konfesionalnega absolutizma za pristaše protestantizma ni bilo več prostora.⁶⁷

Za odnos vladarja do protestantov na Ogrskem je bil pomemben leta 1606 sklenjen mir med kasnejšim cesarjem Matijo in Štefanom Bocskaiem, ki je dobrih šest desetletij omogočal znosno sobivanje različnih konfesij.⁶⁸ Vendar so politična nesoglasja, posebno še po frankopansko-zrinski zaroti (1664–1671) tudi tukaj vplivala na zaostren odnos vladarja do protestantov. Čeprav nosilci zarote niso bili protestanti, temveč pretežno katoličani, jo je oblast izkoristila za nastop proti protestantom predvsem v Gornji Ogrski (na Slovaškem), kjer je sledilo hudo preganjanje protestantov, ki je trajalo celo desetletje, imenovano "desetletje žalosti" (Trauerdekade).⁶⁹ Končalo se je z državnim zborom v Šoproanu (Ödenburg) leta 1681, oziroma na njem sprejetim zakonom. Verske zadeve sta obravnavala XXV. in XXVI. člen (artikul) zakona. Po XXV. členu je bilo javno opravljanje protestantskega bogoslužja dovoljeno (samo) na določenih mestih, v dveh krajih vsake županije (imenovali so se artikularni kraji in artikularne cerkve) ter v kraljevih in svobodnih mestih in v obmejnih trdnjavah.⁷⁰ Za prekmurske in porabske protestante je bil najbližji artikularni kraj Nemescsó (Čobin, Čoba), ki je od Murske Sobote oddaljen ca. 90 km. Čeprav je bilo takrat odvezitih v Prekmurju protestantom in vrnjenih katoličanom več cerkva, na ta artikularni kraj še niso bili usodno vezani, saj so jim ostale še tri cerkve: Gornji Petrovci, Kančevci (Sv. Benedikt) in Selo.⁷¹ Stanje se je spremenilo po letu 1733, ko so dokončno izgubili tudi te tri cerkve in so odtlej javnim verskim obredom lahko prisostvovali samo v artikularnih krajih. Večinoma so se usmerili v ca. 70 km oddaljeni Šurd (Surd), ki je bil privlačnejši ne le zaradi nekoliko krajše poti, temveč zaradi prekmurskih protestantov, ki so se po letu 1718 priselili v tamkajšnjo okolico in kolonizirali v vojnah opustošena področja ter tudi zaradi tam delujočega prekmurskega pastora Štefana Küzmiča, ki je bil v letih 1755 do smrti 1779 župnik v Šurdu. Šurd je spadal med tiste artikularne kraje, ki niso bili določeni s členom (artikulom) XXV, ker je bil kraj takrat pod oblastjo Osmanov, temveč ga je za takega razglasila županija po letu 1690 in je veljal za

⁶⁷ Karl W. Schwarz, *Der österreichische Protestantismus im Spiegel seiner Rechtsgeschichte* (Tübingen, 2017), str. 10–11.

⁶⁸ *Frieden von Wien*, dostop na: [https://de.wikipedia.org/wiki/Frieden_von_Wien_\(1606\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Frieden_von_Wien_(1606)), pridobljeno: 3. 6. 2024.

⁶⁹ Zoltan Csepregi, "Das königliche Ungarn im Jahrhundert vor Toleranz (1681–1781), v: *Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen in der Habsburgermonarchie und im Erzstift Salzburg (17./18. Jahrhundert)*, ur. Rudolf Leeb (Wien, 2009), str. 299–329.

⁷⁰ Zoltan Csepregi, "Artikularorte" im Königreich Ungarn, dostopno na: https://www.academia.edu/8446863/_Artikularorte_im_K%C3%B6nigreich_Ungarn, pridobljeno: 3. 6. 2024

⁷¹ Ivan Zelko, *Zgodovina Prekmurja*, ur. Vilko Novak (Murska Sobota 1996), str. 185.

"quasi" artikularni kraj. Slovensko protestantsko bogoslužje se je v Prekmurje vrnilo po tolerančnem patentu cesarja Jožefa II. leta 1781 v župnije Puconci, Križevci in Hodoš.⁷²

Konfesionalna krajina na Ogrskem se je bistveno spremenila po izgonu Osmanov konec 17. stoletja. Sledilo je obdobje ponovnega naseljevanja, v vojnah opustošenih ozemelj. Migracije so potekale tako znotraj Ogrske, med temi migranti so bili tudi prekmurški protestanti na področju Šurda,⁷³ kamor sicer niso bili pregnani, temveč je bila migracija ekonomska. Notranje migracije so bile prav tako iz Gornje Ogrske (Slovaške), kjer so izpraznjena območja protestantov naselili grkokatoliški Ukrajinci,⁷⁴ ter številne migracije protestantov iz nemških protestantskih dežel.⁷⁵ Tako se je poleg verske spreminjala tudi jezikovna krajina Ogrske.

V procesu katoliške obnove so igrali pomembno vlogo jezuiti. Leta 1563 je bila ustanovljena Avstrijsko-Češka provinca, ki se je leta 1622 razdelila na Češko in Avstrijsko-Ogrsko, v katero je spadal tudi slovenski prostor. Trnava na današnjem Slovaškem je predstavljala pomembno središče. Ena najpomembnejših osebnosti katoliške protireformacije na Ogrskem je bil Péter Pázmány (1570–1637), jezuit, ostrogonski nadškof in kardinal. Rojen je bil v mestu Oradea (Großwardein, Nagyvárad) na Sedmograškem v kalvinski družini. Pázmány je konvertiral v katoliško vero, stopil k jezuitom, študiral v Rimu, v letih 1597–1606 je bil profesor filozofije in teologije na kolegiju v Gradcu. Bil je pomemben madžarski pisatelj, avtor molitvenikov, ki so jih povzemali tudi kalvinci.⁷⁶ V letih 1616–1637 je zasedal sedež ostrogonskega nadškofa, zaradi turške zasedbe Ostrogona (Esztergom) je bival v Trnavi. Tu je leta 1635 ustanovil katoliško univerzo, njen prvi rektor je bil Jurij Dobronoki doma iz Dobrovnika v Prekmurju. Za Ogrsko so bili značilni prestopi plemstva v katoliško vero,⁷⁷

⁷² Vincenc Rajšp, "Cerkve miru v Šleziji in artikularne cerkve na Ogrskem", v: Küzmičev zbornik 2024 (v tisku)

⁷³ Franc Šebjanič, *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev (Od začetka reformacije do obdobja dualistične ureditve Avstro-Ogrske)* (Murska Sobota, 1977), str. 48.

⁷⁴ Peter Šoltes, "Migrationen und Konfessionen im nordöstlichen Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert", v: *Kirchen als Integrationsfaktor für die Migranten im Südosten der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert*, ur. Rainer Bendel in Robert Spannenberger (Münster, 2010), str. 115–132; tu str. 115–132.

⁷⁵ Ernst Dieter Petritsch, "'Welche sich in Ungarn... häuslich niederzulassen Lust und Sinn haben...'. Der habsburgische Staat als Akteur der Ansiedlung in Ungarn von Karl VI. bis Maria Theresia", v: *Die Ansiedlung der Deutschen in Ungarn. Beiträge zum Neuaufbau des Königreiches nach der Türkenzeit*, ur. Gerhard Seewann in Karl-Peter Krauss (München, 2020), str. 41–60; tu str. 41–60.

⁷⁶ Zoltan Csepregi, "Ethnische versus konfessionelle Identitätsbildung im Königreich Ungarn von der Reformation bis zu Ende des 18. Jahrhunderts. Überlegungen zur Mehrsprachigkeit, muttersprachlichen Identität und Übersetzungspraxis", v: *Luther und die Evangelisch-lutherischen in Ungarn und Siebenbürgen. Augsburgisches Bekenntnis, Bildung, Sprache und Nation vom 16. Jahrhundert bis 1918*, ur. Márta Fata in Anton Schindling (Münster, 2017), str. 377–403; tu str. 385.

⁷⁷ Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 126.

tako leta 1600 Nikolaj Esterházy in leta 1608 Krištof Bánffy kar je imelo prav tako posledice za vero podložnikov, k čemur je pripomogel tudi Pázmány.⁷⁸

Na ozemljih, ki so jih po letu 1541 zasedali Osmani je katoliška cerkvena organizacija prenehala, škofje škofij tega področja so bivali zunaj ozemelj škofij, tako kot na primer ostrogonski nadškofje, ki so bivali v Trnavi. Vendar sta tudi tukaj obstali obe krščanski veroizpovedi, rimokatoliška in protestantska, tako luteranska kot kalvinistična (za Prekmurje izpričuje to v tem prispevku opisan dogodek v Martjancih). Pastoralno dejavnost so v tem času opravljali v največji meri frančiškani iz Bosne, provinca je razpolagala z okrog 300 redovniki. Ti so delovali na celotnem ozemlju Ogrske pod osmansko oblastjo ter misijonarili tudi v Moldaviji in Bolgariji. Iz frančiškanskega reda so bili tudi škofje v Beogradu. Beograjski škof frančiškan Marián Ibrisimović je leta 1651 obiskoval župnije v Slavoniji, Sremu in Ogrski pod oblastjo Osmanov ter prišel do Ostrogona in Gyöngyösa. Na ogrskih župnijah je srečal 38 bosanskih frančiškanov, na župnijah sta ponekod delovala celo po dva.

Ob bosanskih so bili pomembni še frančiškani iz Dubrovnika, mesto je bilo samostojno, nekakšen "Honkong", ki je plačevalo Turkom tribut, meščani pa so se, kot davkoplačevalci, lahko prosto gibali po državi. To je koristilo tudi katoliški misijonarski dejavnosti, saj so v turški državi poleg frančiškanov delovali še svetni duhovniki, dominikanci, benediktinci in jezuiti, kot na primer Bartol Kašić (1575–1650), ki je opravil po papeževem nalogu dve misijonski potovanji, 1612 in 1618 po Bosni, Sandžaku, Smederevu, Beogradu Vukovarju in Osijeku. Na potovanju se je srečeval tudi s protestanti, muslimani "ki so govorili ilirsko", pravoslavni, potoval pa je tudi skupaj z nekim judom.⁷⁹ Kašić je pomemben pisatelj v latinskem in hrvaškem jeziku, poleg nekaterih cerkvenih knjig je prevedel tudi celotno Biblijo, vendar ni dobil dovoljenja za natis. Med drugim je bil odpor v Rimu, ker ga je hotel natisniti v latinici in ne v glagolici ali cirilici. Na jezikovnem področju je pomemben kot avtor prve hrvaške slovnice v latinskem jeziku *Institutiones linguae Illyricae*, natisnjena je bila leta 1604, ki ima za osnovo štokavščino iz Bosne, kot najbolj razširjeno obliko hrvaškega jezika. Namenil jo je predvsem misijonarjem, s tem pa tudi nekatoliškemu prebivalstvu na Balkanu.⁸⁰ Dubrovniški meščan, frančiškan Albert Rendić je bil od leta 1625 do 1630 beograjski škof. Škofje zasedenih ogrskih škofij, ki v njih niso mogli bivati so gledali na to frančiškansko dejavnost z nezadovoljstvom, ker so gledali zasedbo ogrskih območje kot začasno, medtem ko so v Rimu s podpo-

⁷⁸ Fata, "Vorbemerkung", str. XIII.

⁷⁹ Matija (Mathias) Murko, *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven* (Prag, 1927), str. 74–76.

⁸⁰ Bartol Kašić (Bartholomaeus Cassius), *Institutiones linguae Illyricae* (Rom, 1604). Faksimile: Reinhold Olesch (Köln–Wien, 1977).

Spomenik Bartolu Kašiću v mestu Pag na istoimenskem otoku (*Wikimedia Commons*)

ro misijonom ravnali pragmatično, na osnovi izkušenj propadlih držav Bosne, Srbije in Bolgarije. Na koncu problema tudi ni rešilo kanonsko pravo, temveč "kanoni" s pregonom Osmanov konec 17. stoletja, s čimer je bila končana tudi misijonarska dejavnost bosanskih frančiškanov, za katero niso želi hvaležnosti cerkvene hierarhije.⁸¹

⁸¹ Tóth, *Geschichte Ungarns*, str. 308.

Šlezija

Šlezija je spadala v okvir češke krone, ki je leta 1526 pripadla Habsburžanu Ferdinandu I. Protestantska reformacija se je tu razširila že pred tem, kot prvo jo je uvedlo nemško mesto Wroclav (Breslau); prve pridige so bile leta 1520, cerkveno reformo pa je vpeljal mestni svet leta 1523. Iz Wroclava se je protestantizem širil tudi na nemško podeželje, pri tem so nekateri plemiči dovoljevali tudi češke brate.

Protestante so bili v Šleziji prisiljeni tolerirati Habsburžani tudi po končani tridesetletni vojni. Vestfalski mir je določal, da evangeličanskim knezom, plemičem in njihovim podložnikom zaradi vere ni treba zapustiti njihovih posesti in se izseliti. Ni pa to pomenilo popolne verske svobode. Obiskovanje bogoslužja je bilo omejeno le na tri kraje: *Glogów*, (Glogau), Jawor (Jauer) in *Świdnica* (Schweidnitz). V teh treh krajih je bilo protestantom dovoljeno graditi cerkve in to pod posebnimi pogoji; stati so morale zunaj mestnih obzidij, kot gradbeni material so smeli uporabiti samo les, glino in slamo. Cerkve niso smele imeti zvonikov in zvonov, zgrajene so morale biti v enem letu. Ker so dobile pravno osnovo v vestfalski mirovni pogodbi, so jih imenovali *cerkve miru*. Kljub zelo omejenim pogojem so bile zgrajene arhitekturne dragocenosti, Jawor in Świdnica sta na Unescovem seznamu svetovne dediščine. Vendar je bilo protestantskim vernikom dovoljeno obiskovati bogoslužje tudi zunaj deželnih meja, v sosednjih Poljski, Saški in Brandenburgu. Kraji so bili oddaljeni do 50 km. Da bi jim te kraje približali, so v teh deželah gradili nove cerkve ob meji, imenovali so jih *Grenzkirchen* in tako imenovane pribežališčne cerkve *Zufluchtskirchen*. Ena takih je bila v kraju Pogorzeliska (Kriegheide). Obiskovanje teh cerkva je ustvarilo posebno "romarsko" kulturo (verskega doživljanja) ter posebno identiteto. Na teh krajih so opravljali tudi krste in poroke.⁸²

Protestantske verske razmere v Šleziji so meddržavno politiko ponovno zaposlovale v času velike nordijske vojne (1700–1721). Švedski kralj Karel XII., ki je dotlej zmagoval, je zahteval od cesarja Jožefa I. izvedbo določil pogajanj vestfalske mirovne pogodbe, v skladu s členom 41, ki je zadeve, za katere ni bilo doseženo soglasje, preložil na poznejši čas, bodisi na katerega od državnih zborov ali kakšno drugo ugodno priložnost. Po mnenju švedskega kralja je ta ugodna priložnost nastopila v tem času. S pogodbo v Altranstädtu (Altranstädter Konvention) leta 1707 je dosegel, da je cesar Jožef I. predal protestantom 125 cerkva, ki so jim bile odvzete po letu 1648 in so jih imenovali vrnjene cerkve (*Rezesskirchen*), ter dovoljenje za gradnjo šestih novih cerkva. Ker

⁸² Reiner Sörries, *Von Kaisers Gnaden. Protestantische Kirchenbauten im Habsburger Reich* (Köln–Weimar–Wien, 2008), str. 30–31 (dalje: Sörries, *Von Kaisers Gnaden*).

jih je cesar pojmoval kot izraz dobre volje, so dobile naziv cerkve po milosti (*Gnadenkirchen*); okrašene so morale biti s cesarskim orlom, v mestu Cieszyn (Těšín, Teschen) pa s cesarjevo podobo. Te cerkve so bile v krajih Žagań (Sagan), Koźuchów (Freistadt), Jelenia Góra (Hirschberg), Kamienna Góra (Landeshut), Milicz (Militsch) in v že omenjenem Cieszynu. Za razliko od *cerkva miru* so bili pri teh cerkvah dovoljeni zvoniki.⁸³

Lužiški Srbi

Po bitki pri Mohaču leta 1526 so prišli Lužiški Srbi, ki so bivali na območju češke krone pod oblast kralja Ferdinanda. Leta 1620 je to ozemlje zasedla Volilna Saška (Kursachsen), s praškim mirom leta 1635 pa je bilo trdno vključeno v saško deželo, a s številnimi posebnimi pravicami, med katere so spadale tudi verske, ki so omogočile obstoj katoliške veroizpovedi med Lužiškimi Srbi v Gornji Lužici.

Za Slovence v novem veku je lahko zanimiva primerjava z Lužiškimi Srbi, ki jih je bilo v 16. stoletju za dve tretjini slovenskega ozemlja in prebivalstva, danes bi jih naj bilo še okrog 60.000. Politično so bili razdeljeni v različne politične enote, kar je močno vplivalo na ohranjanje jezika.

Protestantizem se je med Lužiškimi Srbi širil od vsega začetka. Zajel je večino Dolnje Lužice in približno 90 % Gornje Lužice.⁸⁴ Cerkve so postale jezikovno prepoznavne, ker so jih imenovali vendske (slovanske) cerkve (*wendische Kirchen*). Vendar, kot ugotavlja Doris Teichmann,⁸⁵ ni bilo mogoče v kratkem času spremeniti globoke pobožnosti vernikov katoliške Cerkve in je nadomestiti z novim razumevanjem vere, kot so zahtevale protestantske cerkvene in svetne oblasti. Luteranska reformacija se je hitreje širila tam, kjer so jo podpirale plemiške družine ali drugi cerkveni predstojniki, kot pa tam, kjer so jo isti zavirali. Podobno Teichmannova ugotavlja za področje Poznana, namreč da so protestantizmu naklonjene vplivne družine poleg protestantov omogočale tudi obstoj čeških bratov, ki so se kasneje morali boriti za priznanje v državi Prusiji.

Ovira za razumevanje nove vere je bilo pomanjkanje izobraženih protestantskih pridigarjev, zaradi česar so pri cerkvah z lužikosrbskim (vendskim) jezikom nastavljali predstojnike nižjega ranga, diakone, s čimer te cerkve niso

⁸³ Sörries, *Von Kaisers Gnaden*, str. 35.

⁸⁴ Friedrich Pollack, "Die Anfänge der sorbischen Literatur", v: *Fünf Jahrhunderte / Pjeć lěstotkow. Die Sorben und die Reformation / Serbja a reformacija*, Hg. Jan Malink (Bautzen, 2017), str. 37–45 (dalje: Pollack, "Die Anfänge der sorbischen Literatur").

⁸⁵ Doris Teichmann, *Studien zur Geschichte und Kultur der Niederlausitz im 16. und 17. Jahrhundert. Quellengeschichtliche Untersuchungen* (Bautzen/Budišyn, 1998), str. 47 (dalje: Teichmann, *Studien zur Geschichte*).

bile polnopravne župnije, temveč filiale; medtem ko so "sveto večerjo", krste in poroke opravljali v župnijski cerkvi, kjer pa župnik velikokrat ni obvladal lužiško-srbskega jezika.⁸⁶

Adam Bohorič je bil sicer navdušen nad rabo slovanskega jezika v tamkajšnjih cerkvah: "in presvetli knez Saksonski, voditelj, premilostno vzdržuje in brani več cerkva, ki uporabljajo slovansko govorico".⁸⁷ Vendar se je lužiskosrbski jezik ponekod v tamkajšnjih cerkvah v resnici le stežka uveljavljal. Leta 1710 Samuel Magnus za predel Sorau (danes Żary na Poljskem) piše, da si oblasti na Lužiskem prizadevajo, da bi slovanske (wendische) podložnike toliko privadile na nemški jezik (zu der teutschen Sprache zu gewöhnen), da bi ne bilo treba bogoslužij obhajati dvojezično, dotlej niso bile uspešne. Rabo slovanskega jezika so oteževali tudi predsodki nemških reformatorjev, že samega Luthra. O njih je ob omizju (*Tischreden*) govoril "*Sed pessima natio est die Wenden*", toda najslabša med vsemi nacijami so Vendi (Lužiški Srbi), ki jih je med nas pomešal Bog. "Zasmehujejo božjo besedo in njene učitelje", "kradejo, so nezanesljivi in bodo izstradali Wittenberg". Slovani (Wenden) so najslabša nacija, kar nam jih je navrgel Bog.⁸⁸

Protestantska reformacija se je na področju Lužiških Srbov širila v Dolnji Lužici že po letu 1520, na ravni zemljiških gospodstev ter v mestih, medtem ko so v Gornji Lužici samostani cistercijank Marienthal pri mestu Zittau, Marienstern pri kraju Kamenz ter samostan magdalenk v mestu Lauban (danes Lubań, na Poljskem), ki so imeli tudi veliko zemljiško posest in patronatske pravice na župnijah teh posesti, ohranili katoliško vero. Protestantizem se je utrdil tudi v mestu Luban, samostansko cerkev so uporabljali oboji in je bila to poleg Budišina (Bautzen) druga simultanska cerkev (*Simultankirche*). Pri stari rimokatoliški veri je ostal tudi kapitelj pri sv. Petru v Budišinu vendar so protestanti in katoličani skupno uporabljali cerkev, ki kot simultanska pripada obema veroizpovedima še danes.⁸⁹ Souporabo od nekdaj urejajo s pogodbami.⁹⁰

Razmere za lužiški jezik so se izredno slabšale na Brandenburškem in nato na Pruskem kjer je bila v šole in cerkve uvedena nemščina. Boljše so bile razmere na Saškem, tudi zaradi konkurence s katoliškim prebivalstvom, kjer takih nemških jezikovnih pritiskov ni bilo. Vendar je tudi tukaj lužiško-srbski jezik

⁸⁶ Jan Malink, "Wendische Kirchen / Serbske cyrkwy", v: *Fünf Jahrhunderte / Pjeć lětstotkow. Die Sorben und die Reformation / Serbja a reformacija*, ur. Jan Malink (Bautzen, 2017), str. 29–36; tu str. 31.

⁸⁷ Adam Bohorič, *Arcticae borulae succisivae. Zimske urice proste*, prevedel in spremno študijo napisal Jože Toporišič (Maribor, 1987), str. 16.

⁸⁸ Teichmann, *Studien zur Geschichte*, str. 20–21.

⁸⁹ Kersken, "Die Lausitzen und Livland in der Frühen Neuzeit", str. 21–22.

⁹⁰ Martin Christ in Friedrich Pollack, "Die Reformation der Sorben. Chancen und Herausforderungen akteurszentrierter Perspektiven", v: *Reformation und Ethnizität*, ur. Susanne Hose (Bautzen, 2019), str. 111–126; 114 (dalje: Christ in Pollack, "Die Reformation der Sorben").

"Vendska" (slovanska) cerkev v Cottbusu v današnji deželi Brandenburg (*Wikimedia Commons*)

proti koncu 19. stoletja iz protestantskih cerkva izginjal. Do danes se je ohranil na katoliškem teritoriju z mestom Budišin in na področjih ženskih cistercijanskih samostanov Marienstern in Marienthal, ki sta obstala tudi v obdobju Vzhodne Nemčije in še vedno aktivno delujeta, tudi v lužiško-srbskem jeziku. Od drugega vatikanskega koncila naprej se katoliško bogoslužje odvija v lužiško-srbskem jeziku, medtem ko je v protestantskih cerkvah bogoslužje pretežno nemško.

Čeprav se je protestantizem tako utrdil tudi med Lužiškimi Srbi, je že od začetka reformacije v Budyšinu (Bautzen) tekla nekakšna meja; Lužiški Srbi so ostajali v okviru katoliške Cerkve, za kar si je prizadeval predvsem kolegiatni kapitel v Budyšinu. Vendar ne ena ne druga stran nista uspevali vernikov popolnoma zamejiti, tako da ni prihajalo le do prestopov, temveč so tudi verniki menjavali obisk bogoslužja in obhajila.

Zaradi bogoslužja v ljudskem jeziku je zanimiv tudi pogled na predikante. V začetku je bilo značilno pomanjkanje protestantskih predikantov, zaradi česar je ostajala njihova izobrazba na nizki ravni. Obvezen študij za lužiško-

srbske predikante se je uveljavljal od začetka 17. stoletja dalje. Knezi so zato ustanavljali posebne štipendije, kar je omogočalo študij kmečkim in socialno še šibkejšim slojem prebivalstva, kar je tem po drugi strani omogočalo družbeni vzpon. V celoti računajo, da je izhajalo 17 % lužiskosrbskih predikantov iz kmečkih družin, za 25 % poklic očeta ni znan, vendar sklepajo, da so bili predikanti iz nižjih socialnih plasti od kmetov. Približno 7 % jih je prihajalo iz vrst rokodelcev in trgovcev, iz vrst nižjih uradnikov jih je bilo 6 % ter okrog 30 % iz družin predikantov.⁹¹ Za zgodovino Lužiških Srbov je zanimiva tudi zgodovina duhovniških dinastij,⁹² ki pa jih niso vzdrževali le moški, temveč s porokami tudi ženske. Duhovščina je tudi pri protestantih igrala pomembno družbeno, kulturno in tudi politično vlogo, čeprav zaradi tega tam ni čutiti takega ideološkega odpora ter očitkov klerikalizma, kot je to značilno za slovenski prostor. V času nacionalizma, predvsem od druge polovice 19. stoletja dalje, duhovniške družine zaradi pritiskov oblasti sicer niso bile v podporo ohranjanju jezika Lužiških Srbov.

Literarno delo lužiških protestantov in katoličanov od 16. do 18. stoletja

Lužiški Srbi so v prvih treh konfesionalnih stoletjih razvili na verskem področju pomembno literarno dejavnost, najprej na protestantski in kmalu nato tudi na katoliški strani. V tem času sta se oblikovala dva knjižna jezika: gornja in dolnja lužiška srbščina. V Gornji Lužici pa sta se od 17. stoletja dalje izoblikovali dve različici knjižnega jezika, evangeličanska katoliška.⁹³

Leta 1548 je Mikławš Jakubica končal prevod Luthrove Nove zaveze v doljno lužiščino, ki je prvi prevod Luthrovega dela v tuj jezik, vendar prevod ni bil natisnjen, se je pa ohranil,⁹⁴ za razliko od prevoda psalmov Adama Bohoriča, ki prav tako ni bil natisnjen, rokopis verjetno ni ohranjen. S širjenjem protestantizma so nastali tudi številni drugi rokopisi, ki jih niso natisnili. Eden vzrokov je bila tradicija ustnega izročila, drugi vzrok so bili stroški, ker ni bilo nobene tiskarne, ki bi premogla črke za lužiskosrbski jezik, po knjigah v tem jeziku pa tudi ni bilo povpraševanja. Avtor prve knjige v doljni lužiščini je župnik Albin Moller. Prva je *Ein Ewigwerender Kirchen Calender ... Auch ein Wendisches Gesangbuch*

⁹¹ Christ in Pollack, "Die Reformation der Sorben", str. 117.

⁹² Friedrich Pollack, "Sorbsche Pfarrdinastien / Serbske fararske dynasije", v: *Fünf Jahrhunderte / Pjeć lětstotkow. Die Sorben und die Reformation / Serbja a reformacija*, ur. Jan Malink (Bautzen, 2017), str. 82.

⁹³ Matej Šekli, *Lužiška srbščina*, dostopno na: <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/download/103/195/2181?inline=1>

⁹⁴ Teichmann, *Studien zur Geschichte*, 21.

... *Auch der Kleine Catechismus / mit dem Tauff und Traewbuechlein*" *Wendisches Gesangbuch* (cerkveni koledar, vendska (lužiškosrbska) pesmarica, mali katekizem, ter obrednik za krst in poroko, natisnjena je bila v Budyšinu leta 1574.⁹⁵ Prva gornjelužiška tiskana knjiga je prevod Luthrovega Malega katekizma Venzeslava Waricha (Wjaclaw Warichius ali Wjaclaw Wawrich 1564–1618) leta 1595. Leta 1610 je župnik v Friedersdorfu Andreas Tharaeus objavil *Enchiridion Vandalicum* (vendski, slovanski /dolnjelužiški/ priročnik) – prvi priročnik poenotnega dolnjelužiškega jezika, leta 1627 pa sedem spokornih psalmov. Leta 1650 so bile v deželi Brandenburg natisnjene štiri knjige v dolnji lužiščini: psalter, katekizem, pesmarica in perikope, ki jih je knez Friederik Viljem konfisciral in dal vse uničiti. Leta 1689 je župnik Caspar Zacharias izdal še *Didascalia seu Orthographia Vandalica* s prvim pravopisom gornje lužiščine. Publikacije so izhajale tudi na katoliški strani, leta 1685 prevod katekizma Petra Kanizija in leta 1690 perikope, oboje na osnovi slovnice, ki jo je napisal jezuit Jakub Xavier Ticin leta 1679. Po tem času je število knjig v lužiškosrbskem jeziku naraščalo.⁹⁶ Po več delnih prevodih na protestantski in katoliški strani je pomenil vrhunec izid protestantskega prevoda celotne Biblije *Biblia to je Szvjate Pišmo* več avtorjev, natisnjenega v Budyšinu (Budišin) leta 1728.⁹⁷

Baltske dežele

Posebnost baltskega prostora je bila, da tam ni bilo trdne državne organizacije, temveč zveza dežel in tako tudi ni bilo enotnega vpliva na širjenje ali zaviranje protestantske reformacije. Luthrovo reformacijo so tudi tu zelo zgodaj uvedla mesta, mestni sveti, z nemško govorečim prebivalstvom: Riga (1521), Tallin (Reval) in Tartu (Dorpat) (1524), nato pa še manjša mesta kot Narva, Cēsis (Wenden), Valmiera (Wolmar), Viljandi (Fellin) in Pärnu (Pernau) – danes v Estoniji.⁹⁸ V Rigi je bil prvi reformirani pridigar Andreas Klopke, bivši kaplan pri cerkvi sv. Petra, kjer ga je nato mestni svet nastavljal za arhidiakona, čeprav je dotlej ta pravica pripadala tamkajšnjemu kapitlju.⁹⁹ Leta 1524 je mestni svet odvil imetje nadškofu, stolnemu kapitlju in tamkajšnjim samostanom. Leta 1525, ko je bila sekularizirana država Nemškega viteškega reda, je mesto pre-

⁹⁵ Jan Mahling, "Sorbische geistliche Lieder vor und nach der Reformation", v: *Reformation und Ethnizität*, ur. Hose Susanne (Bautzen, 2019), str. 197–218; tu str. 197.

⁹⁶ Pollack, "Die Anfänge der sorbischen Literatur", str. 39–41.

⁹⁷ Tadeusz Lewaskiewicz, "Die Geschichte der sorbischen Bibel / Stawizny serbskeje biblije", v: *Fünf Jahrhunderte / Pječ lětstotkow. Die Sorben und die Reformation / Serbja a reformacija*, ur. Jan Malink (Bautzen, 2017), str. 46–55.

⁹⁸ Kersken, "Die Lausitzen und Livland in der Frühen Neuzeit", str. 22.

⁹⁹ *Europa reformata*, str. 350.

vzelo še posest reda. Tudi mestna sveta mest Tallin in Tartu sta leta 1524 in 1525 zaplenila posest stari cerkvi. Leta 1530 je izšel v Rigi cerkveni red *Kurtz Ordnung des Kirchendienstes* v nemščini.¹⁰⁰ Kasneje je bil večkrat ponatisnjen in je bil med protestanti najbolj razširjen. Ker je bila katoliška ureditev v mestih ukinjena, so organizirali protestantsko bogoslužje tudi za nenemške delavce, ki so jih imenovali Nenemce – *Undeutsche*. Vendar, kot ugotavlja Buchholz¹⁰¹, je, ko je govor o Nemcih, potrebno pristaviti, da v tistem času ni bilo nacionalnega naboja pojma *deutsch*. Kolikor so bili rabljeni *Deutsche* in *Deutscher* pred 19. stoletjem, je bilo to le v manjših krogih izobražencev. Pojem *deutsch* z emocionalnim nabojem je stvar 19. stoletja. Šele takrat je bil projiciran v zgodovinsko preteklost, ko so s pomočjo besede *theodiscus* in enačenjem *deutsch* z *germanisch* konstruirali "nemško" tradicijo, ki naj bi segala nazaj do časa cesarja Avgusta. V tem smislu je bila bitka v Těvtohurškem gozdu leta 9 po Kr. z germansko zmago nad Varusom prikazana kot izhodišče za ustanovitev Nemškega rajha, bitka proti Napoleonu leta 1813 pa kot nova bitka v Těvtohurškem gozdu leta 9.¹⁰² Nedvomno pa je Luthrova reformacija prinesla Nemcem velik zagon in samozavest s tem, da je nemščina prevladala v protestantskih cerkvah. Prišlo je do poplave letakov v nemškem jeziku. Luthrov prevod Biblije, katekizmi in pesmarice v nemščini, tudi Melanchthon v svoji zgodovini jasno piše o Nemcih in jih loči od drugih narodov, čeprav pri tem nedvomno (še) ni šlo za nemški nacionalizem 19. stoletja. Vsekakor je bila "nemška reformacija" v nemških mestih od Sedmograške do Baltika z navdušenjem sprejeta, saj je poleg "domačega jezika", ki je bil naenkrat "višje" od okoliških in je v cerkvi nadomestil latinščino, mestnim svetom omogočila urejanje verskih zadev in cerkvenega premoženja, s čimer so bile daleč presežene pravice, kot so jih mesta uživala na osnovi dotedanjih privilegijev vladarjev.

Neprimerno težje kot v mestih je bilo širjenje protestantizma na podeželju. Konfesionalno krajino si je po zasedbi delov Litve prizadeval spremeniti švedski kralj Gustav II. Adolf. Leta 1629 je izgnal vse katoliške duhovnike, prepovedal katoliške maše, ukinil škofije, kapitlje in samostane ter prepovedal dotedanje katoliške pobožnosti. Po sklenjenem miru med Rusijo in Švedsko v mestu Stolbowo leta 1617 je pridobila Švedska z Ingrijo veliko število pravoslavnih podložnikov, Fincev in Rusov, za katere je ukazala prestop v protestantizem. Prvi dobro premišljeni načrt je stekel leta 1650, ki pa ni uspel in vnovični leta

¹⁰⁰ Prav tam, str. 353.

¹⁰¹ Werner Buchholz, "Estland, Livland, Kurland und Litauen vom 16. Jahrhundert bis 1918. Der geographische und politische Raum und das Problem der quellengemäßen Sprache", v: *Protestantismus in den baltischen Landen und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918*, ur. Mathias Asche in Werner Buchholz (Münster, 2021), str. 9–47; tu str. 11 (dalje: Buchholz, "Estland, Livland, Kurland und Litauen vom 16. Jahrhundert bis 1918").

¹⁰² Buchholz, "Estland, Livland, Kurland und Litauen vom 16. Jahrhundert bis 1918", str. 12.

1680, ko so z ločitvijo Fincev poskušali spreobrniti vsaj te. Problem je bil "rešen" po zavzetju Ingrije s strani Rusije v veliki severni vojni leta 1703. Švedska oblast je prepovedovala tudi druge protestantske konfesije. Medtem ko je bila z anglikanci leta 1684 dosežena poravnava, je bilo reformiranim Holandcem dovoljeno le zasebno življenje po veri, strogo ločeno od javnosti in ob prepovedi ustanavljanja verskih občin.¹⁰³

Za izvajanje čistega luteranskega nauka so poskrbele svetne in cerkvene oblasti ter teološka fakulteta univerze v mestu Tartu (Dorpat). Za odpravo "malikovanja" (*Abgöttere*) med kmečkim prebivalstvom so bili zadolženi krajevni pastori, ki so jih nadzirali z vizitacijami.¹⁰⁴ Vizitatorji iz časa švedske zasedbe se pritožujejo nad pokopavanjem mrtvih izven uradnih pokopališč, švedska oblast je za te primere predpisala celo kazni. Pokopanega so morali prekopati na uradno pokopališče ter plačati tri talerje. Za tiste, ki niso mogli plačati, je bila kazen privez na steber pred cerkvijo pred in po pridigi, po končanem obredu pa šest udarcev s palico. Nadaljnje preganjane "pregrehe" so bile pojedine na grobovih, proslavljanje porok s pojedinami in petjem "nemoralnih" pesmi, velikega protestantskega nasprotovanja so bile deležne figurice iz voska ter stari običaji ob Marijinih praznikih in praznikih svetnikov, vera v čaranje in zdravlilstvo za ljudi in živino. O neuspešnem dušnem protestantskem pastirstvu priča dejstvo, da se iste pritožbe o praznoverju ponavljajo skozi celo 17. stoletje. To se je nanašalo na prebivalstvo, ki so ga Nemci nazivali Nenemci – *Undeutsche*, med obojimi so razlikovali celo cerkveni redi.¹⁰⁵

Za odpravljanje "praznoverja" in "poganskih običajev" so protestantski cerkveni redi dovoljevali nasilne ukrepe s strani zemljiško gosposkih oblasti, "če druga sredstva ne pomagajo, je `brezbožne stvore` treba iztrebiti s silo". Te možnosti nasilnega uveljavljanja "prave vere", ki so jo nemški pastori "na osnovi knjige" dojemali drugače kot kmečko prebivalstvo, jih je postavljalo v dvomljivo luč. Zaradi pravice do kaznovanj, so bili dojeti kot predstavniki oblasti zemljiških gospodov. Velik problem je bilo že samo sporazumevanje; nemški pastori so se sicer trudili oznanjati božjo besedo v ljudskem jeziku, ki pa je ostal ljudstvu nerazumljiv.¹⁰⁶ Čeprav je bil protestantizem na Baltiku predvsem nemško obarvan, ni bil brez pomena za jezike Litovcev, Estoncev in Latvijcev. Tukaj

¹⁰³ Aleksander Loit, "Das Verhältnis der evangelisch-lutherischen Kirche zu den übrigen Konfessionen in den baltischen Provinzen Schwedens im 17. Jahrhundert. Eine Übersicht", v: *Protestantismus in den baltischen Landen und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918*, ur. Mathias Asche (Münster, 2021), str. 51–64; tu str. 55–57 (dalje: Loit, "Das Verhältnis der evangelisch-lutherischen Kirche").

¹⁰⁴ Loit, "Das Verhältnis der evangelisch-lutherischen Kirche", str. 64.

¹⁰⁵ Manfred von Boetticher, "Bräuche und Aberglauben der Letten im Spiegel der frühneuzeitlichen Kirchenordnungen und Visitationsprotokolle", v: *Reformation und Ethnizität*, ur. Susanne Hose (Bautzen 2019), str. 167–180; tu str. 167–170 (dalje: Boetticher, "Bräuche und Aberglauben").

¹⁰⁶ Boetticher, "Bräuche und Aberglauben", str. 176.

se nenemški jezik v cerkvah ni tako hitro uvajal zaradi poljščine, ki je bila jezik plemstva, v poljščini je izšlo tudi veliko protestantske literature.

Do švedske zasedbe baltiških predelov so tam delovali tudi jezuiti. Domača Cerkev z župniki je bila slabo aktivna, kar zadeva protireformatsko cerkveno prenovno, stare škofije so bile ukinjene. Za pospešitev se je odločil poljski kralj Štefan áthory (1533–1586, 1571–1576 knez Sedmograške, izvoljen kralj Poljske-Litve 1576). Leta 1582 je načrt predvideval ustanovitev jezuitskih kolegijev v Rigi in Tartuju (Dorpat) ter ustanovitev nove škofije v mestu Wenden (danes Cēsis). Načrt so izpeljali v vseh treh točkah. Delo jezuitov pa poznamo podrobneje iz študije Vella Helka o jezuitskem kolegiju v mestu Tartu (Dorpat).¹⁰⁷ Odnosi med jezuiti in tamkajšnjimi protestanti so bili slabi, vendar v duhu časa "saj sprejemanje drugačne verske usmerjenosti ni spadalo med maksime tistega časa."¹⁰⁸ Jezuiti tudi niso bili uspešni pri pridobivanju nemškega prebivalstva. Tako je bila verska dejavnost obeh konfesij usmerjena predvsem k latvijskemu prebivalstvu. Tako protestantske kot jezuitske vizitacije obravnavajo iste zadeve pri prebivalstvu, ki jih v imenu lastne vere hočeta odpraviti. Obe konfesiji sta imeli podobne probleme glede jezika, ki ga niso obvladali ne eni ne drugi duhovniki. Pri tem so si jezuiti lažje utrli pot z ustanovitvijo kolegija v Tallinu, ki je sčasoma izobrazil pridigarje; v začetku so bili to študentje, ki še niso imeli duhovniškega posvečenja. V letih 1580–1625 je delovalo 30 jezuitov z oznako Latvijec ali Estonec.¹⁰⁹ Jezuiti so v estonščini izdajali knjige, zlasti katekizme s pesmaricami. Ohranjen je en izvod iz leta 1600 v Uppsali, kamor je prišel kot vojni plen, sicer pa so Švedi ob prvem zavzetju mesta Dorpat leta 1601 ukinili jezuitsko gimnazij, vse jezuitske knjige uničili, tam bivajoči jezuiti pa so bili do leta 1605 po zaporih.¹¹⁰

Delo je jezuitom olajševalo dejstvo, da niso nastopali kot eksponenti oblastnikov, pa tudi katoliško cerkveno prenovno so ljudje lažje sprejemali kot luteranski protestantizem. Jezuiti so v tradicionalne rituale uvajali znamenja krščanske simbolike. Vse vrste blagoslavljanja z blagoslovljeno vodo, blagoslavljanje podob, polj, zelišč in drugega je bilo za kmečko prebivalstvo sprejemljivo. Katolištvo pa je bilo pri prebivalstvu bolj priljubljeno tudi zaradi večjega števila praznikov. Takšno delo jezuitov je naletelo na hudo nasprotovanje protestantov. Ti so jim očitali, da ohranjajo ljudi pri malikovanju ter da oznanjajo vero, ki je mešanica med poganstvom in papeško vero.¹¹¹ Čeprav so videli jezu-

¹⁰⁷ Vello Helk, *Die Jesuiten in Dorpat 1583–1625. Ein Vorposten der Gegenreformation in Nordosteuropa* (Odense, 1977) (dalje: Helk, *Die Jesuiten in Dorpat*).

¹⁰⁸ Helk, *Die Jesuiten in Dorpat*, str. 183.

¹⁰⁹ Prav tam, str. 187.

¹¹⁰ Prav tam, str. 134.

¹¹¹ Boetticher, "Bräuche und Aberglauben", str. 178.

Stolnica sv. Petra v Rigi, osrednje svetišče latvijskih protestantov (*Wikimedia Commons*)

iti Dorpat kot dobro izhodišče za misijone na Finskem in v Rusiji, kamor bi naj ruski trgovci odnašali v ruščini natisnjene katekizme, je bilo njihovo delo zelo omejeno zaradi pomanjkljivega znanja estonskega jezika. Zaradi socialnega položaja podložniškega prebivalstva je bilo težko privabiti tudi dijake in predvsem redovniški naraščaj.¹¹²

Jezuiti so skupaj z drugimi duhovniki morali zapustiti tudi mesto Talin, potem ko so ga 26. avgusta 1626 osvojili Švedi, Čeprav iz cerkva niso smeli ničesar odnesti, pregon ni bil tako brutalen kot v Dorpatu.¹¹³ S šolstvom, ki so ga začeli jezuiti, so Švedi nadaljevali, s tem da so leta 1630 ustanovili gimnazijo, ki so jo leta 1732 povišali v univerzo.¹¹⁴

¹¹² Helk, *Die Jesuiten in Dorpat*, str. 76.

¹¹³ Prav tam, str. 179.

¹¹⁴ Prav tam, str. 193.

Litva

Litva, ki je leta 1569 stopila v unijo s Poljsko, je bila versko zelo raznolika, pred reformacijo sta prevladovali katoliška in pravoslavna veroizpoved, slednja pod konstantinopelskim patriarhom. Reformacija je razdelila katoliško Cerkev na staro in nove protestantske Cerkve, predvsem kalvinsko, luteransko in antitrinitarno, medtem ko se je pravoslavna po uniji v Brestu leta 1596 razdelila na uniatsko – grkokatoliško, ki je priznala za vrhovnega poglavarja papeža, in pravoslavno, ki je priznavala konstantinopelskega patriarha. Reformacija se je v Litvi pričela širiti v petdesetih letih 16. stoletja. Med plemstvom je prevladala švicarska smer reformacije ali kalvinizem, medtem ko se je Luthrova smer uveljavila med nemško govorečim mestnim prebivalstvom Vilne in Kaunasa, antitrinitarne pa so bile le manjše skupnosti. Razvoj kalvinske Cerkve je bil zelo uspešen v šestdesetih letih, ko je kalvinsko plemstvo zasedalo najvišje položaje v državi. Z Varšavskim mirom leta 1573 je bil sprejet zakon o enakopravnosti naštetih obstoječih veroizpovedi. Do konca 16. stoletja je med veroizpovedmi prevladovalo ravnotežje, vendar so katoliško stran krepili jezuiti, ki so leta 1570 odprli kolegija v Vilni in leta 1649 v Kaunasu. Po letu 1650 je protestantski vpliv upadel, čemur so v veliki meri botrovala vojne s Švedsko in Rusijo (1654–1667), tako da so odtlej predstavljali pripadniki protestantizma le še konfesionalno manjšino.¹¹⁵ Vendar se je versko življenje v tem stoletju zelo poglobilo, tako pri protestantih kot katoličanih. Novost je bila ustanavljanje novih župnij in strog nadzor nad obiskom bogoslužja podložnikov, ki ni temeljil na prisili državnih oblasti, temveč plemstva, preko upraviteljev posesti. Tekmovalnost med konfesijama je veljala kot motor konfesionalizacije.¹¹⁶

Prebivalstvo Litve je bilo v 19. stoletju pretežno katoliško, po vstaji leta 1863 je sledila trda rusifikacija.¹¹⁷ V pruski državi so se Litovci, v veliki večini protestanti, navadili biti lojalni državljani, vendar so lahko rabili materni jezik v šoli in Cerkvi. Po letu 1871, v sedemdesetih in osemdesetih letih 19. stoletja pa je bila litovščina zakonsko pregnana iz javne rabe, iz šol, cerkva in sodišč, kjer so jo Litvanci v Prusiji tradicionalno rabili.¹¹⁸

¹¹⁵ Ingė Lukšaitė, "Reformierte im Großherzogtum ('magnus ducatus') Litauen im 16. / 17. Jh. Besonderheiten der Litauischen Reformationsgeschichte", v: *Protestantismus in den baltischen Ländern und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918*, ur. Mathias Asche in Werner Buchholz (Münster, 2021), str. 105–128; tu str. 112–117 (dalje: Lukšaitė, "Reformierte im Großherzogtum").

¹¹⁶ Lukšaitė, "Reformierte im Großherzogtum", str. 123.

¹¹⁷ Silva Pocyte, "Protestantismus und nationale Bewegung bei den Litauern im Russischen Kaiserreich und in Preußen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts", v: *Protestantismus in den baltischen Ländern und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918*, ur. Mathias Asche in Werner Buchholz (Münster, 2021), str. 279–304; tu str. 284 (dalje: Pocyte, "Protestantismus und nationale Bewegung").

¹¹⁸ Pocyte, "Protestantismus und nationale Bewegung", str. 287.

V litovščini je bila prva tiskana knjiga prevod Luthrovega Malega katekizma leta 1547 *Catechismus prasti Szadey* v Königsbergu (današnjem Kalinigradu). Obrača se na vse Litovce, knjiga je sicer brez navedbe avtorja in založnika, vsebuje litvanski alfabet z latinskimi črkami in navodilo za branje.¹¹⁹ Šele leta 1939 so odkrili, da je avtor katekizma Martynas Mažvydas (1510–1563). V večjem obsegu se je litovščina v katoliških in protestantskih cerkvah uveljavljala šele po drugi polovici 17. stoletja; dotlej je prevladoval poljski jezik, ki ga je obvladalo predvsem plemstvo. V protestantskih cerkvah je bil v rabi protestantski prevod Biblije, ki je bila natisnjena leta 1562 v poljskem jeziku v Brestu (Radziwiłłova Biblija), prvi prevod Nove zaveze pa je izšel v letih 1551/53 v Königsbergu. Litvanci so bili pretežno kmečko prebivalstvo, zato so imeli majhne možnosti za študij. Središče je postal Königsberg s tamkajšnjo univerzo, kjer so študentje dobivali štipendije.

Prva litovska slovnica je izšla leta 1653 v latinskem jeziku in leto zatem v nemščini,¹²⁰ njen avtor je bil nemški teolog Daniel Klein (1609–1666), in protestantski župnik na litovski župniji Tilsit v takratni Prusiji (danes Sovjetsk). Knežji odlok, da naj pošiljajo starši otroke v šolo in da morajo predikanti poučevati verouk, je izšel leta 1717, medtem ko je bila šolska obveznost za otroke od 7. do 14. leta v Prusiji uvedena leta 1763 in je veljala tudi za litovsko prebivalstvo.¹²¹

Prva knjiga v estonščini je bila Luthrov Katekizem, natisnjen leta 1535, vendar se ni ohranil, najdenih je bilo le nekaj listov. Bilo je še nekaj drugih tiskov, ki se prav tako niso ohranili. Ohranjen pa je rokopis 39 pridig iz let 1600–1606 pastorja Georga Müllerja v Tallinu (Reval). Ker so tam delovali jezuiti, je ohranjenih tudi več latinskih rokopisov; leta 1622 je izšel priročnik za katoliške duhovnike, *Agenda parva*, v latinščini in estonščini.¹²²

Estonski knjižni jezik so pričeli ustvarjati nemški pastori s prevajanjem knjig in pesmaric ter Svetega pisma, vendar je ostal glavni problem to, da ta umetni knjižni jezik ljudstvu ni bil razumljiv. Pastori so gledali na živ eston-

¹¹⁹ Liane Klein, "Volkssprache, Elementarschule und Konfession in den litauischsprachigen Gebieten vor 1918", v: *Protestantismus in den baltischen Landen und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918*, ur. Mathias Asche in Werner Buchholz (Münster, 2021), str. 159–182; tu str. 166–167 (dalje: Klein, "Volkssprache, Elementarschule und Konfession").

¹²⁰ Klein, "Volkssprache, Elementarschule und Konfession", str. 168.

¹²¹ Prav tam, str. 171.

¹²² Raimo Raag, "Von der Volkssprache zur Nationalsprache. Der Werdegang der estnischen Sprache, dargestellt anhand der Erweiterung ihrer Anwendungsbereiche vom 16. Jahrhundert bis 1918", v: *Protestantismus in den baltischen Landen und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918*, ur. Mathias Asche in Werner Buchholz (Münster, 2021), str. 183–210; tu str. 191 (dalje: Raag, "Von der Volkssprache zur Nationalsprache").

ski jezik kot na neuk jezik (ungebildet) in pokvarjenega.¹²³ Estonščina se je kot enoten jezik pričela uveljavljati sredi 19. stoletja, najprej v šolskih knjigah.¹²⁴

Reformacija je vzpodbudila tudi tiskanje knjig v latviščini. Prvi katekizem in pesmarica, prevoda sta obstajala že v prvi polovici 16. stoletja, sta bila natisnjena leta 1586 v Königsbergu, vendar pa nista ohranjeni. Prva ohranjena knjiga je tako katoliška, gre za prevod katekizma Petra Kanizija iz leta 1621. Ohranjena pa sta tudi prevoda psalmov in Druge kroniške knjige iz leta 1627. Iz let 1625–1640 je ohranjen tudi prevod statuta tkalskega ceha v Rigi.¹²⁵ Prevod celotnega Svetega pisma iz leta 1739 je bil v dogovorjenem enotnem latvijskem jeziku. Zagon šolstvu je dala švedska zasedba,¹²⁶ prvi časopis je izhajal dve leti v letih 1797–1798.¹²⁷

Ocena pomena protestantizma na Baltiku za nacionalna gibanja 19. stoletja ni enostavna, ker so po delitvi Poljske v letih 1792, 1793, 1795 baltiške dežele prišle v okvir Prusije in Rusije in bile tako podvržene germanizaciji in rusifikaciji. Glede reformacije prevladuje ocena, da je ta pozitivno vplivala na splošno izobraževanje, ne pa tudi na sam narodni razvoj. Tudi med Nemci ni bilo posebne povezave z nemškim nacionalizmom 19. stoletja, medtem ko so se razmere spremenile po prvi svetovni vojni. Uničenje in pregon Nemcev po drugi svetovni vojni prav tako ni bilo toliko dejanje baltskih narodov kot Sovjetske zveze.

Prusija

V protestantizmu baltičkih dežel je igrala Prusija izredno pomembno vlogo. Glavna osebnost v dogajanju je bil Albrecht Pruski (Albrecht von Brandenburg-Ansbach) (1490–1568) iz stranske linije družine Hohenzollern. Leta 1511 ga je kapitelj izvolil za velikega mojstra Nemškega viteškega reda, predvsem iz političnih razlogov. Leta 1522 ga je Andreas Osiander, rojak iz Ansbacha, ki je leta 1522 uvedel protestantsko reformacijo v Nürnbergu, pridobil za reformacijo. Od leta 1549 do 1552 je bil profesor na univerzi v Königsbergu.

¹²³ Aivar Põldvee, "Die Bibel, die Fabel und der estnische Buchstabenkrieg", v: *Reformation und Ethnizität*, ur. Susanne Hose (Bautzen, 2019), str. 181–196; tu str. 182–183.

¹²⁴ Raag, "Von der Volkssprache zur Nationalsprache", str. 202.

¹²⁵ Pēteris Vanags, "Die Entwicklung des Lettischen von der Volkssprache zur Nationalsprache", v: *Protestantismus in den baltischen Ländern und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918*, ur. Mathias Asche in Werner Buchholz (Münster, 2021), str. 211–23; tu str. 214 (dalje: Vanags, "Die Entwicklung des Lettischen").

¹²⁶ Vanags, "Die Entwicklung des Lettischen", str. 221.

¹²⁷ Prav tam, str. 225.

Poznejši pruski vojvoda Albrecht kot veliki mojster Nemškega viteškega reda leta 1522 (*Wikimedia Commons*)

V Königsbergu je protestantsko reformacijo spodbudil škof Georg von Polentz. Po rodu je bil iz mesta Görlitz (lužiško srbsko: Zhorjela), študiral je pravo v Bolonji, bil nato pod papežem Julijem II. tajni pisar v rimski papeški kuriji, nato vojak v službi izvoljenega cesarja Maksimilijana I., leta 1519 pa je bil pod Albrehtom imenovan za škofa v Königsbergu. V odsotnosti Albrehta je bil v letih 1522–1525 regent države Nemškega viteškega reda.¹²⁸ Za božič leta 1523 je pridigal v stolnici v Königsbergu v reformacijskem duhu in januarja 1524

¹²⁸ Georg von Polentz, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Georg_von_Polentz, pridobljeno: 3. 6. 2024.

izdal odlok, da morajo pridigarji pridigati v ljudskem jeziku, poleg nemščine tudi v litovskem, pruskem in poljskem jeziku.

Leta 1525 je Albrecht odložil funkcijo velikega mojstra in državo Nemškega reda spremenil v svetno *Kneževino Prusijo* ter s tako imenovano pogodbo iz Krakova 8. aprila 1525 položil poljskemu kralju Sigismundu vazalno prisego (*Huldigungseid*) ter z njo prejel Prusijo v moški liniji kot vazalno kneževino.¹²⁹ To dejanje je imelo velik političen pomen, saj je končalo vojne med Poljsko in Nemškim viteškim redom, sekularizacija pa je bila izvedena z velikim soglasjem poljske politične elite, predvsem jo je podprl in zanjo pridobil poljski sejm poljski primas, nadškof v Gnieznu Jan Łaski (tudi Johannes a Lasco, 1456–1531). Ker je nasprotoval Habsburžanom in podpiral Zapoljo za pridobitev ogrske krone ga je papež Klemen VII. ekskomuniciral.¹³⁰

Albrecht je v novi kneževini uvedel luteranstvo, glavno mesto Königsberg pa je postalo v baltičkih predelih pomembno središče protestantske reformacije.

Königsberg (danes Kaliningrad)

Leta 1544 je bila tu ustanovljena univerza, za Wittenbergom in Marburgom tretja protestantska univerza. Za širjenje protestantske reformacije pa je bila pomembna še tamkajšnja tiskarna. V njej je bila natisnjena večina protestantskih knjig, v jezikih Prusov, Litovcev in Poljakov. Pruski cerkveni red iz leta 1525 je ukinil latinščino kot jezik bogoslužja in jo nadomestil z živimi jeziki. V tem primeru je bila to zlasti nemščina, pri čemer so se ozirali tudi na druge tamkajšnje jezike, predvsem treh največjih ljudstev, Prusov, Litovcev in Poljakov. Za jezike teh ljudstev je cerkveni red predvideval tolmače. V poljskem prevodu je leta 1530 kot prvi anonimno izšel prevod Luthrovega Malega katekizma, nato leta 1533 izboljšan prevod, kot tretji pa je izšel katekizem leta 1536. Leta 1544 je v poljščini izšel cerkveni red. Pomembna osebnost poljske reformacije je bil Jan Seklucjan (1510/1515–1578), katoliški duhovnik, kraljevi pisar v Poznańu, ki ga je leta 1543 zaradi luteranskih pridig poznański škof tožil, zaradi česar se je umaknil na Prusko v Königsberg, kjer je bil protestantski pridigar za poljsko govoreče, prevajalec in založnik. Primerjati ga je mogoče s Primožem Trubarjem. Prevajal in tiskal je katekizme, leta 1551 je izdal prevod Matejevega evangelija in leta 1552 prvi celoten prevod Nove zaveze Stanisława Murzynowskiga.

¹²⁹ *Albrecht von Preußen*, dostopno na: [https://de.wikipedia.org/wiki/Albrecht_\(Preu%C3%9Fen\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Albrecht_(Preu%C3%9Fen)), pridobljeno: 3. 6. 2024.

¹³⁰ *Łaski Jan*, dostopno na: [https://de.wikipedia.org/wiki/Jan_%C5%81aski_\(Erzbischof\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Jan_%C5%81aski_(Erzbischof)), pridobljeno: 3. 6. 2024.

Temu je bil dodan spis o ortografiji in slovnici poljskega jezika.¹³¹ Leta 1545 je izšel prvi katekizem v pruskem jeziku, (tj. prevod Luthrovega Malega katekizma).

Zaključek

Primerjava slovenske reformacije z nekaterimi vzhodnoevropskimi je prišla do izraza na simpoziju "Die Reformation in Mitteleuropa / Reformacija v Srednji Evropi" in zborniku z istim naslovom in dodatkom: *Beiträge anlässlich des 500. Geburtstages von Primus Truber, 2008 / Prispevki ob 500-letnici rojstva Primoža Trubarja, 2008*.¹³² Prispevki obravnavajo protestantsko reformacijo na Slovenskem, v Notranji Avstriji, v Prekmurju, na Hrvaškem, na Ogrskem, na Poljskem, v (poljski) Prusiji, v Litvi, na Sedmograškem ter Češkem in Moravskem, kar je prvi poskus primerjave slovenske protestantske reformacije z (nekaterimi) vzhodnoevropskimi. Ni pa bil to prvi stik, saj so na protestantsko reformacijo opozarjal že Primož Trubar, Pavel Wiener je aktivno sodeloval kot prvi škof sedmograške luteranske Cerkve, Adam Bohorič se je imel priložnost srečati z mnogimi vzhodnoevropskimi reformatorji na univerzi v Wittenbergu, medtem ko je Peter Pavel Vergerij kot papeški diplomat in kasneje v službi württemberškega vojvode Krištofa, najbolj poznal verska razmerja v teh deželah.

Razen medsebojnih vplivov pri prevajanju Svetega pisma v slovanske jezike, nam sodelovanja in vplivi sicer niso znani. Vsekakor pa je poznavanje konfesionalizacije v Vzhodni Evropi lahko dobrodošlo za primerjavo in razumevanje v slovenskem prostoru, kjer je z izjemo Prekmurja po volji deželnega kneza javno obstala samo katoliška veroizpoved, ki pa ima prav tako mnoge podobnosti z vzhodnoevropsko, saj so nenazadnje bili najvplivnejši delavci jezuiti s svojimi šolami in ljudskimi misijoni. Pogled na versko dogajanje v Vzhodni Evropi pa kaže tudi na razlike, ne le v protestantskih, temveč tudi katoliški Cerkvi. S pogledom na ozemlja, ki so jih zasedali Osmani na Balkanu in na Ogrskem je zanimivo pastoralno delo frančiškanov iz Bosne, ki so ohranjali zahodno krščanstvo zunaj nasprotij med katoličani in protestanti sicer značilnimi za prostor od Sedmograške do Baltika.

V reformaciji obravnavanih dežel je igrala pomembno vlogo Kalvinova verska smer, ki je vsaj občasno obstajala tudi v Prekmurju. Vendar za konfesio-

¹³¹ Vaness Böck, "Die Anfänge des polnischen Buchdrucks in Königsberg. Mit einem Verzeichnis der polnischen Drucke von Hans Weinrich und Alexander Augezdecki", v: *Königsberger Buch- und Bibliothekswesen*, ur. Walter E. Axel (Köln–Wien, 2004), str. 127–156; tu str. 127, 151.

¹³² Vincenc Rajšp, Karl W. Schwarz, Bogusław Dybaś, Christian Gastgeber (ur.), *Die Reformation in Mitteleuropa. Beiträge anlässlich des 500. Geburtstages von Primus Truber, 2008 / Reformacija v Srednji Evropi. Prispevki ob 500-letnici rojstva Primoža Trubarja, 2008* (Wien–Ljubljana, 2011).

nalno vprašanje zanimanja v Vzhodni Evropi še vedno velja ugotovitev Heinza Schillinga, da Kalvin, kljub pomenu in razširjenosti kalvinske reformacije, nikoli ni bil niti približno deležen take pozornosti kot Martin Luther. Kalvin ostaja v zgodovinskem spominu kot transnacionalni dejavnik, čeprav v nacionalnih kontekstih.¹³³ Še manj pozornosti je deležna tako imenovana protireformacija, ki se je drži, kljub novim drugačnim pogledom, negativen prizvok. Glede poznavanja kalvinizma na Ogrskem predstavlja velik znanstveni prispevek omenjeni zbornik *Calvin und Reformiertertum in Ungarn und Siebenbürgen*.¹³⁴, za protireformacijo v Notranjeavstrijskih deželah pa Zbornik *Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628*.¹³⁵

Vincenc Rajšp

RELIGIOUS DEVELOPMENTS IN EASTERN EUROPE FROM THE 16TH TO THE 18TH CENTURIES. THE SLOVENIAN VIEW

SUMMARY

This paper presents the beginnings and development of the Reformation in the so-called Eastern lands from Transylvania, now mainly in Romania, to the Baltic Sea. Today, the areas of the Reformation at that time are in Romania, Hungary, the Czech Republic, Slovakia, Poland, Germany, Lithuania, Latvia, Estonia,

¹³³ Heinz Schilling, "Calvin und Calvinismus in europageschichtlicher Perspektive", v: *Calvin und Reformiertertum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetische Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*, ur. Márta Fata in Anton Schindling (Münster, 2010), str. 1–21, tu str. 3.

¹³⁴ Márta Fata in Anton Schindling (ur.), *Calvin und Reformiertertum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetische Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918* (Münster, 2010).

¹³⁵ France M. Dolinar in Werner Drobesh (ur.), *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 / Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 / Riforma cattolica e controriforma nell'Austria Interna 1564–1628* (Klagenfurt–Graz–Wien, 1994).

Russia and Slovenia. Religiously, the Roman Catholic and Orthodox denominations were dominant at the onset of the Reformation, while Islamic religion was also gaining ground in the territories occupied by the Ottomans after the Battle of Mohacs in 1526 and the conquest of Buda in Hungary in 1541.

The focus of scholars of the Slovenian Reformation as part of the European Reformation has mainly been on the Swiss and German Reformations, and they mainly didn't search for similarities in the countries discussed in this paper.

The comparison of the Slovenian Reformation with some Eastern European Reformations was first made at the symposium "Die Reformation in Mitteleuropa / The Reformation in Central Europe" in 2008 and in the book of the same title with the subtitle *Beiträge anlässlich des 500. Geburtstages von Primus Truber, 2008 / Papers on the occasion of the 500th anniversary of the birth of Primoža Trubar, 2008*. The papers deal with the Protestant Reformation in Slovenia, Inner Austria, Prekmurje, Croatia, Hungary, Poland, (Polish) Prussia, Lithuania, Transylvania, and Bohemia and Moravia. This was the first attempt to compare the Slovenian Protestant Reformation with (some of) the Eastern European ones. But this certainly wasn't first such contact, since the Protestant Reformation in the discussed areas was already mentioned by Primož Trubar, since Paul Wiener was actively involved as the first bishop of the Lutheran Church in Transylvania. Adam Bohorič had the opportunity to meet many Eastern European reformers at the University of Wittenberg too, while Pier Paolo Vergerio the Younger, as a papal diplomat and later in the service of Duke Christopher of Württemberg, was best acquainted with the religious situation in these lands.

Apart from their mutual influences in the translation of the Bible into Slavic languages, these collaborations and influences are otherwise unknown to us. In any case, knowledge of confessionalisation in Eastern Europe can be useful for comparison and understanding of the development in the Slovenian area, where, with the exception of Prekmurje, in the end only the Catholic religion could be professed publicly at the will of the provincial ruler, but this situation again bears many similarities with the Eastern European development, not least since the Jesuits, with their schools and missions, were the most influential pastoral workers. A look at the religious developments in Eastern Europe, however, also shows differences, not only in the Protestant but also in the Catholic Church. Looking at the territories occupied by the Ottomans in the Balkans and in Hungary, the pastoral work of the Franciscans of Bosnia is interesting, who kept Western Christianity out of the contradictions between Catholics and Protestants otherwise characteristic of the area from Transylvania to the Baltic.

VIRI IN LITERATURA

- Albrecht von Preußen*, dostopno na: [https://de.wikipedia.org/wiki/Albrecht_\(Preu%C3%9Fen\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Albrecht_(Preu%C3%9Fen)) pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Biblia poliglota complutense*, dostopno na: https://es.wikipedia.org/wiki/Biblia_pol%C3%ADglota_complutense, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Bistum Kurland*, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Bistum_Kurland, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Cosmographia*, dostopno na: <https://wiki.uibk.ac.at/noscemus/Cosmographia>, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Csepregi, Zoltan**, "*Artikularorte*" *im Königreich Ungarn*, dostopno na: https://www.academia.edu/8446863/_Artikularorte_im_K%C3%B6nigreich_Ungarn, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Chyträus, David*, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/David_Chytr%C3%A4us, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Deutscher Humanismus*, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Deutscher_Humanismus, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Frieden von Wien*, dostopno na: [https://de.wikipedia.org/wiki/Frieden_von_Wien_\(1606\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Frieden_von_Wien_(1606)), pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Georg von Polentz*, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Georg_von_Polentz, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Geschichte Estlands*, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Geschichte_Estlandshttps://de.wikipedia.org/wiki/Bistum_Kurland, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Humanismus*, dostopno na: <https://de.wikipedia.org/wiki/Humanismus>, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Kirchenordnung-aller-deutschen-in-syembuergen*, dostopno na: <https://kulturstiftung.org/zeitstrahl/kirchenordnung-aller-deutschen-in-syembuergen>, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Laski, Jan (Johannes a Lasco)*, dostopno na: [https://de.wikipedia.org/wiki/Jan_%C5%81aski_\(Erzbischof\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Jan_%C5%81aski_(Erzbischof)), pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Lutherbibel*, dostopno na: <https://de.wikipedia.org/wiki/Lutherbibel>, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Novum instrumentum omne*, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Novum_Instrumentum_omne, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Šekli, Matej**, *Lužiška srbsčina*, dostopno na: <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL/catalog/download/103/195/2181?inline=1>, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Wiener, Paul*, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Paul_Wiener, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Jože Rajhman**, "*Wiener, Pavel*", dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi839168>, pridobljeno: 3. 6. 2024.
- Zürcher Bibel von 1531*, dostopno na: https://de.wikipedia.org/wiki/Z%C3%BCrcher_Bibel_von_1531, pridobljeno: 3. 6. 2024.

.....

- Bernhard, Jan-Andrea**, "Calvins Wirkung und Einfluss in Ungarn und Siebenbürgen vor 1551", v: Márta Fata in Anton Schindling (ur.), *Calvin und Reformiertertum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetische Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918* (Münster, 2010), str. 25–62.
- Bock, Vanessa**, "Die Anfänge des polnischen Buchdrucks in Königsberg. Mit einem Verzeichnis der polnischen Drucke von Hans Weinrich und Alexander Augeddecki", v: Axel, Walter E. (ur.), *Königsberger Buch- und Bibliothekswesen*, (Böhlau–Köln–Wien, 2004), str. 127–156.
- Boetticher, Manfred von**, "Bräuche und Aberglauben der Letten im Spiegel der frühneuzeitlichen Kirchenordnungen und Visitationsprotokolle", v: Susanne Hose (ur.), *Reformation und Ethnizität* (Bautzen, 2019), str. 167–180.
- Bohorič, Adam**, *Arcticae borulae succisivae. Zimske urice proste*, prevedel in spremno študijo napisal Jože Toporišič (Maribor, 1987).
- Buchholz, Werner**, "Estland, Livland, und Litauen vom 16. Jahrhundert bis 1918. Der geographische und politische Raum und das Problem der quellengemäßen Sprache", v: Asche, Mathias in Buchholz, Werner (ur.), *Protestantismus in den baltischen Landen und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918* (Münster, 2021), str. 9–47.
- Christ, Martin in Pollack, Friedrich**, "Die Reformation der Sorben'. Chancen und Herausforderungen akteurszentrierter Perspektiven", v: Hose, Susanne (ur.), *Reformation und Ethnizität* (Bautzen, 2019), str. 111–126.
- Csepregi, Zoltan**, "Das königliche Ungarn im Jahrhundert vor Toleranz (1681–1781)", v: Leeb, Rudolf (ur.), *Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen in der Habsburgermonarchie und im Erzstift Salzburg (17./18. Jahrhundert)* (Wien, 2009), str. 299–329.
- Csepregi, Zoltan**, "Ethnische versus konfessionelle Identitätsbildung im Königreich Ungarn von der Reformation bis zu Ende des 18. Jahrhunderts. Überlegungen zur Mehrsprachigkeit, muttersprachlichen Identität und Übersetzungspraxis²", v: Fata, Márta in Schindling Anton (ur.), *Luther und die Evangelisch-lutherischen in Ungarn und Siebenbürgen. Augsburger Bekenntnis, Bildung, Sprache und Nation vom 16. Jahrhundert bis 1918* (Münster, 2027), str. 377–403.
- Dolinar, France M. in Werner Drobesh (ur.)**, *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628 / Katoliška prenova in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah 1564–1628 / Riforma cattolica e controriforma nell'Austria Interna 1564–1628* (Klagenfurt–Graz–Wien, 1994).
- Fata, Márta**, "Vorbemerkung, Calvin und reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen", v: Fata, Márta in Schindling, Anton (ur.), *Calvin und reformiertentum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetisches Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918* (Münster, 2010) str. V–XVI.

- Götttert, Karl-Heinz**, *Luthers Bibel. Geschichte einer feindlichen Übernahme* (Frankfurt am Main, 2017).
- Hein, Lorenz**, "P. P. Vergerio und sein Auftreten in Preußen und Polen-Litauen", *Kyrios* NF 5 (1965), str. 146–174.
- Helk, Vello**, *Die Jesuiten in Dorpat 1583–1625. Ein Vorposten der Gegenreformation in Nordosteuropa* (Odense, 1977).
- Honterus Johannes**, *Rudimenta Cosmographica. Grundzüge der Weltbeschreibung* (Corona/Kronstadt 1542), Faksimile-Ausgabe (Hermannstadt–Bonn, 2015).
- Jedin Hubert in Kenneth Scott (ur.)**, *Atlas zur Kirchengeschichte. Die christlichen Kirchen in Geschichte und Gegenwart* (Freiburg–Basel–Wien, 2004).
- Kašić, Bartol (Bartholomaeus Cassius)**, *Institutiones linguae Illyricae* (Rom, 1604), Faksimile: Reinhold Olesch (Köln–Wien, 1977).
- Kersken, Norbert**, "Die Lausitzen und Livland in der Frühen Neuzeit. Möglichkeiten und Perspektiven eines interregionalen Vergleichs", v: Hose, Susanne (ur.), *Reformation und Ethnizität* (Bautzen, 2019), str. 13–26.
- Klein, Liane**, "Volkssprache, Elementarschule und Konfession in den litauischsprachigen Gebieten vor 1918", v: Asche, Mathias in Buchholz, Werner (ur.), *Protestantismus in den baltischen Landen und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918* (Münster, 2021), str. 159–182.
- Kontler, László**, *Tisočletje v Srednji Evropi : Madžarska zgodovina* (Ljubljana, 2005).
- Kónya, Peter**, "Die Reformation in der mehrsprachigen Welt Oberungarns 2, v: Wien, Ulrich in Grigore, Mihai-D. (ur.), *Exportgut Reformation. Ihr Transfer in Kontaktzonen des 16. Jahrhunderts und die Gegenwart evangelischer Kirchen in Europa* (Göttingen, 2017), str. 249–261.
- Kónyová, Annamária in Kónia Peter (ur.)**, *Reformácia / Reformáció / Reformation v Strednej Európe / Közép-Európában / Im Mitell-Europa* (Prešov, 2018).
- Leutzsch, Martin**, "Debatten um Bibelübersetzung in die Volkssprache im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit und die Politik der lutherischen Bibelübersetzungen in Europa", v: Hose, Susanne (ur.), *Reformation und Ethnizität* (Bautzen, 2019), str. 45–58.
- Lewaszkiewicz, Tadeusz**, "Die Geschichte der sorbischen Bibel / Stawizny serbskeje biblije", v: Malink, Jan (ur.), *Fünf Jahrhunderte / Pjeć lětstotkow. Die Sorben und die Reformation / Serbja a reformacija* (Bautzen, 2017), str. 46–55.
- Loit, Aleksander** "Das Verhältnis der evangelisch-lutherischen Kirche zu den übrigen Konfessionen in den baltischen Provinzen Schwedens im 17. Jahrhundert. Eine Übersicht", v: Asche, Mathias (ur.), *Protestantismus in den baltischen Landen und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918* (Münster, 2021), str. 51–64.
- Lück, Heiner**, *Alma Leucorea : eine Geschichte der Universität Wittenberg 1502 bis 1817* (Halle an der Saale, 2020).

- Lukšaitė, Ingė**, "Reformierte im Großherzogtum ('magnus ducatus') Litauen im 16. / 17. Jh. Besonderheiten der Litauischen Reformationsgeschichte", v: Asche, Mathias in Buchholz, Werner (ur.), *Protestantismus in den baltischen Landen und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918* (Münster, 2021), str. 105–128.
- Mahling, Jan**, "Sorbische geistliche Lieder vor und nach der Reformation", v: Hose, Susanne (ur.), *Reformation und Ethnizität* (Bautzen, 2019), str. 197–218.
- Malink, Jan**, "Wendische Kirchen / Serbske cyrkwe", v: Malink, Jan (ur.), *Fünf Jahrhunderte / Pječ lětstotkow. Die Sorben und die Reformation / Serbja a reformacija* (Bautzen, 2017), str. 29–36.
- Müller, Andreas**, "An der Grenze von West- und Ostkirche: Die Reformation in Kronstadt / Siebenbürgen2", v: Wien, Ulrich A. in Grigore, Mihai D. (ur.), *Exportgut Reformation. Ihr Transfer in Kontaktzonen des 16. Jahrhunderts und die Gegenwart evangelischer Kirchen in Europa* (Göttingen, 2017), str. 203–214.
- Murko, Matija (Mathias)**, *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven* (Prag, 1927)
- Petritsch, Ernst Dieter**, "Welche sich in Ungarn... häuslich niederzulassen Lust und Sinn haben...! Der habsburgische Staat als Akteur der Ansiedlung in Ungarn von Karl VI. bis Maria Theresia", v: Seewann Gerhard in Krauss Karl-Peter (ur.), *Die Ansiedlung der Deutschen in Ungarn. Beiträge zum Neuaufbau des Königreiches nach der Türkenzeit* (München, 2020), str. 41–60.
- Pocytė, Silva**, "Protestantismus und nationale Bewegung bei den Litauern im Russischen Kaiserreich und in Preußen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts", v: Asche, Mathias in Buchholz, Werner (ur.), *Protestantismus in den baltischen Landen und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918* (Münster, 2021), str. 279–304.
- Pöldvee, Aivar**, "Die Bibel, die Fabel und der estnische Buchstabenkrieg", v: Hose, Susanne (ur.), *Reformation und Ethnizität* (Bautzen, 2019), str. 181–196.
- Pollack, Friedrich**, "Die Anfänge der sorbischen Literatur", v: Jan Malink (ur.), *Fünf Jahrhunderte / Pječ lětstotkow. Die Sorben und die Reformation / Serbja a reformacija* (Bautzen, 2017), str. 37–45
- Pollack, Friedrich**, "Sorbische Pfarrdynastien / Serbske fararske dynasije", v: Malink, Jan (ur.), *Fünf Jahrhunderte / Pječ lětstotkow. Die Sorben und die Reformation / Serbja a reformacija* (Bautzen, 2017), 82–89.
- Preisendörfer, Bruno**: *Als unser Deutsch erfunden wurde. Reise in die Lutherzeit* (Berlin, 2016).
- Raag, Raimo**, "Von der Volkssprache zur Nationalsprache. Der Werdegang der estnischen Sprache, dargestellt anhand der Erweiterung ihrer Anwendungsbereiche vom 16. Jahrhundert bis 1918", v: Asche, Mathias in Buchholz, Werner (ur.), *Protestantismus in den baltischen Landen und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jahrhundert bis 1918* (Münster, 2021), str. 183–210.

- Rajšp, Vincenc**, "Cerkve miru v Šleziji in artikularne cerkve na Ogrskem", v: Küzmičev zbornik 2024. V tisku.
- Rajšp, Vincenc**, "Slovenci (Windische), Slovani (Windische – Slavi), Nemci (Germani) v Bohoričevem predgovoru *Arcticae horulae succisivae*", v: Jesenšek Marko (ur.), *Novi pogledi na Adama Bohoriča* (Ljubljana, 2022), str. 360–393.
- Rajšp, Vincenc, Schwarz, Karl, Dybaš, Boguslav in Gastgeber Christian (ur.)**, *Die Reformation in Mitteleuropa. Beiträge anlässlich des 500. Geburtstages von Primus Truber, 2008 / Reformacija v Srednji Evropi. Prispevki ob 500-letnici rojstva Primoža Trubarja, 2008* (Ljubljana, 2011).
- Schilling, Heinz**, "Calvin und Calvinismus in europageschichtlicher Perspektive", v: *Calvin und Reformiertertum in Ungarn und Siebenbürgen. Helvetische Bekenntnis, Ethnie und Politik vom 16. Jahrhundert bis 1918*, ur. Márta Fata in Anton Schindling (Münster, 2010), str. 1–21.
- Schwarz, Karl W.**, "Der erste evangelische Superintendent in Siebenbürgen Paul Wiener (1495–1554): eine Brücke zwischen Laibach, Wien und Hermannstadt", *Journal of Early Modern Christianity* 8, št. 1 (2021), str. 89–101.
- Schwarz, Karl W.**, *Der österreichische Protestantismus im Spiegel seiner Rechtsgeschichte* (Tübingen, 2017).
- Schwarz, Karl**, "Wiener Paul", v: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)*, Band 38 (Nordhausen, 2017).
- Seewann, Gerhard in Krauss, Karl-Peter**, *Die Ansiedlung der Deutschen in Ungarn. Beiträge zum Neuaufbau des Königreiches nach der Türkenzeit* (München, 2020).
- Sönke, Lorenz in Schindling, Anton (ur.)**, *Primus Truber 1508–1586. Der slowenische Reformator und Württemberg* (Stuttgart, 2011).
- Sörries, Reiner**, *Von Kaisers Gnaden. Protestantische Kirchenbauten im Habsburger Reich* (Köln–Weimar–Wien, 2008).
- Szegedi, Edit**, "Konfessionsbildung in Klausenburg und Kronstadt: Der Anspruch der Homogenität und die heterogene Wirklichkeit", v: Wien, Ulrich A. in Grigore, Mihai D. (ur.), *Exportgut Reformation. Ihr Transfer in Kontaktzonen des 16. Jahrhunderts und die Gegenwart evangelischer Kirchen in Europa* (Göttingen, 2017), str. 191–201.
- Šebjanič, Franc**, *Protestantsko gibanje panonskih Slovencev (Od začetka reformacije do obdobja dualistične ureditve Avstro-Ogrske)* (Murska Sobota, 1977).
- Šoltes, Peter**, "Migrationen und Konfessionen im nordöstlichen Ungarn im 17. und 18. Jahrhundert", v: Bendel Rainer in Spannenberger Robert (ur.), *Kirchen als Integrationsfaktor für die Migranten im Südosten der Habsburgermonarchie im 18. Jahrhundert* (Münster, 2010), str. 115–132.
- Tazbir, Janusz**, *Geschichte der polnischen Toleranz* (Warszawa 1977).
- Tóth, István György**, "Religiöse Fundamentalismus und Toleranz in Habsburg-Ungarn und Siebenbürgen um 1600", v: Schilling Heinz und Müller-Luckner Elisabeth (ur.), *Konfessioneller Fundamentalismus. Religion als politischer Faktor im europäischen*

Mächtesystem um 1600 (München, 2007), str. 273–283.

Tóth, István György, *Geschichte Ungarns* (Budapest, 2005).

Trubar, Primož, *Artikuli oli deili te prave stare vere kerszhanske ... / Drey Christliche Confessionen, namlich Augspurgische, Wirtembergische vnd Sächsische, ...* (V Tíbingi 1562), Zbrana dela Primoža Trubarja III (Ljubljana, 2005).

Vanags, Pēteris, "Die Entwicklung des Lettischen von der Volkssprache zur Nationalsprache", v: Asche, Mathias in Buchholz, Werner (ur.), *Protestantismus in den baltischen Landen und in Litauen: Nation und Konfession vom 16. Jabrhundrt bis 1918* (Münster, 2021), str. 211–238.

Welker, Michael in Beintker, Michael (ur.), *Europa reformata. Reformationsstädte Europas und ihre Reformatoren* (Leipzig, 2016).

Wien, Ulrich Andreas, "Der Humanist Johannes Honterus", v: Honterus Johannes, *Rudimenta Cosmographica. Grundzüge der Weltbeschreibung* (Corona/Kronstadt 1542), Faksimile-Ausgabe (Hermannstadt–Bonn, 2015), str. 11–37.

Wien, Ulrich Andreas, *Siebenbürgen – Pionierregion der Religionsfreiheit. Luther, Honterus und die Wirkungen der Reformation* (Bonn–Hermannstadt, 2017).

Zelko, Ivan, *Zgodovina Prekmurja*, ur. Novak, Vilko (Murska Sobota, 1996).

Žnidaršič Golec, Lilijana, "Novi biografski oris Jurija Slatkonje do imenovanja za dunajskega škofa (1513)", v: Žnidaršič Golec, Lilijana in Kokole, Metoda (ur.), *Jurij Slatkonja (1456–1522) od Kranjske do Dunaja* (Ljubljana, 2023), str. 17–44.

DOI 10.32874/SHS.2024-08

***Kako je poročanje
o protiturški vstaji
v Bosni in Hercegovini 1875–1876
oblikovalo osrednje
slovenske časopise:
Novice, Slovenca in Slovenski narod***

Bernard Nežmah

Dr., znanstveni svetnik
Inštitut Nove revije za humanistiko
Vodovodna cesta 101, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta: bernard.nezmah@guest.arnes.si

Izvleček:

Članek obravnava načine poročanja o protiturški vstaji v Bosni in Hercegovini v letih 1875–1876 v treh osrednjih slovenski časopisih: *Novice*, *Slovenec* in *Slovenski narod*. Primarni namen je proučiti vpliv te vojne na njihovo uredniško politiko in na razvoj časopisnih žanrov ter časnikarstva. Razlog za izbiro te teme je velika praznina v zgodovini časnikarstva, ki je obdobju 19. stoletja posvetila razmeroma malo pozornosti. Uporabljeni metodologiji sta diskurzivna analiza teksta in analiza postopkov medijskega poročanja, njen objekt pa so konkretni časopisni članki.

Ključne besede:

Bosna in Hercegovina, protiturška vstaja, slovenski časniki, *Novice*, *Slovenec*, *Slovenski narod*, zgodovina novinarstva, medijske študije, agitacijski žurnalizem, vojni reporterji, psevdodogodek, medijske zvezde, objektivno novinarstvo

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 24 (2024), št. 2, str. 323–358, 96 cit., 7 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Protiturška vstaja v Bosni in Hercegovini, ki se je pričela leta 1875, je v izjemni meri oblikovala tudi slovenske časnike. V tem nastopu bomo obravnavali tri takrat osrednje liste: *Slovenski narod*, ki je bil dnevnik, *Slovenec*, ki je izhajal trikrat tedensko, in Bleiweisove *Novice*, ki so bile tednik.

Slovensko časopisno poročanje o spopadih v Bosni in Hercegovini je bilo prelomno, tako v promptnosti, obsegu, kot v čustveni ter idejni mobilizaciji svojih bralcev. V preteklih dveh vojnah: v krimski 1853–1856, francosko-nemški 1869–1870 in ob vstaji, poznani kot Pariška komuna 1871, je bilo poročanje faktično, novice pa pobrane iz drugih tujih časnikov in telegramov, zorni kot je bil večinoma objektivni, same vsebine pa so ostajale omejene na rubrike poročil iz drugih dežel. Povsem drugače kot ob protiturški vstaji 1875–1876, ko so časniki temo postavljali celo kot uvodnike, si omislili dopisnike in celo vojne reporterje, objavljali komentarje, v katerih so vojne dogodke povezovale z aktualno državno politiko, in zaradi svojega poročanja doživljali številne konfiskacije. Upor kristjanov v turškem imperiju je mobiliziral slovensko časopisje in javnost skozi refleksijo o nacionalnem položaju Slovencev v monarhiji, ki je postala dejavni politični program.

Primarni namen članka je proučiti vpliv te vojne na njihovo uredniško politiko in na razvoj časopisnih žanrov ter časnikarstva. Razlog za izbiro te teme je velika praznina v zgodovini časnikarstva, ki je obdobju 19. stoletja posvetila razmeroma malo pozornosti. Uporabljeni metodologiji sta diskurzivna analiza teksta in analiza postopkov medijskega poročanja, njen objekt pa so konkretni časopisni članki iz obravnavanega obdobja.

*Novice*¹

Novice so bile najstarejši in najbolj etabliran časnik, ki je izhajal že trideset let, a zaradi vojne ni spremenil svoje strukture. Novic o vstaji ni postavljala na naslovnico, ampak jih je uvrščala na zadnjo stran, na kateri pa jim je ustvaril stalno rubriko. Kot tednik ni mogel loviti ritma z večjo aktualnostjo, ki sta jo premo-

¹ *Kmetijsko rokodelske novice* je 5. junija 1843 v Ljubljani začel izdajati založnik in tiskar Jožef Blaznik, prvotni lastnik je bila Kranjska kmetijska družba, njihov glavni urednik pa je bil vse do svoje smrti Janez Bleiweis (1808–1881). Naklada je že v prvem letu dosegla tisoč izvodov, s čimer so se za desetletja vzpostavile kot osrednji slovenski časnik. Od leta 1849 so izhajale pod kratkim imenom – *Novice*, kar je bilo tedaj razširjeno ljudsko poimenovanje časnika. Razen kratkega obdobja sredi petdesetih, ko so izhajale dvakrat tedensko, so bile tednik. Ker so bile deležne cenzurne presoje policijskega ministra tri leta, preden so začele izhajati, je to oblikovalo politično zadržano Bleiweisovo uredniško politiko, ki se je izogibala cenzurnim posegom. Cf. Bernard Nežmah, *Časopisna zgodovina novinarstva* (Ljubljana, 2012), str. 37.

V Bosni in Ercegovini je punt; v Ercegovini so kristijani od Turkov stiskani Avstrijsko zastavo povzdignili. To ni čuda v deželah, kjer kakor pred 300 leti tako tudi danes ne velja pravica človeštva, ampak le sila Turka. Pod Turško vlado zdihajoči Slovani želijo po takem pridružiti se Slovanom Avstrijskim, ki takraj kakor unkraj Litave tudi hrepenijo po ravnopravnosti, katere jim na eni strani ne privoši Nemeec, na drugi ne Magjar. V zatiranji ubogih krščanskih kmetov se posebno odlikuje divji in kruti Derviš-paša, zato so prijeli ubogi kristijani za orožje, le da bi si življenje ohranili, ker nimajo ničesar več, kar bi požrešnemu turčinu dali. Ta upor ne velja tedaj toliko sultanu, ko divjemu Derviš-paši. Ta pa plamen le neti, ker je poslal oddelek vojakov po bližnjih selih s poveljem, ubiti vsacega, ki bi se predrznil zunaj doma kričati. Ta vojaška druhal, malo disciplinirana, pa še bolj divjá, kakor jej je ukazano. Morí celó ženske in utaplja leco v vodi. Spoštovanemu in zeló zasluženemu Tripku Puhvalu so odsekali Turki roke. Vsega tega pa evropska diplomacija ne vidi! — Davki, katere morajo ubogi kmetje (raja) plačevati, so res grozni. Ne le, da pla-

Prvo poročilo o protiturški vstaji ("Novičar iz domačih in ptujih dežel", *Novice*, 21. 7. 1875, št. 29, str. 246)

gla *Slovenski narod* in *Slovenec*. Kot tradicionalni medij pa tudi ni hotel motiti svoje publike, da bi ji vsilil vojno kot osrednjo temo. O začetku vstaje je poročal promptno skupaj z drugimi časniki. A prikazoval jo je s posebnega stališča kot nasilje mohamedancev proti kristjanom:

Iz Zadra se poroča, da so 4. dne t.m. Turki nenadoma napadli kristjane... ne ve pa se še prav, so bili to le mohamedanci, ali pa že pravi vojaki sultanovi.²

V Bosni in Ercegovini je punt: V Ercegovini so kristjani avstrijsko zastavo povzdignili, kjer kakor pred 300 leti tako tudi danes ne velja pravica človeštva, ampak le sila Turka. Pod turško vlado zdihajoči Slovani želijo po takem pridružiti se Slo-

² "Turško", *Novice*, 14. 7. 1875, št. 157, str. 238.

vanom Avstrijskim. V zatiranji se posebej odlikuje kruti derviš-paša, zato so prijeli ubogi kristjani za orožje. Spoštovanemu in zelo zaslužnemu Tripku Puhvalu so odsekali Turki roke. Mori celo ženske in utaplja deco v vodi.³

Mi smo Jugoslovani – tako se čuje danes mnogo naglašati, mnogo se piše, mnogo se govori – a nič ne stori! Mi Slovenci, Hrvati in Dalmatinci pa se obrnimo na našega prosvitlega cesarja, in prosimo ga, naj dovoli nesrečne brate podpirati vsaj z denarjem in orožjem. Dosti so že trpeli kristjani Slovani pod barbarstvom mohamedanskim 400 let, kar Turčin tlači zemlje slovanske! Zadnji čas je, da jim doide rešitev.⁴

V *Novicah* so dobili uporniki lik kristjanov-mučenikov, ki so žrtev mohamedanske bestialnosti. Upor dobi status verske in vseslovanske vojne, obenem pa služi kot slovenska nacionalna mobilizacija v nov pojem – Jugoslovanov in kot politični poziv do lastne države, do cesarja, da dovoli denarno in vojaško podpiranje upornikov. V krimski vojni 1853–1856, ko so se kristjani-Rusi spopadli z mohamedanci-Turki, Bleiweisove *Novice* niso izvedle identične identifikacije s kristjansko oz. slovansko stranjo. Poročevalski slog je bil oddaljen objektivn pogled na vojno v daljavi. Poročila s fronte so v rubriki "Novičar iz mnogih krajev" prišla za vestmi o ceni svile, koruze in rži v Italiji, o pridelku grozdja na angleškem dvoru ipd.:

O turško-rusovski homatiji se veliko bere, pa malo zve /.../ Rus ima svojo moč na nogah, pa tudi Turk skuša svojo pomnožiti /.../ Za austrijsko kupčijo bi bilo želeli, da bi ti negotovi stan kmalu jenjal, ker iz austrijskih dežel gre volnatega, pavolnatega in svilenega blaga, usnja, stekla v te kraje na leto čez 30 milijonov; v taticih okoliščinah pa mora kupčija pešati.⁵

Šlo je torej za kroniko tuje vojne z ekvidistanco do bojujočih si strani, ki pa se naših krajev dotika le posredno – skozi skrb zaradi negativnega gospodarskega vpliva na avstrijsko cesarstvo. Ta drža vztraja v časopisu skozi celotno vojno. Še več, namesto novic o vojnih spopadih prinaša geografske posebnosti: "Oči celega sveta obrnjene so zdaj na kraje dolnje Donave, kjer sta Turk in Rus vojsko začela. Poglejmo en malo, kakošni so ti kraji."⁶

In potem na dolgo prinese popis in zgodovino tamkajšnjih krajev. Po nekajletni vojni pa zaključno mirovno konferenco vojne, v kateri je bilo več sto tisoč žrtev, opiše v ležernem slogu prijazne sapice:

³ "Novičar iz domačih in ptujih dežel", *Novice*, 21. 7. 1875, št. 29, str. 246.

⁴ "Upor v Ercegovini", *Novice*, 28. 7. 1875, št. 30, str. 250.

⁵ "Novičar iz mnogih krajev", *Novice*, 13. 7. 1853, št. 56, str. 224.

⁶ "Ozir po svetu", *Novice*, 16. 11. 1853, št. 92, str. 366.

Napoleon hoče mir skleniti, ker francoska armada v Turčiji je v velicah nadlogah, vse polno je bolnikov /.../ V angležkem državnem zboru so se menili, naj se od rusovske vlade terja, da se ne bojo razrušili grobi angleških vojakov, ki počivajo na Krimu, kadar bo konec vojske, – minister Palmerston je na to odgovoril, da kaj tacega ne bo treba od rusovske vlade terjati, kateri se mora čast dati, da se je vseskozi v vojski tako vedla, kakor je za mogočno državo dostojno. Iz vsega tega se očitno vidi, da veje že dosti prijazna sapica na vseh straneh.⁷

Dvajset let kasneje *Novice* vojne spopade s Turki predstavljajo angažirano, ko se vnaprej postavijo na eno stran, čeravno na začetku ohranjajo skrb za objektivnost faktično poročanje: "Komu je bojna sreča milejša, upornikom ali Turčinom, to se zavoljo zmešnjave poročil ne ve zagotovo."⁸

Ker pa niso imele svojih dopisnikov, so *Novice* povzemale iz drugih časnikov, večinoma, ne da bi navedle vir, tako da njeno časnikarstvo deluje na ravni legend in govoric. Ker sta druga časnika *Slovenec* in *Slovenski narod* bolj sistematično prikazovala vojna dogajanja, so tudi same dale temi večji poudarek in jo z zadnje strani prestavile v sredino časopisa, a so doživele takojšnjo konfiskacijo.⁹ Bleiweis, ki se je pri svojem urednikovanju sistematično izogibal tveganjem, zaplembam, je potem takoj odnehal ter temo vrnil večinoma v skromnejše okvire zadnjestranskih vesti. Vseeno pa si je iskal svojsko perspektivo in jo denimo našel v pravopisnih napakah: "Po slovenskih časnikih v poročilih z jugoslovanskega bojišča često čitamo imena krajev napačno zapisana in sklanjana. Npr. v Trebinjah, v Cetinjah, kakor da bi taka imena bila množnega števila, kar niso. So neutra in singular, torej v Trebinju, na Cetinju."¹⁰

Objavljal je vsote denarnih darov, ki so jih posamezniki poklanjali za begunce iz vojnih krajev. A Bleiweis je bil trgovec, ki je prek časnika prodajal tudi svoje knjige, tako je zdaj s podjetno žilico ob vstopu Srbije in Črne Gore v vojno, bralcem takoj priporočil v nakup pravkar izdan zemljevid, ki je kazal bojišče evropske Turčije:

Zemljevid bojišča v Bosni in Ercegovini je ravnokar na Dunaji na svitlo dal slavnoznani dr. J.P. Jordan in s tem ustregel željam vsacega Slovana, ki zdaj skrbno gleda v kraje, kjer kristijanski Jugoslovani kri prelivajo za osvobodjenje svojih iz turškega jarma. Zemljevid na močnem papirju, velikosti 22 do 27 palcev, obsega prav na drobno vse imenitnejše kraje z gorami, rekami, jezери. Cena je 20 krajc.¹¹

⁷ "Novičar iz raznih krajev", *Novice*, 15. 3. 1856, št. 22, str. 88

⁸ "Turško", *Novice*, 11. 8. 1875, št. 32, str. 270.

⁹ "Pogled na Turško bojišče", *Novice*, 8. 9. 1875, št. 36, str. 299.

¹⁰ "Slovstvena drobtinica", *Novice*, 13. 10. 1875, št. 41, str. 338.

¹¹ "Zemljevid bojišča v Bosni in Ercegovini", *Novice*, 25. 8. 1875, št. 34, str. 283.

Gesta, ki kaže, kako močna je bila identifikacija z vstajniki, saj Bleiweis predpostavlja lik zainteresiranega bralca, ki hoče razjasniti dogodke s pomočjo natančnega zemljevida, s katerim bo spremljal dogodke in presojal, kako uspeva vstaja. Graditev ideje jugoslovanstva na Slovenskem je na ravni ikon potekala v *Novicah* tudi s pozivom na nakup slike skupinskega portreta srbskih vojskovodij:

Krasno sliko srbskih vojskovoditeljev dobili smo iz Dunaja v roke. Zanimivo je po obrazu poznati junake. Kakor so zemljevidi bojišča zdaj našim čitalnicam potrebni, da poznajo kraje, kjer se preliva kri za svetinje vere in narodnosti, tako dobro doide jim slika mož, ki vodijo boj za nje. Naj se tedaj tudi ta slika ne pogreša v nobenem narodnem domu!¹²

Tema vstaje v Bosni in Hercegovini je s časopisnim poročanjem prestrukturirala tudi čitalnice in hiše slovenskih narodnjakov, kjer so kot ikonične identifikacije viseli tudi zemljevidi bojišč in podobe voditeljev vstaje. Sama prodaja slik in zemljevidov je hkrati spodbujala redno branje in naročanje časopisov. Človek, ki si je omislil bojni zemljevid, je bil še dodatno motiviran, da sledi časopisnim poročilom, da ga sploh osmislijo. Razumljivo je, da sta identične oglase poleg *Novic* objavljala tudi *Slovenec* in *Slovenski narod*. Kako je tema protiturških vstaj animirala slovensko bralstvo, ponazarja izid knjige, ki jo je nekdanji urednik *Slovenca* Jakob Alešovec izdal takoj po koncu vojnih spopadov.¹³

Bleiweis kot "oče naroda" je kajpak uporabljal očetovski besednjak:

Črnogorci so pod poveljstvom Petra Vukotiča tudi Muktarovo četo zelo našeškali.¹⁴

Ustajniki so na Goranskem Turke strašno pretepli in vzeli jim vse, kar so s sabo peljali. 800 Turkov je bilo ob glavo, čez 1000 pa ranjenih in drugače ubitih.¹⁵

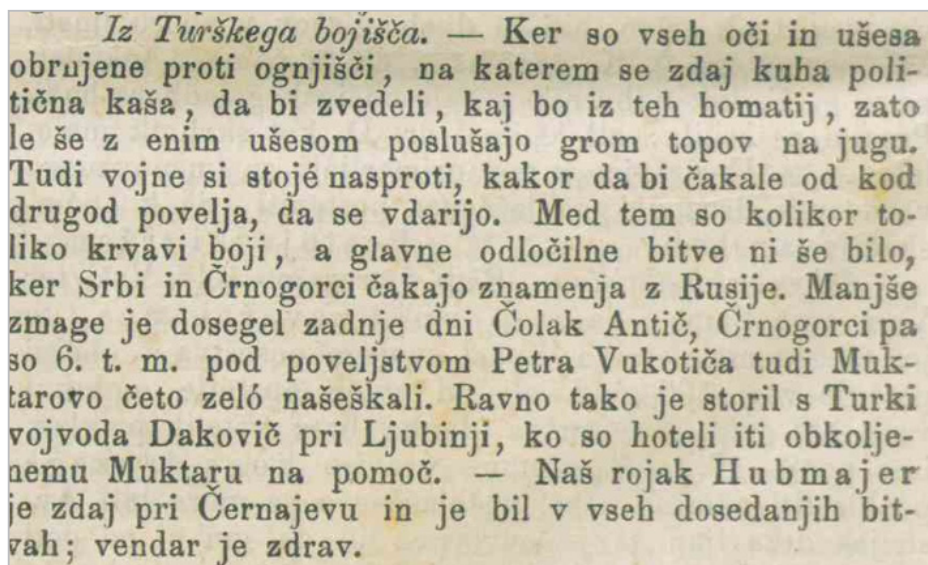
Časopisna dikcija, da so vstajniki Turke – našeškali in pretepli, posnema patriarhalne očetovske vzgojne ukrepe, s takimi evfemizmi pa zakrije realnost spopadov in gradi pravljичno mitologijo. Opisuje bitko, v kateri je vstajniška vojska pobila 800 turških vojakov, ne da bi imela sama izgube. Še bolj pa v pristavku, da je bilo med Turki 1.000 ranjenih in drugače ubitih. Kaj pomeni sintagma – drugače ubitih? Ker članek ne navaja vira te vesti, se bomo odrekli špekulacijam

¹² "Krasno sliko srbskih vojskovoditeljev", *Novice*, 15. 11. 1876, št. 46, str. 372.

¹³ Jakob Alešovec, *Vojska na Turškem od leta 1875 do konca leta 1878* (Ljubljana, 1878) (dalje: Alešovec, *Vojska na Turškem od leta 1875 do konca leta 1878*).

¹⁴ "Iz turškega bojišča", *Novice*, 11. 10. 1876, št. 41, str. 332.

¹⁵ "Iz turškega bojišča", *Novice*, 15. 3. 1876, št. 11, str. 88.

Iz Turškega bojišča. — Ker so vseh oči in ušesa obrnjene proti ognjišči, na katerem se zdaj kuha politična kaša, da bi zvedeli, kaj bo iz teh homatij, zato le še z enim ušesom poslušajo grom topov na jugu. Tudi vojne si stojé nasproti, kakor da bi čakale od kod drugod povelja, da se vdarijo. Med tem so kolikor toliko krvavi boji, a glavne odločilne bitve ni še bilo, ker Srbi in Črnogorci čakajo znamenja z Rusije. Manjše zmage je dosegel zadnje dni Čolak Antič, Črnogorci pa so 6. t. m. pod poveljstvom Petra Vukotiča tudi Muktarovo četo zeló našeskali. Ravno tako je storil s Turki vojvoda Dakovič pri Ljubinji, ko so hoteli iti obkoljenemu Muktaru na pomoč. — Naš rojak Hubmajer je zdaj pri Černajevu in je bil v vseh dosedanjih bitvah; vendar je zdrav.

Vzgojna sankcija – Turki našeskali ("Iz turškega bojišča", *Novice*, 11. 10. 1876, št. 41, str. 332)

o pomenu teh semantičnih distinkcij. Transformacijo časopisnega poročanja v ustvarjanje mita časnik vrši tudi prek uporabe metafore – borijo se kot Levi: "Iz bojišča prihajajo neprenehoma novice o velikanskih uspehih ustajnikov, ki se bojujejo levom enako in premagujejo po dvakrat, trikrat večje turške čete."¹⁶

In potem dobesedno, ko na mestu poročila o konkretnih spopadih *Novice* objavijo kar ljudsko pesem o Ravbarju. Navajamo uvodni del članka in zaključne verze:

Domovina Turkov ni Evropa. Krvopivci pridri so iz Azije in pod svoj jarem spravili tudi slovanske dežele, a ne po kakem postavnem nasledstvu, ampak le z grozovito silo, s katero so ljudi morili, njih poslopja požigali itd. Zato imamo mnogo narodnih pesmi, ki popisujejo strah pred krvoločnim Turkom /.../ Turka bomo pozobali, kakor da bi črešnje brali /.../ tako v Turka se zagnali, da so vsiga posabljali.¹⁷

Aktualno vstajo srbskih in hrvatskih upornikov so *Novice* inkorporirale v slovensko nacionalno mitologijo, v kateri se zdaj že Ravbar in Slovenci borijo zoper Turke.

¹⁶ "Iz turškega bojišča", *Novice*, 22. 9. 1875, št. 38, str. 318.

¹⁷ "Turek od nekdanj strah kristjanom", *Novice*, 22. 9. 1875, št. 38, str. 314–315.

Seveda pa Bleiweis s svojim časnikom ni le utrjeval slovenske identitete razširjeno v kontekst jugoslovanske, temveč je časnikarsko skrbel za privlačno branost, saj je poročila o oddaljeni vojni oblikoval tako, da so se bralci lahko identificirali skozi tekst in vstajo v Bosni posvojili kot svojo.

Slovenec¹⁸

Slovenec, ki je izhajal trikrat tedensko oziroma na dva dni, je imel prednost aktualističnosti pred *Novicami*, a obenem hendikep v primerjavi *Slovenskim narodom*, ki je izhajal šestkrat v tednu. Začetka vstaje seveda ni pričakal z rubriko na zadnji strani kot *Novice*, dal ji je pomembno mesto na drugi strani, čez čas jo je postavil na naslovnico. Ker ni imel dopisnikov, je moral postopati tako kot *Novice* in je pobiral vesti iz drugih časnikov, ki so izhajali v Avstriji, Italiji, Srbiji, Rusiji, na Angleškem, toda njegova časnikarska drža je bila izraziteje korektnjša, saj je večinoma navajal vire svojih novic. Predvsem pa je manko v poročanju nadomeščal s komentarji, v katerih je objavljjal kritike na račun nemških liberalcev in jih postavljjal tudi kot naslovne teme na prvi strani. Ko so se bojne vihre razširile iz Hercegovine na Bosno, Bolgarijo in Albanijo, je objavil filipiko tudi zoper evropske liberalce:

Res ostre graje vredno početje novodobne liberalne Evrope, ki vedno sanjari o pravici, o svobodi narodov, krščanskim narodom na vzhodu pa kaže zares grozno krivico in jim ne privoščiti svobode. Ti narodi zdihujejo v večji stiski in sužnosti, kakor jo je katerikoli narod sedanje Evrope prestatil imel. Toda zdaj vladajoči liberalci hočejo, da na Turškem ostane vse pri starem, v 'status quo', vriskajo, kadar se kak prestol podere, le turški jim je svet, nedotakljiv. Ravno tisti, ki se bahajo, da nosijo kulturo na vzhod, hočejo ohraniti turško trinoštvo, ki je poteptalo vso staro kulturo vzhodnih narodov.¹⁹

¹⁸ Politični časopis *Slovenec* so v Ljubljani kot protiutež liberalnemu *Slovenskemu narodu* ustanovili katoliški duhovniki in staroslovenski politiki, v prvi vrsti poslanca Janez Bleiweis in Etbin H. Costa. Začel je izhajati 14. oktobra 1873, v prokatoliškem rodoljubnem tonu ga je v sedemdesetih urejal Karel Klun, v želji po večji odmevnosti pa so kot časnikarja in urednika angažirali tudi polemičnega Jakoba Alešovca, sicer legendarnega urednika satiričnega *Brenclja* (1869–1985) (Avgust Pirjevec, "Klun, Karel (1841–1896)", *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi277129/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno: 10. 6. 2024, izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 3. zv. Hintner–Kocen ur. Izidor Cankar et al. (Ljubljana, 1928); Janako Prunk, "Slovenec", *Enciklopedija Slovenije*, 11. knjiga (Ljubljana, 1997), str. 294; avtorjeve lastne raziskave).

¹⁹ "Vzhodno bojišče", *Slovenec*, 10. 8. 1875, št. 93, str. 1.

Zoper nemške liberalce v Avstriji je *Slovenec* uporabljal kdaj psovalni žargon, kdaj kulturni cinizem:

Nemško-pruska svojat, zakleta nasprotnica Slovanov, pači se v svojih judovskih časopisih in škrtu z zobmi, ker se ne godi vse tako, kakor bi ona najrajše videla. Zato pa na vse kriplje dela na to, da bi prav očitvidno kazala svoje simpatije do oholega Turka, zatiralca Slovanov, in odbijala sleherno pomoč ubogi raji. Trdi se, da ves upor je neosnovana komedija, da se Slovanom ne godi tako slabo, kakor se vpije in piše.²⁰

Nemcem, zlasti pa našim Prusakom, je Turek, očitni sovražnik vsake evropske kulture, še vedno ljubši ko Slovan, in ako bi Turška vse Slovane požrla in zatrla, bi bila tim ljudem 'ljuba sestrice'.²¹

Ko so se po srbskih vojaških uspehih nemški liberalni časopisi postavili na njihovo stran, časnik zavzame skeptično držo z biblijsko parabolo in to kar na naslovnici:

O peklenščku stoji v sv. pismu, da se zna, če je treba, spremeniti tudi v svetlega angela. Nekaj enakega se sme reči tudi o liberalnem časnikarstvu, ki na vso moč črti katoliško vero in cerkev. A ta hinavec zna tudi jako pobožen biti, kadar je treba, in se za katoliško vero poteguje, če to koristi njegovim namenom. To se posebno očitno kaže v jugoslovanskem vprašanji. Ko so dunajski liberalni časnikarji videli, da Turki ne morejo zatreti vstanka v Bosni in Hercegovini, in ko so slišali, da Bosnjaki deželo svojo že ponujajo knezu srbskemu, Hercegovinci pa svojo knezu črnogorskemu: izmislile so si zvite buče poseben način, da bi prizadevanje Jugoslovanov ostalo brez uspeha. Zgrabljeni volkovi so oblekli ovčjo kožo in so se začeli potegovati za katoliške prebivalce v Bosni, češ, da njihova vera pride v nevarnost, če se Bosna združi z razkolniško Srbijo. Katoličanstvo postalo je brezvernim liberalnim pisčem naenkrat tako priljubljeno, da zaradi njega priporočajo zedinjenje Bosne z Avstrijo, oziroma s Hrvatsko. Človek bi se skoraj veselil nad spreobrnjenjem teh grešnikov, če bi ne vedel, da je njim za katoličanstvo toliko mar, kakor za predlanski sneg, in da jih k tej prijaznosti do katoličanstva vodi le sovraštvo do Slovanov.²²

Če je vojni okvir pripravno izhodišče za kritiko liberalcev, pa časnik svojo krščansko držo udejanja s poudarki zbiranja pomoči vernikov. Ne le v slovenskih deželah, marveč tudi v Rusiji:

²⁰ "Tužna raja v Ercegovini", *Slovenec*, 12. 8. 1875, št. 94, str. 1–3.

²¹ "Ercegovinski upor", *Slovenec*, 3. 8. 1875, št. 90, str. 1.

²² "Boj na jugu pa katoličani", *Slovenec*, 15. 7. 1876, št. 83, str. 1.

Boj na jugu pa katoličani.

O peklenščeku stoji v sv. pismu, da se zna, če je treba, spremeniti tudi v svetlega angela. Nekaj enakega se sme reči tudi o liberalnem časnikarstvu, ktero ima med svojimi delavci posebno veliko Abrahamovcev. Liberalno časnikarstvo na vso moč črti katoliško vero in cerkev, ker se najkrepkeje upira razdiralnemu njegovim načelom, in s posebno sladnostjo objavlja spise, ki so katoličanom na kvar in sramoto. A ta hinavec zna tudi jako pobožen biti, kadar je treba, in se za katoliško vero poteguje, če to koristi njegovim namenom. To se posebno očitno kaže v jugoslovanskem vprašanju. Ko so dunajski liberalni časnikarji videli, da Turki ne morejo zatreti vstanka v Bosni in Hercegovini, kakor so bahaško obetali; ko so se prepričali, da imajo tlačeni Slovani resno voljo otresti jarm turški in da se nobenih zaprek, nobene nevarnosti, nobene žrtve ne vstrašijo; ko so slišali, da Bosnjaki deželo svojo že ponujajo knezu srbskemu, Hercegovinci pa svojo knezu črnogorskemu; izmislile so si zvite buče poseben način, da bi prizadevanje Jugoslovancev ostalo brez uspeha in bi Turek še dalje zamogel zatirati ubogo rajo. Zgrabljivi volkovi so oblekli ovčjo kožo

Dunajski liberalci v podobi peklenščeka ("Boj na jugu pa katoličani", *Slovenec*, 15. 7. 1876, št. 83, str. 1)

Za jugoslovanske vstajnike se na Ruskem čedalje bolj zanimajo. V Petrogradu se je osnoval odbor imenitnih gospodov, ki nameravajo povsod pred cerkvenimi vrati za revne brate na Turškem nabirati, najprej v Petrogradu in petrograjski nadškofiji, potem pa v Moskvi in Kijevu, kjer se snujejo enaki odbori.²³

²³ "Za jugoslovanske vstajnike", *Slovenec*, 7. 10. 1875, št. 118, str. 2.

O sami vstaji piše bolj interpretativno kot dogodkovno:

Davki, ktere je moral krščanski kmetovalec (raja) plačevati, so bili že sami na sebi strašni; toda požrešnost in samogoltnost turških vradnikov jih je povišala tako, da kmetiču od pridelkov in živine ni ostajalo nič; vse, kar se mu ni vzelo, je bila le še rovnica, sekira in motika; ta orodja so zdaj zgrabili, da bi le rešili si življenje.²⁴ Upor Hercegovincev je zdaj razširjen že čez pet dni hoda na okrog in se bliža črnogorski meji. Črnogorci imajo sablje nabrušene in puške nabite in pravijo, da bodo pomagali upornikom, ako Turčija ne bo drugače ko z orožjem jih hotela pomiriti. Vdali se uporniki ne bodo z lepo, ker vedo, kaj jih potem čaka, če orožje odložijo. Kjer zmagajo turške čete, pomore vse, mlado in staro, ženske in moške.²⁵

In dobra dva tedna za tem že poroča, da Srbija začenja vojno s Turčijo:

Narod sam bil bi davno že stopil na boj, ali knez Milan je cincal in cincal, dokler je mogel. Zdaj pa ne more več, narod je izrekel: Ali boj s Turki ali pa z narodom. To je bila odločna beseda, knez jo je moral slušati in storiti, česar ni mogel zabraniti ali dalje odlašati. V soboto namreč je prišel iz Belgrada v Ljubljano sledeči telegram: 'Prvi in drugi red srbske narodne vojne pripravljen za marš, navdušenost velika, vojska s Turki neogibljiva.' Poznejši telegram naznanja, da se je srbska vojna res že napotila Turkom nasproti.²⁶

A časopisna poročila so se izkazala za politične prognoze, niso opisovala dogodkov, temveč želje urednikov *Slovenca*. Ta je namreč objavil čez nekaj dni:

Ministerstvo Štefanovičevo je namreč hotelo vojsko s Turki, ker pa vojni minister in zlasti knez Milan po vsem, kar je zvedel na Dunaji, nikakor ni bil za vojsko, je ministerstvo odstopilo. Pa vojskine duh je že tako prešinil Srbe, da se nobeno ministerstvo ne bode ohranilo, če bode temu duhu nasprotovalo. Srbija rok ne bo križem držala in krvavečih svojih sobratov ne zapustila.²⁷

A tudi po fake-news o začetku srbske vojne časnik ni opustil političnega aktivizma in je še naprej napovedoval, da Srbija slej ko prej začne vojaški spopad. In tako je začel odkrito ironizirati srbskega kneza, še zlasti ob novici, da se bo poročil: "Srbski knez Milan bode namesto na vojsko šel k – poroki."²⁸

²⁴ "Politični pregled", *Slovenec*, 22. 7. 1875, št. 85, str. 2–3.

²⁵ "Upor Hercegovincev", *Slovenec*, 5. 8. 1875, št. 91, str. 2.

²⁶ "Srbija stopi v boj!", *Slovenec*, 24. 8. 1875, št. 99, str. 1.

²⁷ "Ercegovinski vstanek", *Slovenec*, 28. 8. 1875, št. 101, str. 1.

²⁸ "Srbski", *Slovenec*, 12. 10. 1875, št. 120, str. 2.

Ko je časnik omahovanje srbskega kneza povezal z avstrijsko zunanjo politiko, je doživel zaplembo. Ohranjeni izvod, ki se je izmaknil konfiskaciji, poroča:

Na Srbskem politična štrema še zdaj ni razmotana. Narodna skupština je glasovala za vojsko, za katero je minister Štefan Bošković iskreno govoril rekši, da hoče le s to pogojo ostati minister in raje odstopiti, kakor pa dovoliti, da bi domovina pred srbskim in drugimi narodi osramotena propadla. Knezu pa sklep skupštine ni bil po volji in ker se vsled tega boji punta, ki bi skušal pahniti ga s prestola, so mu konsuli avstrijski, ruski in nemški, kakor se 'Graničarju' iz Beograda poroča, neki ponudili, da bi v tem slučaju vojska avstrijska obsedla Srbijo in kneza Milana obvarovala na prestolu. Knez je to ponudbo neki sprejel.²⁹

Slabo leto potem, ko je *Slovenec* prvič objavil, da je Srbija stopila v boj, je v uvodniku ponovil vojno napoved, ki pa se je tokrat izkazala za resnično:

Morda o tem, ko naši bralci to bero, že grome črnogorski in srbski topovi, že pokajo puške in udrihajo sablje slovanske po obratih glavah dušmaninov tudi ob srbski in črnogorski meji, kajti: 'naprej zastava Slave, na boj, junaška kri!' — je zadonelo v Belemgradu in na Cetinji zadnje dni preteklega mesca in narod je navdušen pritrdil tej pesmi.³⁰

Šovinistična formulacija o obratih glavah dušmanov, po katerih bodo udrihale srbske sablje, tudi tokrat ne prinaša poročila o dogodku, ki se je zgodil, temveč širijo manihejsko navdušenje nad bodočo srbsko zmago nad absolutnim zlom. Ko so se želje *Slovenca* o srbski in črnogorskem vstopu v vojno uresničile, je v naslednjih dneh polnil naslovnice s sijajnimi zmagami:

Srbske čete so že na vseh treh krajih, kjer so šle čez mejo, dosegle znamenite vspehe. Prvi oddelek, večidel prostovoljci, je pod generalom Alimpičem vzel vse vtrjene kraje in višave krog Belina in, kakor se glase najnovejša poročila, je tudi ta trdnjava podala se Srbom. Druga armada pod poveljstvom generala Černajeva je vzela Turkom vse pozicije okoli Niša, veliko topov, pušek, streljiva in živeža ter se pomika dalje v Bosnijo proti Pirotu; tudi vtrjeni kraj Ak-Palanka je že v njenih rokah, Turki se umikajo. Iz vsega tega pa je razvidno, da Srbi, ustanjiki in Črnogorci na vseh krajih zmagujejo in da se Turkom slaba godi, ker se morajo umikati.³¹

²⁹ "Na Srbskem", *Slovenec*, 9. 11. 1875, št. 132, str. 3.

³⁰ "Naprej zastava Slave, na boj, junaška kri!", *Slovenec*, 4. 7. 1876, št. 77, str. 1.

³¹ "Jugoslovansko bojišče", *Slovenec*, 8. 7. 1876, št. 79, str. 1.

A že teden po zmagovitem srbskem začetku vojne zmanjka osvojitev in časopis prvič prizna, da ni jasno, kaj se na fronti dogaja.

Poročila iz srbsko-turške vojske si sicer jako nasprotujejo, to pa je iz njih vendar le razvidno, da dozdaj je vojna srbska na dobičku. General Černajev je okoli Niša v roke dobil in zasedel najimenitnejše kraje in ceste, ki peljejo v notranjo deželo ter *Turkom* zaprl pot iz trdnjave.³²

Ker časnik v Srbiji ni imel dopisnikov, se je skliceval na poročila iz drugih avstrijskih časnikov. Kako pa je postopal, ko so ta javljala o srbskih porazih?

Zvijače in laži so sredstva, s katerimi hočejo naši neprijatelji trositi med nas Slovane neslogo in goljufati Srbe za to, kar jim ima priboriti meč in hrabrost /.../ Lažejo in kujejo telegrame, po katerih so Srbi vselej pobiti. Kak namen ima vse to? Samo, da bi tistim Slovanom, katerim njih umazani listi v roke pridejo, pogum vzeli.³³

Dalje ko boj traja, bolj se kaže, kako debelo se Turki lažejo in za njimi vsi 'turški' listi, ki turška poročila o zmagah s posebnim veseljem prinašajo. Da Turki sami tako lažejo, tega jim ne moremo zameriti, ali da naši turčini se v tem ž njimi skušajo, to je osupljivo. Zakaj to delajo? Iz sovraštva do Slovanov in iz nade do kakega plačila od Turčije.³⁴

Časopis ni niti navajal kontroverznih poročil in poskušal iz njih interpretirati stanja na bojiščih, temveč je prinašalce slabih vesti razglasil za lažnivce, turške plačance in sovražnike Slovanov. A ker so v nemških časopisih in tudi angleških ter francoskih časopisih še vnaprej vztrajale vesti o turških zmagah, je prinesel najbolj avtentično poročilo – srbsko: "Najnovejši telegram iz Belgrada od 17.t.m. naznanja, da so vsa poročila o turških zmagah gole laži; Srbi niso izgubili še ne enega topa, vzeli pa so okrog Ak-Palanke 200.000 patronov in tisoč granat *Turkom*."³⁵

Na kognitivno vprašanje, kako časopis ve, kaj se dogaja v Srbiji, prinese celo neposredni odgovor v uvodniku:

'Od kod pa ti vse to veš?', bo kdo vprašal. Gotovo je, da nisem bil tako malo tam, kakor razni 'Spezial-Correspondenti' dunajskih listov, in srbski general-štab mi svojih planov tudi ni razodel; pa zdrava pamet mora vsakega samostojnega in previdnega misleca učiti, da skoraj ne more drugače biti. Bomo li verovali, da je

³² "Jugoslovansko bojišče", *Slovenec*, 11. 7. 1876, št. 80, str. 1.

³³ "Zvijače in laži", *Slovenec*, 27. 7. 1876, št. 87, str. 1.

³⁴ "Jugoslovansko bojišče", *Slovenec*, 18. 7. 1876, št. 83, str. 1.

³⁵ "Jugoslovansko bojišče", *Slovenec*, 20. 7. 1876, št. 84, str. 2.

Muktar-paša Črnogorce nabil, in da so bežali? Kedaj so še Čnogorci pred Turki bežali?³⁶

Uvodničar *Slovenca* zavrne poročila dopisnikov s fronte in celo iz vojaških stabov kot odločujočo obliko formiranja spoznanja o vojaških spopadih, saj so nadomesti z vrhovno resnico, kot je zdrava pamet.

Mencher v svoji bibliji žurnalizma poleg natančnega navajanja virov, verifikacije, uravnoteženosti in poštenosti, ki zahteva, da reporter v poročilo vključi poglede obeh strani v konfliktu, vključi tudi objektivnost. Objektivnost v smislu, da ne navaja le izjav različnih protagonistov, temveč da poskuša dogodek pojasniti tudi z upoštevanjem in navajanjem širšega družbenega konteksta.³⁷

Je torej moč *Slovenčev* koncept "zdrave pameti" razumeti kot stremljenje k čim bolj natančnem prikazu bojnih dejstev? "Zdrava pamet" seže onkraj navajanja poročil dopisnikov, očividcev, vojaških poveljnikov, saj uvodničar upošteva tudi tradicijo in mentaliteto črnogorskih vojakov. Toda, od kod pridobiva evidence o konkretnem stanju vojaškega duha v posameznih odredih srbske in črnogorske vojske?

Uvodničar sam zapiše, da s posameznostmi ni seznanjen, namesto teh pa postavi kot kognitivno spoznanje mit o črnogorskem junaštvu – Črnogorci nikoli ne bežijo pred Turki, ki ga razširi in uporabi tudi kot argument za srbske zmage. Namesto upoštevanja klasičnih atributov kredibilnosti novinarskega poročanja: viri, verifikacija dejstev, nepristranskost, uravnoteženost in objektivnosti, postavi mit kot izključni in najvišji kriterij verodostojnosti poročanja o dogodkih, ki ima absolutnega garanta resnice. Akt verovanja je eksplicite nadrejen novinarski profesionalnosti.

A že v naslednjih dneh pa se je soočil z novo zadrego – nemški listi so začeli poročati o turških grozodejstvih nad Srbi, kar bi morala biti evidenca, da so Turki zasedli srbska ozemlja.

Malo ljudi je vsaj med civiliziranim svetom, ki bi bili v stanu s hladno krvijo slišati in brati, da Turki ženske skrunijo in koljejo, sive starčke more in otroke na sablje in bajonete natikajo in nobenega vjetega vojaka, tudi ranjencev ne, pri življenji ne puste. Dolgo časa so prijatelji Turkov trdili, da so taka poročila, če ne čisto izmišljena, vsaj zelo pretirana; ali zdaj, ko o tem ni nobene dvombe več, ko so prišle grozovitosti turške celo v evropskih parlamentih v razgovor, zdaj je začela pojemati turška prijaznost, človeško čutje jo odrinja in spodriva.³⁸

³⁶ "Zvijače in laži", *Slovenec*, 27. 7. 1876, št. 85, str. 1.

³⁷ Melvin Mencher, *News, Reporting and Writing* (Madison, 1997), str. 33–49.

³⁸ "Drug veter", *Slovenec*, 22. 7. 1876, št. 87, str. 1.

A *Slovenec* združi nemogoče – Turki pobijajo ujete srbske vojake in vršijo grozodejstva nad civilisti, srbski vojaki na fronti pa se ne predajajo. Kako lahko vršijo Turki grozodejstva nad prebivalci srbskih krajev, katerih pa še niso zasedli? "Po telegramih, ki pa zadnji čas redko dohajajo, je le toliko razvidno, da Srbi in Turki stoje še v svojih starih pozicijah."³⁹

Tudi v naslednjih dneh poroča, da turški vojak še ni stopil na srbsko zemljo: "Občni napad je torej Turkom spodletel, ker ne enega še ni na srbski zemlji."⁴⁰

Potem ko časniki mesec dni ni poročal o turških uspehih, je naposled le zapisal vesti o srbskih porazih, pri čemer pa je rubriko prestavil na oddaljeno tretjo stran:

Napredek vojne turške je vžalil vsa srca slovanska /.../ Jugoslovanska prelita kri vpije za maščevanje ... Srbija pa še ni potrta; še ima veliko vojsko na nogah, in ako je Črnajev zares dober vodja, zna s to vojsko še kaj opraviti, vsaj toliko, da reši čast Srbije. Sedaj je izhodna srbska vojska združena, in naše upanje je, da bo Turke z enim velikim udarcem pobila /.../ Zmirom še upamo, da bo Rusija na pomoč priskočila; pa ne z diplomatičnimi razgovori, ampak z mečem!⁴¹

Zdaj je *Slovenec* eklatantno zapustil polje časnikarskega poročanja in se prelevil v navijaško brošuro, ki poročila o vojaških porazih predela v bodrilni zapis neomajane vere v finalno srbsko zmago. Zmaga se je čez teden res dogodila.

Srbi so zmagali! Po šestdnevnem trdovratnem boju so prijeli slednjič glavno armado turško pod vodstvom Ejuba paše in jo grozovito potolkli. Telegrami poročajo, da je Turka mrtvega od 15–20 000, res grozno število. Da armada Ejub-paševa ni popolnem vničena bila, je krivo edino to, ker so bili Srbi, kakor se da misliti, po šestdnevnem boji tako vtrudeni, da je niso mogli čez Moravo poditi. General Črnajev je tedaj sijajno dokazal, kaj zna, in vdaril svoje nasprotnike po zobeh. Zdaj je tudi skoro jasno ali vsaj se da misliti, zakaj je skonca umaknil se Turkom in svojo armado tako varoval. Kot vaje vojak je namreč spoznal, da njegova armada še ni za boj dosti izurjena, ker je veliko novincev in orožja sploh manj vajenih vojakov med njo. Zato si je poiskal varnega kraja, potem pa 14 dni neprenehoma pripravljaj vojske za boj. Da je to vse storil z dobrim premislikom, o tem se ne da več dvomiti, ker je njegova armada koj v prvi bitvi s sovražnikom dosegla zmago tako, da jej ni kmalo para.⁴²

³⁹ "Jugoslovansko bojišče", *Slovenec*, 22. 7. 1876, št. 87, str. 2.

⁴⁰ "Jugoslovansko bojišče", *Slovenec*, 25. 7. 1876, št. 86, str. 2.

⁴¹ "Jugoslovansko bojišče", *Slovenec*, 22. 8. 1876, št. 97, str. 2.

⁴² "Jugoslovansko bojišče", *Slovenec*, 29. 8. 1876, št. 100, str. 3.

Jugoslovansko bojišče.

Srbi so zmagali! Po šestdnevnem trdovratnem boju so prijeli slednjič glavno armado turško pod vodstvom Ejuba paše in jo grozovito potolkli. Telegrami poročajo, da je Turka mrtvega od 15—20 000, res grozno število. Da armada Ejub-paševa ni popolnem vničena bila, je krivo edino to, ker so bili Srbi, kakor se dá misliti, po šestdnevnem boju tako vtrudeni, da je niso mogli čez Moravo poditi. Turki so popustili vse in bežali brez reda od sv. Štefana do Morave.

O bitvi sami, ki dozdej še nima nobenega imena, nimamo še natančnejih poročil. Vodji Srbov sta bila Črna je v in Horvatovič. Kteri ima več zasluge za zmago, se pa še ne vé; poročila trdijo, da je Horvatovič odločil zmago, ker je nenadoma Turka prijel ob levem krilu in ga vrgel v beg. Bitva je morala krvava biti tudi za Srbe, ker je neki pri njih padlo že 31 samo ruskih častnikov (oficirjev). Koliko ljudi so zgubili, tudi še ni znano, pač pa je gotovo to, da so Srbi v kljub gotovo precejšnji zgubi in veliki vtrujenosti zelo navdušeni za boj in sovražniku ne dajo miru; kajti zopet se sliši, da boj ob Moravi traja dalje in da je glavni poveljnik Turkov, Kerim-paša, telegra-

Ruski general pripori srbsko zmago ("Jugoslovansko bojišče", *Slovenec*, 29. 8. 1876, št. 100, str. 3)

Časnik je torej demantiral našo kritiko verovanja v mit junaštva srbske vojske. Odločilno bitko je resda izvojeval ruski general s številnimi ruskimi prostovoljci, ampak v celoti vzeto je bila to pač zmaga srbskih armad?

Odgovor na to dilemo najdemo čez dobra dva meseca na straneh Slovenca v poročilu s sprejema ruskega carja Aleksandra II., ki je pred carigrajsko mirov-

no konferenco o Bosni in Hercegovini pred ruskim plemstvom v Moskvi opisal srbsko in črnogorsko vojno proti Turkom: "Črnogorci pokazali so se pri tem neenakem boju kakor vselej prave junake. O Srbih pa tega žalibog ne moremo isto reči, dasi je bilo med njimi mnogo naših prostovoljcev, katerih veliko je kri prelilo za slovansko reč."⁴³

Mogočni srbski zaveznik je negiral absolutni mit o srbskem junaštvu. Časopis kajpak njegovega govora ni povzel v širšem komentarju o poteku vojne, res pa je, da je tokrat ravnal žurnalistično profesionalno, saj ga ni zatajil, ampak korektno predstavil.

Tu si je postaviti vprašanje o razlogih, zakaj je *Slovenec* tako vztrajal v agitacijski naraciji, ki je tudi srbske poraze prikazovala kot napoved finalne zmage?

Časnikarsko opuščanja načel objektivnega poročanja in prestop v propagando, ko je evidentne poraze proti turški vojski prikazovalo kot etape do dokončne zmage, je vršilo funkcijo mobilizacije slovenskega narodne zavesti. Sredi sedemdesetih let je namreč slovenska narodna stranka redno izgubljala na volitvah, proces ponemčenja šol in drugih institucij je deloval kot enosmerna usoda, zato je prav slika uspešnega upora Slovanov proti turški dominaciji prinašala implicitno analogijo s slovenskim upiranjem ponemčevanju, skratka nazorni argument zoper demoralizacijo narodnih idej, za katere je kazalo, da izgubljajo boj z germanizacijo. Dejansko, po zaporednih volilnih porazih narodne stranke sredi sedemdesetih, je ta konec sedemdesetih začela zmagovati na volitvah.

Slovenski narod⁴⁴

Kot dnevnik je imel *Slovenski narod* izdatno prednost pred *Novicami* in *Slovincem* pri prinašanju vojnih novic iz Bosne in Hercegovine. Seveda je bil prvi slovenski list, ki je objavil poročilo o protiturški vstaji, ki pa je usodno vplivala tudi na njegovo časnikarsko preobrazbo.

Urednik Josip Jurčič je v tem obdobju urejal časnik iz dveh glavnih perspektiv: politične in žurnalistične. Kot osrednji množični medij je v času, ko ni bilo slovenske univerze in so imele gimnazije večinoma nemški šolski program, predstavljal dominantno institucijo slovenstva, ki je v konfrontaciji z german-

⁴³ "Na Ruskem", *Slovenec*, 14. 11. 1876, št. 132, str. 3.

⁴⁴ *Slovenski Narod* je začel izhajati v Mariboru l. 1868, ustanovili so ga mladoslovenci na čelu z Josipom Vošnjakom, leta 1872 so tiskarno in uredništvo preselili v Ljubljano, kjer so liberalni politiki in kulturniki Valentin Zarnik, J. Vošnjak etc. ustanovili delniško družbo *Narodno tiskarno*, ki je nato časnik izdajala kot dnevnik. Glavni urednik je bil v obdobju 1871-1881 pisatelj in časnikar Josip Jurčič, ki je naklado približal magični številki tisoč izvodov (Smilja Amon, "Slovenski narod", *Enciklopedija Slovenije*, 12. knjiga (Ljubljana, 1998), str. 48; avtorjeve lastne raziskave).

skim pritiskom svoj močnejši pomen artikulirala v idejah slovanstva in jugoslovanstva. Ko je "posvojil" protiturško vstajo s pojmi "naši bratje" in kasneje v navezavi na ruskega carja, je minorno število Slovencev z novimi povezavami pretvoril v odločno močnejši politični faktor. Pričujoči članek bo motril predvsem žurnalistično perspektivo.

Prvo novico o vstaji proti Turkom, ki jo je objavil, je povzel po češkem časopisu *Pokrok*:

V sosednji Hercegovini je vzplamtel hud hrup; uporniki pošiljajo na meje deca in žene. Derviš paša je poslal vojake proti vstajnikom. Prebivalci gorenjega Rasna in Nevesinja se branijo s puškami; minolo noč so udarili Turki na kristjane v občini Dračevo, a bili so potolčeni. Turki pošiljajo vojake in kanone na Nevesinj in Rasno. Bitva bode kmalu. Turki delajo velike krvoločnosti na kristjanih.⁴⁵

V naslednjem tednu je nato objavljajal sporadične vesti, v katerih je nakazoval, da gre za efemerni dogodek.

Kolika je vstaja Slovanov v Hercegovini nij še jasno iz poročil. – Da bode najbrž zadušena kmalu, je žalostna verjetnost, ker črnogorski knez je za glavo prepovedal Črnogorcem, udeležiti se. Tudi Srbija nij še pripravljena. Prezgodaj in brez organizacije je počilo zopet enkrat.⁴⁶

Urednik Josip Jurčič je bolj kot poročevalec o konkretnih vojaških spopadih ravnal kot politik, ki iz konteksta napoveduje nadaljnji tok dogodkov. Ker srbski in črnogorski knez ne pošljeta svoje vojske v pomoč vstajnikom, je vstajo obsodil na propad, vseeno pa je prinašal novice iz Hercegovine. Po dveh tednih pa je napravil preobrat: vesti več ne povzema iz drugič časnikov, ampak od svojega dopisnika, katerega zapis postavi kar za uvodnik, protiturškim nemirom pa da status – vstaje v Hercegovini.

Po hercegovskih gozdih in planinah sveti se kristijansko bojno orožje. Možje in mladeniči stoje na braniku, žene in device pa molijo boga za blagoslov njihovega orožju /.../ Ali bode hercegovska vstaja kakšen vspех imela? – Bode, samo če se vstajnikom posreči, vstajo vsaj tja do zime vzdržati. Do tačas bi mogli tudi Črna gora in Srbija v akcijo stopiti.⁴⁷

⁴⁵ "Vnanje države", *Slovenski narod*, 11. 7. 1875, št. 155, str. 2.

⁴⁶ "Vnanje države", *Slovenski narod*, 16. 7. 1875, št. 159, str. 1.

⁴⁷ "Vstanek v Hercegovini", *Slovenski narod*, 8. 7. 1875, št. 152, str. 1.

V slabem mesecu postavi vstaja za osrednjo permanentno temo, poleg svojih dopisnikov objavlja poročila iz široke mreže poljskih, čeških, hrvaških, srbskih, dunajskih in celo ruskih časnikov. V ustvarjanju panslavističnega duha natisne dele poročil kar v avtentičnih jezikih – v srbsčini in celo latinizirani ruščini: "Počemu že stremljenje evropejskih gozuderstev v nastojaščeje vreme napravleni k sohranjenju /.../"⁴⁸

Predvsem pa vstajnike začne predstavljati kot brate in pozove Slovence k nabiranju prostovoljnih prispevkov za begunce, ki so se zatekli v Dalmacijo. "Naši bratje Slovani v Hercegovini se v ljutem, krvavem boju bore za svojo svobodo /.../ Uredništvo Slovenskega Naroda sprejema darove in jih bo nemudoma in sproti odpošiljalo."⁴⁹

Akcijo zbiranja pomoči so organizirali urednik Jurčič in politika Valentin Zarnik in Josip Vošnjak;⁵⁰ slednja sta ob uvodnem pozivu priložila 10, Jurčič pa 5 goldinarjev. Ko je deželna vlada prepovedala ustanavljanje odborov za pomoč Hercegovcem, se je *Slovenski narod* izmaknil prepovedi s pravno fineso, da darove zbirajo kot zasebniki.

Uradna Laibacher Zeit. poroča, da je c. kr. Deželna vlada prepovedala tukajšnjemu komiteju nabiranje za upor v Hercegovini. Prav! A nam nij niti znano, da bi tukaj sploh bil kak tak komite. Mi smo sprejeli in odposlali samo privatno, ne javno, mile darove za ranjene in pribegle sirote v Avstrijo.⁵¹

Poročila o spopadih je časnik objavljal na dva načina. Ko je izpostavljal zmage upornikov, je uporabljal kronistični, neosebni zapis.

Spljet 12. avgusta. Turki so bili pri Bilječnem popolnem tepeni.⁵²

Iz Spljeta, 19. avgusta. V ponedeljek so bili Turki pobiti na Davru.

Iz Zadra. 17. avg. Pop Zark [?] Hercegovac je vzel sinoči Turkom Galac. Na Kleku so bili Turki tepeni.⁵³

Iz Zagreba. V Hercegovini so bili Turki pri Dobri potolčeni.⁵⁴

Iz Spljeta, Uporniki so Turkom vzeli trdnjavo Krstac.⁵⁵

Ko pa je poročal o turških vojaških akcijah, je izpostavljajl njihovo bestialnost:

⁴⁸ "O ustanku v Hercegovini", *Slovenski narod*, 1. 8. 1875, št. 173, str. 1.

⁴⁹ "Slovenci", *Slovenski narod*, 3. 8. 1875, št. 174, str. 1.

⁵⁰ Josip Vošnjak, *Spomini* (Ljubljana, 1982), 509–510.

⁵¹ "Uradna Laibacher Zeit.", *Slovenski narod*, 5. 8. 1875, št. 176, str. 3.

⁵² "Telegrami Slovenskemu narodu", *Slovenski narod*, 13. 8. 1875, št. 183, str. 3.

⁵³ "Telegrami Slovenskemu narodu", *Slovenski narod*, 20. 8. 1875, št. 188, str. 1.

⁵⁴ "Vstanek v Hercegovini in Bosni", *Slovenski narod*, 22. 8. 1875, št. 190, str. 1.

⁵⁵ "Vstanek v Hercegovini in Bosni", *Slovenski narod*, 25. 8. 1875, št. 192, str. 1.

Pri Gabeli so brez pravega vzroka ubili necega slepca in necega potnika, v Konjicu so zaklali duhovnika Petra Seldo in v mostarskem kadilniku ubili tri neorožene brate Planinič.⁵⁶

Iz Starogradiške: Turki so podivjali. Pri Jablanici so razsekali dete materi na prsih in oba vrgli v savo. V Kostanjici nabadajo odsekane glave kristjanov na kole. Iz Novogradiške: ob Vrbasu so Turki sekali kristjanske žene, otroke in starce.⁵⁷

Ta narativ turških grozodejstev pojasnjuje Jezernik:

Iz krščanskih dežel na Balkanskem polotoku, ki so bile še vedno pod osmansko upravo, so v drugi polovici 19. stoletja vse pogostejše prihajale novice o neusmiljenih grozovitostih, s katerimi so tlačili rajo. Poročale so o hudem divjanju 'Turkov', ki naj bi požigali in morili vse, kar jim je prišlo v roke, skrunili ženske, nabadali otroke na sablje in sploh ravnali s krščanskimi podložniki 'hujši, kakor divje zveri'.⁵⁸ Vir večine teh novic so bili propagandni uradi balkanskih nacionalistov, ki so z njimi želeli zbuditi sočutje v evropskem javnem mnenju in z njegovo pomočjo pridobiti pomoč za "osvoboditev svojih zatiranih bratov".⁵⁹

Ko se je vstaja razplamtela in so vstajniki dosegali prve zmage v bojnih spopadih, je časopis prinašal bojne izide, v katerih pa je beležil izgube le na turški strani:

V ponedeljek so hercegovinski ustaši pribojevali največjo zmago izmed vseh dosedanjih. Turška vojska je gonila čredo goveje živine in ovac iz Gačka v Goransko. Vojvoda Peko Pavlović in Sočica sta to izvedela in udarila na poti na turško vojsko, potisnila jo na Muratovico in tam jo ostro prijela in pretepla. Ustaši so 800 Turkom glave odsekali in sicer še 1000 Turkov pobili in ranili.⁶⁰

Iz Zadra se poroča. Lazar Sočica, vojvoda Bogdan in Vule Hadžić s 1000 vstajniki so požgali 1000 turških hiš, pobili 200 vojakov in 150 drugih Turkov, zaplenili 800 ovac, 500 goved in 150 turških konj.⁶¹

Požiganje turških hiš, plenjenje živine, množično sekanje glav in pobijanje "drugih Turkov", so evidence vojaških ropov in ekstremne brutalnosti in vojnih

⁵⁶ "Vstane v Hercegovini in Bosni", *Slovenski narod*, 25. 8. 1875, št. 192, str. 2.

⁵⁷ "Vstane v Hercegovini in Bosni", *Slovenski narod*, 27. 8. 1875, št. 194, str. 2.

⁵⁸ Alešovec, *Vojska na Turškem od leta 1875 do konca leta 1878*, str. 16).

⁵⁹ Božidar Jezernik, "Miroslav Hubmajer (1851–1910): danes pozabljen, svoje čase najslavnejši slovenski junak", *Traditiones*, št. 3 (2019), str. 48–49 (dalje: Jezernik, "Miroslav Hubmajer (1851–1910): danes pozabljen, svoje čase najslavnejši slovenski junak").

⁶⁰ "Telegram Slovenskemu Narodu", *Slovenski narod*, 10. 3. 1876, št. 57, str. 1.

⁶¹ "Jugoslovansko bojišče", *Slovenski narod*, 12. 10. 1875, št. 232, str. 1.

zločinov, ki pa jih je *Slovenski narod* le konstatiral, medtem ko je primere turških bestialnosti moralno obsojal. Ta drža poročevalske pristranosti, ki opušča načelo objektivnosti, je očitna tudi v tem, da je preštel število žrtev samo na turški strani, in bitke, v katerih naj bi padlo tudi tisoč turških vojakov, predstavil brez žrtev v vrstah vstajnikov. Časopis je tako princip novinarskega poročanje o dejstvih spremenil v narativ legendarnega pripovedništva, ki ima za prioriteto afirmacijo vstajniških zmag. Vendar pa v teh primerih ni objavljajal vesti svojih dopisnikov, ampak je prenašal poročila iz drugih časnikov.

Potem ko so bili njegovi prvi dopisniki ekskluzivni le v tem, so mu vesti, ki bi jih lahko povzel po drugih časnikih, sami pošiljali s telegrami, je v nadaljnjem koraku vpeljal dopisniška poročila, ki niso javljala le o rezultatih spopadov, temveč so začela opisovati tudi vzdušje povzeto po pripovedovanjih beguncev.

Vstajniki se zbirajo po gozdih in planinah, čakaje orožja in vodjev. Večjidel so še oboroženi z baltami, kosami, vilami, kosami in enakim orodjem. Puško ima komaj vsak deseti. Z golo roko in boso nogo si morajo stoprv od sovražnika orožje privojskovati. Ali junaki se tega ne plaše, zlasti Bošnjak proti kukavici Turčinu ne.⁶²

Je pa časnik segal prek govoric in prenašal tudi neposredno izkustveno poročilo dopisnika, ki je ladji po Savi od Mitrovice proti Brodu ujel pogovor med bosanskim trgovcem in Turkom:

Iz mirnega razgovora prišlo je pirko besedkanje, besedkanje potenciralo se v prepir, nadalje v kreg in nazadnje v vpitje. Turčin je klel krščanskega boga, ter kristusa za bog kaj vse imel, samo ne za božjega sina. Naš Bošnjak mu nij odgovora dolžen ostal. Preklesel mu je turškega boga in preroka mohameda, da je Turčinu kar glava šumela. Obdava sta imela pištole in handžare za pasom in bati se je bilo, da se nazadnje ne bi celo mrcvariti začela. Ladjin kapetan in pasažiri stopili smo pomirljivo mej nju dva. To je živa slika in prilika današnjega stanja v Bosni.⁶³

Jurčič se v časopisu ni omejeval le na poročila s fronte, temveč je zajel tudi stanje duha med civilisti. Vire informacij je od povzemanja iz drugih časnikov potem razširil na svoje ekskluzivne dopisnike, ki so se nahajali v obmejnih mestih, nato pa je naredil še korak naprej v žanru vojnega reporterstva, saj je za časopis angažiral slovenske prostovoljce, ki so odhajali na bojišče v Bosno in Hercegovino.

⁶² "Vstanek v Hercegovini in Bosni", *Slovenski narod*, 21. 8. 1875, št. 189, str. 1.

⁶³ "Od bosenske meje", *Slovenski narod*, 13. 8. 1875, št. 183, str. 1.

Z jugoslovanskega bojišča.

Iz Kostajnice 25. septembra. [Izvirni telegram „Slovenskemu Narodu.“] „Pri Pastirovem in Kaleuderu je bil velik boj. Turkov je palo 200. Slovenskemu prostovoljcu Kovačiču iz Ljubljane so kruti Turki, ko je ranjen ležal, glavo odsekali. Drugi slovenski prostovoljec Mejač iz Ljubljane je od Turkov ujet. Slovenec Pogačnik je uže v bitvi pri Gradiški padel.“

Tu imenovani hrabri slovenski mladeniči so šli pred jednim mesecem prvi od Slovencev v Bosno. Zlasti škoda je za Kovačiča, stoprv 19 let starega izobraženega vrlega mladeniča, katerega je gnalo pravo in čisto navdušenje v boj slovanski. Pred odhodom je še prijatelju obetal za „Slovenski Narod“ iz bosenskega bojišča tudi pisati, a evo, prvo poročilo je nam njegova junaška smrt vsled turškega barbarstva. — Ujeti Mejač je slovensk tiskar iz Ljubljane, najzadnje v Blaznikovej tiskarni. Pogačnik je bil tukaj geometer. Slava za Slovanstvo umrlima, bog pomози ujetima!

Bodoča fake-news: Jurčičevemu reporterju Turki odsekajo glavo ("Z jugoslovanskega bojišča", *Slovenski narod*, 26. 9. 1875, št. 219, str. 1)

Iz Kostanjice. 25. septembra (izvirni telegram 'Slovenskemu narodu') Pri Pastirovem in Keulederu je bil velik boj. Turkov je palo 200. Slovenskemu prostovoljcu iz Ljubljane Kovačiču so kruti Turki, ko je ranjen ležal, glavo odsekali. Drugi slovenski prostovoljec Mejač iz Ljubljane je od Turkov ujet. Slovenec Pogačnik je uže v bitki pri Gradiški padel. Tu imenovani hrabri mladeniči so šli pred jednim mesecem prvi od Slovencev v Bosno. Zlasti škoda je za Kovačiča, stoprv 19 let starega izobraženega vrlega mladeniča, katerega je gnalo pravo in čisto navdušenje v boj slovanski /.../. Pred odhodom je še prijatelju obetal za 'Slovenski Narod' iz bosenskega bojišča tudi pisati, a evo prvo poročila je nam njegova junaška smrt vsled turškega barbarstva.⁶⁴

⁶⁴ "Z jugoslovanskega bojišča", *Slovenski narod*, 26. 9. 1875, št. 219, str. 1.

Že na začetku vojnih spopadov je torej časnik izgubil prvega dopisnika kot žrtev vojne. V tem primeru pa lahko preverimo stopnjo kredibilnosti posameznih vesti. Čez dva dni je namreč urednik objavil demanti:

Iz Zagreba, 25.sept. (Izv.dop.) ravno je prišel telegram iz Kostajnice, ki preklicuje vest, da je Kovačiču glava odrezana. Kovačič je ostal ranjen in mislilo se je, da so ga Turki našli in po navadi mu glavo odrezali /.../ Dva dni po bitki, denes v jutro, je prilezel ranjen v Kostajnico. Za Mejača se nič ne ve, njega in Česna so Turki ujeli; ali Česen si je pomagal, jednega Turka je sunil z nogo in skočil v Uno ter jo preplaval.⁶⁵

Dopisniku so torej vrnili glavo, časnik pa je fokus iz vojne tamkajšnjih Slovanov preusmeril v prigode svojih poročevalcev. Kovačičevo smrt je dobesedno unovčil še naslednji dan, ko je na naslovnici poročal o podrobnostih njegovega pobegu iz turškega ujetništva. Samo dejstvo, da je urednik Jurčič dal vojakom v spopadih status dopisnikov, krši resda vsa načela objektivnega poročanja, toda na formalni ravni je s tem pripeljal časnik dobesedno na sam kraj dogodkov – na bojno polje.

Ko je dopisnika poimenoval in potem dnevno sledil njegovim peripetijam, je iz njega ustvarjal medijsko zvezdo, katere funkcija je, da bralcem približa bojišče, saj zdaj tam ne poteka spopad brezimnih vojakov, ampak se bojuje naš poznani vojak Kovačič.

Še bolj kot navadni vojaki so za ustvarjanja zvezdniškega sistema prikladni vstajniški voditelji, o katerih je *Slovenski narod* ustvarjal prave hagiografije.

Poveljnik Ljubibratič ima status častniške zvezde, na začetku upora, da je prišel iz Beograda s svojimi uskoki organizirat upor, potem o vseh njegovih akcijah, o njem poročajo celo takrat, ko je padel s konja, o njegovi zvezi z nizozemsko hčerko bankirja gospodično Markus, ki je materialno podpirala vstajo, o njegovi aretaciji, ko so ga avstrijski vojaki aretirali pri Imotskem, celo o njegovem triumfu v Ljubljani, ko so ga kot zapornika peljali na Dunaj skozi Ljubljano, kjer se je na kolodvoru zbrala velika množica in mu vzklikala – Živio!⁶⁶

Idealni lik časopisnega heroja v slovenskih časopisih pa je bil Slovenec kot vstajniški poveljnik. Sploh, ker so prve vesti o njem izpostavili že v nemških časopisih: "V Schlesische Zeit. piše nek dopisnik iz tabora vstajnikov, da je Slovenec Hubmajer, stavec iz Ljubljane, bivši avstrijski podčastnik pri artileriji, prevzel poveljništvo artilerije, kolikor je uže hercegovski vstaši že imajo".⁶⁷

⁶⁵ "Z jugoslovanskega bojišča", *Slovenski narod*, 28. 9. 1875, št. 220, str. 2.

⁶⁶ Bernard Nežmah, *Fragmenti o novinarskem pisanju* (Ljubljana, 2019), str. 23.

⁶⁷ "Vstanek v Hercegovini", *Slovenski narod*, 17. 8. 1875, št. 185, str. 2.

Omenjeni junak Miroslav Hubmajer se je v rani mladosti se je izučil za poštarja in dokaj mlad dobil službo v Egiptu in Sudanu. Med služenjem vojaške obveznosti v avstrijski vojski je dobil čin topniškega podoficirja in se seznanil s Srbi. Izkazal se je tudi s svojim talentom za strojništvo, saj je domislil več novosti in jih patentiral. Leta 1874 je bil delal kot tipograf v švicarskem mestu Chur, kjer se je seznanil s socialističnimi idejami in sočasnim delavskim gibanjem. V prvi polovici leta 1875 se je vrnil v Ljubljano in si našel zaposlitev v Bambergovi tiskarni. Hubmajer je delovno mesto v ljubljanski tiskarni Bamberg zapustil 30. julija 1875. Kupil si je revolver in doma rekel, da gre k sv. Katarini in da ostane tam čez noč, češ, da hoče videti sončni vzhod. Domov se ni vrnil, ker se je prek Dalmacije podal v Hercegovino in se vsega tri tedne po poku znamenite Nevesinjske puške pridružil vojvodi Miči Ljubibratiću in njegovim tovarišem pri samostanu Duži blizu Trebinja.⁶⁸

Vesti o Hubmajerju so od septembra 1875 polnile časopisne strani *Slovenskega naroda*:

Naš hrabri junak Miroslav Hubmajer je z eno četo prostovoljcev udaril proti trdnjavi Drieno blizu avstrijske meje. Oblegal je trdnjavo; ker se nij udala, skušal je, kakor se bere v poročilu 'N. W. Tagbl.' z dinamitom razrušiti trdnjavo, kar se mu pa nij posrečilo.⁶⁹

Naš rojak Hubmajer je sedaj, kakor piše dopisnik 'N. Wien. Tagbl.' iz taborja vstajnikov, po vsej Hercegovini najpopularnejša oseba. — Ravno sedaj smo prejeli mi pismo Hubmajerjevo, ki ga piše tukajšnjemu prijatelja. V jutrajšnjem lista priobčimo iz pisma kar je za javnost.⁷⁰

Časnik drži bralce v suspenzu, v naslednji številki jih namreč čaka objava Hubmajerjevega pisma. V njem ta potem podrobno popiše svoj poskus dinamičnega napada na trdnjavo ter obenem potrdi pisanje dunajskega dopisnika, ki je bil ob njem.

Poročilo je Hubmajerjevo slavo poneslo daleč prek meja Hercegovine. Številni evropski časopisi so poročali o njem kot o junaku, neustrašenem voditelju hercegovskih ustašev, uspešnem strategu, ki je "Turkom" prizadejal velikanske izgube. Vstajniki so navdušeno pripovedovali o njegovem junaštvu. Hercegovska raja mu je pripisovala nadnaravno moč, češ, da je "čudežno zavarovan proti krogam sovražnika", in poleg Miće Ljubibratića je v kratkem času postal "narodni junak, nepremagljiv četovodja".⁷¹

⁶⁸ Jezernik, "Miroslav Hubmajer (1851–1910): danes pozabljen, svoje čase najslavnejši slovenski junak", str. 52–53.

⁶⁹ "Vstanek v Hercegovini in Bosni", *Slovenski narod*, 4. 9. 1875, št. 201, str. 2.

⁷⁰ "Z jugoslovanskega bojišča", *Slovenski narod*, 10. 9. 1875, št. 205, str. 2.

⁷¹ Jezernik, "Miroslav Hubmajer (1851–1910): danes pozabljen, svoje čase najslavnejši slovenski junak", str. 56.

Toda urednik Jurčič je iz Hubmajerja hitro ustvaril psevdodogodek.

Organ nemških Turkov na Dunaji 'Neue Fr. Press' si daje od lažnjivega Laha iz Dubrovnika od 10. sept. pisati, da je naš vrli junak Miroslav Hubmajer, sit boja, v Dubrovniku in je zastonj prosil pri jugoslovanskem odboru za potnino domov ter kasneje pri avtonomaših prejel denar za potovanje domov. To je grda laž. Hubmajer je bil z družimi vodji vstašev v Cetinji.⁷²

Ne objavlja le vesti o njegovih vojaških podvigih, temveč tudi govorice in laži, ki jih širijo o njem, potem pa natisne njegov telegramski demanti poslan *Slovenskemu narodu*,⁷³ pred tem pa odlomke iz pisma staršem:

Gotovo ste me uže šteli mej mrtve, ker so me proti moji volji in vednosti časniki pustili umreti neke grozovite smrti. Hvala mojej osodi, še vedno sem zdrav, vesel, srčan in pripravljen za novo delovanje /.../ Jahal sem z odvetnikom dr. Kosta Gruičem kot poslanec v Cetinje, da bi kneza pregovorila na vojno, ali drugo izdatno pomoč pridobila /.../ Knez mi je podaril v znamenje priznanja po vojvodu jako lep revolver s pasom vred in pridejal 60 patron. Teh ur, katere sem doživel v Cetinji, spominjal se bodem vedno /.../ Obedoval sem pri mizi z vojvodo z lepo družbo, namreč: minister vnanih zadev, dva Angleža, jeden Francoz, jeden Nemec, Kosta, dva srbska pisatelja in jeden slikar.⁷⁴

Časopis mu sledi iz dneva v dan: "G. Miroslav Hubmajer telegrafuje 22. spet iz Dubrovnika, da ide v severno Hercegovino, kjer se je začel vstanek, a nij pravih vodjev."⁷⁵

Hubmajer je tako postal ikona protiturske vstaje, ki je še s svojo osebnostjo povezal slovenske bralce s protitursko vstajo na robu cesarstva. Bil je prava medijska zvezda, ki je dopisnikom redno poročal tudi o poteku bitk.⁷⁶ O Hubmajerju je celo evropski tisk prinašal vesti, ki so bile videti kot bajke, in so ga prikazovale kot junaka, neustrašnega poveljnika in stratega ustašev.⁷⁷

Ko pa je prišel v začetku novembra 1875 v Ljubljano, so mu narodnjaki priredili slavnostni banket v čitalniški dvorani:

⁷² "Z jugoslovanskega bojišča", *Slovenski narod*, 18. 9. 1875, št. 212, str. 1.

⁷³ "Z jugoslovanskega bojišča", *Slovenski narod*, 3. 10. 1875, št. 225, str. 2.

⁷⁴ "Z jugoslovanskega bojišča", *Slovenski narod*, 23. 9. 1875, št. 216, str. 1–2.

⁷⁵ "Z jugoslovanskega bojišča", *Slovenski narod*, 24. 9. 1875, št. 217, str. 1.

⁷⁶ "Z jugoslovanskega bojišča", *Slovenski narod*, 30. 9. 1875, št. 222, str. 1–2.

⁷⁷ Božidar Jezernik, *Jugoslavijo, zemlja snova* (Beograd, 2018), str. 42.

Domače stvari.

— (Banket Hubmajer.) V sredo večer se je zbralo 61 narodnjakov ljubljanske inteligencije v steklenem salonu ljubljanske čitalnice k skupnej večerji, napravljenej na čast sedaj začasno v Ljubljano prišlega slovenskega vstaškega vodje Miroslava Hubmajerja. Bil je to za vse udeležnike res jeden onih večerov, o katerih se sme z opravičenjem reči, da nam bode živo in vedno v spominu ostal. Razumeje se, da je bilo govorov in napitnic več. Urednik Jurčič je napil Hubmajerju kot možu dejanja; dr. Zarnik Nj. Vel. cesarju, ki je iz rodovine onih Habsburžanov, kateri so se stoletja borili zoper Turka; Potočnik vsem, ki se bore za krst častni in slobodo zlatno; Regali na edinstvo in združenje, bodimo vsi Slovani; dalje Hugo Turk, J. Gecelj in dr. Navdušeno je bil sprejet kratek pa krepek govor Hubmajerjev, v katerem je svoje trdno prepričanje izrekel, da bode slovanski narod gotovo priboril si svobodno bodočnost, in napil vsem onim, ki s peresom ali besedo na to delajo.

Slavnostni sprejem za ustaškega vodjo Hubmajerja v Ljubljani ("Banket Hubmajer", *Slovenski narod*, 12. 11. 1875, št. 258, str. 3)

V sredo večer se je zbralo 61 narodnjakov ljubljanske inteligencije v steklenem salonu ljubljanske čitalnice k skupnej večerji, napravljene na čast sedaj začasno v Ljubljano prišlega slovenskega vstaškega vodje Miroslava Hubmajerja. Bil je to za vse udeležnike res jeden onih večerov, o katerih se sme z opravičenjem reči, da nam bode živo in vedno v spominu ostal ... Urednik Jurčič je napil Hubmajerju kot možu dejanja /.../ Navdušeno je bil sprejet kratek pa krepek govor Hubmajerjev, v katerem je svoje trdno prepričanje izrekel, da bode slovanski narod gotovo priboril si svobodno bodočnost, in napil vsem onim, ki s peresom ali besedo na to delajo.⁷⁸

⁷⁸ "Banket Hubmajer", *Slovenski narod*, 12. 11. 1875, št. 258, str. 3.

Urednik časopisa, ki poroča o vojnih dogodkih, je izrekel napitnico na pogostitvi vojaškega poveljnika? Gesta, ki kaže na popolno pretvorbo časnika v agitacijsko glasilo. Še bolj radikalno po srbski zmagi nad Turki avgusta 1876, ko je poslal srbskemu knezu kar čestitko po telegramu.⁷⁹

Seveda je nato *Slovenski narod* poročal o Hubmajerjevi vrnitvi v Bosno:

Hubmajer je uže v soboto zopet zapustil Ljubljano in se vrnil na bojišče proti staremu sovražniku vseh Jugoslovanov. – 'N. Fr. Pr.', znani organ nemških Turkov na Dunaji, policijo kliče v nedeljskem uvodnem članku na vse one nas ljubljanske Slovence, kateri smo se upali mej soboj za svoje denarje in v svojem lokalu Hubmajerju večerjo napraviti. Ta članek je živ dokaz, kako so Nemci v Avstriji 'liberalni'.⁸⁰

Šele nemški časopis je problematiziral domačnost časopisa in vstajniškega voditelja. A urednik Jurčič gradi naprej svojega zvezdnika prek poročanja o govoricah: "Dva tržaška trgovca poročata o Prijedoru: 'velik strah vlada mej Turki pred vstaškim voditeljem Hubmajerjem'."⁸¹

Drugič z navedbo, da si je poveljnik vstajnikov omislil celo top: "Te dni je šel črez mejo kanon v vstaški tabor. Po Hubmajerjevem naročilu je bil vlit. Hubmajer pač ne more brez kanona biti. Bog mu daj njegov vspeh ž njim!"⁸²

Naslednjič o domnevni pripravi atentata nanj: "'Deutsche Zeit.' Posebni agenti nameravajo baje Hubmajerja zavrato umoriti, ker jim je kot pošten človek celo resnico povedal."⁸³

Mesec kasneje pa prinese vest, da je postal vrhovni ustaški poveljnik v Bosni in to v konkurenci sina znamenite srbske rodbine Karađorđević: "Iz Kostanjice. Vodje in odličnjaki bosenskih vstašev in njih podporniki so imeli v Jamnici zbor, pri katerem je dosežena popolna jedinstvo in naš rojak Hubmajer izbran za poveljnika vstašev v Bosni. Sinu karađorđevićevemu so pak svetovali naj odide."⁸⁴

Bosansko vstajo je še dodatno zapletel prihod še enega pretendenta za bosanski prestol. Svojo četo je na bosansko ozemlje privedel Petar Karađorđević, znan kot Petar Mrkonjić, sin razkneza Aleksandra.⁸⁵

⁷⁹ "Domače stvari", *Slovenski narod*, 30. 8. 1876, št. 198, str. 3.

⁸⁰ "Hubmajer", *Slovenski narod*, 16. 11. 1875, št. 261, str. 3.

⁸¹ "Jugoslovansko bojišče", *Slovenski narod*, 25. 11. 1875, št. 269, str. 1.

⁸² "Jugoslovansko bojišče", *Slovenski narod*, 22. 12. 1875, št. 291, str. 1.

⁸³ "Jugoslovansko bojišče", *Slovenski narod*, 15. 12. 1875, št. 285, str. 1–2.

⁸⁴ "Jugoslovansko bojišče", *Slovenski narod*, 21. 12. 1875, št. 290, str. 2.

⁸⁵ Jezernik, "Miroslav Hubmajer (1851–1910) : danes pozabljen, svoje čase najslavnejši slovenski junak", str. 48.

Ker je časopis anticipiral zaroto in smrt Hubmajerja, je bilo le vprašanje časa, kdaj se bo pojavil tudi usodni telegram.

Tukajšnja Deutsche Zeitung ima telegram iz Kostanjice, ki poroča, da je bil Hubmajer včeraj v taboru v Jamnici zavrato ustreljen.⁸⁶

Dva telegrama iz Dunaja nam poročata, da je naš Hubmajer v ostrogu zavrato ustreljen! Mi upamo in želimo, da se ta strahovita vest ne bo obistnila.⁸⁷

Časnik mu torej objavi osmrtnico, a v obliki suspenza z vprašajem. Novice prihajajo v časnik bliskovito, toda še bolj je seznanjen s časopisnim poročanjem sam Hubmajer, ki na objave takoj odgovori s telegramom: "Hubmajer telegrafira, da je živ in zdrav. "D.Z." je bila, hvala bogu, krivo podučena."⁸⁸

Če je imel časnik ob pričetku vstaje proti do informacij z bojišč, jih ima zdaj v obilju, celo z rednimi telegrami vojaškega poveljnika. In potem nadaljuje glorijo Hubmajerjevimi zmagami: "Hubmajer je odvel svoje čete na Topolo, kjer so Turke razpršili, vse popalili in poplenili."⁸⁹

Ker daje *Slovenski narod* status vojnega reporterja kar vojaškemu poveljniku, informacij ne verificira, tako da je kredibilnost poročanja o izidu bitk vprašljiva.

Urednik Jurčič je s tem, ko je iz Hubmajerja ustvaril heroja, za tem pa s produciranjem psevdodogodkov še v medijsko zvezdo, ponudil bralcem permanentno intrigantno dnevno temo.

Fenomen ustvarjanja psevdodogodka v žurnalizmu je analiziral Boorstin na zgledih ameriške časopisne zgodovine, kjer postavi razliko med junakom in zvezdnikom. Medtem ko prvega določajo konkretna herojska dejanja, ki se ohranjajo skozi zgodovino, zvezdnika ustvarjajo množični mediji s tem, da redno poročajo o njegovih celo najbolj banalnih peripetijah, izjavah, govoricah etc, a medijska zvezda ima kratko življenjsko dobo in potem pade v pozabo. Najbolj izraziti zvezdnik je bil Charles Lindberg, ki je leta 1927 z letalom preletel Atlantik, potem pa so ga mediji še 14 let držali za medijsko zvezdo: "Lindberg je bil do zdaj največji psevdodogodek sodobnega časa. Največja novica o Lindbergu je bila, da je bil tako velika novica. Lindbergovo izjemno junaško dejanje je kmalu zasenčila njegova še bolj impresivna publiciteta."⁹⁰

⁸⁶ "Iz Dunaja", *Slovenski narod*, 21. 1. 1876, št. 16, str. 3.

⁸⁷ "Hubmajer †?", *Slovenski narod*, 21. 1. 1876, št. 16, str. 3.

⁸⁸ "Hubmajer", *Slovenski narod*, 22. 1. 1876, št. 17, str. 3.

⁸⁹ "Jugoslovansko bojišče", *Slovenski narod*, 29. 1. 1876, št. 23, str. 1.

⁹⁰ "Lindberg was by now the biggest pseudo-event of modern times. The biggest news about Lindberg was that he was such big news. Lindbergh's singularly heroic deed was soon far overshadowed by his even more impressive publicity." (Boorstin, Daniel J., *The Image: a guide to pseudo-events in America* (New York, 1991), str. 68)

Jurčič je stoletje in pol nazaj že prakticiral princip sodobnih množičnih medijev, ki svoje konzumente dobesedno hranijo z informacijami iz vojnih žarišč. Ker statističnih podatkov o gibanju naklade časopisa med protiturskimi vojnami ni, lahko izjemni bralni interes uzremo skozi časnikovo kljubovanje konfiskacijam.

Če je bilo pred vstajo povod za konfiskacijo vsako pisanje o germinizatorskih težnjah in postopkih vlade, je bilo po izbruhu vstaje največ števil konfisciranih zaradi pisanja o vstaji in njenih posledicah za južne Slovence in Avstrijo.⁹¹ *Slovenski narod* je bil v zadnjih štirih mesecih leta 1875 kar osemkrat zaplenjen zaradi pisanja o vstaji,⁹² sredi septembra je doživel v štirih zaporednih dneh kar tri konfiskacije (št. 206, 207, 209), a se slogu in obširnosti poročanja o vojni ni odrekel, še več, Jurčič je branil svobodo govora s pritožbami in konfiskacije in z objavo kritik na račun cenzorjev, kdaj prav sarkastičnih: "Taka tiskovna svoboda je neznosna, naj se vrne cenzura, ljubša nam bi bila!"⁹³

Same zaplembe vedno sprožijo še dodatno zanimanje bralstva za časnik, ker pa je bil *Slovenski narod* edini dnevnik v slovenskem jeziku, si je predstavljal silni interes prebivalstva, da poseže po svežih novicah. To stanje duha je nazorno predstavil tedanji časnikar Alešovec: "Novice iz bojišča so dohajale v palače in mestne hiše. pa tudi v kočice po oddaljenih krajih, vsakemu so bile enako mikavne."⁹⁴

Urednik in pisatelj Jurčič pa je kot mojster peresa in ustvarjanja zgodb vojno temo razširil s poročilom, koliko je vredna srbska glava na borzi.

Znano je, da stoji dunajska borza na strani Turkov. Na borzi so celo zračuni, koliko je vredna turška ali srbska glava ... Zadnjič kratek telegram, ki je naznanil: 'Turki so zmagali. – 2000 Srbov je palo.' Prijatelj je gledal prejemniku črez ramo in na krat se je kredit dvignil na 137.25. Črez pet minut pak pride nov telegram za istega prejemnika, in ta je povedal: 'Srbi so zmagali, 2000 Turkov je palo.' In kredit je stal na 136.25. Za jeden goldinar so eskomptirali dva tisoč Srbov.⁹⁵

Kako iskano blago so bile vesti o protiturskih vojnah, potrjuje samo dejstvo, da se je še po koncu vojne med ljudstvom ohranilo zanimanje za to temo in tako je Alešovec jadrno izdal še knjigo, v kateri je popisal potek večletnih vstaj. Kako efemerno je bilo sicer Hubmajerjevo zvezdništvo, kaže izguba njegove-

⁹¹ Fran Levec (ur.), Josip Jurčič: *Zbrano delo* 11 (Ljubljana, 1984), str. 359.

⁹² Dragan Matić, *Tiskovna svoboda v krempljih ljubljanske justice : zaplembe časopisov in druge tiskovne zadeve v obdobjih 1873–1889 in 1908–1914 v pravosodnih fondih Arhiva Republike Slovenije* (Ljubljana, 2023), str. 27).

⁹³ "Domače stvari", *Slovenski narod*, 14. 9. 1875, št. 208, str. 6.

⁹⁴ Alešovec, *Vojška na Turškem od leta 1875 do konca leta 1878*, str. 21.

⁹⁵ "Dva tisoč Srbov za jeden goldinar", *Slovenski narod*, 7. 7. 1876, št. 153, str. 3.

Razne vesti.

* (Dvatisoč Srbov za jeden goldinar.) Gotovo in uže davnaj znano je, da stoji dunajska borza (kakor drugod židovi in židovski značaji) na strani Turkov. Na borzi se celo lahko zračuni koliko je vredna turška ali srbska glava. Tako je zadnjič tamo pred škotskimi vrati, na borzi, nenadoma nekdo, ki vedno zvesto z „anglo“ špekulira, odkar pa so se stvari nekoliko izpremenile, tudi rad na „napoleondorih“ sedi, kratek telegram: ki je naznanil: „Turki so zmagali, — 2000 Srbov je palo“. Prijatelj je gledal prejemniku črez ramo, — kajti tam so vsi jako sans gêne — in na krat se je „kredit“ dvignil na 137.25. Črez pet minut pak pride nov telegram za istega prejemnika, in ta je povedal: „Srbi so zmagali, 2000 Turkov je palo“, — in „kredit“ je stal na 136.25. Torej za jeden cel goldinar so eskomptirali dva tisoč Srbov. Lep terèn imajo sedaj za take praktične špekulacije.

Vrednost srbske glave na turški borzi ("Dva tisoč Srbov za jeden goldinar", *Slovenski narod*, 7. 7. 1876, št. 153, str. 3)

ga imena iz nacionalnega in zgodovinskega spomina. Ko je nekdanji avstrijski časnik Andrejka objavil knjigo ob 25-letnici avstrijske zasedbe Bosne in Hercegovine ni Hubmajerja omenil niti z besedo.⁹⁶

Sklep

Razprava osvetljuje vpliv vstaje v Bosni in Hercegovini 1875–1876 na formiranje osrednjih slovenskih časnikov. Njena pozornost so konkretni članki, iz katerih je razviden način poročanja. Skupna značilnost *Novic*, *Slovenca* in *Slovenskega naroda* je bila ta, da so vsi postavili temo za permanentni objekt pozornosti, da so pred objektivnim poročanjem dali prednost narodni identifikaciji z vstajniki, da so vpeljali nov politični termin jugoslovanstvo, pod katerega so vključevali tudi slovenske dežele, ter izpostavljali analogije med južno-

⁹⁶ Andrejka, Jernej, *Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini 1878: ob petindvajsetletnici bosenske zasedbe* (Celovec, 1905).

slovanskim odporom proti turškemu imperiju in slovenskim narodnim programom proti dominantni liberalistični politiki germanizacije v Avstriji, s čimer so vršili politično mobilizacijo slovenstva.

Medtem ko so *Novice* svoja stalna pisanja postavljala na zadnjo stran in namesto jezika novinarskega poročanja uporabljala naracijo legendarne pripovedi, je *Slovenec* temo obravnaval na prvih straneh, a ker je bil brez lastnih dopisnikov, se je skliceval na poročila iz drugih časnikov, svoje prispevke pa oblikoval v širšem kontekstu slovenskega zoperstavljanja germanizaciji. *Slovenski narod* pa je iz vstaje ustvaril dominantno temo, zaradi nje vzpostavil lastno dopisniško mrežo, ki jo je nagradil še z vojnimi dopisniki, ki so poročali neposredno z bojišč. Ker so bili to slovenski vojaški prostovoljci je ustvarjal agitacijski žurnalizem, ki ga je povezal s hagiografijo posameznih vojaških voditeljev, zlasti Slovenca Hubmajerja, o katerem je dnevno prinašal vesti, iz njega napravil medijsko zvezdo in psevdodogodek, s katerim je svoj žurnalizem še dodatno približal bralcem in tako postal iskani dnevni vir informacij pri slovenskem prebivalstvu. Same prispevke je sprva objavljajl v rubrikah pod geografskimi naslovi "Vstaneek v Hercegovini", po razširitvi spopadov po celi deželi "Vstaneek v Hercegovini in Bosni", nato pa pod političnim pojmom "Iz jugoslovanskega bojišča".

Bernard Nežmah

**HOW REPORTING ON THE UPRISING AGAINST THE TURKISH RULE
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE YEARS 1875–1876
SHAPED THE MOST IMPORTANT SLOVENIAN NEWSPAPERS:
NOVICE, *SLOVENEK* AND *SLOVENSKI NAROD***

SUMMARY

The article aims to analyse the reception of the uprising against the Ottomans in Bosnia and Herzegovina in the years 1875 and 1876 in the three most important Slovenian newspapers of the time: *Novice*, *Slovenec* and *Slovenski narod*. By means of discursive textual analysis and the analysis of methods of media reporting, it is examined how the individual newspapers addressed the readers so that they accepted the reporting on the uprising not as factual reporting from afar, but as a topic with which they could identify and which they could then follow over the years. While the newspapers treated the two previous wars, the Crimean War between 1853 and 1856 and the Franco-Prussian War between 1870 and 1871, objectively and with the necessary distance, because they merely borrowed news from the foreign press, this time the press took a committed and activist approach to reporting, both at the level of publishing up-to-date and exhaustive articles as part of ongoing reporting and at the level of building up an interested audience. The newspaper *Novice* was published weekly, *Slovenec* was published three times a week, while *Slovenski narod* was a daily newspaper, which had an impact on the different styles of reporting and the formation of specific journalistic genres.

The newspaper *Novice* emphasised the uprising of the Christian population against Muslim violence and the revolt of the cultured Christians against the bloodthirsty Turks, in which the rebels were given the status of Christian martyrs. The newspaper presented images of a cultural-religious conflict between good and evil and thus adopted an interpretive perspective that compensated for the lack of factual reporting, which it could not fulfil as a weekly newspaper without correspondents. The writing style therefore did not follow journalistic or reporting methods, but rather the narrative of storytelling and legend. At the same time, the newspaper coined the idea of Yugoslav brotherhood and thus encouraged its readership not to accept the war as a curiosity from a foreign country, but to identify with the insurgents. This was done through appeals for help for the refugees, the purchase of maps of the war zone and drawings of the leaders of the uprising, etc., thus creating a direct link between the Slovenian readership and the events in Bosnia and Herzegovina. The descriptions of the

uprising even included folk songs about the national hero Ravbar, thus integrating the actual uprising into the imagery of Slovenes defending themselves against the invading Turks.

In contrast to *Novice*, which remained faithful to its traditional readership of peasants and craftsmen and placed articles about the uprising on the last pages, *Slovenec* emphasised the uprising on the very first or second page and took a journalistic approach, always indicating the source of the news, which it took from the foreign press. In addition to war news, it also carried commentary in the form of harsh criticism, particularly at the expense of the pro-Turkish sentiments of German liberals, which it combined with criticism of the germanisation policies in Slovenia. The newspaper's coverage of the war was systematically biased; it embodied activist media propaganda, which sometimes even led to absurd reports: for example, it reported on the violent reprisals of the Turks against the Serbian population and at the same time claimed that no Turkish soldier had yet set foot on Serbian soil. It even put forth "common sense" as a universal concept that could paint an accurate picture of reality even without correspondents and reports from the war. It took the popular myth that Montenegrin soldiers never run away from the enemy as an absolute criterion proving that the Serbian and Montenegrin armies could never be defeated by the Turks.

Slovenski narod changed the journalistic landscape decisively with its coverage of the uprising. As a daily newspaper, it was dependent on a regular influx of daily news, so it quickly expanded its news borrowed from the foreign press with contributions from correspondents who sent telegrams and wrote letters from the neighbouring towns of the uprising, from merchants who sent in their observations from their travels and even found Slovenian war volunteers who brought news of the battles. It introduced the genre of war reporting and organised a network of correspondents. It also published hagiographic reports about the leaders of the insurgents, including the Slovenian Miroslav Hubmajer, about whom it wrote daily at certain times, including rumours and fake news, or it published his telegram replies. In this way, the newspaper created media stars and thus pseudo-events and created a parallel media reality with its articles. This ensured a daily influx of information that was passed on to the enthusiastic public via *Slovenski narod*, which helped the newspaper to animate its readership and guaranteed a large circle of readers and subscribers. The authenticity of the reporting was often emphasised on a linguistic level as well: the newspaper sometimes published articles in Serbian or even in Latinised Russian.

By adopting the stance of a committed slavophilism, however, *Slovenski narod* refrained from applying the same value standards to everyone: it emphasised the bestiality of the Turkish gangs as morally unacceptable, while report-

ing the identical actions of the insurgents simply as the result of military action. It even went so far as to report on the insurgents' arson attacks in Turkish villages as a military victory. While it developed new dimensions of journalism with direct reporting, it also transformed journalism into an instrument of ideological propaganda in the purest sense of the word, for example when it organised banquets for military commanders or sent telegraphic congratulations to the Serbian prince after military victories.

The anti-Turkish uprising was a turning point in Slovenian journalism, as it introduced the concept of a focal topic – breaking news – and stimulated a proliferation of journalistic genres: in addition to the reports, Slovenian journalism published commentaries, telegrams and correspondents' writings, controversial discussions with the then dominant German liberal press, placed the idea of Slovenian identity in the wider circle of ideas of Slavism and Yugoslavism and asserted itself as a political subject that also made political demands of the Austrian government.

Journalism's departure from the principles of objective reporting and its turn to agitational propaganda, in which, for example, very clear defeats against the Turkish army were presented as stages on the road to final victory, served to mobilise Slovenian national consciousness. In the mid-1870s, the Slovenian national party lost one election after another and the process of germanisation of schools and other institutions had the effect of a one-way fate. The imagery of a successful Slavic rebellion against Turkish rule thus provided an implicit analogy to Slovenian resistance to germanisation, in other words, a clear argument against the demoralisation of national ideas that seemed to be losing the battle against germanisation. After several electoral defeats in the mid-1870s, the national party began to win elections in the late 1870s.

VIRI IN LITERATURA

Novice – Ljubljana, letniki 1853–1855, 1875–1876.

Slovenec – Ljubljana, letniki 1875–1876.

Slovenski narod – Ljubljana, letniki 1870–1871, 1875–1876.

Pirjevec, Avgust, "Klun, Karel (1841–1896)", *Slovenska biografija*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013, dostopno na: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi277129/#slovenski-biografski-leksikon>, pridobljeno: 10. 6. 2024, izvirna objava v: *Slovenski biografski leksikon*, 3. zv. Hintner–Kocen, ur. Izidor Cankar et al. (Ljubljana, 1928).

.....

Alešovec, Jakob, *Vojška na Turškem od leta 1875 do konca leta 1878* (Ljubljana, 1878).

Amon, Smilja, "Slovenski narod", *Enciklopedija Slovenije*, 12. knjiga (Ljubljana, 1998), str. 48.

Andrejka, Jernej, *Slovenski fantje v Bosni in Hercegovini 1878 : ob petindvajsetletnici bosenske zasedbe* (Celovec, 1905).

Boorstin, Daniel J., *The Image: a guide to pseudo-events in America* (New York, 1991).

Jezernik, Božidar, *Jugoslavijo, zemlja snova* (Beograd, 2018).

Jezernik, Božidar, "Miroslav Hubmajer (1851–1910) : danes pozabljen, svoje čase najslavnejši slovenski junak", *Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje = acta Instituti ethnographiae Slovenorum*, št. 3 (2019), str. 43–71.

Levec, Fran (ur.), Josip Jurčič: *Zbrano delo* 11 (Ljubljana, 1984).

Matić, Dragan, *Tiskovna svoboda v krempljih ljubljanske justice : zaplembe časopisov in druge tiskovne zadeve v obdobjih 1873–1889 in 1908–1914 v pravosodnih fondih Arhiva Republike Slovenije* (Ljubljana, 2023).

Mencher, Melvin, *News, Reporting and Writing* (Madison, 1997).

Nežmah, Bernard, *Časopisna zgodovina novinarstva* (Ljubljana, 2012).

Nežmah, Bernard, *Fragmenti o novinarskem pisanju* (Ljubljana, 2019).

Janko Prunk, "Slovenec", *Enciklopedija Slovenije*, 11. knjiga (Ljubljana, 1997), str. 294.

Vošnjak, Josip, *Spomini* (Ljubljana, 1982).

DOI 10.32874/SHS.2024-09

Slovenski pogled na Bolgare in Bolgarijo od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne

Jurij Perovšek

Dr., znanstveni svetnik, emeritus
Andraž nad Polzelo 398, SI–3313 Polzela, Slovenija
e-pošta: jurij.perovsek@gmail.com

Izvleček:

Prispevek obravnava poglede kulturnih in znanstvenih delavcev ter slovenske politike na Bolgare in Bolgarijo od šestdesetih let 19. stoletja do druge svetovne vojne. Temelji na historičnem publicističnem in časopisnem gradivu in znanstveni literaturi. Slovenci so se ozirali k Bolgarom in Bolgariji že od začetka omenjenega obdobja. Pri tem je imel veliko vlogo "oče bolgarske stenografije" Anton Bezenšek, ki je od nastanitve v Sofiji leta 1879 vneto deloval za južnoslovansko in posebej slovensko-bolgarsko zблиžanje. Na Slovenskem so sledili vsem pomembnim stopnjam v bolgarskem razvoju in krepili kulturno-umetniške, društvene in druge stike med Slovenci in Bolgari. Do Bolgarije in Bolgarov je prevladoval naklonjen odnos, izražali pa so tudi želje po zблиžanju s sosednjim slovanskim narodom na Balkanu.

Ključne besede:

Slovenci in Bolgari, avstrijsko obdobje, Anton Bezenšek, Kraljevina SHS/Jugoslavija, jugoslovansko-bolgarska federacija, Anton Novačan, bolgarske vlade, Aleksander Stambolijski, Aleksander Karađorđević, Boris III. Koburški, kulturno-umetniški in društveni stiki

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 24 (2024), št. 2, str. 359–402, 165 cit., 11 slik

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Pogled na Bolgare in Bolgarijo v avstrijski dobi

Slovenski pogled na Vzhod Evrope in v tem okviru na razmerje med Slovenci in slovanskim svetom opredeljujejo tudi Bolgari. In v razmišljanju o slovenskem odnosu do Bolgarov in Bolgarije je treba povedati, da je bilo stikov med Slovenci in Bolgari dosti več, kot se zdi na prvi pogled.¹ Že od začetkov kontinuiranega slovenskega narodnopolitičnega gibanja v šestdesetih in sedemdesetih letih 19. stoletja so se Slovenci živahno in z velikimi simpatijami ozirali k Bolgarom in Bolgariji. Slovenski časopisi – *Novice*, *Slovenski narod* in *Slovenec* – so pozorno poročali o razmerah "na Bolgarskem" (kot so sprva imenovali domovino Bolgarov), pisali o bolgarski zgodovini, jeziku in literaturi ter se navduševali nad bolgarskimi uporniki proti osmanski oblasti in ruskimi zmagami v rusko-osmanski vojni v letih 1877–1878. Po miru v San Stefanu so vzneseno pozdravljali ustanovitev bolgarske kneževine in po berlinskem kongresu 1878 obžalovali njeno razdelitev na samostojno kneževino in osmansko provinco Vzhodno Rumelijo. Imenovanje Aleksandra Battenberga za bolgarskega kneza jih ni navdušilo, a so leta 1885 navdušeno pozdravili bolgarsko razglasitev združitve Kneževine Bolgarije in Vzhodne Rumelije v enotno bolgarsko državo. Glavno krivdo za srbsko-bolgarsko vojno, ki je sledila, so pripisali srbskemu kralju Milanu, ki naj bi se – kot so pisali v *Slovencu* – obnašal kot Napoleon III. in želel Bolgarijo uničiti.²

Konec stoletja, ko so se pod vplivom zaostrenih nacionalnih odnosov v habsburški monarhiji in vse bolj agresivnega nemškega nacionalizma slovenske politične stranke začele še bolj kot dotlej ozirati k južnim Slovanom, se je zanimanje za dogodke na slovanskem jugu in s tem v Bolgariji, še povečalo. Časopisi so o tamkajšnjih političnih, gospodarskih in kulturnih razmerah razmeroma redno poročali in jih občasno tudi obširneje komentirali. Prevladujoče mnenje je bilo, da se mora Otomansko cesarstvo umakniti z Balkana, habsburška monarhija pa južne Slované in Grke podpreti v boju za osvoboditev izpod otomanskega gospostva.³

Na kulturnem področju je imel veliko vlogo "oče bolgarske stenografije", Slovenec Anton Bezenšek,⁴ ki je od nastanitve v Sofiji leta 1879 vneto deloval

¹ Matej Rode, "Anton Aškerc v Bolgariji", v: *Celjski zbornik 1964*, ur. Gustav Grobelnik et. al. (Celje, 1964), str. 195 (dalje: Rode, "Anton Aškerc v Bolgariji").

² Peter Vodopivec, "Bolgari in Bolgarija v slovenskih očeh (1850–1914)", v: *Slovenci in Bolgari med zabodnimi in vzbodnimi vplivi*, ur. Žarko Lazarevič in Aleš Gabrič (Ljubljana, 2016), str. 29, 38 (dalje: Vodopivec, "Bolgari in Bolgarija"); Peter Vodopivec, "Slovenska ljudska stranka in Bolgari (1918–1941)", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 93=Nv58, št. 2–3 (2022), str. 68 (dalje: Vodopivec, "SLS in Bolgari").

³ Vodopivec, "Bolgari in Bolgarija", str. 29, 38.

⁴ Ivaylo Nachev, "Anton Bezenšek in Bolgarija – Slovenec, ki je povezal dve slovanski kulturi", v: *Slovenci in Bolgari med zabodnimi in vzbodnimi vplivi*, ur. Žarko Lazarevič in Aleš Gabrič (Ljubljana, 2016), str. 197 (dalje: Nachev, "Anton Bezenšek in Bolgarija"). O Bezenšku glej Šr. (Janko Šlebinger), "Bezenšek Anton", v: *Slovenski biografski leksikon: 1. zvezek*, ur. Izidor Cankar et al. (Ljubljana, 1925), str. 36–37;

Anton Bezenšek
(1854–1915) (Zbirka
upodobitev znanih
Slovencev NUK)

za južnoslovansko in še posebej slovensko-bolgarsko zблиžanje.⁵ Že v prvih letih bivanja v bolgarski prestolnici je v *Slovenskem narodu*, kasneje pa še v *Slovanu*, objavil številne prispevke o bolgarskem političnem življenju, gradnji železnic,

Mateja Matjašič Friš, "Bog in Slovenci": Anton Bezenšek v pismih prijatelju dr. Pavlu Turnerju", *Studia Historica Slovenica* 2, št. 2 (2002), str. 397–415; Mateja Matjašič Friš, "Anton Bezenšek", v: Andrej Rahten (ur.), et al., *Nova slovenska biografija*, Zbirka Življenja in dela 4, Biografske in bibliografske študije 3 (Ljubljana, 2009), str. 25–38.

⁵ Rode, "Anton Aškerc v Bolgariji", str. 196.

Anton Aškerc (1856–1912) (*Wikimedia Commons*)

šolstvu, literaturi, novinarstvu in stenografiji ter pri tem vabil slovenske strokovnjake k zaposlitvi v "bratski bolgarski državi". O dogodkih v Bolgariji, njenih odnosih s sosedi in bolgarskem leposlovju je obširno pisal tudi v naslednjih desetletjih, obenem pa prevajal in za slovenske bralce prirejal članke bolgarskih avtorjev.⁶ Imel je tudi odločilno vlogo pri seznanjanju Bolgarov z delom Antona Aškercarja.⁷ Aškerc se je v okviru svojih številnih potovanj, zlasti po slovanskih deželah in prostorih staroveške kulture, leta 1893 napotil v Carigrad in tedaj

⁶ Vodopivec, "Bolgari in Bolgarija", str. 11.

⁷ Rode, "Anton Aškerc v Bolgariji", str. 196–201. Prim. tudi str. 203.

Franc Miklošič
(1813–1891) (*dLib*,
Zbirka upodobitev
znanih Slovencev
NUK)

obiskal tudi Plovdiv, kjer je Bezenšek na srednji šoli poučeval filozofijo, etiko, latinščino, nemščino in stenografijo.⁸ Aškerc je tudi povabil, naj pride v Bolgarijo za dalj časa, in ga navdušil, da se je začel učiti bolgarščine. Pesnik se za daljše bivanje v Bolgariji ni odločil, je pa na podlagi literature, ki mu jo je poslal Bezenšek, napisal ciklus trinajstih pesmi z naslovom Rapsodije bolgarskega guslarja in jih leta 1902 objavil v *Ljubljanskem zvonu*. Pesmi je posvetil spominu na bolgarsko vstajo proti otomanski oblasti leta 1876.⁹ Aškerc je nato v Bolga-

⁸ Nachev, "Anton Bezenšek in Bolgarija", str. 202–203.

⁹ Vodopivec, "Bolgari in Bolgarija", str. 11.

človeka, in tudi ne onega ostrega pogleda, ki sega duši v dno. Seveda, za tak življenjepis ni bilo prostora v „Zbranih spisih“. Smemo pa reči to, da je urednikov spis spisan prav preprosto. Dr. Fr. L.

Moje ječe. Italijanski spisal Silvio Pellico. Poslovenil F. Guželj. Ponatis iz Slovenca. V Ljubljani. Samozaložba. Tiskala Katol. Tiskarna. 1895. 8". Str. 247. C. 35 kr. — Pisatelj te ocene je pred mnogo leti že sam prevajal Pellicovo delo „Le mie prigioni“, tako ga je mikalo. Zato je bil pač pozoren na ta prevod. Dasi odobrujemo prelaganje takih spisov zlasti za dnevnikov listek, vendar izrekamo tu nujno željo, naj bi prelagatelj bolj pazil na jezikovno stran svojih del. Kar smo pisali v „Dom in Svet“u o tej stvari, to je pač preveč preziral naš gospod prelagatelj, kar pa le obžalujemo. Pisateljski jezik — to poudarjamo najodločneje — ni lahka stvar, in treba se ga je učiti, predno se kdo pokaže s svojimi izdelki na pozorišču narodnega slovstva. Zaradi zanimive vsebine in nizke cene smemo to knjigo priporočati, vedoč, da bo ugajala bralcem.

Včna luč. Novela. Angleški spisal kardinal Wiseman. Iz nemščine prev. V. Steska. V Ljubljani 1895. Založil V. Steska. Tisek Katoliške Tiskarne. 16". Str. 52. — Cena 10 kr. Četudi bi si želeli prevola kar iz izvirnega dela, vendar nam je tukaj naš prelagatelj ta nedostatek namestil z zares lepim in čistim jezikom. Saj se pa tudi spodobi taka oblika lepim pripovednim delom. Zato priporočamo to delce, ki je tudi po vsebini vzorno, našim dijakom prav posebno. Omenjamo, da pišemo „preprosto“ nam „priprosto“, gledé na staroslovensko in narodno besedo; jednako tudi „altar“ nam „altar“.

Dott. G. Baudouin de Courtenay, già professore nelle università di Kasan e di Dorpat: Il catechismo resiano con una prefazione del dott. Giuseppe Loschi, professore nel r. istituto forestale di Vallombrosa. Udine, Tipografia del Patronato. 1894. 8". Str. 113. Cena 1 lira in pol. — Naznačimo to knjigo kot slovensko, ker je namreč taka tudi večina njene vsebine: rezijanski katekizem.

Knjiga ima tri dele: 1. Predgovor prof. Loschija (1—40), v katerem govori o Rezijanih in njihovem jeziku. Ta predgovor se nam zdi tako lep, poučen in vreden zanimanja, da želimo nujno, da bi ga kdo preložil na slovenski jezik. 2. Rezijanski katekizem (43—82). 3. Besednjak. Katekizem in besednjak je priredil znani prof. Baudouin de Courtenay. — Ko bi imeli več prostora, podali bi kratek odlomek iz te knjige; a za sedaj mora biti dovolj, da jo najneje priporočimo onim, ki znajo laški in želé spoznavati svoje slovenske rojake.

Mati prečudna. Smarnice. Sestavi J. P. Tousseint. S pisateljevim dovoljenjem poslovenil Viktor

Steska. Ljubljana, 1895. Založil V. Steska. Tiskala Katoliška Tiskarna. 16". Str. 233. Cena vezani knjigi z rdečo obrezo 60 kr. — Prav lepe Smarnice, in, kar je jako hvalevredno, kratke. Vgled, ozir na Marijo, nauk, opomin — to so sestavine vsakdnjega premišljevanja. V obliki bi želeli, da bi se bil gibal prelagalec prosteje in bolj po domače; več glagolov, manj samostalniškov. Sicer pa naj le urno sežejo po knjižici prijatelji Smarnicam, veseli je bodo! F. Sv.

Ogled po bolgarski književnosti.

(Spisal Fr. Kovačič.)

„Dom in Svet“ je že govoril o raznih slovstvih slovanskih in neslovanskih narodov; pravica in bratoljubje torej zahtevata, da se ozremo tudi tje doli — v skrajni kot balkanskega polotoka, kjer prebiva narod, nam po krvi jako soroden, nadarjen in delaven, ali do našega veka Evropi skoro popolnoma neznan. Ta narod je imel nekaj važno ulogo v evropski zgodovini; pred njim je trepetal večkrat oholi Bizanec, zahodni in izhodni svet sta se trgala zanj, prvi med slovanskimi narodi se je povselp na visoko stopinjo moči in omike. Že v 10. veku je Bolgarija doživela svoj zlati vek pod močnim carjem Simeonom (l. 893.—927.). Ali čudno! Kakor utrinek na nebu je naglo zablislal in ravno tako naglo zatemnel. Zgodovinarji se vprašajo, kaj je vzrok, da je ta mladi, krepki in posebno nadarjeni narod tako hitro in žalostno končal. Vsi se strinjajo v tem, da je tega kriv stari Bizanec, ki je mlado državo potegnil náse, okužil jo in s seboj vred zvalil v grob. — In v resnici celo v najlepših dóbah stare bolgarske zgodovine se opaža v vsem državnem, prosvetnem in cerkvenem gibanju nekaka prežgodnja zrelost, bolehavost, površnost, nenaravnost, robsko posnemanje tujine. Takšno je tudi slovstvo. Pisalo se je mnogo in marljivo, ali tudi slovstvo nosi na sebi pečat bizantinizma. Vsi ti proizvodi so bili bolgarskemu duhu večinoma tuji in le za višje stavove. Za omiko prostega ljudstva se ni storilo nič.

Ne mislimo pa tukaj govoriti o starem bolgarskem slovstvu — kar za pravo gre v zgodovino staroslovenske književnosti —, ampak le o najnovejšem bolgarskem slovstvu.

I. Preporod bolgarskega naroda.

Proti koncu minulega stoletja je še večina slovanskih narodov spala v trdem, nevarnem spanju; najhuje je pa menda bilo pri Bolgarjih. Ne dá se lahko opisati, koliko je ta narod pretrpel v petih stoletjih. L. 1393. so Turki podjarmili Bolgarijo in od tega časa se je zdelo, da je bolgarski narod izginil s površja zemeljskega. Ne samo, da ga je davil trdi turški jarem, ampak še huje ga je pri-tiskal duhovni jarem grške višje duhovščine, tako

Začetni del
Kovačičevega prikaza
"Ogled po bolgarski
književnosti" (Dom
in svet 8, št. 8 (1895),
str. 254)

riji žel veliko zanimanje.¹⁰ Slovansko dobrodelno društvo v Plovdivu ga je leta 1905 razglasilo za "tolmača bolgarskih narodnih čustev", istoimensko društvo v Sofiji pa ga je imenovalo za častnega člana. Že leta 1884 so za častnega člana Bolgarskega književnega društva, ki se je leta 1911 preoblikovalo v Bolgarsko akademijo znanosti, imenovali avtorja prvega poskusa znanstvenega obdelave bolgarskega jezika jezikoslovca dr. Franca Miklošiča.¹¹ Na slovenski strani je medtem leta 1895 obsežen prikaz bolgarske književnosti za revijo *Dom in svet*

¹⁰ O zanimanju za Aškerca in njegovi osvetlitvi v Bolgariji po letu 1902 glej Rode, "Anton Aškerc v Bolgariji", str. 200—238.

¹¹ Rudolf Kolarič, "Miklošič (Miklosich) Franc", v: *Slovenski biografski leksikon: peti zvezek*, ur. Franc Ksaver Lukman s sodelovanjem uredniškega odbora (Ljubljana, 1933), str. 120, 121; Vodopivec, "Bolgari in Bolgarija", str. 12. Glej tudi Rode, "Anton Aškerc v Bolgariji", str. 202, 205, 237.

Naslovnica Bezenškovega prikaza Bolgarije in Srbije (Anton Bezenšek, *Bolgarija in Srbija* (Celovec, 1897))

pripravil kasnejši profesor na mariborskem bogoslovju, teolog in zgodovinar Fran Kovačič. Bezenšek je dve leti kasneje objavil knjigo *Bolgarija in Srbija*, ki je izšla v ogromni nakladi dobrih 71.000 izvodov in bila med slovenskimi bralci dobro sprejeta. Njegova knjiga je bila prvi obsežnejši prikaz Kneževine Bolgarije in Kraljevine Srbije v slovenskem jeziku. Predstavil je njuno geografijo, zgodovino, politično ureditev ter narodopisne, verske in tudi aktualne politične, gospodarske in kulturne razmere. Kot je opozoril Peter Vodopivec, to, da bi bili Slovenci v devetdesetih letih 19. stoletja o razmerah med Slovani in posebej

med južnimi Slovani slabo poučeni, ni bilo povsem točno.¹²

Po ilindenski vstaji in njeni zadušitvi leta 1903 je na Slovenskem prevladovalo mnenje, da bi si morali Srbija in Bolgarija Makedonijo sporazumno razdeliti, spreminjajoče srbsko-bolgarske odnose v makedonskem vprašanju pa so pozorno spremljali. Simpatije za Srbijo so se zlasti na liberalni strani povečale, za Bolgarijo pa ohladile. Vprašanju o narodni in jezikovni pripadnosti makedonskih Slovanov, kot so jih označevali, so se večinoma izogibali,¹³ leta 1913 pa jih je socialni demokrat Henrik Tuma označil za posebno narodnost.¹⁴ V prelomu, ki se je 5. oktobra 1908 zgodil z razglasitvijo Bolgarije za neodvisno kraljevino ter kneza Ferdinanda za kralja, so v slovenski politiki videli dogovor med avstro-ogrsko in bolgarsko vlado oziroma dejanje, usklajeno z voljo velesil. Veljalo je prepričanje, da se bodo razmere z razglasitvijo bolgarske neodvisnosti na Balkanu še zaostrole. Katoliški *Slovenec* je ob tem pozdravil novo slovansko vladavino na Balkanu.¹⁵ V zadnjih dveh letih pred prvo balkansko vojno leta 1912 Bolgariji niso posvečali posebne pozornosti. Ohranili pa so se slovensko-bolgarski kulturni stiki. V Sofiji so natisnili več prevodov slovenskih pesnikov (Franceta Prešerna, Simona Jenka, Otona Župančiča in Antona Aškercera), leta 1912 pa je liberalni *Dan* v več nadaljevanjih objavil prevod povesti Ivana Vazova Pod jarmom.¹⁶

Balkanske vojne

Balkanske vojne v letih 1912–1913 so bile najpomembnejši dogodek tistega časa.¹⁷ S prvo balkansko vojno se je skupaj z drugimi protiotomanskimi zaveznicami (Srbijo, Grčijo in Črno goro) na prve strani slovenskega časopisja vrnila tudi Bolgarija. Vojno so označevali za zgodovinsko prelomnico in "zadnje dejanje osvobojenja Balkana". Zmage protiotomanskih zaveznic so povzročile veliko navdušenje. O bojih na Balkanu in bolgarskih vojaških uspehih je samo Bezenšek za *Slovenca* napisal več kot šestdeset člankov.¹⁸ Leta 1914 je pripravil knjigo *Balkanska vojska*¹⁹ in objavil bolgarsko-slovensko slovnico (*Bolgar-*

¹² Vodopivec, "Bolgari in Bolgarija", str. 12.

¹³ Prav tam, str. 31–33.

¹⁴ Jurij Perovšek, "Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923", *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 18–19, št. 1–2 (1978–1979), str. 34–35.

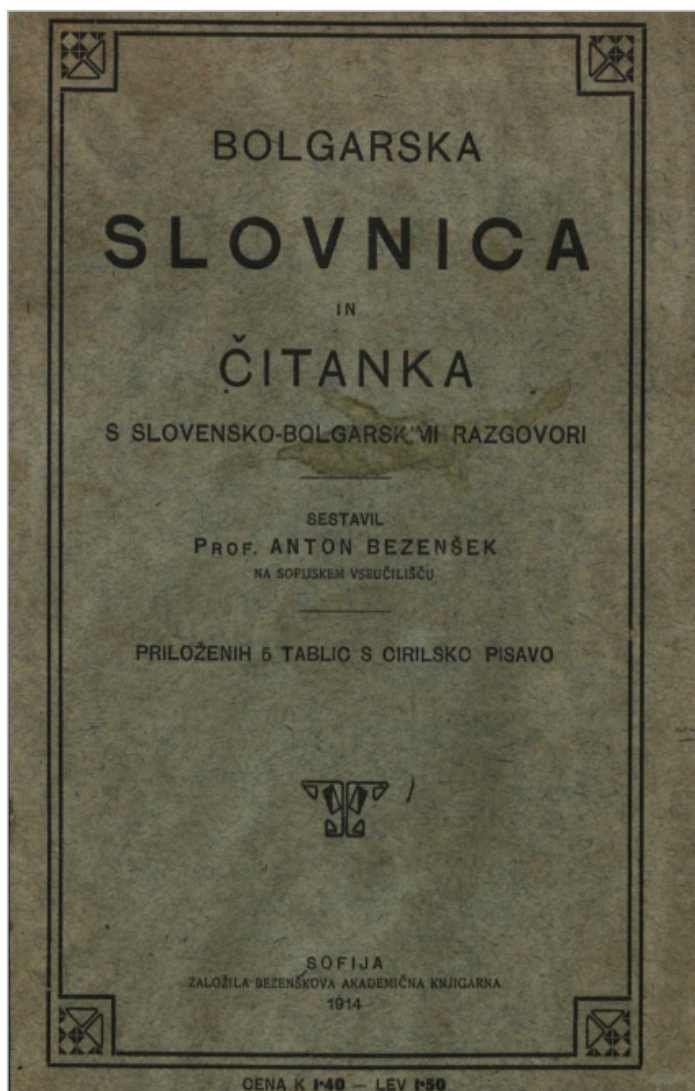
¹⁵ Vodopivec, "Bolgari in Bolgarija", str. 34; "Bolgarska in Turčija", *Rdeči prapor*, 7. 10. 1908, št. 80, str. 3. Prim. tudi "Za Mladoturke", *Rdeči prapor*, 10. 10. 1908, št. 81, str. 2.

¹⁶ Vodopivec, "Bolgari in Bolgarija", str. 36.

¹⁷ Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918: razprave in članki* (Maribor, 2002 [i. e.] 2003), str. 560.

¹⁸ Vodopivec, "Bolgari in Bolgarija", str. 36; Nachev, "Anton Bezenšek in Bolgarija", str. 206–207.

¹⁹ Anton Bezenšek, *Balkanska vojska* (Celovec, 1914).

Naslovnica Bezenškove bolgarsko-slovenske slovnice (Anton Bezenšek, *Bolgarska slovnica in čitanka s slovensko-bolgarskimi razgovori : priloženih 5 tablic s cirilsko pisavo* (Sofija, 1914))

ska slovnica in čitanka s slovensko-bolgarskimi razgovori : priloženih 5 tablic s cirilsko pisavo).²⁰ O svojih doživetjih med vojno so pisali slovenski prostovoljci (Mavricij Rus).²¹ Pod vtisom prve balkanske vojne je Ivan Cankar v svojem zna-

²⁰ Andrej Rahten, *Jugoslovanska velika noč: slovenski pogledi na balkanski vojni (1912–1913) in jugoslovansko vprašanje* (Ljubljana, 2012), str. 237 (dalje: Rahten, *Jugoslovanska velika noč*).

²¹ B.(ogdan) Be.(nko) in M.(atej) Ro.(de), "Bolgarsko-slovenski odnosi", v: *Enciklopedija Slovenije*: 1, ur. Alenka Dermastia (Ljubljana, 1987), str. 319 (dalje: Benko in Rode, "Bolgarsko-slovenski odnosi").

menitem predavanju Slovenci in Jugoslovani 12. aprila 1913 v Ljubljani vojno označil za "jugoslovansko Veliko noč" in pozval k jugoslovanski zvezni republiki Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov.²² V svoji *Jugoslovanski veliki noči*, odlični monografiji, ki jo je ob stoletnici balkanskih vojn in tedanjih slovenskih pogledov nanje pripravil Andrej Rahten, avtor opozarja, da so Bolgari in ne Srbi, opravili večino posla na bojiščih in tudi z največ žrtvami.²³ Levji delež, ki so ga pri zmagi balkanskih zaveznic nad Otomanskim cesarstvom imeli Bolgari, so poudarjali tudi na Slovenskem. V ljubljanskih krogih je bila bolgarska vojska spričo svojih zmag izjemno priljubljena.²⁴ Dr. Janez Evangelist Krek, sicer eden od redkih slovenskih politikov, ki so znali bolgarsko, je tedaj na enem od političnih shodov dal pobudo, da se tudi v Ljubljani začne tečaj bolgarščine. Ob veliki udeležbi ga je nato vodil slavist Ivan Mazovec.²⁵ Sam je prevedel nekaj pesmi iz zbirke bolgarske pesnice Ljube Georgieve *Stihovi od Ljuba*, ki jo je 14. marca 1913 (na cvetni petek) srečal v Ljubljani, ko je spremljala svojega moža, ranjenega stotnika bolgarske vojske, na zdravljenje v Šlezijo. Opisal je tudi njegovo vojaško izkušnjo.²⁶

Z drugo balkansko vojno, ki jo je zaradi vprašanja delitve Makedonije z napadom na Srbijo 30. junija 1913 začela Bolgarija, je ta na Slovenskem izgubila precej simpatij. Že pred vojno je bilo glede srbsko-bolgarskega ozemeljskega spora srbofilsko razpoloženje precej prisotno, tudi v najmočnejši slovenski stranki – Slovenski ljudski stranki. To je vzpodbudilo Kreka, ki je sicer med prvo balkansko vojno podpiral Srbe, da je na seji strankinega izvršilnega odbora 16. junija 1913 predlagal, naj se stranka v bolgarsko-srbskem sporu izreče za Bolgare, kar so soglasno podprli. Posredoval je tudi pri uredništvu *Slovenca*, naj preneha objavljati Srbiji naklonjeni članke. Krek je svaril pred velikosrbsko politiko in poslej do Srbije imel kritično držo. Sicer ga je srbsko-bolgarski spopad razjezil: "Prav kakor če se dva psa koljeta za eno kost!", je bila njegova sodba.²⁷ Primero – zapisal je "kakor dva psa, ki se začneta popadati ob najdeni kosti" – si je v svojih spominih izposodil Ivan Hribar, ko je opisoval svojo pot spomladi 1913 v Sofijo in Beograd, kjer je skušal posredovati med bolgarsko in srbsko stranjo.²⁸ Na Slovenskem so obžalovali, kakor so ga imenovali, srbsko-bolgarski "bratomorni boj".²⁹ Menili so, da je posledica avstrijskih spletk, pa tudi pre-

²² Ivan Cankar, *Očiščenje in pomlajenje* (Ljubljana, 1976), str. 93.

²³ Rahten, *Jugoslovanska velika noč*, str. 121.

²⁴ Prav tam, str. 232–233, 239.

²⁵ Prav tam, str. 238–239.

²⁶ Janez (Evangelist) Krek, "Bulgarski večer", *Slovenec*, 22. 3. 1913, št. 67, str. 2–3.

²⁷ Rahten, *Jugoslovanska velika noč*, str. 236–239, 240.

²⁸ Ivan Hribar, *Moji spomini, II. del* (Ljubljana, 1984), str. 39.

²⁹ "Bratomorna vojna na Balkanu", *Slovenski narod*, 11. 7. 1913, št. 157, str. 1; Vodopivec, "Bolgari in Bolgarija", str. 37, Vodopivec, "SLS in Bolgari", str. 68–69.

vzetnosti bolgarskih nacionalistov.³⁰ Po bolgarskih porazih (proti Bolgariji so nastopile tudi Črna gora, Grčija in Romunija) in izgubljeni vojni so obžalovali njen težavni položaj in ponižanje ob sklenjenih mirovnih pogodbah.³¹ *Slovenec* je ob tem pripomnil: "Srbofili so veseli, bulgarofili potrti. Po našem mnenju ima nazveč [največ – op. J. P.] vzroka biti zadovoljen nekdo drugi. Vzdignila se je na Balkanu nova sila, novi Byzanc, brezobziren in lokav kakor stari, pa tudi močan. Ž njim bo odslej treba najbolj računati."³² Opozoriti velja še na stališče socialne demokracije. Po sklenitvi miru v Bukarešti 10. avgusta 1913 je njeno glasilo *Zarja* zapisala, da rešitve problemov na Balkanu ne zagotavlja njegova delitev, ampak združitev, in sicer v republikanski federaciji balkanskih narodov.³³ Zamišljal balkanske federacije je pred tem zagovarjal tudi eden najvidnejših predstavnikov Jugoslovanske socialnodemokratske stranke dr. Henrik Tuma.³⁴ Med svetovno vojno je federativno misel poudaril tudi drugi vidni socialnodemokratski voditelj Etbin Kristan. Leta 1917 je oblikoval t. i. Čikaško izjavo o federativni zvezi Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov, ki je postala temelj sprva slovenskega in nato jugoslovanskega gibanja v Ameriki.³⁵

Svetovna vojna

Misel o Bolgariji so na Slovenskem med svetovno vojno strnili v njen pristop k taboru Centralnih sil in napad na Srbijo 14. oktobra 1915 ter kapitulacijo 30. septembra 1918. Dva dneva pred vojno s Srbijo je liberalni *Slovenski narod* javnost seznanil s spomenico, ki jo je bolgarska vlada nekaj tednov pred tem razposlala po občinah in v njej pojasnjevala potrebo po pridružitvi k centralnim državam. Navedel je tudi njeno končno sporočilo: "Pomagati moramo Avstriji in Nemčiji iz 'svetega egoizma', da izvojujemo Veliko Bolgarijo. Pot do Velike Bolgarije, v Bitolj, Ohrid, Prilep in Skoplje, pa gre preko Niša in Belgrada."³⁶ *Narod* je k temu 16. oktobra 1915 pridal, da hoče Bolgarija v vojni s Srbijo uredničiti svoj makedonski ideal, to je osvojiti makedonska ozemlja,

³⁰ "Berchtoldove simpatije", *Zarja*, 14. 7. 1913, št. 631, str. 1; "Premagani", *Slovenski narod*, 11. 7. 1913, št. 157, str. 1; Rahten, *Jugoslovanska velika noč*, str. 241; Vodopivec, "Bolgari in Bolgarija", str. 37, 38.

³¹ "Bolgarsko-turški mir", *Zarja*, 20. 9. 1913, št. 688, str. 1; Vodopivec, "Bolgari in Bolgarija", str. 37.

³² "Konec – zaenkrat", *Slovenec*, 17. 9. 1913, št. 213, str. 1.

³³ "Mir, ki ni mir", *Zarja*, 13. 8. 1913, št. 657, str. 1.

³⁴ Rahten, *Jugoslovanska velika noč*, str. 240–241.

³⁵ "Čikaška izjava", v: *Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije: tom V*, ur. Moša Pijade (Beograd, 1951), str. 287–289; M.(arjan) D.(rnovšek), "Čikaška izjava ameriških Slovencev", v: *Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941*, ur. Marjan Drnovšek in Drago Bajt (Ljubljana, 1995), str. 181.

³⁶ "Zakaj je postala Bolgarija zaveznica centralnih držav", *Slovenski narod*, 12. 10. 1915, št. 234, str. 3.

se maščevati nad dolgoletnim tekmeccem ter z uničenjem Srbije razrušiti dose-danji balkanski sistem, ki naj se definitivno podredi veliki gospodarski, kulturni in politični organizaciji centralnoevropskih držav. To so veliki državniški cilji kralja Ferdinanda, za katerega bo zmaga bolgarske armade najlepše kronanje nje-govega življen[j]skega dela.³⁷

Po vesti o bolgarskem napadu na Srbijo³⁸ je načelnik katoliške Vsesloven-ske ljudske stranke (VLS) dr. Ivan Šusteršič 18. oktobra 1915 v *Slovenecu* posebej pozdravil "ta čin bratskega naroda bolgarskega". Izjavil je, da je srbska država izgubila pravico in možnost do obstoja, zato lahko v bodoče med Jugoslova-ni živita le dve narodni ideji – hrvaško-slovenska in bolgarska. Prva v okvi-ru habsburške monarhije, s katero stoji in pade, druga pa v okviru neodvisne Velike Bolgarije. Bolgarskim bratom kličemo: "*Pozdravljeni!* Skupno hočemo izvojevat[i] Veliko Bolgarijo in veliko, nadvse mogočno habsburško monarhi-jo – neločljivi prijateljski in zaveznici na veke. Slava Bolgarom!"³⁹ Dober teden kasneje je tudi kot kranjski deželni glavar na seji deželnega odbora 26. oktobra 1915 izrazil "zadovoljstvo Kranjske dežele nad tem, da se je slovanska Bolgarija pridružila osrednjim silam in ojačila naše zmagoslavne armade". Znova je poz-dravil "junaško Bolgarijo" in v izraz odkritosrčnih simpatij predlagal prispevek 5.000 kron iz deželnih sredstev za bolgarski Rdeči križ. Deželni odbor, v kate-rem sta bila poleg predstavnikov VLS še predstavnik veleposestva (Nemcev) in liberalne Narodno napredne stranke,⁴⁰ je njegov predlog soglasno potrdil.⁴¹ – Ob kapitulaciji Bolgarije, 30. septembra 1918, pa so se na Slovenskem najprej spraševali, kakšen bo njen nadaljnji razvoj in kaj je z bolgarskim kraljem Ferdi-nandom I. Koburškim in kraljevo rodbino.⁴² Po njegovi abdikaciji in vladarskim nastopom njegovega sina Borisa III. 4. oktobra 1918 so na katoliški in liberalni strani zgolj poročali o zamenjavi na bolgarskem prestolu.⁴³ Socialistični *Naprej* je ob omenjenem poročilu pristavil, da se je Ferdinand zbal ljudske jeze in – da bi rešil dinastijo in Bolgariji omogočil drugačno politiko – meni nič, tebi nič

³⁷ "Tretja srbsko-bolgarska vojna", *Slovenski narod*, 16. 10. 1915, št. 238, str. 7.

³⁸ "Napredovanje na celi srbski fronti. – Nemške čete napadajo Požarevac. – Bolgari napadli Srbe", *Slovenec*, 14. 10. 1915, št. 235, str. 1; "Srbsko – bolgarska vojska se pričela 14. oktobra ob 8. uri zjutraj", *Slovenec*, 15. 10. 1915, št. 236, str. 1; "Vojna med Bolgarijo in Srbijo", *Slovenski narod*, 14. 10. 1915, št. 236, str. 1; "Bolgarija proti Srbiji", *Slovenski narod*, 15. 10. 1915, št. 237, str. 1.

³⁹ Ivan Šusteršič, "Bratom Bolgarom", *Slovenec*, 18. 10. 1915, št. 238, str. 1.

⁴⁰ Prim. "Kranjski deželni zbor", *Slovenec*, 5. 2. 1914, št. 28, str. 2.

⁴¹ "Kranjska dežela in Bolgarija", *Slovenec*, 27. 10. 1915, št. 246, str. 1.

⁴² "Bolgarija pred mirom", *Slovenec*, 1. 10. 1918, št. 225, str. 2; "Premirje z Bolgarsko podpisano", *Slovenski narod*, 1. 10. 1918, št. 224, str. 1; "Državljska vojna na Bolgarskem?", *Slovenski narod*, 2. 10. 1918, št. 225, str. 1. Prim. tudi "Bulgarija je obupala", *Naprej*, 30. 9. 1918, št. 223, str. 1.

⁴³ "Car Ferdinand odstopil", *Slovenec*, 5. 10. 1918, št. 229, str. 2–3; "Boris II[I]. car Bolgarov", *Slovenski narod*, 5. 10. 1918, št. 228, str. 2.

zapustil prestol in deželo (umaknil se je v Nemčijo) ter svojemu štiriindvajsetletnemu sinu odstopil bolgarsko pogorišče.⁴⁴ Navedimo naj še pogled, ki so ga v Bolgariji Slovencem namenili po koncu svetovne vojne in vzpostavitvi slovenske samostojnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Predsednik Slovanskega društva v Sofiji, politik, pravnik in član Bolgarske akademije znanosti in umetnosti dr. Stefan Savov Bobčev je novembra 1918 pozdravil svobodno Slovenijo z besedami, da je

novica, da žarki politične svobode obsevajo Slovenijo, ki si je pridobila popolno narodno neodvisnost, /.../ vzbudila v Bolgariji največjo radost. Slovansko društvo bolgarske prestolice Vam pošilja bratski pozdrav. Lepa Ljubljana je lahko ponosna na pridobljeno neodvisnost in zamore obračajoč ponosni pogled na bodočnost ravno tako svobodnih sosednih slovanskih dežel delati za procvit slovenskega naroda, za zbližanje in vzajemnost slovanskih plemen, za vzore, katerih ena glavnih gibalnih sil je bila te dni Slovenija.⁴⁵

V Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS)/Jugoslaviji

V jugoslovanski kraljevini so na Slovenskem sledili vsem pomembnim stopnjam v bolgarskem razvoju. K temu je pripomoglo tudi dejstvo, da je bila Bolgarija sosedja jugoslovanske države. O mirovni pogodbi, ki jo je Bolgarija sklenila 27. novembra 1919 v Neuillyju, je poročal socialnodemokratski *Naprejek*⁴⁶ (Bolgarija je morala Jugoslaviji odstopiti Strumico, Bosiljgrad in Caribrod in plačati vojno odškodnino). V zvezi z notranjepolitičnimi vprašanji v Kraljevini SHS pa se je januarja 1921 oglasil nekdanji predsednik liberalne Jugoslovanske demokratske stranke (JDS) in tedanji ljubljanski župan dr. Ivan Tavčar. V članku Srbi in Bolgari je poudaril, da Srbi ravnanja bolgarske strani med drugo balkansko in nato svetovno vojno, ko so Bolgari "brez srca in brez bratske ljubezni sekali po srbskih telesih", niso pozabili in bo preteklo mnogo časa, predno bo do tega prišlo. Zato so nasveti tistih, naj sovraštvo med Bolgari in Srbi poneha, "naj se Bolgaru vse odpusti ter se ga sprejme v tisto hišo, v kateri je bolgarski bratec ropal in katero je zažigal še pred malo leti", odveč. Tavčar je s tem mislil na predloge o jugoslovansko-bolgarski združitvi. Kot glavni zagovornici takih zamisli je navedel Slovensko ljudsko stranko (SLS, vanjo se je leta 1920 preimenovala VLS) in Hrvaško republikansko kmečko stranko. Obe preveva sovraštvo do Srbov, vodi pa ju prepričanje, da je le-to v Bolgariji prav tako črno, kot pri njiju.

⁴⁴ "Bolgarski kralj odstopil", "Odstop bulgarskega carja", *Naprejek*, 5. 10. 1918, št. 228, str. 1.

⁴⁵ "Bolgari pozdravljajo svobodno Slovenijo", *Slovenec*, 19. 11. 1918, št. 266, str. 2.

⁴⁶ "Mirovna pogodba z Bolgarijo", *Naprejek*, 2. 12. 1919, št. 249, str. 1.

Stvar je prozorna. Tajne srčne želje grejo na to, da bi se srbski del našega naroda pod krinko navideznega bratstva posadil med dva noža, ki bi se pri prvi priliki zasadila v njegov život. To Srbi prav dobro vedo, in kakor jih mi poznamo, ne pojdejo z lepa v to mesnico navideznega bratstva.⁴⁷

Do srbsko-bolgarskega prijateljstva je še daleč. "Krivi pa so temu zgolj le Bolgari, ki tukaj ne morejo zatajiti svoje madžarske, tatarske in turške primesi, ki še danes vpliva na značaj vsega naroda."⁴⁸ Nekaj let kasneje je drugi avtor v *Slovenskem narodu* podobno opozoril, da pri Bolgarih lahko opazimo lastnosti, ki jih zaradi izredno velikega pritoka mongolske krvi pri drugih slovanskih narodih ni. Zavrnil pa je tezo, da je krvoločnost bistvo bolgarske narodne duše in značaja.⁴⁹

Tavčar je izrecno odklonil zamisel o jugoslovansko-bolgarski državni zvezi. Opozoril je, da se v času, ko je Kraljevina SHS v ustanovni dobi, z vmešavanjem bolgarskega vprašanja ustvarja samo balast in nove težave. To lahko Srbe privede do tega, da prično dvomiti v enotno (jugoslovansko) državo, če opazijo, da Slovenci in Hrvati streme, naj Srbi nasproti Bolgarom stopijo pod kavdinski jarem (najgloblje ponižanje). Pravi jugoslovanski rodoljub bo bolgarsko vprašanje spravil z dnevnega reda.⁵⁰ Nasprotno pa je SLS že v letih 1920–1921 izražala prijateljski odnos do Bolgarov in zagovarjala državno zvezo z njimi.⁵¹ Podobno je leta 1922 menil tudi nekdanji načelnik VLS dr. Ivan Šusteršič.⁵²

Vprašanje jugoslovansko- in srbsko-bolgarskih odnosov je nasploh pritegovalo pozornost. Petega marca 1922 je *Slovenski narod* objavili razgovor svojega beograjskega dopisnika z bolgarskim poslanikom v Kraljevini SHS Kosto Todorovim. Todorov se je zavzel, da bi presegli krvavo preteklost, ki je označila razmerje med Bolgarijo in Srbijo v letih 1913 in 1915–1918, ter stopili na pot bolgarsko-jugoslovanskega zbližanja. Zagotovil je, da z bolgarsko vlado ni povezana nobena makedonska emigrantska organizacija v državi, najsi je legalna ali ne.⁵³ *Narod* je objavil tudi več prispevkov referenta za tuji tisk v Oddelku za tisk Ministrstva za zunanje zadeve Kraljevine SHS Stevana Čirkovića (kasnejši znani mednarodni pravnik, diplomat in univerzitetni profesor) o zgodovinskem položaju Bolgarije in njenem ravnanju v zadnjih vojnah ter jugoslovansko-bolgarskih odnosih.⁵⁴ Čirković je opozoril na boleče spomine iz preteklih vojn, glede jugoslovansko-

⁴⁷ Ivan Tavčar, "Srbi in Bolgari", *Slovenski narod*, 16. 1. 1921, št. 12, str. 1.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ "V razumevanju bolgarskega problema", *Slovenski narod*, 13. 6. 1925, št. 131, str. 1.

⁵⁰ Ivan Tavčar, "Srbi in Bolgari", *Slovenski narod*, 16. 1. 1921, št. 12, str. 1–2.

⁵¹ Andrej Rahten, *Anton Korošec: slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Ljubljana, 2022), str. 222–223.

⁵² Vodopivec, "SLS in Bolgari", str. 70.

⁵³ "Razgovor z bolgarskim poslanikom Todorovim", *Slovenski narod*, 5. 3. 1922, št. 53, str. 1.

⁵⁴ O jugoslovansko-bolgarskih odnosih v prvih letih po prvi svetovni vojni glej Desanka Todorović, *Jugoslavija i balkanske države 1918–1923* (Beograd, 1979), str. 27–48.

-bolgarske združitev pa menil, da gre za neminljiv proces zgodovinskega razvoja, za katerega je potreben še čas. V Bolgarih je po poreklu, jeziku in običajih videl Jugoslovanom najbližji narod na Balkanu, ki mu – slovanskemu bratu – ne moremo predpostavljati Albancev, Grkov in Romunov. Zahteval pa je, da Bolgarija izpolni svoje finančne obveznosti, določene z neuillyjsko mirovno pogodbo, in zaustavi proti Jugoslaviji usmerjeno delovanje makedonskih emigrantskih organizacij (makedonstvujuščin), nastanjenih na njenem ozemlju.⁵⁵ Oglasila sta se tudi časnikar in pisatelj Ivan Podržaj ter nekdanji avstrijski ministrski in dvorni svetnik in član slovenskega dela jugoslovanske delegacije na pariški mirovni konferenci ter pomočnik delegata jugoslovanske plebiscitne komisije v Celovcu dr. Ivo F. Šubelj. Podržaj je opozoril, da morajo zaradi dogajanja v preteklih letih Slovenci in Hrvati razumeti srbsko odklonilno čustvo do Bolgarov. Bolgarija mora tudi izpolniti obveznosti iz mirovne pogodbe in zaustaviti makedonske emigrante, kar bo omogočilo vzpostavitev prijateljskih jugoslovansko-bolgarskih odnosov.⁵⁶ Šubelj pa je poudaril, da sta za preseganje težkih let med Srbi in Bolgari potrebna čas in dobra volja z obeh strani.⁵⁷ *Slovenski narod* je opozoril tudi na mnenje znanega poznavalca Južnih Slovanov in njihove zgodovine Hermann Wendl. Wendl je delil že omenjena stališča in dodal, da so Bolgari del iste jezikovne in krvne skupnosti kot Slovenci, Hrvati, Srbi. "Bolgari, Srbi, Hrvati in Slovenci so in ostanejo plemena enega in istega naroda".⁵⁸

Glavni politični poudarki v dvajsetih letih

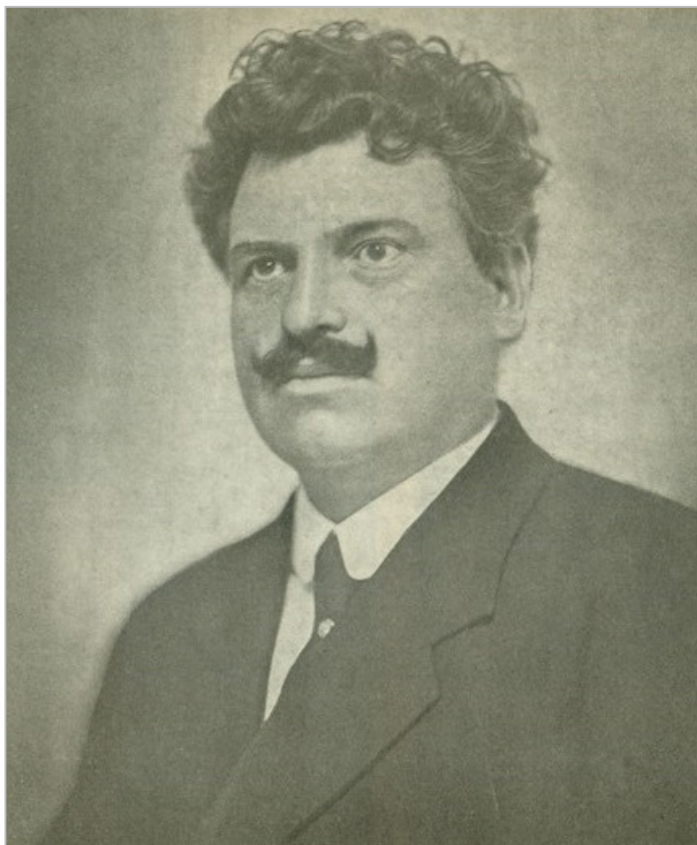
V dvajsetih letih so na Slovenskem največ pozornosti posvetili Aleksandru Stambolijskemu, predsedniku bolgarske vlade v letih 1919–1923. Stambolijski, ki so ga po državnem udaru meščanske opozicije, Vojaške lige in vrhovističnega krila v Bolgariji delujoče emigrantske Vnatrešne makedonske revolucionarne organizacije (VMRO) 9. junija 1923 med odporom njegovih oboroženih enot proti vojaškim enotam nove vlade 14. junija 1923 ubili, je vodil zaostreno, a nekomunistično družbeno reformno politiko, ki je dajala primat kmečkemu stanu. Izvedel je agrarno, davčno, finančno, prosvetno in druge reforme, usmerjene proti velikemu kapitalu. V Sloveniji meščanske in delavske stranke njegovi kmečki stanovski politiki niso bile naklonjene. Socialisti so ga imeli za dikta-

⁵⁵ St.(evan) Čirković, "Naši odnošaji z Bolgarijo", *Slovenski narod*, 15. 3. 1922, št. 61, str. 1; St.(evan) Čirković, "Odnosaji z Bolgarsko", *Slovenski narod*, 2. 7. 1922, št. 147, str. 1; St.(evan) Čirković, "Dohod Bolgarske na Egejsko morje", *Slovenski narod*, 22. 8. 1922, št. 189, str. 1; St.(evan) Čirković, "Stambolijski v Beogradu", *Slovenski narod*, 9. 11. 1922, št. 255, str. 1.

⁵⁶ Ivan Podržaj, "Nekaj resnice o Bolgarski", *Slovenski narod*, 16. 7. 1922, št. 159, str. 1.

⁵⁷ Ivo F. Šubelj, "Makedonija pa Bolgari", *Slovenski narod*, 2. 8. 1922, št. 173, str. 1.

⁵⁸ "Jugoslavija in Bolgarija", *Slovenski narod*, 24. 11. 1922, št. 268, str. 1.

Aleksander Stambolijski (1879–1923) (Wikimedia Commons)

torja, reakcionarja, a človeka z izrednimi sposobnosti in izjemnega diplomata. Komunisti so mu očitali, da hoče uvesti kmečko diktaturo tudi nad proletariatom in ostro napadali njegovo protikomunistično politiko. Izvaja beli teror kapitalizma in vaških bogatašev nad ročnim in duševnim delavstvom ter revnim kmečkim ljudstvom.

Očitki s komunistične strani so bili utemeljeni, saj Stambolijskemu komunisti niso bili blizu. Na Slovenskem so tako v liberalnem kot v katoliškem taboru z navdušenjem poročali o njegovem zakonskem načrtu, da bi se morali komunisti v vsakem kraju – če bi jih bilo le deset – odreči svojemu premoženju in iz njega ustanoviti posebno zadrugo. V njih naj bi organizirali popolno komunistično gospodarstvo in tako dokazali pravilnost svojih naukov.⁵⁹ "Skrajne ideje",

⁵⁹ "Raznoterosti", *Kmetijski list*, 25. 4. 1923, št. 27, str. 3; "Sijajna zmaga bolgarske zemljoradniške stranke", *Slovenski narod*, 25. 4. 1923, št. 95, str. 2; "Razgled po slovanskem svetu", *Slovenski narod*, 3. 5. 1923, št. 101, str. 3; "Iz zunanje politike", *Slovenec*, 16. 5. 1923, št. 109, str. 2.

je o njih dejal Stambolijski, "so kakor duševne bolezni. Zato pa te vrste bolnikov ne preganjamo in ne ubijamo. Da jih enkrat za vselej ozdravimo, smo jim omogočili najbolj ugoden položaj."⁶⁰ Na liberalni strani so pristavili: komunisti niso Stambolijskove zamisli nič kaj veseli, "ker njih vrste so se kar čez noč posušile in sedaj noče biti nihče več komunist. Dajati je pač hujše, ko pa jemati. Bilo bi zelo priporočljivo, da bi tudi mi uporabili metodo Stambolijskega in komunistične slave bi bilo takoj konec. To je vse drugačno zdravilo, kakor pa zakon o zaščiti države (zakon, ki je leta 1921 v Kraljevini SHS prepovedal vsako komunistično dejavnost – op. J. P.)."⁶¹

Meščanske stranke so Stambolijskemu, kljub temu, da so dobro poznale ločnico med njim in komunističnim gibanjem, očitale skrajno levo družbeno in politično naravnost. Jugoslovanska demokratska stranka ga je razglasila za agrarnega boljševika in opozarjala na nepremagljivo nasprotje med njegovo agrarno politiko ter meščanstvom in inteligenco. Zanj je njegova politika pomenila absolutno gospostvo njegove stranke – Bolgarske kmetijske ljudske zveze – in izrazito kmečko razredno politično usmeritev. "Cela vrsta zakonov socialno-gospodarske narave priča, kako njegova trmasta glava hoče iz Bolgarije napraviti preprosto, enostavno državo kmeta in samo kmeta", je zapisalo njeno glasilo *Jutro*.⁶² Stambolijskovo družbeno reformno dejavnost so odklanjali tudi v katoliškem taboru. Označili so jo za agrarno-socialistično politiko kmečkega razrednega gospostva in razrednega hujšakstva.⁶³ Stambolijskemu je bila naklonjena le idejno sorodna liberalna Samostojna kmetijska stranka. Navdušena je bila nad kmečkim značajem njegove vladavine. Po padcu njegovega režima, ki je neizprosno izvajal svojo oblast, ga je branila s trditvijo, da "če se neenakosti ne dajo odpraviti drugače, je upravičena tudi diktatura. Notranja politika Stambolijskega ni bila torej napačna, temveč logična."⁶⁴

V nasprotju z njegovo notranjo politiko pa so na Slovenskem pozdravljali Stambolijskijevo zunanjo politiko. Usmerjena je bila k sodelovanju balkanskih držav in zbližanju z Jugoslavijo. Posebej ugodno so sprejeli njegovo zagotovilo leta 1922, da se Bolgarija odreka vsem zahtevam po Makedoniji. Ko je leta 1921 Stambolijski letoval na Bledu, je *Slovenski narod* z njim opravil intervju. V njem se je Stambolijski zavzel za združitev Bolgarije in Jugoslavije v veliko Jugoslavijo in obsodil delovanje VMRO, ki jo je označil za "tolpo". Stambolijski je bil nad Slovenijo in Bledom navdušen in ob poudarku, da si je vedno prizadeval za zbližanje s Srbijo, je izjavil, da bi, odkar je videl Bled, "hotel 'anektirati' vso

⁶⁰ "Razgled po slovanskem svetu", *Slovenski narod*, 3. 5. 1923, št. 101, str. 3.

⁶¹ "Raznoterosti", *Kmetijski list*, 25. 4. 1923, št. 27, str. 3.

⁶² "Ljubljana, 15. junija", *Jutro*, 16. 6. 1923, št. 140, str. 1.

⁶³ "Težavni položaj Cankova", *Slovenec*, 12. 7. 1923, št. 154, str. 2.

⁶⁴ "Kmetiska vlada", *Kmetijski list*, 4. 7. 1923, št. 37, str. 1.

Jugoslavijo z Bledom vred". Slovenski kraji so bili po njem "čudovita jugoslovanska Švica".⁶⁵ Odtis, ki ga je pustil v slovenski politiki, pa je bil zaradi njegovega kmečkostanovskega ekskluzivizma nagnjen na negativno stran.⁶⁶

V dvajsetih letih je bila Bolgarija v slovenski politiki prisotna tudi v okviru avtonomistično-federalističnih teženj, ki so jih izražali nasproti centralistični in unitaristični ureditvi Kraljevine SHS. V letih 1922–1923 so jugoslovansko federativno zvezo Slovencev, Hrvatov, Srbov in Bolgarov zagovarjali skupina, zbrana ob glasilu *Autonomist* ter v krogu Združenja slovenskih avtonomistov,⁶⁷ v letih 1923–1924 so jo poudarili Slovenska ljudska stranka, Slovenska republikanska stranka Antona Novačana in komunisti, svoj prostor pa je našla tudi med liberalno usmerjenimi intelektualci.⁶⁸ Sredi dvajsetih let ji je pritrjevala revolucionarno usmerjena slovenska mladina, ki je kot posebno federativno enoto štela tudi Makedonijo.⁶⁹ Razmišljala je tudi o balkanski federaciji z bolgarsko federativno enoto.⁷⁰ O jugoslovanski federativni zvezi z Bolgari (Makedonci) je leta 1928 pisal tudi levi demokrat Lojze Udě.⁷¹ Bolgarijo je kot posebno federativno enoto videl tudi tedanji vodilni slovenski komunistični teoretik nacionalnega vprašanja inž. Dragotin Gustinčič, ki je leta 1923 razvil zamisel velike Podonavsko-balkanske državne zveze.⁷² Najbolj izvirno zamisel federativne zveze z Bolgarijo je oblikovala Slovenska republikanska stranka. Zavzela se je za vzpostavitev Federativne republike Jugoslavije (FRJ), ki bi jo sestavljale Slovenija, Hrvaška, Srbija in Bolgarija. Skupne zadeve vseh štirih federativnih enot bi bile vojska, zunanje zadeve, zunanja trgovina, denar, carina in predsednik FRJ. Ta bi bil po vrstnem redu vsako mandatno obdobje iz druge federativne enote – Slovenec, Hrvat, Srb in Bolgar.⁷³ Pomena Bolgarov se je zavedal tudi vodilni slovenski politik v Kraljevini SHS/Jugoslaviji, načelnik SLS dr. Anton

⁶⁵ "Razgovor z bolgarskim ministrskim predsednikom Stambolijskim", *Slovenski narod*, 7. 8. 1921, št. 175, str. 2.

⁶⁶ Jurij Perovšek, *Slovenci in slovanski svet: politične slike od včeraj in danes* (Ljubljana, 2019), str. 48, 53–57 (dalje: Perovšek, *Slovenci in slovanski svet*).

⁶⁷ "Dopis iz Maribora", *Autonomist*, 6. 5. 1922, št. 18, str. 2, "Hrvatje in mi", *Autonomist*, 27. 5. 1922, št. 21, str. 1; Drag. (otin) Lončar, "Srbska kritika slovenske politike", *Novi zapiski* 1, št. 9–10 (1922), str. 195.

⁶⁸ Jurij Perovšek, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)* (Ljubljana, 1998), str. 82, 83; Jurij Perovšek, "Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 – april 1923)", *Zgodovinski časopis* 38, št. 1–2 (1984), str. 19, 24 (dalje: Perovšek, "Oblikovanje programskih načrtov"); Jurij Perovšek, *Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941* (Ljubljana, 2012), str. 87 (dalje: Perovšek, *Samoodločba in federacija*); Vodopivec, "SLS in Bolgari", str. 71–72, 81.

⁶⁹ Vinko Košak, "Jugoslovansko-bolgarsko zedinjenje", *Mladina* 3, št. 8 (1926/1927), str. 173.

⁷⁰ Ivo Grahor, "Zbližanje z Bolgari", *Mladina* 3, št. 8 (1926/1927), str. 175.

⁷¹ Lojze Udě, "Desetletnica in dva osemletnici", *Svobodna Mladina* 1, št. 6–7 (1928), str. 124–125, 127.

⁷² Perovšek, *Samoodločba in federacija*, str. 83.

⁷³ Perovšek, "Oblikovanje programskih načrtov", str. 24.

Anton Novačan
(1887–1951), avtor
zamisli Federativne
republike Jugoslavije
(*Wikimedia Commons*)

Korošec. Leta 1926 je posebej poudaril potrebo po vzpostavitvi prijateljskih odnosov med Jugoslavijo in Bolgarijo.⁷⁴ Junija 1927 jo je tudi obiskal, da bi se seznanil z razmerami v sosednji državi.⁷⁵ Sicer so jih na Slovenskem vseskozi spremljali, posebej ob menjavah vlad.

⁷⁴ Anton Korošec, "Nekaj evropske politike", *Socialna misel* 5, št. 3 (1926), str. 50, 53.

⁷⁵ Mateja Ratej, "Politika Slovenske ljudske stranke pred sklenitvijo blejskega sporazuma leta 1927", *Prispevki za novejšo zgodovino* 45, št. 2 (2005), str. 46–47. Glej tudi Vodopivec, "SLS in Bolgari", str. 73–75.

Spremljanje vladnih menjav

V Bolgariji so se vlade menjavale na različne načine, najbolj odmeven je bil ome-njeni državni udar, ki je končal Stambolijskijevo vladavino. Stambolijskega je nasledil profesor politične ekonomije na sofijski univerzi dr. Aleksander Can-kov, ki je imel ključno vlogo pri njegovem strmoglavljenju. SLS je v udaru videla notranjepolitično zadevo sosednje države in menila, da se trenutnega položaja v Bolgariji še ne more objektivno presoditi.⁷⁶ Na liberalni strani so ocenili, da je bil udar usmerjen proti Stambolijskijevi spravljeni zunanji politiki.⁷⁷ Poudarili so, da se na oblast vračajo predstavniki tiste politike, ki je v zadnjem desetletju že dva-krat zakrivila strašne dogodke med nami (Srbi) in Bolgari.⁷⁸ Tudi liberalno usmer-jeni narodni socialisti so vzrok za udar videli v Stambolijskijevi zunanjepolitični usmeritvi, obenem pa so opozorili na sovraštvo meščanstva do njegove razre-dne kmečke politike.⁷⁹ V kmetijskem delu liberalne politike so, predno je izgubil življenje, izrazili podporo Stambolijskemu, v njegovi smrti pa videli zmago sve-tovne reakcije.⁸⁰ Med marksisti je veljalo prepričanje, da nastop Cankove vlade pomeni zmago fašistov. Komunisti, ki so sprva dopuščali možnost, da bo puč premagan, so poudarili, da je v Bolgariji zmagala svetovna reakcija in bo drža-va odprta izkoriščanju mednarodnega kapitala. Socialisti so po prvih dvomih v uspeh prevratnikov za novi in nasilni režim našli oznako "vladni zmaj".⁸¹

Nemirna Bolgarija je bila kmalu zatem znova pred očmi slovenske javnosti. Septembra 1923 je prišlo do vstaje (Stambolijevskih) zemljoradnikov in komu-nistov proti Cankovem režimu. Poleg poročil o novonastalih razmerah se je vanje poglobil *Slovenski narod*. Opozoril je na nevarnost, da se lahko na Balka-nu pojavi prva sovjetska republika. Pomenila bi zanesljivo in ozemeljsko važno ekspozituro komunistične internacionale, ki bi nemoteno razpredla svoje mreže tudi v Jugoslaviji. Po drugi strani bi na oblast lahko prišli tudi makedon-stvujušči. S tem bi bilo konec bolgarske miroljubnosti in Makedonija bi postala ognjišče, kjer bi morala Jugoslavija stalno držati znaten del svojih oboroženih sil. Nobena od obeh možnosti ne obeta nič dobrega.⁸² Bojazni liberalcev so bile odveč, saj so vstajo zatrli.

⁷⁶ "Revolucija v Bolgariji", *Slovenec*, 12. 6. 1923, št. 130, str. 1.

⁷⁷ "Ob revoluciji v Bolgariji", *Slovenski narod*, 12. 6. 1923, št. 132, str. 1.

⁷⁸ "Ljubljana, 11. junija", *Jutro*, 12. 6. 1923, št. 136, str. 1.

⁷⁹ "Bolgarija", *Nova pravda*, 16. 6. 1923, št. 24, str. 2, "Bolgarska", *Nova pravda*, 23. 6. 1923, št. 25, str. 2.

⁸⁰ "Državljanska vojna na Bolgarskem", *Kmetijski list*, 13. 6. 1923, št. 34, str. 3; "Ob smrti Stambolijskega", *Kmetijski list*, 20. 6. 1923, št. 35, str. 1.

⁸¹ "13. junija", *Glas svobode*, 14. 6. 1923, št. 9, str. 1, "20. junija", *Glas svobode*, 21. 6. 1923, št. 10, str. 1; "Revolucija na Bolgarskem", *Naprej*, 15. 6. 1923, št. 131, str. 1, "Na Bolgarskem", *Naprej*, 7. 7. 1923, št. 147, str. 1.

⁸² "Kaj bo z Bolgarijo?", *Slovenski narod*, 27. 9. 1923, št. 220, str. 1.

V času Cankove vlade je prišlo še do enega velikega pretresa. Štirinajstega aprila 1925 je skupina zemljoradnikov in komunistov poskušala izvršiti atentat na kralja Borisa III. Koburškega, komunisti pa so 15. aprila ubili poslanca Cankovega Demokratičnega dogovora generala Konstantina Georgijeva. Naslednji dan je v stolnici sv. Nedelje v Sofiji med opravljanjem pogrebnih svečanosti za Georgijeva eksplodiral peklenski stroj. Podstavili so ga komunisti. Svečanosti so se udeležili zastopniki dvora, častniški zbor, člani vlade in velika množica ljudi. V napadu je bilo ubitih 134 ljudi, drugi so zaradi poškodb umrli pozneje. Skupno število žrtev je bilo 213. Ranjenih je bilo okoli 500 ljudi. Lažje poškodbe so utrpeli vsi člani vlade, med njimi tudi Cankov. Umrlo je 12 generalov, 15 polkovnikov, 7 podpolkovnikov, 3 majorji, 9 stotnikov, 3 namestniki in številni državljani, tudi otroci. Svetonedeljska eksplozija je bila največje teroristično dejanje v zgodovini Bolgarije in v tistem času na svetu.⁸³ "Burna, krvipolna zgodovina bolgarske prestolice še ni doživela takih strahotnih grozot", je poudaril *Slovenski narod*.⁸⁴

Odziv oblasti na atentate je bil strahovit. Vlada je razglasila naglo sodišče in v prvih dneh po eksploziji so usmrtili ali izvensodno ubili več tisoč ljudi. Kot je zapisala narodnosocialistična *Nova pravda*, se je začelo "neusmiljeno klanje. Ker drugače postopanja bolgarske vlade ne moremo imenovati."⁸⁵ Časopisje vseh barv je poročalo o množičnih usmrtitvah političnih nasprotnikov, po *Slovincu* je vlada izdala tako stroge ukrepe, ki so možni samo v Bolgariji. Krvoželjnost "kot turška dediščina še globoko sedi v bolgarski duši".⁸⁶ Na Slovenskem so si bili tudi enotni, da je k atentatom vodila Cankova krvava vladavina, ki ni poznala za političnega nasprotnika

nobene milosti in nobenega popuščanja, ampak samo pogin. Kar se ni hotelo v Bolgariji ukloniti njegovemu režimu, to je moralo izginiti. Neusmiljeno krutost sedanjega režima v Bolgariji najbolje označujejo prenapolnjene ječe doma, na tisoče političnih po vsem svetu razkropljenih bolgarskih beguncev in na stotine po nedolžnem žrtvovanih življenj.⁸⁷

⁸³ *Атентат во црквата "Света Недела" – Софија*, dostopno na: https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%82_%D0%B2%D0%BE_%D1%86%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B0_%E2%80%9E%D0%A1%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0_%D0%9D%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B0%E2%80%9C_-_D0%A1%D0%BE%D1%84%D0%B8%D1%98%D0%B0, pridobljeno: 24. 6. 2024.

⁸⁴ Bolgarska v revolucionarnem metežu", *Slovenski narod*, 19. 4. 1925, št. 88, str. 1.

⁸⁵ "Slovanska kri", *Nova pravda*, 25. 4. 1925, št. 17, str. 1.

⁸⁶ "Dogodki v Bolgariji", *Slovenec*, 19. 4. 1925, št. 87, str. 1.

⁸⁷ "Resen opomin", *Slovenec*, 24. 4. 1925, št. 91, str. 1.

Cankov, "krvoločna bestija",⁸⁸ je prišel na krmilo s krvjo in kri je najznačilnejše znamenje njegove vlade.⁸⁹ Do tedaj so za njegove vladavine ubili okoli 16.000 ljudi.⁹⁰ Na to se je navezovala tudi izjava, ki jo je dopisniku liberalnega *Jutra* podal nekdanji (Stambolijevski) bolgarski poslanik v Kraljevini SHS Todorov. "Edini krivec strahovitega stanja v Bolgariji je zločinska vlada gosp. Cankova, ki se je do moči povzpela s krvjo, se vzdržuje s krvjo in tira nesrečno državo v anarhijo."⁹¹ *Jutro* je tedaj v svojem pogledu na Bolgarijo izjavilo, da v Evropi ni države, v kateri bi politični boj tako podivjal in zavzel tako strahotne oblike, kot v Bolgariji. "Morda bi celo Albanija ogorčeno protestirala, ako bi jo primerjali z nesrečno Bolgarsko."⁹² V nastalih razmerah so videli državljansko oziroma bratomorno vojno.⁹³ V Samostojni demokratski stranki (vanjo se je leta 1924 pretvorila JDS) in pri socialistih so tudi menili, da so bila teroristična dejanja posledica delovanja III. internacionalne na Balkanu.⁹⁴ Tako ni mislila SLS. Opozorila je, da glavnega vzroka dogodkov v Bolgariji ne gre iskati ravno v boljševiški agitaciji od zunaj, saj je bilo revolucionarnega netiva, ki ga je brez tuje pomoči kopičil Cankov režim, doma dovolj.⁹⁵ Ponovno se je zavzela za jugoslovansko-bolgarsko federativno zvezo, ki je za Bolgarijo edina rešitev. "Miren razvoj, sigurnost, končna utrditev in nepregledne možnosti napredka vseh jugoslovanski narodov sploh pa tudi to zvezo neobhodno terjajo."⁹⁶ Tako stališče je pobijalo *Jutro*, ki je trdilo, da se katoliška stran za federativno zvezo z Bolgari ne zavzema zaradi svojega jugoslovanskega čustvovanja, ampak zato, ker meni, da bi v tej zvezi prišli do moči.⁹⁷ Sicer so dogodki v Bolgariji spomladi 1925 precej vznemirili slovensko javnost. Obžalovali so krvave razmere, v katerih se je pretakala bratska slovanska kri, in menili, da bi jih bilo potrebno prekiniti z najbolj energičnimi ukrepi. V to ni poklicana samo Evropa, ampak ves kulturni svet – vse, kar v človeku vidi človeka in brata. Cankov bo moral

⁸⁸ "Kalvarija bolgarskih kmetov: krvoloki ubijajo kmete naprej", *Kmetijski list*, 29. 4. 1925, št. 20, str. 2.

⁸⁹ "Resen opomin", *Slovenec*, 24. 4. 1925, št. 91, str. 1.

⁹⁰ "Nered v Bolgariji", *Slovenec*, 17. 4. 1925, št. 85, str. 1; "Revolucija na Bolgarskem", *Kmetijski list*, 22. 4. 1925, št. 19, str. 2.

⁹¹ "Bolgarija nadaljuje hujškanje proti Jugoslaviji", *Jutro*, 25. 4. 1925, št. 97, str. 1.

⁹² "Ljubljana, 16. aprila", *Jutro*, 17. aprila 1925, št. 90, str. 1. Prim. tudi "V razumevanju bolgarskega problema", *Slovenski narod*, 13. 6. 1925, št. 131, str. 1.

⁹³ "V Bolgariji divja državljanska vojna", *Jutro*, 18. 4. 1925, št. 91, str. 1; "V Bolgariji divja državljanska vojna", *Slovenec*, 18. 4. 1925, št. 91, str. 1; "Revolucija na Bolgarskem", *Kmetijski list*, 22. 4. 1925, št. 19, str. 2; "Slovanska kri", *Nova pravda*, 25. 4. 1925, št. 17, str. 1; "Državljska vojna na Bolgarskem", *Naprej*, 25. 4. 1925, št. 17, str. 1; "Divjanje belega terorja v Bolgariji", "Strahote fašističnega terorja v Bolgariji", *Delaško-kmetijski list*, 30. 4. 1925, št. 16–17, str. 2–3.

⁹⁴ "V Bolgariji divja državljanska vojna", *Jutro*, 18. 4. 1925, št. 91, str. 1; "Državljska vojna na Bolgarskem", *Naprej*, 25. 4. 1925, št. 17, str. 1.

⁹⁵ "Resen opomin", *Slovenec*, 24. 4. 1925, št. 91, str. 1.

⁹⁶ "Bolgarska tragedija", *Slovenec*, 23. 4. 1925, št. 90, str. 1.

⁹⁷ "Umik klerikalcev v bolgarski aferi", *Jutro*, 30. 4. 1925, št. 101, str. 2.

podleči svobodoljubju bolgarskega naroda, na katerega strani je vse pravično čuteče človeštvo.⁹⁸

Po pokolih, ki jih je sprožil svetonedeljski atentat, se Cankova vlada ni stabilizirala. Cankov je postal osovražen celo pri lastnih pristaših in je 3. januarja 1926 odstopil. Naslednji dan je novo vlado sestavil pripadnik Cankovega Demokratičnega dogovora in vodja vladne parlamentarne večine Andrej Ljapčev.⁹⁹ V Sloveniji so ga predstavili kot izkušenega politika, komunisti pa pristavili, da je manj krvoželjen kot njegov predhodnik.¹⁰⁰ Po mnenju *Jutra* bi bilo vsekakor bolje, če bi nova vlada uvedla milejši režim, skušala rešiti vprašanje makedonske emigracije, vrnila veljavo zakonitosti in zagotovila zakonsko zaščito vsem političnim strankam in osebnostim.¹⁰¹ Zmernejši Ljapčev je vladal skoraj pet let in pol, po porazu na parlamentarnih volitvah 29. maja 1931 pa je mesec dni kasneje odstopil.

Vladne menjave v tridesetih letih

Devetindvajsetega junija 1931 je na mestu predsednika bolgarske vlade Ljapčeva nasledil Aleksander Malinov, ki je vlado vodil že v letih 1908–1911 in 1918.¹⁰² "Po tolikem odlašanju se je končno vendarle zgodilo, kar je z največjo nestrpnostjo pričakovala ogromna večina bolgarskega naroda, a za kar skoraj ni mogla verjeti, da je resnica, da je namreč po osmih letih svoje strahovlade končno vendarle podala ostavko vlada Demokratičnega dogovora (Demokratičnega dogovora – op. J. P.) z osovraženima politikoma Andrejem Ljapčevom in Aleksandrom Cankovom na čelu", se je oglasilo *Jutro*.¹⁰³ Opozorilo je, da je bil predsednik Demokratske stranke Malinov ves čas njunega vladanja v opoziciji.¹⁰⁴ Na nastop nove vlade je gledalo z optimizmom in želelo, da se nov duh, duh spravljivosti, prijateljstva, miru, reda in volje za gospodarsko obnovo, ki veje po Sofiji in državi, uresniči v prid izkušanemu bolgarskemu narodu.¹⁰⁵

⁹⁸ "Slovanska kri", *Nova pravda*, 25. 4. 1925, št. 17, str. 1; "V Bolgariji divja državljanska vojna", *Slovenec*, 18. 4. 1925, št. 91, str. 1.

⁹⁹ "Cankov pade", *Slovenec*, 3. 1. 1926, št. 2, str. 2; "Nova vlada na Bolgarskem", *Slovenec*, 5. 1. 1926, št. 3, str. 2; "Padec ministrskega predsednika Cankova", *Jutro*, 5. 1. 1926, št. 3, str. 1; "Demisija Cankovega kabineta", *Nova pravda*, 9. 1. 1926, št. 1, str. 2; "Minljivost diktature in nasilja", *Delavska politika*, 5. 1. 1926, št. 4, str. 1; "Cankova vlada padla", *Delavsko-kmetijski list*, 14. 1. 1926, št. 2, str. 2.

¹⁰⁰ "Mednarodni pregled: Cankova vlada padla", *Delavsko-kmetijski list*, 14. 1. 1926, št. 2, str. 2.

¹⁰¹ "Ljubljana, 4. januarja", *Jutro*, 5. 1. 1926, št. 3, str. 1.

¹⁰² "Izjava nove bolgarske vlade", *Slovenec*, 1. 7. 1931, št. 144, str. 1; "Novi bolgarski ministri", *Jutro*, 3. 7. 1931, št. 150, str. 2; "Nova bolgarska vlada", *Delavska politika*, 4. 7. 1931, št. 5, str. 1.

¹⁰³ "Nov režim v Bolgariji", *Jutro*, 2. 7. 1931, št. 149, str. 2.

¹⁰⁴ "Novi bolgarski ministri", *Jutro*, 3. 7. 1931, št. 150, str. 2.

¹⁰⁵ "Nov režim v Bolgariji", *Jutro*, 2. 7. 1931, št. 149, str. 2.

Po dobrih treh mesecih so na Slovenskem ponovno pisali o bolgarski vladi. Zaradi nesoglasij med vladnimi strankami je 12. oktobra 1931 Malinov odstopil, zamenjal pa ga je podpredsednik njegove stranke Nikola Mušanov. Ker so bila razmerja med strankami, ki so tvorile novo vlado nespremenjena, njen predsednik pa je izhajal iz Demokratske stranke, spremembi vlade niso pripisovali političnega pomena.¹⁰⁶ *Slovenec* je le pripisal, da je kralj Boris "pokazal odstopivšemu ministrskemu predsedniku Malinovu svoje spoštovanje s tem, da se je s kraljico, princesinjo Evdoksijo in princem Cirilom z velikim spremstvom udeležil poroke Malinovega sina".¹⁰⁷

V jugoslovanskem in bolgarskem notranjepolitičnem razvoju je prišlo tudi do stičnih točk pri reševanju posameznih kriznih vprašanj. Ko v Bolgariji spomladi 1934 niso našli rešitve za parlamentarno krizo, so vojska in t. i. Zvenarji pod vodstvom Kimona Georgijeva – pripadniki organizacije nekdanjih častnikov iz svetovne vojne, ki so se jim pridružili izobraženski krogi (profesorji, književniki, časnikarji) in kasneje tudi vodilni zemljo-radniki – 19. maja izvedli državni udar. Kralj Boris je imenoval diktatorsko vlado, ki jo je vodil dolgoletni politik Georgijev, sestavljali pa so jo predstavniki vojske in Zvenarji. Novi režim je razpustil parlament in politične stranke. Podobno kot jugoslovanski kralj Aleksander Karađorđević ob svojem državnem udaru 6. januarja 1929, so na bolgarski narod izdali razglas, v katerem so sporočili, da je do spremembe vlade prišlo, ker so dotedanji režimi, oprti na egoizme in neplodna nasprotja političnih strank, državo privedli v nevzdržen položaj, ki ga po parlamentarni poti ni bilo mogoče rešiti. To je izzvalo splošno zmedo, slabšale so se gospodarske in splošne socialne razmere. Demoralizacija in dezorientacija sta prodrli celo v državne ustanove, ki so včasih pričele delovati proti državi sami. Zato nobena vlada ni imela potrebnih avtoritet in moči, da bi presegla ta položaj. Na čelo države so morali priti ljudje, ki so izven strank in njihovih brezplodnih obračunavanj ter prepriro, povezani samo z zdravim bolgarskim ljudstvom, ki bodo sledili njegovim dejanskim potrebam in zahtevam.¹⁰⁸

Na Slovenskem – tedaj so že šesto leto živeli pod diktaturo kralja Aleksandra – so bili dobro seznanjeni z najnovejšimi političnimi dogodki v Bolgariji. Skladno z domačim političnim položajem so državni udar odobraval, glavno

¹⁰⁶ "Nova vlada v Bolgariji", *Slovenec*, 13. 10. 1931, št. 232a, str. 1; "Novi predsednik bolgarske vlade", *Jutro*, 17. 10. 1931, št. 240, str. 8; "Bolgarska Malinova vlada je odstopila", *Delavska politika*, 17. 10. 1931, št. 83, str. 2.

¹⁰⁷ "Nova vlada v Bolgariji", *Slovenec*, 13. 10. 1931, št. 232a, str. 1.

¹⁰⁸ "Proglas nove vlade", *Slovenec*, 20. 5. 1934, št. 114a, str. 1. – Razglas kralja Aleksandra ob njegovem državnem udaru 6. 1. 1929, glej v "Mojemu dragemu narodu! Vsem Srbom, Hrvatom in Slovincem!", *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, 7. 1. 1929, št. 3, str. [13] in tedanjem časopisu.

Peroriskni portret kralja Borisa III. Koburškega v *Slovenecu* (*Slovenec*, 20. 5. 1934, št. 114, str. 1)

vlogo v njem pa so pripisovali kralju Borisu.¹⁰⁹ *Slovenec* je dan po udaru na prvi strani objavil njegov peroriskni portret,¹¹⁰ sicer pa se je veselil "vsakega ukrepa, ki bo osvobodil genij nam prijateljskega bolgarskega ljudstva za delo in blagor naroda in splošne kulture". Izrazil je željo, da bi zbližanje z Jugoslavijo pod novim vodstvom še napredovalo.¹¹¹

Režimsko *Jutro* je ob tej priložnosti zatrjevalo,

koliko časa je bilo potrebno, da so vsaj naši prijatelji v inozemstvu sprevideli in priznali ne le upravičenost, marveč tudi nujno potrebo našega prevrata. Naši

¹⁰⁹ "Kralj in armada izvedla nenadni državni preobrat v Bolgariji", *Slovenec*, 20. 5. 1934, št. 114a, str. 1; "Državni udar v Sofiji", "Diktatura Zvenarjev", *Slovenec*, 23. 5. 1934, št. 115a, str. 1; "Državni udar in diktatura v Bolgariji", *Jutro*, 20. 5. 1934, št. 114, str. 1–2; "Bolgarska diktatura", "Nova bolgarska vlada na delu", *Jutro*, 23. 5. 1934, št. 115, str. 1; "Absolutizem v Bolgariji", *Delavska politika*, 23. 5. 1934, št. 41, str. 1.

¹¹⁰ *Slovenec*, 20. 5. 1934, št. 114, str. 1.

¹¹¹ "Državni udar v Sofiji", *Slovenec*, 23. 3. 1934, št. 115a, str. 1.

nasprotniki pa so nas še dolgo potem, ko so bili že jasno vidni koristni sadovi šestega januarja, obmetavali z blatom. Utihnili so šele, ko je po enaki ali slični poti šla država za državo in se je pokazalo, da je bila Jugoslavija le ena prvih, ki se je odločila za operacijo, ko se je pokazalo, da brez nje ne gre.¹¹²

Operacija, ki smo jo sami že prestali, nam omogoča, da s polnim razumevanjem presojamo tudi dogodke v drugih državah, kjer se odločijo za isto ali podobno pot, je nadaljevalo *Jutro*. Razvoj dogodkov Bolgariji je za nas posebej zanimiv. Ne le zato, ker gre za našo sosedo, marveč še bolj zato, ker gre za bratski slovanski narod, ki mu želimo okrepitve in urejenih razmer, sebi pa tem bolj tesnejših odnosov z njim.¹¹³

Dobrega pol leta po nastopu Georgijeve vlade je prišlo do naglih vladnih sprememb. Leta 1935 so v Bolgariji oblikovali tri nove vlade. Najprej je v Georgijevi vladi prišlo do nesporazumov med njenimi vojaškimi člani in Zvenarji. Vlada je izgubljala podporo, tudi pri kralju, in Georgijev je na podlagi ocene, da razmer ne more rešiti, izkoristil neuspeh pogajanj na svetu Društva narodov v Ženevi, da bi dosegli olajšanje plačevanja bolgarskih dolgov, 22. januarja 1935 odstopil. Predsednik nove vlade je postal general Petko Zlatev.¹¹⁴ *Jutro* je ob tem zapisalo, da gre za režim močne roke, ki naj energično vzpostavi avtoriteto države, in nadaljuje politiko devetnajstega maja.¹¹⁵ Ob spremembi vlade je bilo zanimivo poročanje *Slovenčevega* sofijskega dopisnika. Pisal je, naj bi se v Bolgariji močno razširil komunizem. Obenem je zatrdil, da je pri državnem udaru 19. maja 1934 pomembno vlogo imel general Peter Midilev, ki je postal notranji minister. Midilev naj bi bil veliki mojster bolgarskih prostozidarskih lož, ki je ob udaru deloval po nareku zahodnih prostozidarjev. Nova vlada pa ne bo niti masonska niti ne bo odprta komunističnim celicam avanturističnih izobražencev.¹¹⁶

Nesoglasja v vladnih vrstah so vodila tudi h koncu Zlateve vlade. Kmalu po njenem nastopu je prišlo do vladne krize. Devetnajstega aprila 1935 je Zlatev odstopil, vlado pa je 21. aprila prevzel nekdanji bolgarski poslanik v Beogradu

¹¹² "Bolgarska diktatura", *Jutro*, 23. 5. 1934, št. 115, str. 1.

¹¹³ "Bolgarska diktatura", *Jutro*, 23. 5. 1934, št. 115, str. 1.

¹¹⁴ Prim. "Padec bolgarske vlade", *Slovenec*, 23. 1. 1935, št. 19a, str. 1; "Zakaj so se zrušili 'Zvenarji'?", *Slovenec*, 24. 1. 1935, št. 20a, str. 1; "Bolgarija dobi vojaško diktaturo", *Jutro*, 23. 1. 1935, št. 19, str. 1; "Vlada močne roke v Bolgariji", *Jutro*, 24. 1. 1935, št. 20, str. 1; "Bolgarska diktatura v novi obleki", *Delauska politika*, 26. 1. 1935, št. 7, str. 1.

¹¹⁵ "Vlada močne roke v Bolgariji", *Jutro*, 24. 1. 1935, št. 20, str. 1, "Vlada generala Zlateva na delu", *Jutro*, 25. 1. 1935, št. 21, str. 2.

¹¹⁶ S., "Tajinstvena vloga komunizma", "Komunistična celica v 'Zvenu'?", *Slovenec*, 25. 1. 1935, št. 21a, str. 1.

Andrej Tošev.¹¹⁷ Njegovo vlado so označili za prehodno, njena vloga naj bi bila ukinitve obstoječega stanja in izvedba volitev, ki bi Bolgarijo privedle v novo reformirano ustavno življenje.¹¹⁸ *Slovenec* je zadnjih skoraj polnih ducat let dotedanjega notranjepolitičnega razvoja v Bolgariji dobro označil za čas treh diktatur, vzpostavljenih z državnimi udari v letih 1923, 1934 in Zlatejevim režimom v letu 1935.¹¹⁹ Tošev svojega dela ni mogel opraviti. Novembra 1935 so se razširile vesti o verjetnih spremembah v vladi in njeni krizi, 23. novembra pa je Tošev nepričakovano odstopil. Socialistična *Delavska politika* je pripomnila, da to "v Bolgariji sicer ni nič čudnega". Odstop je izzvala ostavka prometnega ministra in Cankovega pristaša Todorja Kožuharova. Novi predsednik bolgarske vlade je postal dotedanji zunanji minister Georgi Kioseivanov.¹²⁰ Kioseivanov naj bi nadaljeval zastavljene naloge. Po poročanju slovenskih listov je bila njegova naloga izvesti potrebne ukrepe za prehod k normalizaciji političnega življenja, razpis parlamentarnih volitev in revizijo ustave.¹²¹

Kioseivanov je vlado vodil dobra štiri leta, veliko dlje kot njegovi predhodniki v prvi polovici tridesetih let. Petnajstega novembra 1940 je odstopil, vzrok pa so ponovno bila medsebojna nasprotja v vladi. Pokazala so se že pred parlamentarnimi volitvami, ki so jih pripravili 24. decembra 1939 in na katerih je zmagala vladna stran, ter po njih, ko je v vladi zaradi ugovorov poražene opozicije prišlo do spora glede njihove izvedbe.¹²² Volitev niso izpeljali na demokratičen način in kot sta zapisala *Slovenec* oziroma *Delavska politika*, je moral Kioseivanov po "preveč sijajni" oziroma, z navednicami označeni, "volilni zmagi", odstopiti.¹²³ Po *Delavski politiki* podobno kot predsednik jugo-

¹¹⁷ Prim. "Andrija Tošev sestavlja prehodno vlado v Bolgariji", *Jutro*, 20. 4. 1935, št. 93, str. 1; "Likvidacija neustavnega režima", *Jutro*, 24. 4. 1935, št. 94, str. 1; "Bolgarska kriza", *Jutro*, 25. 4. 1935, št. 95, str. 1; "Nova bolgarska vlada", *Jutro: ponedeljska izdaja*, 23. 4. 1935, št. 16, str. 1; "Zopet vojaška vlada v Bolgariji", *Slovenec*, 20. 4. 1935, št. 92a, str. 2; "Odslej bo vladal samo kralj", *Slovenec*, 26. 4. 1935, št. 95a, str. 1; "Tošev sestavil vlado", *Ponedeljski Slovenec*, 23. 4. 1935, št. 16, str. 1; "Nova bolgarska vlada", *Delavska politika*, 27. 4. 1935, št. 33, str. 1.

¹¹⁸ "Likvidacija neustavnega režima", *Jutro*, 24. 4. 1935, št. 94, str. 1; "Bolgarska kriza", *Jutro*, 25. 4. 1935, št. 95, str. 1.

¹¹⁹ "V treh diktaturah: od 1923 do 1935", *Slovenec*, 20. 4. 1935, št. 92a, str. 2.

¹²⁰ "Vladna kriza v Bolgariji", *Slovenec*, 23. 11. 1935, št. 270a, str. 1; "Nova bolgarska vlada", *Slovenec*, 24. 11. 1935, št. 271, str. 2; "Nova bolgarska vlada", *Jutro*, 24. 11. 1935, št. 273, str. 2; "Nova bolgarska vlada", *Delavska politika*, 27. 11. 1935, št. 94, str. 1.

¹²¹ "Nova bolgarska vlada", *Jutro*, 24. 11. 1935, št. 273, str. 1; "Nova bolgarska vlada", *Delavska politika*, 27. 11. 1935, št. 94, str. 1. Prim. tudi "Vladna kriza v Bolgariji", *Slovenec*, 23. 11. 1935, št. 270a, str. 1.

¹²² Prim. "Vladna kriza v Bolgariji", *Jutro*, 16. 2. 1940, št. 38, str. 1; "Bolgarija je dobila novo vlado", *Slovenec*, 16. 2. 1940, št. 38a, str. 1; "Po odstopu Kioseivanova", *Slovenec*, 22. 2. 1940, št. 43a, str. 1; "Ozadje bolgarske vladne krize", *Delavska politika*, 22. 2. 1940, št. 22, str. 1.

¹²³ "Po odstopu Kioseivanova", *Slovenec*, 22. 2. 1940, št. 43a, str. 1; "Ozadje bolgarske krize", *Delavska politika*, 22. 2. 1940, št. 22, str. 1.

slovanske vlade Bogoljub Jevtić leta 1935.¹²⁴ Do nasprotij v vladi je prišlo tudi zaradi KJoseivanovega zagovarjanja miroljubne politike, ki je uresničevanje bolgarskih nacionalnih teženj videla v okviru upoštevanju skupnih interesov vsega Balkana.¹²⁵ *Delavska politika* je še opozorila, da ima bolgarsko ljudstvo nedemokratskih režimov dovolj, svoje notranje razmere pa lahko ozdravi samo z vrnitvijo k demokraciji.¹²⁶ Novi predsednik bolgarske vlade je postal dotedanji prosvetni minister, profesor na sofijski univerzi, njen nekdanji rektor in predsednik bolgarske Akademije znanosti dr. Bogdan Filov. *Jutro* je ob njegovi predstavitvi poudarilo, da je član pomembnih znanstvenih ustanov v tujini, v jugoslovanskih znanstvenih krogih pa poznan kot eden najuglednejših bolgarskih sodelavcev Balkanskega inštituta v Beogradu. Ker po njegovem opozorilu Bolgarija v političnem življenju ni več poznala strankarskega sistema, je menilo, da gre pri novi vladi bolj za nekakšno rotacijo oseb, kot pa spreminjanje političnih usmeritev.¹²⁷ Filov je na položaju predsednika vlade ostal do leta 1943.

Obiski kraljevskih dvojic

Ob vladnih spremembah v Bolgariji so bili na Slovenskem vedno pozorni tudi na vprašanje jugoslovansko-bolgarskih odnosov. Vseskozi so izražali željo po prijateljskem razmerju med državama oziroma so, ko so jih podali, objavljali tako naravnane izjave bolgarske strani. Po nihanju medsebojnih odnosov v dvajsetih letih sta pobudo za zbližanje Beograda in Sofije leta 1933 vzela v roke oba vladarja.¹²⁸ Kralj Aleksander se je 18. septembra 1933 na železniški postaji v Beogradu sestal s kraljem Borisom, že tri tedne po prvem srečanju v Beogradu pa je ob križarjenju s parnikom Dubrovnik po Črnem morju Borisa obiskal v kraljevem dvorcu v bližini Varne.¹²⁹ Od 10. do 13. decembra 1933 sta kralj Boris in kraljica Ivana uradno obiskala Beograd. *Jutro* je poudarilo, da obisk vzbuja simpatije in zadovoljstvo ter pomeni nov pomemben korak k utrditvi miru in prijateljstva na Balkanu, posebej pa k prijateljskemu zbližanju obeh

¹²⁴ "Ozadje bolgarske krize", *Delavska politika*, 22. 2. 1940, št. 22, str. 1. – V navedenem članku so v *Delavski politiki* omenili še odstop predsednika jugoslovanske vlade Milana Stojadinovića leta 1939, vendar ta ni bil neposredno povezan s predhodnimi parlamentarnimi volitvami v Narodno skupščino Kraljevine Jugoslavije 11. 12. 1938.

¹²⁵ "Po odstopu KJoseivanova", *Slovenec*, 22. 2. 1940, št. 43a, str. 1.

¹²⁶ "Nova vlada v Bolgariji", *Delavska politika*, 17. 2. 1940, št. 20, str. 1; "Ozadje bolgarske krize", *Delavska politika*, 22. 2. 1940, št. 22, str. 1.

¹²⁷ "V Bolgariji ni nobene bistvene izpremembe", *Jutro*, 17. 2. 1940, št. 39, str. 2.

¹²⁸ Vodopivec, "SLS in Bolgari", str. 76.

¹²⁹ Prav tam.

južnoslovanskih držav. Prepričano je bilo, da se v bolgarskem narodu pojavlja nov duh, ki vzbuja vedno močnejša stremjenja po medsebojnem zaupanju in sodelovanju z drugimi balkanskimi narodi; predvsem z Jugoslovani, ki nas z Bolgari poleg skupnih interesov veže še slovansko bratstvo. Spomnilo je, da je v tej smeri v letu 1933 že prišlo do več dogodkov, ki kažejo, da nastaja nova doba. Jugoslovanski delegati so se udeležili mednarodnega kongresa svetovne zveze za prijateljstvo med narodi v Sofiji, bolgarski in jugoslovanski inženirji, gospodarstveniki, lovci in pravniki so izmenjali obiske v eni in drugi državi, politično najpomembnejša pa sta bila obisk jugoslovanskih novinarjev v Sofiji in bolgarskih v Beogradu.¹³⁰ Maja 1933 je Bolgarijo obiskala tudi delegacija srbske pravoslavne cerkve.¹³¹ Obisk kraljevske dvojice je nov znak boljših dni na Balkanskem polotoku, predvsem v odnosih med obema bratskima in sosednjima balkanskima narodoma.¹³² Bolgarskega kraljevskega obiska na marksistični strani niso zabeležili, navdušeno pa ga je pozdravil še *Slovenec*. Videl ga je kot "sestaneke pogumnih", zmago kraljev Aleksandra in Borisa v boju za mir med balkanskimi državami. "Črni list" balkanske zgodovine se je začel za vselej zapirati. Kraljevski sestanek pomeni pot k medsebojni spravi in pobratimstvu, medtem ko ideja zблиžanja z Bolgari že zdavnaj nosimo v svojih srcih. Sedaj je napočil čas, ko se lahko Balkan postavi za zgled velikim evropskim državam v stremljenju po zблиžanju med narodi. Samo geslo "Balkan Balkancem!" lahko Balkanu zagotovi mir.¹³³

Enako navdušeno so na Slovenskem pozdravili tudi drugo srečanje obeh vladarjev, ko sta se kralj Aleksander in kraljica Marija od 27. do 30. septembra 1934 mudila na uradnem obisku v Bolgariji. To pot so o obisku pisali v vseh delih političnega prostora. *Jutro* je Aleksandrov obisk Sofije ocenilo kot zaključek prve stopnje zблиževanja bratskih sosednjih narodov.¹³⁴ *Slovenec* je poudaril, da se s prijateljskim zблиževanjem Jugoslavije in Bolgarije začčenja uresničevati politična sloga med Jugoslovani na velikem prostoru od Karavank in Slovenskih Konjic do obale Črnega morja. Prepričan je bil, da se po tisočletni napetosti zapirajo temne in večkrat z bratsko krvjo poškopljene strani jugoslovanske zgodovine. Kot je že ob prvem srečanju obeh vladarjev zapisalo *Jutro*, je sedaj tudi *Slovenec* videl nastop nove dobe. V njej se bo gradila politična skupnost vseh Jugoslovancev, kar bo velik dogodek za vso Evropo. Jugoslovansko-bolgarsko prijateljstvo bo okrepilo prijateljske odnose med drugimi balkanskimi državami, ki bodo, če se bo njihov prijateljstvo trajno utrdilo, na politični teht-

¹³⁰ "Ob posetu bolgarske kraljevske dvojice", *Jutro*, 10. 12. 1933, št. 288, str. 1.

¹³¹ Vodopivec, "SLS in Bolgari", str. 76.

¹³² "Ob posetu bolgarske kraljevske dvojice", *Jutro*, 10. 12. 1933, št. 288, str. 1.

¹³³ "Sestanek pogumnih", *Slovenec*, 12. 12. 1933, št. 282, str. 1.

¹³⁴ "Pred posetom v Sofiji", *Jutro*, 27. 9. 1934, št. 222, str. 1.

nici Evrope kot složna politična skupina dobile vlogo velesile. Balkan ne bo več predmet tuje politike, ampak si bodo balkanski narodi svojo usodo in prihodnost krojili sami. Delo za čim tesnejše vezi med Jugoslavijo in Bolgarijo bo pripomoglo k utrditvi miru ne samo na Balkanu, temveč sploh v Evropi. Geslo "Balkan balkanskim narodom!" bo postalo aksiom vse evropske politike, ki bo v svobodnih balkanskih narodih imela eno najbolj zanesljivih jamstev tudi svojega miru in napredka. Sodelovanje med Jugoslavijo in Bolgarijo se bo sčasoma lahko razvilo v obliko prave življenjske skupnosti vseh Jugoslovancev kot ene celote, kakršno pač z zgodovinsko nujnostjo zahtevajo čas in potrebe, in kot odgovorja našemu davnemu nacionalnemu idealu. Ta zahteva prihaja iz globlin našega narodnega bistva.¹³⁵ Ob obisku jugoslovanske kraljevske dvojice v Sofiji je sožitje med Jugoslavijo in Bolgarijo pozdravila tudi *Delavska politika*. Zavzela se je za zvezo balkanskih držav, ki je ideal vseh prijateljev Balkana. Povsem logično je, da bo v mednarodni politiki le ves Balkan nekaj veljal, nikdar pa ne posamezne države, ki so bile stoletja eksploatacijski objekt velikih držav.¹³⁶

Drugi vidiki političnih pogledov na Bolgarijo iz tridesetih let

V času do druge svetovne vojne je bila Bolgarija še večkrat v ospredju zanimanja slovenske javnosti. Najprej ob podpisu prijateljske pogodbe med Jugoslavijo in Bolgarijo 24. januarja 1937 v Beogradu. O podpisu pogodbe je slovensko časopisje podrobno in z naklonjenostjo poročalo, *Jutro* pa je objavilo še poročilo o kongresu jugoslovansko-bolgarskih lig 16.–18. januarja 1937 v Beogradu.¹³⁷ Podpis pogodbe je posebej utemeljilo z geopolitičnega vidika. Opozorilo je, da "zadostuje že pogled na preprosti zemljevid, da se uverimo, kako važno mesto je odmerila priroda prijateljskemu sodelovanju med obema narodoma". Jugoslavija in Bolgarija zavzemata skupaj vse osrednje balkansko ozemlje. Tvorita ne le jedro, marveč vse poglobitno, vse pravo balkansko področje. Kar je pravega Balkanskega polotoka, to je vse ali vsaj domala vse vključeno v obe slovanski državi. Druge države imajo v posesti samo obrobne balkanske dežele in so gospodar le obrobnih področij, Bolgari in Jugoslovani pa so v vsem

¹³⁵ "Obisk našega kralja in kraljice v Sofiji je zgodovinskega pomena", *Slovenec*, 27. 9. 1934, št. 219a, str. 1; "Kralj Aleksander in kraljica Marija v prestolnici bratske Bolgarije", *Slovenec*, 28. 9. 1934, št. 220a, str. 1. Prim. tudi "Prijateljstvo med Jugoslavijo in Bolgarijo bo okrepilo mednarodni in balkanski mir ob popolnem spoštovanju in zaupanju drugih držav", *Slovenec*, 29. 9. 1934, št. 221a, str. 1.

¹³⁶ "Balkan balkanskim narodom", *Delavska politika*, 3. 10. 1934, št. 78, str. 1.

¹³⁷ "Naj Bog blagoslovi današnji dan" – "Naj bo srečno in blagoslovljeno", *Ponedeljski Slovenec*, 25. 1. 1937, št. 4, str. 1; "Utrjevanje bratstva z Bolgari", *Jutro*, 24. 1. 1937, št. 20, str. 1, 3; "Slovansko bratstvo na Balkanu", *Jutro*, 24. 1. 1937, št. 20a, str. 1; "Večni pakt prijateljstva z Bolgarijo", *Delavska politika*, 27. 1. 1937, št. 8, str. 1.

širokem kontinentalnem predelu v izrazito osrednjem položaju. Obvladujejo popolnoma centralni položaj, kar jima daje neprecenljive prednosti, hkrati pa tudi nemajhne naloge in nelahke dolžnosti. Tega se v preteklosti na področju od Črnega do Jadranskega morja očitno niso zavedali. Sedaj moramo stopiti v naslednjo stopnjo razvoja, k zbiranju sil, ki je potrebno, da se izpopolni normalizacija razmer na Balkanskem polotoku.¹³⁸ Medsebojno prijateljstvo in sodelovanje Jugoslovancev in Bolgarov je najboljšo jamstvo za njihovo srečno prihodnost in napredek in obenem močan steber miru in reda, ne le na Balkanu, temveč v vsej Evropi.¹³⁹

Na dan podpisa prijateljske pogodbe je *Slovenec* objavil izjavo ministra za notranje zadeve Antona Korošca, ki je poudaril, da je sporazum podlaga narodoma, ki sta si tako zelo blizu ne samo po jezikovni skupnosti, ampak tudi po vseh drugih narodnih značilnostih, da v prihodnje korakata skupaj in nikoli več drug proti drugemu. Ne bo se več ponovilo, da bi si obe najhrabrejši vojski na svetu stali sovražno druga proti drugi, ampak, da bosta, če bo treba, tudi skupno branili svojo skupno posest. Sporazum je mogočen korak k zgradbi miru, zlasti v jugovzhodni Evropi in pozdravile ga bodo vse države, ki si ga resnično želijo.¹⁴⁰ Štiriindvajsetega januarja 1937 je *Slovenec* izdal tudi posebno Bolgarsko prilogo z naslovom "Šumi Marica...", ki je obsegala osem strani. V njej so predstavniki bolgarskega političnega, gospodarskega, kulturnega, znanstvenega in cerkvenega življenja predstavili zgodovinski in tedanji trenutek Bolgarije, ponatisnjena pa so bila tudi poročila *Slovenca* iz leta 1877 o bolgarski vstaji med rusko-turško vojno.¹⁴¹

Na Bolgarijo so znova spomnili oktobra 1937, ko je *Slovenec* v obsežnejšem članku obeležil osemnajstletnico prihoda kralja Borisa na bolgarski prestol leta 1918.¹⁴² Naslednje leto je šestdesetletnico ustanovitve bolgarske kneževine v *Jutru* obeležil nekdanji urednik *Slovenskega naroda* in ustanovitelj Jugoslovansko-bolgarske lige za kulturno zbliževanje Rasto Pustoslemšek.¹⁴³ Leta 1939 sta *Slovenec* in *Jutro* poročala o razgovorih predsednika bolgarske vlade Kioseiva-

¹³⁸ "Zgodovinski dogodek", *Jutro*, 24. 1. 1937, št. 20, str. 1.

¹³⁹ "Po podpisu", *Jutro*, 26. 1. 1937, št. 21, str. 1.

¹⁴⁰ "Zveza večnega prijateljstva", *Slovenec*, 24. 1. 1937, št. 19a, str. 1.

¹⁴¹ "Šumi Marica... bolgarska priloga 'Slovenca'", *Slovenec*, 24. 1. 1937, št. 19a, str. 9–16. Priloga je objavljena tudi v Jurij Perovšek, "Slovenski pogled na Bolgarijo v letih 1918–1941 in Aleksander Stambolijski", v: *Slovinci in Bolgari med zabodnimi in vzhodnimi vplivi*, ur. Žarko Lazarevič in Aleš Gabrič (Ljubljana, 2016), str. 97–104.

¹⁴² "Praznik bolgarskega naroda", *Slovenec*, 2. 10. 1937, št. 226a, str. 1.

¹⁴³ Rasto Pustoslemšek, "Bolgarijo je osvobodila sila slovanske ideje", *Jutro*, 16. 4. 1938, št. 89, str. 12. O Pustoslemškovi vlogi pri ustanovitvi Jugoslovansko-bolgarske lige za kulturno zbliževanje glej Aleš Gabrič, "Simeon Hesapčiev – prvi lektor bolgarščine na Univerzi v Ljubljani", v: *Slovinci in Bolgari med zabodnimi in vzhodnimi vplivi*, ur. Žarko Lazarevič in Aleš Gabrič (Ljubljana, 2016), str. 222 (dalje: Gabrič, "Simeon Hesapčiev").

Štev. 19.
„SLOVENE“, dne 24. januarja 1937.
Stran 9

Šumi Marica...

BOLGARSKA PRILOGA „SLOVENCA“

Min. preds. Kjusjevanov:

Podpiram lepo zamisel „Slovenca“, da posveti posebno številko Bolgariji. Takšno pohvalo so zelo koristne za medsebojno spoznavanje obeh narodov in v zvezi ter potrebni predpogoji za njihovo zблиžanje in prijateljstvo med njima, zlasti še, kadar gre za dva bratska naroda, med katerima so v preteklosti ali obstojali nesporazumi.

O sedanjih odnosih med Bolgarijo in Jugoslavijo nimam nitičar dodatni temu, kar sem imel v zadnjem času priložnost ne samo enkrat poudariti pred zastopniki jugoslovanske vlade. Vendar pa od potrditve, da so ti odnosi zelo dobri in da se od naših vladajev odobrena politika zблиžanja uspešno razvija v dahu medsebojnega razumevanja in solidarnosti. Skupna z mojimi stari in dobri prijatelji, vaši odlični državljani ministrski predsednik dr. Stojadinovićem smem izjaviti, da medsebojni odnosi še nikdar niso bili tako dobri in tako prijateljski, kakor danes. V današnje sem prepričan, da bodo tako srečni odnosi med obeh bratinskih državama zelo veliko doprinele tudi k blaginji miru na Balkanu.

Dr. G. Kjusjevanov.

Ing. Ivan Ivanov, župan Solije:

Solija - prestolnica Bolgarov

Solija je eno najstarejših mest na Balkanskem polotoku. Mesto je ustanovilo Trakijsko kraljestvo, ki se je razširilo na celotni Trakiji. Rimljani so imenovali mesto „Serdica“, pozneje pod rimskim cesarjem Trajanom (98.-117. let) stolico Serdica. Mesto se je hitro razvijalo, ker je bilo na križišču potov v Makedonijo in proti Jadranskemu morju in v veliki razdalji od celotne Evrope in Bizančinskega cesarstva. Značilnost Trakije so odprli v mesto tople mineralne vode, katere so uporabili za mineralno kopališče, ki je obsejal obliki še danes obstoječo. Tako se je Solija mogla razviti kot mesto kipev vseh zgodovinskih preobračev od leta 2000 let.

Bolgarske države, temveč tudi dolhovno središče vseh Bolgarov. Solija ima danes popolnoma lice modernega evropskega mesta.

Solija je središče manifestacije mial v Bolgariji. Ime dala ustanovili — državni 7. fakulteti, in svobodno univerziteti, dve akademiji — glasbene in umetniške. Ime bogato naravno in obilno kapišče. Velikoga pomena so naravoslovni inštituti. Solija je tudi središče Bolgarskega muzeja.

1. množični vrst s 3000 bolgarskimi in evropskimi izvajalci.

2. narodovni muzej s bogatimi zbirkami in materialom.

3. bolgarski vrst s topilni predstavi in topilne rastline in alpinizmi, kjer so skrajne redke bolgarske rastline, ki so jih omenili vseh vrst, ar Ferdinand in njegova dva sinova po bolgarskih planinah.

V Soliji so še razni muzeji, arheološki, etnografski muzej „Ivan Vazov“, Vojni muzej, Narodni muzej in dr.

Solija je tudi središče izumev in avtorizacije, avtorizacije, industrije, ker ima vse potrebne pogoje: obilno električno energijo, vodo, v blizini je prenosni razdalji Petrikofski.

Solija je središče kredita v Bolgariji. Glavne banke imajo svoje latine izumev arhitekturne palače. V Soliji je skrajno 45% vseh bolgarskih dodatnih stroškov.

Solija je sedaj največja letalska križišče v Bolgariji in to bo letalska zvezna sklopina s Jugoslavijo in Grčijo, bo postala največji letalski vrst na Balkanu sploh.

Središče mesta je moderno tiskovno, v kanalizacije in vodovodov. Imajo najmodernejše opreme električne centrale, obilno vrstje in lepe parke. Solija je uvedena tudi moderna avtomobilna služba. Sport so razvili dobro, v mestu je nekaj športnih parkov s modernimi stadioni za različne športovce. Solija ima najmodernejše opremljeno glasbilo povelstvo. Vsi vrstki vodovod in moderna kapišče predstavlja dve največji obilnosti toplotnih področij na Balkanu.

Zemljepisni položaj je zelo ugoden za turizem, v katerem pritrjujejo še klimatski pogoji in v obliki modernih hotelov, ki razvijajo vsakega Evropejca.

V središču mesta se nahaja mineralno kopališče v velikim parku. Mineralna voda je bogata in vsebuje medij in karbonat. Voda je bistra, brez dusa in prijetna za pitje. Temperatura je 47,2°C, vendar daje 600 litrov v minuti, je razdalja aktivna 36 in ima 1010 kvadratnih. Pri samem kopališču je vodoravni razdalji na Balkanu.

G. P. Genov, prof. mednar. pravo:

Slovanska Bolgarija

Z največjim svetovnim men se odzvali ljubiteljem razbilo bratstva in „Slovenca“, da povem nekaj o mednarodnem položaju Bolgarije.

Z velikimi državami velikega ruskega naroda vzhajajo bolgarska država je oblikovala gruzijsko političnega življenja je v vrst svoje obojestrane. San državna Bolgarija je razkosana, Anglija se je hula, na to mojo slovanstvo. Vrhovna politika je omenje bliznje ruske države. Vrhovna politika je omenje na borbenem konceptu, da to mojo slovanstvo Bolgarije po gruzijsku „Šumi Marica“, Trakija, ki je bila pozneje krvavo bolgarske zvezne, državne in slovanstvo (Slovi), in obliki znanj med letovine Bolgarije, Avstriji, ki je po bolgarskem kongresu razdelila dve slovanstvo krajev, Bano in Hercegovino, ljubimost hrastni vzhajajo dolina na vseh, da bi mogla nekoga dne dobiti Solun.

V 19. stoletju avtorizacije slabe države so lahko postala prioritete bojev med velikimi silami. Niti ena balkanska država ni mogla voditi samostojne in stalne umanje politike. Ljubimost in avtorizacije velikih sil vzhajajo spore med balkanskimi narodi.

Tako stihlo vzpenje velikih sil v notranje razmere balkanskih držav je preprečilo njihovo medsebojno razumevanje in je vztrajalo nerazumno stanje med njimi.

V vrst let balkanski balkanski zgodovini je samo ena zveza strast: To je sklenitev balkanske zveze v letu 1912 Balkanska zveza je dala odločanje upanje na obojevojeno podjarjenih krščanskih slovanstva narodov na Balkanu. In v tem položaju je ona silajna izpolnila svojo nalogo, toda sila in vrst bočji s sovražnikom, je pokazala vrstni slabolet na diplomatskem polju. Ni se mogla odnesti namajši plovov. Konec takih slabolet in je postala tudi konec balkanske zveze.

Razpad balkanske zveze je postal izvor velikih nesreč na narodu, na področju, najgostejše tako od tak general vrstni bolgarski narodi.

Danes, po takih nesrečah, more in more dala politično smer Bolgarije samo mirujoče in solja po dobrih odnosih z vsemi sosedi.

Nj. Vel. kraljica Joana, Princess Marija Luiza, Nj. Vel. kralj Boris III.

Rasen svet, ki vzhaja Bolgarijo z balkanskimi narodi, je bolgarski narod povezan tudi z veliko slovanstvo družino. Zveza med slovanstvi narodi je potrebna radi njihovih lastnih interesov. V obojestranski vrstki in srodinosti narodi je vrstno precej raznorodni, kar pa ni dovolj za trajnost takih vrst. Mednarodna politika stoji na vrstni dolgih in zahteva realistični odzivanje. Na podoben temelj se morajo postaviti tudi medsebojni odnosi med slovanstvi narodi.

Postojala leta sorodne postavili vrstni sklopine in postojanje med Bolgarijo in Jugoslavijo. To je dober začetek, ki ga je treba popeljati. Obliki in solidarni interesu Bolgarije in Jugoslavije zas k temu silijo, in eno ob solji se umreva, da se pri tem da pravica in dolgaevstni vsakega naroda.

Atila tudi Soliji ni prizanesel ter jo je ocepil in polgal. Novi slovanstvi narodi so mesto imenovali „Serdica“. Po njegovih letih sredi Balkanskega polotoka, Rimljanje po „Serdica“. Ime „Serdica“ izvira iz besede „Serdica“, ki se nima imenovali po cerkvi „Srd“. Solija.

Solija leži 360 m nad morjem gladino, v planinski pami s zmrzno in prijetno klimo. Solija je polje je zelo poudarilo ter ima mnogo mineralnih vrstev. Blizu mesta so vrstje visoke med njimi planina Vihodol, prof. severu Skopje planina in cela vrsta drugih njih planin. Vihodolovo v blizini bolgarskih preuredili v naradni park in to lahko dostopen vsem ljubiteljem prirode.

Solija je skrajna vasa v kulturno in materialno moč bolgarskega naroda; ona je ne samo zveza

Solija - zdravilišče

Tudi oblika Solija ima mnogo zdravilnih vrstev. Najboljše in najpogostejše kopališče je Banskis, 175 m od Solije v rečno letovino in avtorizacije vrst; Kapišče 8 km in Ovrha Kapišče 8 km. Gorvija Dania 8 km in Pančarevo 18 km, ki so vsa zvezna ali letovinska, temveč tudi avtorizacije.

Po balkanski in evropski vojni so je Solija postala vasa pomnilnost, ker so prili v Solijo hitro begunstvo, za katere je morala prevzeti skrb država in mesto. Tednji tudi stanovalci vrst naravno prijetnost, da se in avtorizacije po moči takih vrstnih velikih domov. Mesta se nima solja zdravilnih velikih domov. Mesta se nima solja zdravilnih velikih domov. Mesta se nima solja zdravilnih velikih domov.

Solija: Spomenik carja Osvoboditelja, trg Sv. Nedelje in mošče, zadnje znamenje stotletja turške oblasti

Naslovnica Bolgarske priloge Slovenca "Šumi Marica ..."; v sredini naslovnice fotografija bolgarskega kraljevskega para kralja Borisa III, kraljice Ivane in hčerke princese Marije Luize (Slovenec, 24. 1. 1937, št. 19a, str. 9)

nova s predsednikom jugoslovanske vlade dr. Aleksandrom Cincar-Markovičem 9. in 10. julija 1939 na Bledu. Tam se je KJoseivanov ustavil ob vrnitvi z obiska v Berlinu v začetku julija.¹⁴⁴ *Jutro* je v komentarju komunikeja, ki so ga izdali po razgovorih, poudarilo skupno voljo obeh strani za neodvisnost in nevtralnost Jugoslavije in Bolgarije. Pomembna je zato, ker se s tem obe državi v enaki meri zavedata nadaljnje potrebe, da še naprej živita v dobrih in prijateljskih odnosih z vsemi svojimi sosedi.¹⁴⁵ Omenimo naj še, da je predstavnike bolgarskega tiska, ki so spremljali KJoseivanova, 10. julija 1939 sprejel ljubljanski Pressbiro in jim priredil svečano kosilo. Bolgarske kolege so v imenu ljubljanske sekcije Jugoslovanskega novinarskega združenja ter *Jutra*, *Slovenca* in *Slovenskega doma* pozdravili Božidar Borko, dr. Branko Vrčon, dr. Tine Debeljak in Jože Kessler.¹⁴⁶

Kulturnoumetniški, društveni in drugi stiki med svetovnima vojnama

Na Slovenskem so v času prve jugoslovanske države dejavno zanimanje za Bolgarijo pokazali tudi na drugih področjih. Leta 1927 so v Ljubljani in Mariboru navdušeno pozdravili predsednika Lige za zbližanje Bolgarov in Jugoslovancev v Parizu, advokata, publicista in nekdanjega poslanca Stambolijskove Bolgarske kmetijske ljudske zveze v bolgarskem sobranju, dr. Mladena Kostova. Kostov je 4. aprila v Unionovi dvorani v Ljubljani in 11. aprila v Narodnem domu v Mariboru – vsakič pred več tisoč poslušalci – predaval o zgodovinski nujnosti jugoslovansko-bolgarskega združenja in oblikovanju Velike Jugoslavije od Soče do Bosporja, od Črnega do Jadranskega morja. Poslušalci so njegova izvajanja viharo pozdravljali, o Kostovu in njegovih pogledih pa so z veliko naklonjenostjo pisala najvidnejša slovenska politična glasila. Mariborski *Tabor* je ob tej priložnosti objavil tri bolgarske ljudske pesmi – Kletev, Lepa Neda ter Zdravko in bazalka, ki jih je prevedel Alojzij Benkovič. Kostov, ki se je v Ljubljani mudil na povabilo akademskih društev na ljubljanski univerzi, se je 5. aprila 1927 v dvorani Narodnega doma sestal z njihovimi predstavniki in razpravljal o sodelovanju akademikov za zbližanje jugoslovanskih narodov. V Mariboru se je mudil na povabilo tamkajšnje Jugoslovanske Matice in Ljudske univerze.¹⁴⁷ Po obisku bolgarskega kraljevskega para v Jugoslaviji so leta 1934 v Ljubljani in Celju

¹⁴⁴ "Dr. KJoseivanov na Bledu", *Slovenec*, 11. 7. 1939, št. 155a, str. 1; "Popolno soglasje Jugoslavije in Bolgarije", *Jutro*, 11. 7. 1939, št. 158, str. 1.

¹⁴⁵ "Po sestanku na Bledu", *Jutro*, 12. 6. 1939, št. 159, str. 1.

¹⁴⁶ "Obisk bolgarskih novinarjev", *Jutro*, 11. 7. 1939, št. 158, str. 3.

¹⁴⁷ Perovšek, *Slovenci in slovanski svet*, str. 44–45.

ustanovili društvi Jugoslovansko-bolgarske lige za kulturno zблиževanje,¹⁴⁸ Ljubljansko društvo je štel 600 članov.¹⁴⁹ Po obisku jugoslovanskega para v Bolgariji so društvo Jugoslovansko-bolgarske lige ustanovili tudi v Mariboru.¹⁵⁰ Že leta 1932 pa sta v znamenju prvih stikov med Bolgari in Jugoslovani Slovenijo obiskali priznani bolgarski pesnici Elisaveta Bagrjana in Dora Gabe. Bagrjana je nato večkrat bivala v Ljubljani in na Gorenjskem. Z njo je imel tesne stike književnik in umetnostni zgodovinar dr. Izidor Cankar.¹⁵¹ *Slovenec* je kasneje zapisal, da sta Bagrjana in Gabejeva porušili zid med našimi in bolgarskimi srci. Od tedaj naprej so se vrstili številni prijateljski obiski na eno in drugo stran.

Kot da so duše vseh južnoslovanskih narodov že davno čakale na onega, ki bo prvi spregovoril prijazno besedo, prvi povabil brata v svojo gostoljubno hišo. Prvi koraki so bili napravljeni. In zdaj si dan za dnem dopovedujemo, kako lažnjiv je bil oni dolgi molk ves povojni čas, kako rahel zid, ki ga je postavila politika med nas. Vse kar smo petnajst let zadrževali, se je spontano odprlo in danes si stojimo blizu, kot bi si morali po istih narodnih čustvih že od nekdaj.¹⁵²

Leta 1934 je prišlo do več stikov med Slovenci in Bolgari na kulturnoumetniškem področju. Januarja sta v okviru srečanja južnoslovanskih PEN klubov v Sofiji Bolgarijo obiskala slovenska književnika Fran Albrecht in Ferdo Kozak. O svojem obisku sta nato v duhu bolgarsko-jugoslovanskega zблиžanja pisala v reviji *Sodobnost*.¹⁵³ Med 17. in 21. majem 1934 je ob 50. letnici pevskega društva Slavec Ljubljano obiskalo in priredilo koncert najstarejše bolgarsko pevsko društvo Rodna pesen iz Plovdiva.¹⁵⁴ Konec maja so bolgarski književniki v okviru obiska Jugoslavije obiskali Ljubljano in Bled ter se v Ljubljani z "večerom bolgarske književnosti" predstavili v dvorani filharmonije.¹⁵⁵ Konec novembra se je pevski zbor Glasbene matice podal na odmevno kon-

¹⁴⁸ Pravila društev je banska uprava Dravske banovine potrdila 15. 2. in 4. 7. 1934. – Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 68, t. e. 36/3931–3932. Na omenjeni podatek me je opozoril akad. prof. dr. Peter Vodopivec, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

¹⁴⁹ Benko in Rode, "Bolgarsko-slovenski odnosi", str. 319.

¹⁵⁰ Pravila društva je banska uprava Dravske banovine potrdila 3. 11. 1934. – ARS, AS 68, t. e. 36/3933. Na omenjeni podatek me je opozoril akad. prof. dr. Peter Vodopivec, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

¹⁵¹ Vodopivec, "SLS in Bolgari", str. 77.

¹⁵² "Bratom Bolgarom iskren pozdrav!", *Slovenec*, 18. 5. 1934, št. 112a, str. 3.

¹⁵³ Fran Albrecht, "Po obisku v Bolgariji", *Sodobnost* 2, št. 1–2 (1934), str. 60–63; Ferdo Kozak, "Sofija", *Sodobnost* 2, št. 3, št. 4 (1934), str. 104–113, 164–167. Na omenjeni podatek me je opozoril akad. prof. dr. Peter Vodopivec, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

¹⁵⁴ "Bratom Bolgarom iskren pozdrav!", *Slovenec*, 18. 5. 1934, št. 112a, str. 3; "Bolgarski pevci v Ljubljani", *Slovenec*, 19. 5. 1934, št. 113, str. 3; "Sijajen nastop bolgarskih pevcev", *Ponedeljski Slovenec*, 22. 5. 1934, št. 21, str. 2.

¹⁵⁵ Vodopivec, "SLS in Bolgari", str. 77. Prim. tudi "Obisk bolgarskih književnikov", *Ponedeljski Slovenec*, 28. 5. 1934, št. 22, str. 2.

certno turnejo po Bolgariji.¹⁵⁶ Naslednje leto je Bojan Adamič, eden od pionirjev slovensko-bolgarskega kulturnega sodelovanja, v Sofiji dirigiral pevskemu koncertu skupine slovenskih učiteljic in učiteljev, ki so med obiskom Bolgarije 15.–27. maja 1935 nastopili v sofijskem vojaškem klubu. Koncertu so prisostvovala visoke bolgarske politične osebnosti, jugoslovanski poslanik Aleksander Cincar-Marković in predstavnik jugoslovanskega prosvetnega ministrstva.¹⁵⁷ Naslednje leto so v Ljubljani in Mariboru pripravili Teden bolgarske kulture.¹⁵⁸ V letih 1936–1937 je prevajalec bolgarskih del Tone Potokar v *Slovencu* predstavil šest bolgarskih pisateljev v obliki "medaljona portretov", Alojzij Bolhar pa je leta 1937 predstavil prevajalca slovenskih pesnikov Dimitarja Panteleeva, ki je pomembno poglobljal kulturne stike med Slovenci in Bolgari. Panteleev je vodil tudi obsežno korespondenco s slovenskimi pisatelji. Leta 1937 je v Sofiji gostil Franceta Bevka, kar je Bevk opisal v potopisu *Deset dni v Bolgariji*.¹⁵⁹ O potovanju po Bolgariji, njeni zgodovini, kulturnih spomenikih in geografskih značilnostih je po vrnitvi iz IV. kongresa slovanskih geografov in etnografov 16.–21. avgusta 1936 v Sofiji na ljubljanskem radiu 16. in 30. septembra 1936 predaval zgodovinar in geograf Silvo Kranjec. Svoje predavanje je v letih 1936–1941 ponovil na srečanjih Ferialnega saveza in različnih prosvetnih društev v Ljubljani.¹⁶⁰ Bolgarijo je leta 1939 obiskalo tudi 550 pripadnikov sokolske župe Ljubljana, ki so se v okviru jugoslovanskih sokolskih žup udeležili IX. vsejunaškega zleta 8.–12. julija v Sofiji.¹⁶¹ *Jutro* je zlet označilo za mogočno manifestacijo jugoslovansko-bolgarskega prijateljstva.¹⁶²

Nova svetovna vojne in leto 1941

Med razvijanjem pogledov na Bolgare in odnosov z njimi je konec tridesetih let nastopila nova svetovna vojna. V času ko še ni zajela Balkana, se je med 2. in 4. februarjem 1940 v Beogradu sestal Stalni svet Balkanske zveze. Pogledov v zvezi z Bolgarijo na Slovenskem tedaj niso oblikovali, zanimivo opozorilo pa

¹⁵⁶ *Mojega življenja pot: spomini dr. Vladimira Ravnibarja*, ur. Janez Cvirn, Vasilij Melik in Dušan Nečak (Ljubljana, 1997), str. 212–213.

¹⁵⁷ Perovšek, *Slovenci in slovanski svet*, 46–47.

¹⁵⁸ Benko in Rode, "Bolgarsko-slovenski odnosi", str. 319.

¹⁵⁹ Željko Oset, "Izvolitev Dimitarja Panteleeva za člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti", v: *Slovenci in Bolgari med zabodnimi in vzbodnimi vplivi*, ur. Žarko Lazarevič in Aleš Gabrič (Ljubljana, 2016), str. 209–212; Gabrič, str. 222–223. Omenjeni Bevkov potopis je izšel leta 1938 (France Bevk, *Deset dni v Bolgariji: potopisne črtice* (Gorizia, 1938)).

¹⁶⁰ "Programi Radio Ljubljana", *Slovenec*, 16. 9. 1936, št. 212a, str. 5; "Programi Radio Ljubljana", *Slovenec*, 30. 9. 1936, št. 224a, str. 8; *Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino*, Zapuščina Silva Kranjca, Bolgarija.

¹⁶¹ "Bratstvo Sokolov in Junakov", *Jutro*, 11. 7. 1939, št. 158, str. 3.

¹⁶² "Mi in Bolgari", *Jutro*, 9. 7. 1939, št. 157, str. 1.

Kako so vsi cenili dr. Antona Korošca kot zadružnika, izpričuje že samo dejstvo, da je bil l. 1919. ob ustanovitvi Glavne zadružne zveze za našo kraljevino soglasno izvoljen za njenega predsednika in je to mesto obdržal vse do svoje smrti. Kakšno zaupanje je kot zadružnik užival med Slovenci, pa dokazuje, da je po smrti dr. J. E. Kreka l. 1917. prevzel predsedstvo Zadružne zveze v Ljubljani in je tudi na tem mestu ostal do zadnjega.

Pa ne samo v ožji in širši domovini, tudi drugod so poznali zadružnega delavca dr. Antona Korošca. Poleg nešteti sožalnih brzojavk, ki jih je ob njegovi smrti iz vse države prejela Zadružna zveza v Ljubljani, naj omenjamo med drugimi samo naslednje zadružne ustanove:

Nacionalni komite bolgarskih zadrug,
Osrednja zveza gospodarskih zadrug v Pragi,
Moravska zveza rafajsnovih hranilnic v Brnu,
Osrednja zadruga „Napred“ v Sofiji,
Zveza narodnih zadružnih bank v Sofiji.

Glede stališča dr. Antona Korošca do zadružništva s svoje strani lahko ugotovimo:

Dr. Anton Korošec je bil prepričan zadrugar. Njegov razgled je bil širok, in se ni ustavljal ob ozkih mejah lastne pokrajine, stremel je v daljave; tja, kamor se morajo upirati pogledi vsakega pravega zadrugarja: v integralno splošno svetovno zadružništvo.

Dr. Anton Korošec je točno ločil politiko od zadružništva. „Vselej pustim svojo politično suknjo v predsobi, kadar prihajam med zadrugarje,“ je ob neki priliki izjavil.

Usoda je hotela, da je dr. Anton Korošec tik pred svojo smrtjo (10. decembra 1940.) kot predsednik Glavne zadružne zveze podpisal akt, naslovljen članom kraljevske vlade, v katerem je izraženo stališče zadružništva glede na njegovo svobodo in samoupravo. Poslednji njegov podpis je torej veljal ohranbi našega zadružništva.

Slava in večen spomin dr. Antonu Korošču!

Opozorilo *Zadrugarja* o sožalnih telegramih, prejetih iz Bolgarije ob Koroščevi smrti ("Dr. Anton Korošec", *Zadrugar* 17, št. 1 (1941), str. 4)

se je našlo v *Slovincu*. Ta je objavil poročilo dopisnika pariške tiskovne agencije Havas, da Bolgarija v Balkansko zvezo ne bo vstopila in bo ohranila svoje odlične odnose tako z Nemčijo, kot s Sovjetsko Rusijo. To je važno v toliko, ker je sedaj jasno, da Bolgarija, čeprav politično ne bo sodelovala z ostalim Balkanom, dela Sveta ne bo ovirala in ne bo odpirala vrat, skozi katera bi mogla priti na

Balkan nemški in sovjetski vpliv.¹⁶³ Leta 1940 je prišlo tudi do svojstvenega stika med Slovenci in Bolgari. Ko je 14. decembra 1940 umrl Anton Korošec, ki je bil tudi predsednik Glavne združne zveze Kraljevine Jugoslavije, je Zadruga zveza v Ljubljani prejela sožalne telegrame tudi iz Bolgarije. Poslali so jih Nacionalni komite bolgarskih zadrug, Osrednja zadruga Napred v Sofiji in Zveza narodnih združnih bank v Sofiji.¹⁶⁴

Sicer pa se je Bolgarija opazno pojavila v političnem tisku ob njenem pristopu k silam osi 1. marca 1941 na Dunaju.¹⁶⁵ Glede na drugačna pričakovanja so na Slovenskem verjetno imeli nelagodne občutke, ko je Bolgarija dopustila, da je vanjo vkorakala nemška vojska. Njen napad na Jugoslavijo z bolgarske strani 6. aprila 1941 in Bolgari kot ena od okupatorskih sil je vnesel novo prvine v optiki slovenskega pogleda na južni del evropskega Vzhoda. Zaključilo se je še eno obdobje odnosa Slovencev do Bolgarije, nastopila pa so nova. Do nastopa druge svetovne vojne na Slovenskem je do Bolgarije in Bolgarov prevladoval naklonjen odnos, ki je izhajal iz čustva slovanske vzajemnosti in v jugoslovan-skem obdobju iz želje po zblizanju s sosednjim slovanskim narodom na Balkanu.

¹⁶³ Vodopivec, "SLS in Bolgari", str. 80; "Velik odmev belgrajske konference po vsej Evropi", *Slovenec*, 4. 2. 1940, št. 28, str. 1.

¹⁶⁴ "Dr. Anton Korošec", *Zadruhar* 17, št. 1 (1941), str. 4.

¹⁶⁵ "Pristop Bolgarije k berlinskemu paktu", *Jutro*, 1. 3. 1941, št. 51, str. 1; "Pristop Bolgarije k osi izvršen", *Jutro*, 2. 3. 1941, št. 52, str. 1; "Izhod Bolgarije na Egejsko morje", "Zakaj je Bolgarija šla v tabor Nemčije", *Slovenec*, 4. 3. 1941, št. 52a, str. 1; "Bolgarska vlada je podpisala zavezniški pakt z državami osi", *Delavska politika*, 4. 3. 1941, št. 25, str. 1.

Jurij Perovšek

**SLOVENIAN VIEW ON BULGARIANS AND BULGARIA
FROM THE END OF THE 19TH CENTURY
TO THE SECOND WORLD WAR**

SUMMARY

Since the beginnings of a continuous Slovenian national political movement in the 1860s and 1870s, Slovenians have looked to the Bulgarians and Bulgaria with great sympathy and liveliness. Slovenian newspapers reported closely on the situation "in Bulgaria", wrote about Bulgarian history, language and literature, and enthused about the Bulgarian rebels against Ottoman rule and the Russian victories in the Russo-Ottoman War of 1877–1878. In the cultural sphere, the "father of Bulgarian shorthand", the Slovene Anton Bezenšek, played a major role, and from the time he settled in Sofia in 1879 he worked passionately for South Slavic and especially Slovene-Bulgarian rapprochement. He published numerous articles on Bulgarian political life, railway construction, education, literature, journalism and shorthand. He also played a decisive role in introducing Bulgarians to the work of the poet Anton Aškerc, who was of great interest in Bulgaria at the beginning of the 20th century. On the Slovene side, in 1895, a comprehensive account of Bulgarian literature was prepared for the magazine *Dom in svet* by Fran Kovačič, a later theologian and historian, who was a professor at the Maribor Theological Seminary. Two years later Bezenšek published the book *Bulgaria and Serbia*, the first comprehensive account of the Principality of Bulgaria and the Kingdom of Serbia in the Slovene language. Bezenšek also wrote about the First Balkan War of 1912–1913. In 1914, he edited the book *Balkan Army* and published a Bulgarian-Slovenian grammar. During the Balkan Wars of 1912–1913, the Slovenes were initially enthusiastic about Bulgaria as one of the anti-Ottoman allies, but after the Serbian-Bulgarian conflict in the Second Balkan War of 1913, they regretted the resulting "fratricidal struggle". Bulgaria's entry into the world war by attacking Serbia and joining the Central Powers in 1915 was seen as their reinforcement and a way of realising Bulgarian aspirations for Macedonian territory. After the capitulation of Bulgaria at the end of September 1918, a change in the Bulgarian throne was reported when King Ferdinand I of Coburg abdicated at the beginning of October, leaving the kingship to his son Boris III.

In the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia, all important stages of Bulgarian development were followed in the Slovenian territory. The fact that Bulgaria was a neighbour of the Yugoslav state also contributed to this.

They paid considerable attention to the changes of government that characterised Bulgaria's turbulent political situation. The coup d'état against the government of Aleksandar Stamboliyski on 9 June 1923 stood out in the 1920s. Stamboliyski was killed on 14 June 1923 during a revolt by his armed forces against the troops of the new government. Stamboliyski had pursued a harsh but non-communist social reform policy which gave primacy to the peasantry. The imprint he left on Slovene politics was tilted to the negative side because of his peasant-statist exclusivism. However, his foreign policy of cooperation with the Balkan countries and rapprochement with Yugoslavia was welcomed.

In the 1920s, Bulgaria was also present in Slovenian politics in the context of autonomist-federalist tendencies, which were expressed in opposition to the centralist and unitarist system of the Kingdom of the SHS. The Yugoslav federative union of Slovenes, Croats, Serbs and Bulgarians was advocated by social-reform oriented public workers and intellectuals, left democrats, the Catholic Slovenian People's Party (*Slovenska ljudska stranka* – SLS), Anton Novačan's Slovenian Republican Party (*Slovenska republikanska stranka*), communists and revolutionary-oriented Slovene youth. It also found a place among the liberals. The leading Slovene politician in the Kingdom of the SHS/Yugoslavia, the SLS chief Dr. Anton Korošec, was also aware of the importance of the Bulgarians. In 1926, he stressed the need to establish friendly relations between Yugoslavia and Bulgaria. In June 1927, he visited the country to familiarise himself with the situation in the neighbouring country.

In the mid-1920s, the Slovenian nation came to a standstill at the assassination attempt by the Communists in April 1925. In the Cathedral of St Sunday in Sofia, where funeral ceremonies were held after the assassination of General Konstantin Georgiev, also by the Communists, an infernal machine was set up. The explosion killed 213 people, injured around 500 and caused minor injuries to all members of the government. Dozens of senior officers, including 12 generals, died. The Saint Sunday explosion was the largest terrorist act in the history of Bulgaria and the world at that time. The reaction of the authorities was terrible. The government declared a rush to judgment and in the first days after the explosion, thousands of people were executed or extrajudicially killed. Slovene newspapers of all colours reported the mass executions of political opponents, and according to the Catholic newspaper *Slovenec*, the government issued measures of a severity only possible in Bulgaria. Bloodthirstiness "as a Turkish heritage still sits deep in the Bulgarian soul". It was agreed that the bloody rule of Dr. Aleksander Tsankov, who succeeded Stamboliyski and played a key role in his overthrow, led to the assassinations.

The Yugoslav and Bulgarian internal political developments have also seen points of convergence in the resolution of particular crisis issues. When no solution to the parliamentary crisis was found in Bulgaria in the spring of

1934, the army and the so-called Associates (Zvenarji), an organisation of former World War II officers, with the support of King Boris III of Coburg, staged a coup d'état. Slovenes, then in their sixth year under the dictatorship of King Alexander, approved of the coup with "full understanding", in accordance with the domestic political situation.

The issue of Yugoslav-Bulgarian relations has always been at the forefront of governmental changes in Bulgaria. They have always expressed their desire for a friendly relationship between the two countries, or, when they have, they have published statements to that effect from the Bulgarian side. After the fluctuations in relations during the 1920s, an official meeting of the Yugoslav and Bulgarian ruling duo took place in Belgrade and Sofia in 1933–1934. The visits aroused sympathy and satisfaction among the Slovene political public. They were seen as an important new step towards consolidating peace and friendship in the Balkans and, in particular, towards a friendly rapprochement between the two South Slav states. The Yugoslav-Bulgarian Treaty of Friendship, concluded in 1937, was also given great prominence. On the day of its signing, 24 January, the newspaper *Slovenec* published a statement by the Minister of the Interior, Anton Korošec. Korošec stressed that the agreement was a basis for the two nations, which were so close not only in language but also in all other national characteristics, to march together in the future and never again against each other. At the same time, *Slovenec* published a comprehensive Bulgarian supplement "Šumi Marica...", in which representatives of Bulgarian political, economic, cultural, scientific and ecclesiastical life presented the historical and contemporary moment of Bulgaria, and *Slovenec's* 1877 report on the Bulgarian uprising during the Russo-Turkish War was reprinted. Bulgaria was again recalled in October 1937, when it commemorated the eighteenth anniversary of the accession of King Boris to the Bulgarian throne in 1918.

During the first Yugoslav state, Slovenians also showed an active interest in Bulgaria in other areas. In 1927, Mladen Kostov, President of the League for the Rapprochement of Bulgarians and Yugoslavs in Paris, was invited to Ljubljana and Maribor; in 1932, the renowned Bulgarian poets Elisaveta Bagryana and Dora Gabe visited Slovenia, marking the first contacts between Bulgarians and Yugoslavs; and in 1934, the Yugoslav-Bulgarian League for Cultural Rapprochement was founded in Ljubljana and Celje. In the same year, within the framework of the meeting of the South Slavic PEN clubs in Sofia, the Slovenian writers Fran Albrecht and Ferdo Kozak visited Bulgaria and wrote in the magazine *Sodobnost* in the spirit of Bulgarian-Yugoslav rapprochement, while Bulgarian writers visited Ljubljana and Bled as part of their visit to Yugoslavia. In the mid-1930s, Slovenian and Bulgarian singers performed in Bulgaria and Slovenia, several Bulgarian writers and the translator of Slovenian poets, Dimitar Pantelev, were featured in *Slovenec*, and a Week of Bulgarian Culture was organ-

ised in Ljubljana and Maribor. In 1937, France Bevk visited Bulgaria, which he described in his travelogue *Deset dni v Bolgariji* (*Ten Days in Bulgaria*). In 1936–1941, the historian and geographer Silvo Kranjec lectured several times about his travels in Bulgaria, its history, cultural monuments and geographical features. In 1939, Bulgaria was also visited by 550 members of the Ljubljana Sokol Organisation, who took part in the IX International Sokol Meeting in Sofia as part of the Yugoslav Sokol Organisation.

As views of and relations with the Bulgarians were developing, a new world war broke out in the late 1930s. Bulgaria featured prominently in the political press on the occasion of its accession to the Axis Powers on 1 March 1941 in Vienna. Given the different expectations, there were probably uneasy feelings in Slovenia when it allowed the German army to invade. Its attack on Yugoslavia from the Bulgarian side on 6 April 1941 and the Bulgarians as one of the occupying forces introduced a new element in the optics of the Slovenian view of them. Another period of Slovenian attitudes towards Bulgaria came to an end, and a new one began. Until the outbreak of the Second World War, a favourable attitude towards Bulgaria and the Bulgarians prevailed in Slovenia, based on feelings of Slavic reciprocity and, in the Yugoslav period, on the desire to draw closer to the neighbouring Slavic nation in the Balkans.

VIRI IN LITERATURA

ARS – Arhiv Republike Slovenije, AS 68, t. e. 36/3931–3932, AS 68, t. e. 36/3933.

Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino, Zapuščina Silva Kranjca, Bolgarija.

Autonomist – Ljubljana, letnik 1922.

Delavska politika – Ljubljana, Maribor, letniki 1926, 1931, 1934, 1935, 1937, 1940, 1941.

Delavsko-kmetijski list – Ljubljana, letnika 1925, 1926.

Glas svobode – Ljubljana, letnik 1923.

Jutro – Ljubljana, letniki 1923, 1925, 1926, 1931, 1933–1935, 1937–1941.

Jutro: ponedeljska izdaja – Ljubljana, letnik 1935.

Kmetijski list – Ljubljana, letnika 1923, 1925.

Naprej – Ljubljana, letniki 1918, 1919, 1923, 1925.

Nova pravda – Ljubljana, letniki 1923, 1925, 1926.

Ponedeljski Slovenec – Ljubljana, letniki 1934, 1935, 1937.

Rdeči prapor – Ljubljana, letnik 1908.

Slovenec – Ljubljana, letniki 1913–1915, 1918, 1923, 1925, 1926, 1931, 1933–1937, 1939–1941.

Slovenski narod – Ljubljana, letniki 1913, 1915, 1918, 1921–1923, 1925.

Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti – Ljubljana, letnik 1929.

Zarja – Ljubljana, letnik 1913.

Атенат во црквата "Света Недела" – Софија, dostopno na: https://mk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%D1%82_%D0%B2%D0%BE_%D1%86%D1%80%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B0_%E2%80%9E%D0%A1%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%B0_%D0%9D%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D0%BB%D0%B0%E2%80%9C_-_%D0%A1%D0%BE%D1%84%D0%B8%D1%98%D0%B0, pridobljeno: 24. 6. 2024.

.....

Albrecht, Fran, "Po obisku v Bolgariji", *Sodobnost* 2, št. 1–2 (1934), str. 60–63.

Be.(nko), B.(ogdan) in Ro.(de), M.(atej), "Bolgarsko-slovenski odnosi", v: *Enciklopedija Slovenije*: 1, ur. Alenka Dermastia (Ljubljana, 1987), str. 317–319.

Bevk, France, *Deset dni v Bolgariji: potopisne črtice* (Gorizia, 1938).

Bezenšek, Anton, *Bolgarija in Srbija* (Celovec, 1897).

Bezenšek, Anton, *Balkanska vojska* (Celovec, 1914).

Bezenšek, Anton, *Bolgarska slovnica in čitanka s slovensko-bolgarskimi razgovori : priloženih 5 tablic s cirilsko pisavo* (Sofija, 1914).

- Cankar, Ivan**, *Očiščenje in pomlajenje* (Ljubljana, 1976).
- "Dr. Anton Korošec", *Zadrugar* 17, št. 1 (1941), str. 2–4.
- D.(r)novšek, M.(arjan)**, "Čikaška izjava ameriških Slovencev", v: *Slovenska kronika XX. stoletja: 1900–1941*, ur. Marjan Drnovšek in Drago Bajt (Ljubljana, 1995), str. 181–182.
- Gabrič, Aleš**, "Simeon Hesapčiev – prvi lektor bolgarščine na Univerzi v Ljubljani", v: *Slovenci in Bolgari med zahodnimi in vzhodnimi vplivi*, ur. Žarko Lazarevič in Aleš Gabrič (Ljubljana, 2016), str. 219–233.
- Grahor, Ivo**, "Zbližanje z Bolgari", *Mladina* 3, št. 8 (1926/1927), str. 173–175.
- Hribar, Ivan**, *Moji spomini, II. del* (Ljubljana, 1984).
- Kolarič, Rudolf**, "Miklošič (Miklosich) Franc", v: *Slovenski biografski leksikon: peti zvezek*, ur. Franc Ksaver Lukman s sodelovanjem uredniškega odbora (Ljubljana, 1933), str. 118–122.
- Korošec, Anton**, "Nekaj evropske politike", *Socialna misel* 5, št. 3 (1926), str. 49–54.
- Košak, Vinko**, "Jugoslovansko-bolgarsko zedinjenje", *Mladina* 3, št. 8 (1926/1927), str. 172–173.
- Kozak, Ferdo**, "Sofija", *Sodobnost* 2, št. 3, št. 4 (1934), str. 104–113, 164–167.
- Lončar, Drag.(otin)**, "Srbska kritika slovenske politike", *Novi zapiski* 1, št. 9–10 (1922), str. 185–195.
- Matjašič Friš, Mateja**, "'Bog in Slovenci': Anton Bezenšek v pismih prijatelju dr. Pavlu Turnerju", *Studia Historica Slovenica* 2, št. 2 (2002), str. 397–415.
- Matjašič Friš, Mateja**, "Anton Bezenšek", v: Rahten, Andrej (ur.) et al., *Nova slovenska biografija*, Zbirka Življenja in dela 4, Biografske in bibliografske študije 3 (Ljubljana, 2009), str. 25–38.
- Melik, Vasilij**, *Slovenci 1848–1918: razprave in članki* (Maribor, 2002 [i. e.] 2003).
- Mojega življenja pot: spomini dr. Vladimirja Ravnibarja*, ur. Janez Cvirn, Vasilij Melik in Dušan Nečak (Ljubljana, 1997).
- Nachev, Ivaylo**, "Anton Bezenšek in Bolgarija – Slovenec, ki je povezal dve slovanski kulturi", v: *Slovenci in Bolgari med zahodnimi in vzhodnimi vplivi*, ur. Žarko Lazarevič in Aleš Gabrič (Ljubljana, 2016), str. 197–207.
- Oset, Željko**, "Izvolitev Dimitarja Panteleeva za člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti", v: *Slovenci in Bolgari med zahodnimi in vzhodnimi vplivi*, ur. Žarko Lazarevič in Aleš Gabrič (Ljubljana, 2016), str. 209–217.
- Perovšek, Jurij**, "Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 – april 1923)", *Zgodovinski časopis* 38, št. 1–2 (1984), str. 5–27.
- Perovšek, Jurij**, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)* (Ljubljana, 1998).
- Perovšek, Jurij**, *Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920–1941* (Ljubljana, 2012).

- Perovšek, Jurij**, *Slovenci in slovanski svet: politične slike od včeraj in danes* (Ljubljana, 2019).
- Perovšek, Jurij**, "Slovenski komunisti in vprašanje makedonskega naroda leta 1923", *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 18–19, št. 1–2 (1978–1979), str. 17–44.
- Perovšek, Jurij**, "Slovenski pogled na Bolgarijo v letih 1918–1941 in Aleksander Stambolijski", v: *Slovenci in Bolgari med zahodnimi in vzhodnimi vplivi*, ur. Žarko Lazarevič in Aleš Gabrič (Ljubljana, 2016), str. 83–104.
- Rahten, Andrej**, *Anton Korošec: slovenski državnik kraljeve Jugoslavije* (Ljubljana, 2022).
- Rahten, Andrej**, *Jugoslovanska velika noč: slovenski pogledi na balkanski vojni (1912–1913) in jugoslovansko vprašanje* (Ljubljana, 2012).
- Ratej, Mateja**, "Politika Slovenske ljudske stranke pred sklenitvijo blejskega sporazuma leta 1927", *Prispevki za novejšo zgodovino* 45, št. 2 (2005), str. 43–58.
- Rode, Matej**, "Anton Aškerc v Bolgariji", v: *Celjski zbornik 1964*, ur. Gustav Grobelnik et. al. (Celje, 1964), str. 195–250.
- Šr. (Šlebinger, Janko)**, "Bezenšek Anton", v: *Slovenski biografski leksikon: 1. zvezek*, ur. Izidor Cankar et al. (Ljubljana, 1925), str. 36–37.
- Todorović, Desanka**, *Jugoslavija i balkanske države 1918–1923* (Beograd, 1979).
- Udè, Lojze**, "Desetletnica in dva osemletnici", *Svobodna Mladina* 1, št. 6–7 (1928), str. 124–131.
- Vodopivec, Peter**, "Bolgari in Bolgarija v slovenskih očeh (1850–1914)", v: *Slovenci in Bolgari med zahodnimi in vzhodnimi vplivi*, ur. Žarko Lazarevič in Aleš Gabrič (Ljubljana, 2016), str. 9–38.
- Vodopivec, Peter**, "Slovenska ljudska stranka in Bolgari (1918–1941)", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 93=Nv58, št. 2–3 (2022), str. 66–83.
- Zgodovinski arhiv Komunistične partije Jugoslavije: tom V*, ur. Moša Pijade (Beograd, 1951).

DOI 10.32874/SHS.2024-10

"Czech Brothers" in the Lord's Vineyard of the Diocese of Lavant: Czech and Moravian Seminarians in the Maribor Theological Seminary 1886–1893

Miha Šimac

Ph.D., Assistant Professor
University of Ljubljana, Faculty of Theology, Department of Church History and
Patrology, Poljanska cesta 4, p. p. 2007, SI–1001 Ljubljana, Slovenia
e-mail: miha.simac@teof.uni-lj.si

Abstract:

In the 1880s and 1890s, there was a great interest among young men in the Lands of the Bohemian Crown in the priestly vocation. As a result, the theological seminaries in the Czech lands were full, leading young candidates to turn to other seminaries within the Habsburg Dual Monarchy with their applications. In 1886–1893, several young Bohemian and Moravian candidates also applied to the Theological Seminary in Maribor, Slovenia. On the basis of archival records, diocesan schematisms and newspaper notices this paper briefly outlines and sheds light on the presence of "the Czech Brothers" in the Maribor Theological Seminary. After completing their studies and being ordained, most of the seminarians remained in the Diocese of Lavant, where they were involved in the social life of Lower Styria through their work and concern for the temporal and spiritual well-being of people in various parishes.

Keywords:

Czechs, Moravians, priesthood candidates, Maribor Theological Seminary, Diocese of Lavant, theological studies, priests, pastoral care

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, 24 (2024), No. 2, pp. 403–442, 155 notes, 3 tables, 6 pictures

Language: Original in English (Abstract in English and Slovene, Summary in Slovene)

Introduction¹

At the beginning of November 2023, an exhibition entitled *Czech Traces* was opened in Krško, Slovenia, on the initiative of the Embassy of the Czech Republic. The exhibition highlighted some of the most prominent Czechs and Slovenians who have enriched social life and whose traces are truly visible both in the Republic of Slovenia and in the Czech Republic. If we consider the activities of František Čap (1913–1972), one of the pillars of Slovenian cinematography, and Anton Foerster (1837–1926), the author of the first Slovenian opera, *The Nightingale of Carniola*, or the work of the Czech architects, engineers and inventors, with Jožef Ressel (1793–1857) at the helm, on one hand, and the work of Matija Murko (1861–1952) or Jože Plečnik (1872–1957) in Prague on the other hand, the outline of the intertwining is probably clear enough.² Of course, we could also list others who have ennobled the space with their words and examples, as well as with their ideas. We should also take into account individuals who came from mixed marriages – among these, for example, is certainly a Carniolan playwright and historian Anton Tomaž Linhart (1756–1795), whose paternal line originated in Moravia, from where his father came to work in Radovljica, Slovenia, where he married a local woman.³ *The Slovene Biographical Lexicon* reveals many more examples of this kind.⁴

The ties between the Slovenian area and the Lands of the Bohemian Crown have been intertwined throughout history. Therefore, it is no wonder that these intertwining between Slovenians and "the northern brothers" or "the Czech brothers" as Simon Gregorčič (1844–1906), a Slovenian poet and Roman Catholic priest, referred to them, have also been the subject of approaches by various researchers from both sides who have been and are still researching the collaboration of the two communities. Thus, on the Czech side, there are also some researchers who have dealt with the topic⁵ and of course, there is no shortage of researchers here in Slovenia. We should also mention the works of

¹ This article was written in the framework of the research programme P6-0262: *Jewish-Christian Sources and Dimensions of Justice*, co-funded by the Slovenian Research and Innovation Agency (ARIS).

² *Češko-slovensko sodelovanje*, available at: <https://www.posavskiobzornik.si/kultura/cesko-slovensko-sodelovanje-na-razstavi-101908>, accessed: 2. 3. 2024.

³ France Koblar, "Linhart, Anton Tomaž", available at: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi330432/>, accessed: 2. 3. 2024.

⁴ Cf. Nada Gspan Prašelj, "Burian, Vaclav", available at: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi154172/>, accessed: 2. 3. 2024.

⁵ Cf. Aleš Kozár, "Slovenska literatura in češki katoliški tisk 19. in prve polovice 20. stoletja", in: Darja Pavlič (ed.), *Slovenska poezija*. Obdobja 40 (Ljubljana, 2021), pp. 469–475.

Slovenian researchers Jonatan Vinkler⁶ and Borut Klabjan,⁷ and not overlook the contributions of others: from Marjeta Keršič Svetel and her discussion of Czech-Slovenian contacts between the two wars⁸ to, for example, the project entitled *Czechs and Slovenians: Common Cultural and Ideological Ties*, which was led by Irena Gantar Godina, PhD, in 2007–2008. The project focused on the relations and cultural and ideological ties between Czechs and Slovenians.⁹ We should also mention Jan Lego (1833–1906), a Czech writer, who, among other things, assessed the Slovenian character¹⁰, and on the other hand, a Slovenian historian Anton Trstenjak (1853–1917), who, through his travelogues, excursions and his book *Spomenik slovenske vzajemnosti*, encouraged others to explore these ties.¹¹

It is the written word, however, that reveals that such ties between the Lands of the Bohemian Crown and the Slovenian area go back much further. It is interesting that the researchers in their descriptions of the contacts, point to the spread of ideas, artistic and cultural currents, but somehow no one particularly focuses on the – priests. However, in his lecture in Prague in 1885, Jan Lego thoroughly pointed out the importance of work of the Czech priests in the Slovenian area.¹² It was the latter who are probably credited for establishing contacts between the Lands of the Bohemian Crown and the area of Inner Austria. If we take into consideration, for example, *Stiški rokopis* (a manuscript from Stična, Slovenia), the conclusion by researchers that a Czech monk was involved in its creation should be sufficient.¹³ The fact is that clerics from the Lands of the Bohemian Crown were also present in today's Slovenian area later on, and perhaps it is to their credit that in 1619, when Jesuit refugees from Moravia arrived in Ljubljana, this is also the reason why the first higher education lectures took place, as we read in the chronicle of the Jesuit College in Ljubljana.¹⁴ Such contacts between Moravian and Bohemian clerics and clerics

⁶ Jonatan Vinkler, *Posnemovalci, zavezniki in tekmeči: češko-slovenski in slovensko-češki kulturni stiki v 19. stoletju* (Koper, 2006).

⁷ Borut Klabjan, *Češkoslovaška na Jadranu: Čebi in Slovaki ter njihove povezave s Trstom in Primorsko od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne* (Koper, 2007) (hereinafter: Klabjan, *Češkoslovaška na Jadranu*).

⁸ Marjeta Keršič Svetel, *Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama* (Ljubljana, 1996), available at: <https://www.sistory.si/publication/30407>, accessed: 23. 4. 2024.

⁹ *Čebi in Slovenci*, available at: <https://isim.zrc-sazu.si/sl/programi-in-projekti/%C4%8Dehi-in-sloven-ci-skupne-kulturne-in-idejne-vezi>, accessed: 2. 3. 2024.

¹⁰ "Jan Lego", *Slovan*, No. 15, 1 August 1885, pp. 235–236.

¹¹ France Koblar, "Trstenjak, Anton", available at: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi726644/>, accessed: 2. 3. 2024.

¹² Cf. "Slovenci v slovstveno govorniškem društvu Slaviji v Pragi", *Slovan*, No. 7, 1 April 1885, p. 111.

¹³ Cf. Matjaž Ambrožič, *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (Ljubljana, 2019), p. 175.

¹⁴ Cf. *Letopis ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691)*, France Baraga (ed.) (Ljubljana, 2003), p. 82.

from Inner Austria can also be traced in the following centuries, especially at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, in the Diocese of Ljubljana¹⁵ as well as in the Diocese of Gurk-Klagenfurt, the Diocese of Graz-Seckau, the Diocese of Trieste and Capodistria¹⁶ as well as in the Diocese of Lavant. On the basis of archival records, schematisms, newspaper notices and literature, the present paper attempts to outline the presence of Czech and Moravian representatives in the Lavant seminary at the end of the 19th century. Seminarians, some even became parish priests in individual parishes, left a visible trace in the activities of the Diocese of Lavant.

Czechs in the Diocese of Lavant in the light of the first schematisms

Priests who came to our region from the Lands of the Bohemian Crown are noted down in several chronicles and necrologies from dioceses or monasteries. In the yearbook of the Diocese of Ljubljana, Franc Pokorn (1861–1940) specifically mentioned several names of clergymen who came from the Czech and Moravian lands.¹⁷ The Diocese of Lavant does not have a similar printed yearbook for the 18th century, although the first one was published in 1796. As noted by France Martin Dolinar, the first published schematism of the Diocese of Lavant did not contain personal data about the priests. This changed only in 1844, when, in the schematism of that time, "for the first time, the alphabetical list of priests includes, in addition to the first and last names, the date of birth and the date of ordination of the individual priests."¹⁸ For example, an examination of the 1846 schematism of the Diocese of Lavant also provides information on the presence of Bohemian and Moravian clerics who worked in the diocese, either as religious or as diocesan priests, as shown in the following table.

¹⁵ For more details on the presence of Czech seminarians in the Ljubljana Theological Seminary, see Miha Šimac, "Bratje Čehi" v ljubljanskem bogoslovju (1885–1897)", *Bogoslovni vestnik* 79, No. 4 (2019), pp. 955–970.

¹⁶ For more details on the seminarians and later priests who worked in the Diocese of Trieste and Capodistria, please see Klabjan, *Češkoslovaška na Jadranu*, p. 193.

¹⁷ Cf. Franc Pokorn, *Šematizem dubovnikov in dubovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788* (Ljubljana, 1908), p. 11.

¹⁸ France Martin Dolinar, "Letopisi lavantinsko-mariborske škofije kot zgodovinski vir", *Zgodovinski časopis* 38, No. 1–2 (1984), p. 59.

Table 1: Bohemian and Moravian priests and religious brothers in the Diocese of Lavant in 1846¹⁹

Name and surname	Land of birth	Year of birth	Year of ordination	Duty station
Johann Breyer	Moravia	1823	(1850) ²⁰	a Benedictine – novitiate
Michael Fischer	Bohemia	1797	1827	a parish priest of the parish of St Nicholas in Pratnik
Mathias Gaschowe	Moravia	1824	(1848) ²¹	a Benedictine, a student of theology – 1 st year
Otto Habermann	Bohemia	1812	1836	a Benedictine; Doctor of Theology; Professor of Biblical studies and trainee professor at the Klagenfurt lyceum
Johann Kubale	Bohemia	1795	1824	a deficient ²² ; the Diocese of Budweis
Joseph Küssling	Bohemia	1800	1827	a parish priest of the parish of St Jera; Deanery Wolfsberg
Laurentius Mendel	Bohemia	1793	1828	a Capuchin; a vicar of the Capuchin Monastery in Wolfsberg
Wenzeslav Pagani	Bohemia	1810	1835	a parish priest of the parish of Reichenfels
Joseph Roppert	Bohemia	1796	1825	a deficient; the Diocese of Graz-Seckau
Joseph Reznicek	Bohemia	1823	(1847) ²³	a Benedictine; a student of theology – 3 rd year
Franz Schroll	Moravia	1823	(1849) ²⁴	a Benedictine; a student of theology – 1 st year
Ignaz Tautscher	Bohemia	1779	/	a Franciscan friar – deficient
Joseph Werstat	Bohemia	1793	1825	a parish priest of the parish of St Michael in Wolfnitz/Saulpe

¹⁹ *Schematismus des Bistumes Lavant, mit Anfang des Militär-Jabres 1846* (Klagenfurt, 1846).

²⁰ Breyer was later given the religious name Hugo. Cf. *Schematismus des Bistumes Lavant* (Klagenfurt, 1851), p. 59 (hereinafter: *Schematismus des Bistumes Lavant* 1851). He was ordained priest in 1850 (Nadškofijski arhiv Maribor (NŠAM), Ordinacijski protokol 1780–1942, p. 232).

²¹ Gaschowe was given the religious name Othmar. Cf. *Schematismus des Bistumes Lavant* 1851, p. 58; NŠAM, Ordinacijski protokol 1780–1942, p. 228.

²² A deficient – a priest who is unable to perform priestly duties, typically due to health or other reasons. Cf. *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon oder Encyklopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*, 2. Aufl. (in neuer Bearbeitung, unter Mitwirkung vieler katholischen Gelehrten begonnen von Joseph Cardinal Hergenröther, fortgesetzt von Franz Kaulen. Dritter Band: Censis bis Duguet) (Freiburg im Breisgau 1884), p. 1467.

²³ *Reznicek was ordained a priest in 1847* (NŠAM, Ordinacijski protokol 1780–1942, p. 224). He was given the religious name Alois. Cf. *Schematismus des Bistumes Lavant* 1851, p. 58.

²⁴ *Schroll was ordained a priest in 1849* (NŠAM, Ordinacijski protokol 1780–1942, p. 230). He was given the religious name Beda. Cf. *Schematismus des Bistumes Lavant* 1851, p. 59. – As a monk, he was known as a historian, working on the history of monasteries in Carinthia, the medieval history of the Carinthian lands and the study of documents. For more details, please see Laurentius Kull, "Schroll P. Beda (Franz Johann)", available at: http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Schroll_Beda_1823_1891.xml, accessed: 27. 4. 2024.

Table 1 shows that the Czechs were the dominant group at that time, with a smaller number of Moravians. The majority belonged to the Benedictine Order, four of them were diocesan priests, and there was also one Capuchin and one Franciscan friar. There were also some young theology students among the Benedictines. Unfortunately, less than thirty years later their names are not noted down in the yearbook, but the 1875 schematism of the Diocese of Lavant still contains some representatives from the Bohemian lands. Surprisingly, it seems that two of them were not priests, but laymen who performed church service. In the schematism, Peregrin Manich, born in 1813, originally from Eipel (now Úpice) in Bohemia, is mentioned.²⁵ He became a teacher and cathedral organist in St Andrä in 1847, and moved to Maribor when the episcopal see was transferred there by the Bishop Anton Martin Slomšek (1846–1862) in 1859.²⁶ He was also known as a composer of sacred and secular songs, including the Slovenian ones.²⁷ In Maribor, Manich served as a cathedral organist, and was also *regens chori* and a teacher of Choral chant at the Maribor Theological Seminary. In 1875, Bishop Mihael Napotnik was also one of the seminarians. Beside Manich, another individual from the Lands of the Bohemian Crown, Franz Bartelt, sang in the Maribor cathedral in 1875.²⁸

Five years later (in 1880), a census was held in the Habsburg Dual Monarchy. The results of the census for Maribor alone showed that 17,628 persons were living in the city at that time, including the military (1,604). Among these, 183 persons have indicated Slovak as their language of communication and 65 persons have indicated Czech as their language of communication.²⁹ These may have included the aforementioned Peregrin Manich and Franz Bartelt, who were still operating in the cathedral and the theology of Lavant at that time. The 1881 schematism reveals that at that time Manich could count on 34 seminarians to listen to his lectures at the seminary: three of them in the IV year, including later famous Slovenian poet Anton Aškerc (1856–1912), six in the III year, 13 in the II year and 12 in the I year.³⁰ In 1882, there were 39 seminarians: 6 in the IV year, 14 in the III year, 9 in the II year, and 9 in the I year + 1 extern (Janežič Viljem).³¹ In 1883, the theological seminary was slightly more

²⁵ *Personalstand des Bisthumes Lavant in Steiermark im Jahre 1875* (Marburg, 1875), p. 87 (hereinafter: *Personalstand 1875*).

²⁶ Lučka Fortek, "Organisti in orgle v mariborski stolnici", in: Lipovšek, Stanko (ed.), *Mariborska stolnica ob 150. obletnici Slomškovega prioboda v Maribor* (Maribor, 2009), p. 199.

²⁷ Hinko Druzovič, "Manich, Peregrin", available at: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi346912/>, accessed: 23.4.2024.

²⁸ *Personalstand 1875*, pp. 12–13.

²⁹ "Iz Maribora", *Slovenski gospodar*, No. 7, 17 February 1881, p. 50.

³⁰ *Personalstand 1881*, pp. 24–25.

³¹ *Personalstand 1882*, pp. 24–25.

occupied, as there were 46 students at that time. There were 12 seminarians in the IV year (two had already received ordination), 11 in the III year, 8 in the II year and 15 in the I year.³² In 1884, there were 48 seminarians in the Diocese of Lavant. There were 10 seminarians in the IV year (four of whom had already been ordained), 7 in the III year, 14 in the II year, and 17 in the I year.³³ In 1885, there were 43 seminarians: 6 in the IV year (one already ordained), 12 in the III year, 12 in the II year and 13 in the I year.³⁴ However, none of them came from the Lands of the Bohemian Crown, from where many applications for admission to the seminaries of Inner Austria came the following year.

Welcoming young Czechs

In the 1880s and 1890s, there seemed to be a kind of religious revival in the Lands of the Bohemian Crown, and many young boys were eager to pursue theological studies. In 1905, Fran Krašovec wrote about those times:

A few years ago, many Czech graduates came to the Slovenian seminaries. Many of these young men graduated with honours in the Bohemia, but they were not admitted to the local seminaries because they were full. With the purest intentions and full of enthusiasm, they came to the Slovenian area to operate among a fraternal nation.³⁵

The memoirs of the priest Janko Mlakar (1874–1953) from Ljubljana testify to this. He wrote, "In Bohemia and Moravia in those days, there were so many graduates every year that some had to look for bread outside their homeland."³⁶

We could actually talk about the arrival of candidates from Bohemia and Moravia to the seminaries of the dioceses of Inner Austria somewhat earlier. The first such arrivals in large numbers date back to the time of Bishop Jernej Legat of the Diocese of Trieste and Capodistria (1846–1875), when 26 priests of Bohemian descent were operating there. The second such wave occurred in 1885–1886, when, at the invitation of Bishop Ivan Nepomuk Glavina (1882–1895), young boys began to arrive at the Central Theological Seminary in Gorizia.³⁷ However, applicants from Bohemia and Moravia did send their applica-

³² *Personalstand 1883*, pp. 24–25.

³³ *Personalstand 1884*, pp. 24–25.

³⁴ *Personalstand 1885*, pp. 24–25.

³⁵ "Čehi na slovanskem jugu", *Naš list*, No. 18, 6 May 1905, n.p.

³⁶ Janko Mlakar, *Spomini* (Ljubljana, 1940), p. 226 (hereinafter: Mlakar, *Spomini*).

³⁷ Klabjan, *Českoslovaška na Jadranu*, p. 193.

tions to all seminaries in Inner Austria, as reported by the newspaper *Slovenec* on 20 August 1886:

This year, a large number of applicants are applying to the seminaries everywhere. It is well known that in Bohemia a third of them can no longer be accepted. So the Czech graduates are turning in all directions. So far, 25 have applied to Gorizia, 60 to Graz in Germany, and more to Maribor, Klagenfurt and Vienna, than they can take in.³⁸

These arrivals, however, do not seem to have been to everyone's liking, since the same newspaper had already reported the "grumbling" of individual voices complaining about the admission of Czech candidates to the Ljubljana Theological Seminary.³⁹ Some representatives of the city councils in other major cities were also upset, for example in Trieste, where the arrival of the candidates the following year was subject to considerable pressure. In particular, the Italian representatives reproached the Bishop for the concern that these future priests would mainly be political agitators and would operate against the already scarce harmony. Moreover, they pointed out that these "Czech youths do not know the language, customs, and traditions of the crown lands." This was already partly true, as noted by the newspaper reporter. However, the Czech seminarians were able to familiarise themselves with everything and adapt to the situation during their studies. It was also true, as pointed out by the city representatives, that they were not proficient in the Italian language. However, according to the writer of the article, this issue could be solved:

The bishop will send them among the Slovene parishioners, to parishes in the countryside that are entirely Slavic. Knowing their mother tongue, they will easily become accustomed in a short time also to the Slovene and Croatian languages, which will be indispensable for them to carry out their pastoral work successfully.

The reporter did not forget to criticise the Italian representatives, among whom it was futile to look for candidates for the priesthood.⁴⁰ Bishop Glavina of the Diocese of Trieste and Capodistria also reacted to all these criticisms and refuted the accusations in a special memorial – a letter to the Slovene newspapers.⁴¹ Nevertheless, if the newspaper reports are to be believed, it seems that Graz also reacted in a rather similar way to the applications of the Czech

³⁸ "V duhovska semenišča", *Slovenec*, No. 189, 20 August 1886, n.p.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ "Češki bogoslovci", *Edinost*, No. 48, 15 June 1887, n.p.

⁴¹ Cf. *Zgodnja Danica*, No. 18, 6 April 1887, pp. 141–143.

Postcard with an image of the Maribor Theological Seminary (NŠAM, Zbirka Imago, Razglednice, Razglednica s podobo mariborskega semenišča)

candidates. According to the reports, "The German liberals already see in every Czech theologian, besides being a future preacher of the doctrine of God, also a passionate agitator for Slavism. They are already behaving in a way that the German theologians can no longer cope with them. /.../⁴² The *Slovan* newspaper reacted to all these tensions in a much more conciliatory manner and, in view of the lack of local candidates, was particularly pleased to welcome Czech applicants for admission to the theology:

There are already quite a number of young Czechs in the Ljubljana Theological Seminary, but this year the Bishops of Maribor, Trieste and Poreč have also admitted them. We, who do not distinguish Slovenes according to their regions, but all are brothers to us; we also love the other Slavs with the same love; every Slovene must feel this way; a Slav must feel at home among the Slavs everywhere, this is the first step to agreement and finally to mutual brotherhood. We therefore warmly welcome the young Czechs to our land, which they have chosen as their homeland, and we wish them to be true ambassadors to our people, not only of the faith of Christ, but also of the Slavic idea. In both lies our salvation. /.../⁴³

⁴² "Notranje dežele", *Slovenec*, No. 14, 19 January 1887, n.p.

⁴³ "Čehi kot duhovniki po slovenskih pokrajinah", *Slovan*, No. 19, 1 October 1886, p. 303.

It is interesting to mention the description of Toman's decision for the Maribor Theological Seminary by individual Czech candidates in the newspaper notes. Since they really had no possibility of education in such institutions at home, they decided to go to other seminaries. Johann Toman was one of those candidates who initially wanted to enter the Theological Seminary in Graz. Together with some of his comrades, he met other more nationally conscious Czech graduates in Vienna, who persuaded them to go in the other direction: "Why are you going to German Graz? Go to Maribor among the Slovenes!"⁴⁴

Applications from Czech and Moravian candidates

In August and early September 1886, applications for entering the Maribor Theological Seminary had been submitted in towns in Bohemia and Moravia. The aforementioned 20-year-old graduate Johann Toman actually signed his application to the seminary in his hometown on 4 August 1886. Of course, he attached the required attachments, such as a baptismal certificate, a moral certificate signed by the local parish priest, a health certificate, which was written in the Czech language, as well as a certificate of completion of his schooling or of having passed the matriculation examination "with good success" (*mit Gutem Erfolge*). He received a positive reply from Maribor already on 11 August 1886, namely that he was admitted to the Maribor Theological Seminary.⁴⁵

That autumn, Franz Hurt, the son of Catholic parents from Kladno, Bohemia, also wrote his application in the German language for admission to the seminary in Maribor. He enclosed all the necessary documents, from his baptismal certificate to his school certificates, which showed that he had attended the German Gymnasium in Pilsen (Cze. Pilzeň). After the matriculation examination he studied Philosophy at the Faculty of Arts in Prague for a year, where he passed his exams with good results. Among the appendices there are other documents: a moral certificate from the local parish priest, a health certificate stating that he was in perfect health (*vollkommen gesund*), and the Archbishop of Prague's consent for Hurt's studies at the Maribor Theological Seminary.⁴⁶

On 2 August 1886, Franz Mandeliček, a 20-year-old candidate, also addressed an application in the German language to the rector of the Maribor Theological Seminary. In his application he stated that he was born in Skočice,

⁴⁴ "Dekan Ivan Toman", *Slovenec*, No. 16, 21 January 1930, p. 5.

⁴⁵ NŠAM, Škofijska pisarna, f. 74, Bogoslovno semenišče 1881–1886, box 24, N. 1944, Praes. 12. 8. 1886: Toman Johann.

⁴⁶ NŠAM, Škofijska pisarna, f. 74, Bogoslovno semenišče 1881–1886, box 24, N. 2369, Praes. 22. 9. 1886: Hurt Franz.

Bohemia, on 9 April 1865, the legitimate son of a Catholic, and came from a large (he had five siblings) but rather poor family. He wrote that his father had no property. Nevertheless, he chose the priesthood as his vocation and asked to be admitted to the Maribor Theological Seminary. He enclosed a baptismal certificate, a health certificate, a certificate from his ordinary and, of course, a certificate of completion of the State Gymnasium and of the matriculation examination, which Mandeliček passed with "*mittelmässige Erfolge*", i.e. intermediate success.⁴⁷

While these three candidates wrote their applications in the German language, the Moravian Anton(in) Zavadil, born on 23 June 1866 and a graduate of the Gymnasium, wrote his application in the Latin language, the official language of the Catholic Church. He wrote:

From his tender youth, the applicant has always carried in his heart the deeply held desire to become a minister of the altar of God; he has considered that he can most profitably serve people as a priest, regardless of his own benefit; with a trembling heart he wishes to be admitted to the seminary. /.../

He assured the then directors of the Theological Seminary in Maribor of his fidelity and promised that, if the request were granted, he would do his utmost to prove himself worthy of the favour showed to him.⁴⁸ In fact, Zavadil was accepted and became a seminarian, all with the desire to dedicate his life "to the people and the Church", as he wrote in another letter.⁴⁹

On 1 September 1886, 19-year-old Jakob Tajek also applied to Theological Seminary in Maribor with all the necessary documents. Tajek was then serving as a one-year volunteer, and he asked the seminary governance, in case of a positive reply, to allow him to arrive in Maribor only on 10 October, as he would only finish his service to his country on 4 October.⁵⁰

In Vodňany (Wodnian), Robert Vaclavik, born in 1865, and then a graduate of the Czech State Gymnasium in České Budějovice, signed his application for the seminary on 28 July 1886. In his application, he also stated that he wished to become a priest and therefore attached all the necessary certificates, from a baptismal certificate and school certificates to a medical certificate stating that he was "in good health" (*ganz gesund*) and fit for any work. Vaclavik's applica-

⁴⁷ NŠAM, Škofijska pisarna, f. 74, Bogoslovno semenišče 1881–1886, box 24, N. 1928, Praes. 6. 8. 1886: Mandeliček Franz.

⁴⁸ NŠAM, Škofijska pisarna, f. 74, Bogoslovno semenišče 1881–1886, box 24, N. 2282, Praes. 15. 9. 1886: Zavadil Anton.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ NŠAM, Škofijska pisarna, f. 74, Bogoslovno semenišče 1881–1886, box 24, N. 2198, Praes. 6. 9. 1886: Tajek Jakob.

tion stressed that, with God's help, he had passed his matriculation examination with good results (*mit gutem Erfolge gemacht hatte*), and he particularly emphasised that he was the son of poor parents, with two brothers and four sisters, none of whom were yet well off. At the very bottom of his application, Vaclavik wrote: "I will wait in Wodnian for a gracious answer (*Jetzt werde ich in Wodnian gnädigste Antwort erwarten*)."⁵¹ Vaclavik did not have to wait long for the reply. On 3 August, he received a message from the ordinary informing him that he had been admitted to the Maribor Theological Seminary.⁵² There was probably no lack of joy at this news.

The seminarians in the Maribor Theological Seminary in the light of the schematisms

Similar applications for admission to the Theological Seminary in Maribor were sent by Czech and Moravian candidates in the following years. Some of the applicants were admitted to the seminary, as recorded in the schematisms of the Diocese of Lavant and individual newspaper notices. For example, on 26 August 1886, *Slovenski gospodar* reported that 13 candidates had been admitted to the first year of theology studies in Maribor, some of them from the Lands of the Bohemian Crown.⁵³ However, at that time, individual applications were still coming in and being considered by the seminary authorities, and it was not until the 1887 schematism that the number of seminarians in the 1886/1887 academic year was the highest ever (64). Of these, there were 10 in the IV year, 12 in the III year, 16 in the II year, and 26 in the I year of the seminary. Among them were also Czechs and Moravians, such as Franz Cinkl, Franz Čadek, Franz Hurt, Franc Mandeliček, Ludvik Štetka, Jakob Tajek, Johann Toman, Robert Vaclavik or the Moravian Anton Zavadič.⁵⁴

The schematism for the year 1888 shows that the number of seminarians was slightly higher than in the previous year, namely 66. There were 13 students in the IV year (three of them already ordained), 16 in the III year, 20 in the II year and 17 in the I year. Among the latter was Leopold Skuhersky from Opočno, Bohemia.⁵⁵ In the 1889 schematism of the Diocese of Lavant, there were 69 students mentioned – 15 seminarians in the IV year, 20 in the III year,

⁵¹ NŠAM, Škofijska pisarna, f. 74, Bogoslovno semenišče 1881–1886, box 24, N. 1842, Praes. 30. 7. 1886: Robert Waclawik.

⁵² Ibid.

⁵³ Cf. "Kn. šk. bogoslovje", *Slovenski gospodar*, No. 34, 26 August 1886, p. 271.

⁵⁴ *Personalstand 1887*, pp. 26–27, pp. 92–117.

⁵⁵ *Personalstand 1888*, pp. 26–27, p. 111.

14 in the II year, and 20 in the I year.⁵⁶ Three extern students should be added to the list – among them Franz Lom from Wollin, Bohemia, a student of the I year at the time.⁵⁷ A student of the II year at that time was also Johann Kanský, originally from Opočno, Bohemia.⁵⁸

The diocesan schematism for 1890 shows that there were 69 seminarians enrolled in the Maribor Theological Seminary at that time: 20 students in the IV year, 15 in the III year, 21 in the II year and 13 in the I year. Of these, only one was from the Lands of the Bohemian Crown, namely Štefan Peter. In addition to these, there was a nice group of 7 students from the externship.⁵⁹ In 1891, there were 68 students in the Maribor Theological Seminary. There were 16 in the IV year, 21 in the III year, 15 in the II year and 16 in the I year. Interestingly, there was no one from Bohemia or Moravia in the I year.⁶⁰ The 1892 schematism shows that there were 68 students in the seminary: 21 students in the IV year, 15 in the III year, 14 in the II year and 18 in the I year. Interestingly, there were no Czech seminarians.⁶¹ In the schematism for the year 1893, we read that at that time there were 65 students and one III-year extern. There were 13 students in the IV year, 17 in the III year, 17 in the II year and 18 in the I year.⁶² Interestingly, in the I year, there were no students from Bohemia or Moravia.

The 1894 schematism states that there were 65 students enrolled in the Maribor Theological Seminary: 17 students in the IV year, 13 in the III year, 19 in the II year, 16 in the I year. Again, there were no Czech representatives.⁶³ In 1895, there were 65 students in the seminary: 11 students in the IV year, 19 in the III year, 17 in the II year and 18 in the I year.⁶⁴ In the schematisms of the Diocese of Lavant after 1895, there is no longer anyone from Moravia or Bohemia among the seminarians.⁶⁵

The records show how the number of students in the Maribor Theological Seminary changed over the years. On the basis of the archival material examined and the above-mentioned schematisms, it was possible to compile a list of students from Bohemia and Moravia in the Maribor Theological Seminary.

⁵⁶ *Personalstand 1889*, pp. 27–28, pp. 96–122.

⁵⁷ *Personalstand 1889*, pp. 27–28, pp. 96–122.

⁵⁸ *Ibid.*, p. 104.

⁵⁹ *Personalstand 1890*, pp. 26–28.

⁶⁰ *Personalstand 1891*, pp. 26–28.

⁶¹ *Personalstand 1892*, pp. 26–28.

⁶² *Personalstand 1893*, pp. 32–33.

⁶³ *Personalstand 1894*, pp. 36–37.

⁶⁴ *Personalstand 1895*, pp. 36–37.

⁶⁵ *Personalstand 1896–1900*; pp. 44–46.

Table 2: An indicative chronological list of students from Bohemia and Moravia in the Maribor Theological Seminary in 1886–1900⁶⁶

Name and surname	Place of birth	Year of birth	Ordained
Franz Cinkl	Novoselic – Bohemia	1866	/
Franz Chadek	Klatovy – Bohemia	1866	/
Franz Hurt	Kladno – Bohemia	1863	1889
Franz Kokoschka	Chelčice – Bohemia	1863	1890
Mathias Komzak	Nová Včelnice – Bohemia	1865	/
Franz Mandeliček	Skočice – Bohemia	1865	1890
Anton Mojžišek	Černotin – Moravia	1864	1890
Cyril Novak	Unt. Lhotta – Bohemia	1864	/
Ludvik Štetka	Silberberg ⁶⁷ – Bohemia	1865	/
Jakob Tajek	Štěpánovice – Bohemia	1867	1890
Johann Toman	Planice – Bohemia	1866	1890
Robert Vaclavik	Vodnian – Bohemia	1865	1890
Karl Wenig	Klatovy – Bohemia	1867	1890
Anton Zavadil	Lovkov – Moravia	1866	1891
Leopold Skuhersky	Opočno – Bohemia	1867	1890
Johann Kanský	Opočno – Bohemia	1868	1891
Franz Lom	Volyně – Bohemia	1867	1892
Peter Stephen (Štefan)	Byšice – Bohemia	1867	1892

Table 2 shows that during that period the Maribor Theological Seminary admitted 18 candidates from Bohemia and Moravia, mostly born between 1863 and 1868. While Franz Hurt and Franc Kakuška represented the oldest students (1863), Johann Kanský (1868) was the youngest representative. The majority of candidates came to Maribor in the first two years, but only some of them arrived later. More requests may have been sent at that time, but they have not been found in the archive documents that we have reviewed so far.

⁶⁶ *Personalstand 1886–1900.*

⁶⁷ There are four parishes with this name.

Unfortunately, the examined archival documents do not provide sufficient information on the social and family background of the candidates. The father's occupation is rarely mentioned in the applications examined, but the applications presented above would suggest that most of the Bohemian and Moravian young men came from peasant and/or larger families. From the surnames alone, we can conclude that none of them was of noble descent. Perhaps this is why the statement of the Czech seminarian at the Ljubljana Theological Seminary, who said that the best Czech candidates stay at home, is also relevant here.⁶⁸

Some of the Czech and Moravian students left the Maribor Theological Seminary for various reasons during or after the first year of studies, and some might realise that the vocation of priesthood was not for them after all. For example, Franc Čadek and Franc Cinkl left Maribor after the first year of their studies at the latest. Moreover, it seems that five such individuals from the Lands of the Bohemian Crown decided to leave.

Life in the Maribor Theological Seminary

In the autumn of 1886, when Robert Vaclavik was told that he had been admitted to the Maribor Theological Seminary, he was instructed to report there on 2 October.⁶⁹ Others also received such instructions. This is not surprising, since already on 23 September 1886 *Slovenski gospodar* reported: "In the seminary of our diocese, the school year begins this year on 3 October, and seminarians are to assemble in Maribor the day before, that is on Saturday, 2 October, in the theological seminary."⁷⁰ So, at that time, the accepted candidates, including young men from Bohemia and Moravia, arrived in Maribor, where they got acquainted with other candidates, professors and spiritual leaders, and familiarised themselves with the house order and study obligations. In the Maribor Theological Seminary, theological studies lasted four years and they followed a special programme, defined by Bishop Anton Martin Slomšek. In the I year, the students attended lectures in logic and metaphysics, and in fundamental theology (general dogmatics), a general introduction to the Old Testament, an exposition of the Old Testament, and lectures in biblical archaeology, choral chanting, and Hebrew. In the II year, the theologians attended lectures on the following subjects: special dogmatics, choral chanting, introduction to the Bible of the New Testament, interpretation of the New Testament from the Vul-

⁶⁸ Mlakar, *Spomini*, p. 227.

⁶⁹ NŠAM, Škofijska pisarna, f. 74, Bogoslovno semenišče 1881–1886, box 24, N. 1842, Praes. 30. 7. 1886.

⁷⁰ "Na znanje", *Slovenski gospodar*, No. 38, 23 September 1886, p. 302.

gate, and lectures on hermeneutics with the interpretation of the original text of the New Testament. The III year of the studies was devoted to moral theology and church history, followed by lessons in patrology and choral chanting. In the IV year, seminarians were given lectures on ecclesiastical law, catechetics, pastoral care, methodology and pedagogy, choral chanting, and the history of ecclesiastical art; liturgy and exercises in church oratory were also taught.⁷¹

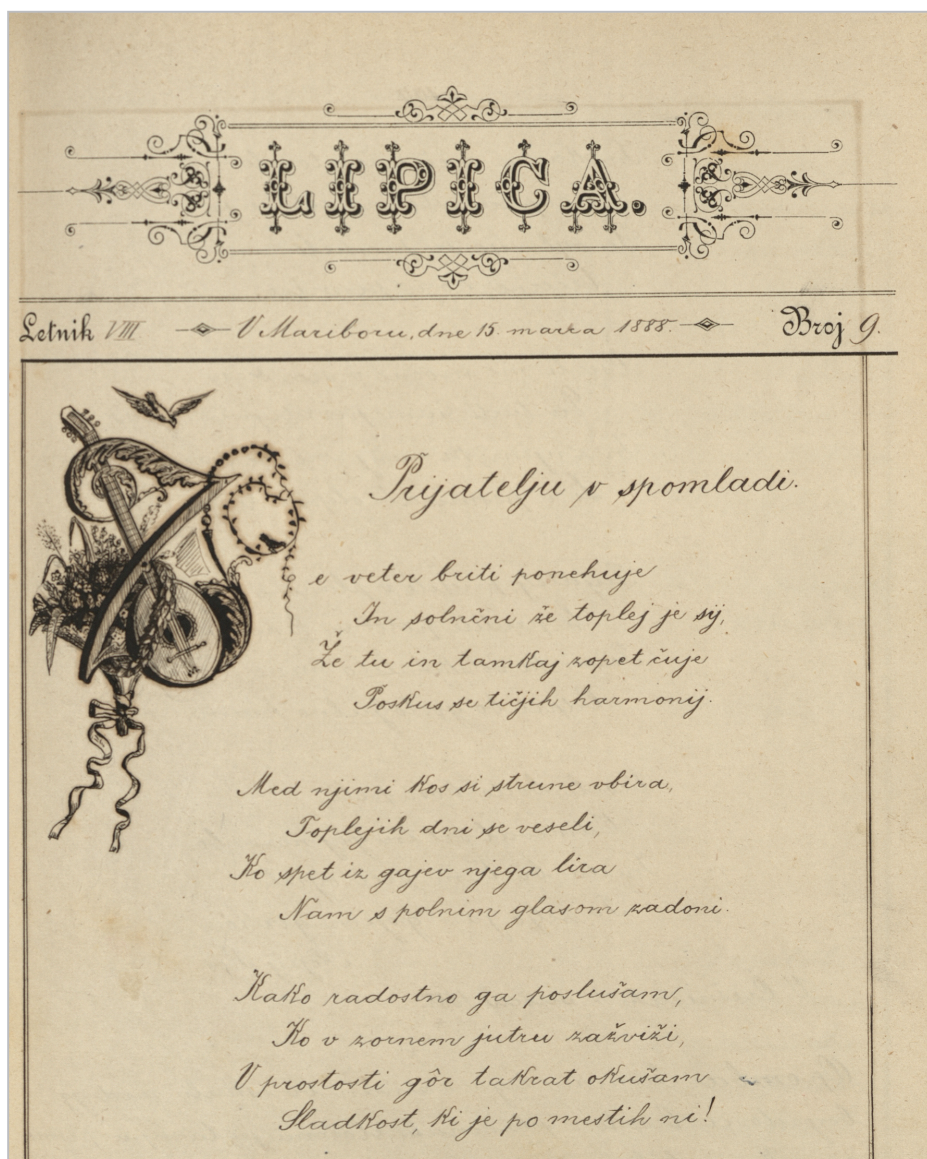
In addition to their studies, the young candidates from the Lands of the Bohemian Crown had some more difficulties related to language barriers, as they had to learn Slovene in due course, as was also required in other seminaries. In Trieste, the Czech and Moravian young men were also given the following admonition in their admission letter: "In order to be able to carry out your duties as a spiritual shepherd, you must know the languages of the faithful of our diocese, and if you do not, you will not be ordained by us."⁷² It was similar in the Ljubljana Theological Seminary, where candidates were required to learn the Slovene language within two years.⁷³ However, the newspaper notes emphasised that their lack of knowledge of the German language posed a greater problem, as lectures were mainly conducted in German at that time. In 1886, the writer of an article in *Slovan* was also angry about this. In the introduction, he quoted the biography of Slomšek prepared by Franc Kosar (1823–1894) and published in 1863, in which the author of the book provided some information about the use of language in education in the Maribor Theological Seminary. He wrote: "In the first year, the ancient and Hebrew language is explained in Slovene ... In addition, the Slovene language is the basis for practical instruction in preaching in all four years, as well as the daily meditations (morning prefaces) and the annual spiritual exercises are conducted in Slovene." But these, according to the writer in *Slovan*, were other, happier times, when the Slovene language "was next to German and Latin a neighbouring housewife, now she is their poorest maid, they have bought up and divided her sold-out possessions. /.../ Today the seminary, as the city of Maribor in general, is a bit degraded, alienated."⁷⁴ It seems that the writer in question was right to a certain extent and that the predominant German language in the Maribor Theological Seminary caused some more concern to the Czechs and Moravians. This is illustrated by a newspaper note they wrote when outlining the life

⁷¹ Fanika Krajnc-Vrečko, "Visoka bogoslovna šola v Mariboru 1859–1941", in: *Teološki študij na Slovenskem: vloga teoloških izobraževalnih ustanov v slovenski zgodovini pri oblikovanju visokošolskega izobraževalnega sistema* (AES 32) (Ljubljana, 2010), pp. 462–463 (hereinafter: Krajnc-Vrečko, "Visoka bogoslovna šola").

⁷² *Zgodnja Danica*, No. 18, 6 April 1887, p. 143.

⁷³ Cf. Nadškofijski arhiv Ljubljana (NŠAL), Škofijski arhiv Ljubljana (ŠAL) V., Semenišče 1881–1890, box 229, Höchswürdigtes fürstbischöfliches Ordinariat, Laibach am 25. Sept. 1885.

⁷⁴ "Slovenščina v mariborskem bogoslovju", *Slovan*, No. 22, 15 November 1886, pp. 349–350.

Cover of the Lipica Seminary Journal (1888) (<https://dr.ukm.um.si/izpis.php?id=40246>)

of priest Toman: "But the teaching lectures in the Maribor Theological Seminary at that time were conducted in German and Latin. However, the Czechs did not know any German and could not even translate their matriculation examina-

tion into German for the director of the seminary."⁷⁵ The documents examined so far show that the applicants for admission to the Theological Seminary in Maribor were mostly graduates of Czech or German grammar schools. Moreover, most of the applications were handwritten in German, and only a few in the language of the Church – Latin. However, writing is one thing, but following lectures in German is often quite different and more challenging than it first appears. It is therefore not surprising that some candidates have indeed had difficulties with this. However, these notes could also mean that the lecturers at the Maribor Theological Seminary somewhat avoided Slomšek's plan concerning the use of language during the lectures, since the Bishop specifically stated that "in addition to Latin, some subjects should be taught in both provincial languages, i.e. in German and Slovene".⁷⁶ Despite these difficulties most young Czechs and Moravians were able to assimilate among the Slovenes in Maribor quite quickly, and they thoroughly prepared themselves for their future vocation and mission.

Those who persevered on the path they had set out soon found themselves among the cultural co-creators of the *Lipica* Seminary Journal. For example, in 1888, in the 8th (1 March) and the 9th (15 March) issues, Anton(in) Zavadil introduced the Czech poet František Ladislav Čelakovský (1799–1852), who was the first to systematically deal with Slovenian literature in Bohemia. Čelakovský had already recognised the importance of Slovenian poet France Prešeren (1800–1849).⁷⁷ Some seminarians from the Lands of Bohemian Crown exposed themselves by writing or singing at various concerts to the general public, while others were perhaps more tacit supporters of the Slovenian cultural sphere, which they proved by enrolling in St Hermagoras Society, Slovenia's oldest publishing house.⁷⁸ This was also a way of familiarising themselves with Slovenian life and thought.

Four years flew by, and some seminarians were ordained already in the third year of the theological studies. The first among them was certainly Franz Hurt, who was ordained already in 1889. However, the vast majority of other seminarians from Bohemia and Moravia were ordained the following year, in 1890, by the new Prince-Bishop of the Diocese of Lavant, Mihael Napotnik (1889–1922). Twenty-five years later, that event was reported with considerable pride in various newspapers.⁷⁹

⁷⁵ "Dekan Ivan Toman", *Slovenec*, No. 16, 21 January 1930, p. 5.

⁷⁶ Krajnc-Vrečko, "Visoka bogoslovna šola", p. 463.

⁷⁷ Cf. Anton Zavadil, "Franc Ladislav Čelakovský", *Lipica*, No. 8, 1 March 1888, pp. 185–190; *Lipica*, No. 9, 15 March 1888, pp. 200–205.

⁷⁸ Cf. "Imenik častitih p. n. udov družbe sv. Mohora leta 1888", in: *Koledar družbe sv. Mohora za navadno leto 1889* (Celovec, 1889), p. 40.

⁷⁹ Cf. "Duhovniške obletnice", *Straža*, No. 58, 23 July 1915, p. 5.

Ordination of the priesthood (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/47/Holy_Orders_Picture.jpg)

From the schematisms of the Diocese of Lavant we learn that several candidates were ordained priests in the following two years (1891 and 1892). However, a thorough examination shows that in 1893, for example, there were no Czech candidates among the 65 seminarians and one third-year extern. At that

time, there was only Štefan Peter in the fourth year, who had been ordained a priest on 25 July 1892, while still in his third year of theological studies.⁸⁰ He was the last seminarian from the Lands of the Bohemian Crown to enter the Maribor Theological Seminary, but not the last priest to serve in the Diocese of Lavant.

Now here, now there – chaplains in the Diocese of Lavant

The newly-ordained priests from the Lands of the Bohemian Crown, who were the most numerous in 1890, celebrated their first masses in various places. The first Czech theologian to be ordained in Maribor in 1889 was Franz Hurt, who celebrated the first Solemn Mass on 14 July in the Church of St Aloysius in Maribor.⁸¹ The following year, the newspapers also reported that the newly-ordained priest, Karl Wenig, celebrated his first Solemn Mass at the famous pilgrimage church of the Name of Mary in Kalobje, Slovenija. The article stated: "It was particularly touching when, towards the conclusion, the speaker addressed the newly-ordained priest's father in beautiful Czech, a virtuous and gentle man who had come from far away to celebrate his son's momentous day. Several Czech seminarians from Maribor were also present."⁸² Others celebrated the Solemn Mass in their hometowns. For example, Štefan Peter celebrated the Solemn Mass in Byšice, Bohemia, on 31 July 1892.⁸³

After the ceremonies, the Czech and Moravian newly-ordained priests returned to the Diocese of Lavant and were sent to their first posts. In 1890, Prince-Bishop Napotnik sent them to various places: Hurt was sent as a chaplain to Podsreda, Toman to Gornji Grad, Vaclavik to Sv. Hema, Kakuška to Sv. Kunigunda pri Konjicah, Mandeliček to Pilštajn, Mojžišek to Sv. Barbara v Slovenskih goricah, Wenig to Kalobje, and Zavadil to the parish Sv. Martin na Pohorju.⁸⁴ Chaplains were subsequently transferred to other parishes more or less frequently. Leopold Skuhersky, for example, took up his first pastoral ministry as chaplain on 4 August 1891 in the parish of Griže. He served there until 3 July 1893, when he was transferred to Laško as a second chaplain. He held this post until 29 May 1897 when he was promoted to the position of first chaplain

⁸⁰ NŠAM, Ordinacijski protokol 1780–1942, p. 293.

⁸¹ "Primicije", *Slovenski gospodar*, No. 28, 11 July 1889, p. 223.

⁸² "S Štajerskega", *Slovenec*, No. 171, 28 July 1890, n.p.

⁸³ "Gosp. novomašniki v lavantinski škofiji", *Domoljub*, No. 14, 21 July 1892, p. 169.

⁸⁴ "Duhovniške spremembe v škofovini Mariborskej" [sic], *Domoljub*, No. 17, 4 September 1890, pp. 197–198.

in the parish. Skuhersky served in only two parishes in less than eight years,⁸⁵ but not everyone was so fortunate, and some moved much more frequently. One of these was Franc Mandeliček, who was sent to Pilštanj as a chaplain to start his pastoral ministry on 27 August 1890. From there he was transferred to the parish of Sv. Peter pod Svetimi gorami on 18 January 1892.⁸⁶ The diocesan bulletin stated that he was temporarily (*ausbillsweise*) transferred there to assist,⁸⁷ and he served there until 21 October 1892 when he was assigned as a chaplain to Podsreda, where another Czech priest, Franz Hurt, had been working until then.⁸⁸ Mandeliček served in Podsreda until 28 February 1897, when he was sent to the parish of Sladka Gora. He served in this parish only until 27 July 1898, when he was transferred as a chaplain to Remšnik, where Jurij Žmavc (1843–1903) served as a parish priest. At the end of 1902, a parish priest Žmavc was increasingly complaining of stomach ache and throat pains. He went to the Hospital of the Brothers of Mercy in Graz, where he died on 13 January 1903. Žmavc was buried on Sunday, 18 January, at Remšnik.⁸⁹ After his death, Mandeliček became the provisor and held this post until 30 April 1903, when a new parish priest was appointed and he himself became the local chaplain again. In mid-September 1903, the diocesan ordinary sent a decree to Mandeliček, by which he was sent as a chaplain to Negova, Slovenia.⁹⁰ But here the story repeated itself; on 25 January 1904, the parish priest Alojz Šijanec died,⁹¹ and the chaplain of Negova became the provisor. Perhaps this was the reason for his deteriorating health; he took temporary leave on 30 April 1904 and only resumed his pastoral ministry on 1 November 1904. At that time, he was sent as a second chaplain to Sveti Jurij ob Ščavnici, where he served until 22 December 1905, when he was transferred to another parish, Svetinje. However, he did not stay there very long, only for a month, as he returned to Sv. Jurij on 1 February 1906. He served there until 1 June 1907, when he became a chaplain in Ribnica na Pohorju. Perhaps Mandeliček experienced health problems due to frequent relocations; on 1 May 1909, he had to take temporary leave again.⁹² Similarly, at the end of 1895, Karl Wenig, a chaplain in Laporje, also took temporary leave due to illness.⁹³ However, others worked successfully in their roles and were mostly popular with both the priests and the faithful.

⁸⁵ NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 5, Skuhersky Leopold.

⁸⁶ NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 4, Mandeliček Franz.

⁸⁷ *Kirchliches Verordnungs-Blatt für die Lavanter Diocese*, 1892, No. 1, p. 8.

⁸⁸ "Premembe pri č. duhovščini", *Domovina*, No. 21, 5 November 1892, p. 261.

⁸⁹ "Župnik Jurij Žmavc", *Slovenec*, No. 12, 16 January 1903, n.p.

⁹⁰ NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 4, Mandeliček Franz.

⁹¹ Cf. "Umrli", *Slovenski gospodar*, No. 4, 28 January 1904, p. 4.

⁹² NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 4, Mandeliček Franz.

⁹³ "Duhovniške spremembe", *Slovenski gospodar*, No. 45, 7 November 1895, p. 389.

Czechs as parish priests in the Diocese of Lavant

Many Czechs and Moravians soon passed the parish examinations during their chaplaincy ministries. According to the priest Martin Poč (*Dubovski poslovnik*), anyone who wanted to apply for a vacant parish or "pursue an independent pastoral ministry, had to pass an exam."⁹⁴ The parish examination was introduced by the Council of Trent, whereby the personal qualifications of prospective parish priests were examined before a diocesan examining board, which consisted of the bishop or his vicar general and examiners appointed by the bishop. In 1742, Pope Benedict XIV (1740–1758) presented detailed instructions on the manner and course of such an examination in his constitution "*Cum illud*". Such examinations could be held when a particular parish was vacant (*concursum specialis*) or in a general form (*concursum generalis*) for all the parishes that had been or would be vacant in the future. The dates of such examinations were announced to the priests in the diocesan bulletins. The examination was held in written and oral form and covered dogmatics, ecclesiastical law, moral and pastoral theology. In addition to the theoretical and practical-scientific examination, other "qualifications of the candidates (age, morality, religious zeal, etc.)" were also taken into account, "and the Ordinary was obliged to grant parishes only to the most worthy."⁹⁵ In the Diocese of Lavant, such examinations were held every year. For example, on 20 January 1898, *Slovenski gospodar* published an announcement about the examinations for that year: "The parish examinations will be held on 3, 4 and 5 May and on 30, 31 August and 1 September."⁹⁶ It is interesting to note that Franc Kakuška and Anton Mojžišek applied for the first call,⁹⁷ and Franc Hurt for the second.⁹⁸ Even before them, and of course, afterwards, others applied for these examinations, and it did not take long for the Bohemians and Moravians to be entrusted with the parishes. Among the first was the former chaplain of Slivnica, Johann Toman, who passed the parish examination in the autumn of 1896,⁹⁹ and at the end of the following year, applied for and was given the vacant post of parish priest in Skomarje.¹⁰⁰ In the autumn of 1898, the parish of Loka pri Zidanem Mostu was vacated. The previous chaplain, Leopold Skuhersky from Laško, applied for it and on 1 December 1898 *Slovenski gospodar* already reported that Skuhersky

⁹⁴ Martin Poč, *Dubovski poslovnik* (Ljubljana, 1892), p. 55.

⁹⁵ Rado Kušej, *Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev* (Ljubljana, 1927), p. 177.

⁹⁶ "Sv. birma in župnijski izpiti", *Slovenski gospodar*, No. 3, 20 January 1898, p. 5.

⁹⁷ "Župnijski izpit", *Slovenski gospodar*, No. 18, 5 May 1898, p. 6.

⁹⁸ "Župnijski izpit", *Slovenski gospodar*, No. 35, 1 September 1898, p. 6.

⁹⁹ "Župnijski izpit", *Slovenski gospodar*, No. 36, 3 September 1896, p. 310.

¹⁰⁰ "Duhovniške spremembe", *Slovenski gospodar*, No. 48, 2 December 1897, p. 436.

had been appointed as the new parish priest of Loka.¹⁰¹ Similarly, in the first months of the following year, Franz Hurt also applied for the vacant position of parish priest. At the beginning of February 1899, the newspapers reported that Jožef Zagajšek, a parish priest in Muta, had died on 22 January in the hospital in Graz.¹⁰² After his death, a vacant parish was advertised and already in April the same newspaper reported that the parish had been given to Franz Hurt, until then a chaplain in Stari trg.¹⁰³ All of these parish priests then tried to do everything for the spiritual and physical well-being of their parishioners. Some of them served in these positions for only a few years, others for several decades. Hurt, for example, served as parish priest in Muta until his death on 26 March 1935.¹⁰⁴

Departures and other services

Most priests from Bohemia and Moravia settled well in the Diocese of Lavant, while some chose to return home after less than a decade of pastoral care in the diocese. One of them was Franc Kakuška, the former chaplain in Dobova, who was incardinated into the Diocese of České Budějovice at the end of 1899 and was operating in the town of Krumau (Cze. Český Krumlov).¹⁰⁵ Interestingly, the Slovene newspapers also reported about him later on. For example, in 1901 *Slovenski gospodar* reported that Kakuška "was appointed by Prince Schwarzenberg as parish priest in Ottau [Zátoň] near Krumlov in Bohemia."¹⁰⁶ Even at the time of his death in 1928, the newspapers remembered him in short notes.¹⁰⁷

While some individuals wanted to pursue their profession in their homeland, others chose to enter active military service as military chaplains. Jakob Tajek, for example, operated as a chaplain in Vojnik, Slovenska Bistrica, Prihova, and Vuzenica, from where he was transferred to Loka pri Zidanem Mostu in May 1894. However, he remained there only until 30 September 1894, when he became a military chaplain.¹⁰⁸ The newspapers initially reported that he had been assigned to the *Superiorat* in Graz,¹⁰⁹ but in fact, he had already arrived in

¹⁰¹ "Duhovniške spremembe", *Slovenski gospodar*, No. 48, 1 December 1898, p. 6.

¹⁰² "Duhovniške spremembe", *Domovina*, No. 5, 3 February 1899, p. 36.

¹⁰³ "Duhovniške spremembe", *Domovina*, No. 16, 21 April 1899, p. 123.

¹⁰⁴ NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 2, Hurt Franc.

¹⁰⁵ "Osebnost", *Domovina*, No. 44, 3 November 1899, p. 348.

¹⁰⁶ "Č. o. Fran Kakuška", *Slovenski gospodar*, No. 45, 7 November 1901, p. 3.

¹⁰⁷ Cf. "Umrli je na dan sv. Jožefa", *Slovenski gospodar*, No. 13, 29 March 1928, p. 3.

¹⁰⁸ NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 5, Tajek Jakob.

¹⁰⁹ "Imenovanje", *Slovenec*, No. 215, 20 September 1894, n.p.

Maribor in October.¹¹⁰ There he served as a garrison chaplain and also a teacher of religion at the local cadet school (*Kadettenschule Maribor*). Tajek worked in Maribor until the end of April 1906, and on 1 May he became a professor at the cadet school (*Kadettenschule*) in Trieste. In addition to teaching religion, he also taught natural history there. He worked in Trieste for only a year, and from 1 September 1907 he was a professor at the cadet school (*Kadettenschule*) in Innsbruck. He remained there until 31 August 1913, when he was called to the *Superiorat* in Graz.¹¹¹ At the time of mobilisation, he was sent to Galicia as a divisionary priest of the 28th Infantry Division. There he wrote several letters and reports, which were published in the newspapers.¹¹² On 28 April 1915, the newspaper *Slovenec* reported that Tajek had fallen ill and had been sent to recovery in Tatrafüred.¹¹³ Later Tajek was appointed head of the *Superiorat* in Innsbruck. At the end of 1915, he was promoted and appointed *Feldsuperior* 2nd Class.¹¹⁴ After the end of the war, Jakob Tajek went to the newly formed Czechoslovakia.¹¹⁵

Štefan Peter, the chaplain at St Magdalene's, took a similar path entering the military clergy on 1 September 1903 and finding his first post in Graz.¹¹⁶ Notwithstanding these changes, the Czech and Moravian representatives in the new services were still incardinated in the Diocese of Lavant at that time. The ties between Slovenes and Czechs were also preserved through various means, such as written correspondence or contacts with priests, the bishop, newspaper notes, etc.

Nunc dimittis ...

Some Czech and Moravian priests were able to serve in the Diocese of Lavant for a considerable number of years, while others stayed only a short time. The first to leave was the chaplain of Laporje, Karl Wenig, who took temporary leave in 1895. He was ill, seeking health "in the healing house of the parish priest Kneipp in Wörishofen in Bavaria", where he finally died of chronic kidney inflammation on 6 February 1896. The newspaper *Slovenski gospodar* reported: "He was separated from the world as one of those who, in 1890, were the first

¹¹⁰ Cf. "Čast. g. Jakob Tajek", *Domoljub*, No. 20, 18 October 1894, p. 237.

¹¹¹ Österreichisches Staatsarchiv (ÖSTA), Kriegsarchiv (KA), Qualifikationslisten (Quall), Karton 3457, Tajek Jakob.

¹¹² Cf. "Divizijski župnik", *Straža*, No. 13, 12 February 1915, p. 4.

¹¹³ "Vojni nadkurat č. g. Jakob Tajek", *Slovenec*, No. 95, 28 April 1915, p. 5.

¹¹⁴ ÖSTA, KA, Quall, Karton 3457, Tajek Jakob.

¹¹⁵ NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 5, Tajek Jakob.

¹¹⁶ NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 6, Štefan Peter.

among our Gracious Prince-Bishop's seminarians to receive the sacrament of Holy Orders, and also as the first of the Czechs." He was buried in his birthplace in Klatovy, Bohemia.¹¹⁷ Thirteen years later Franz Mandeliček died on 3 July 1909.¹¹⁸ Moreover, in 1919, the then parish priests Johann Kanský and Leopold Skuhersky died. Skuhersky died on 14 January 1919, and the obituary stated, for example, that he was referred to as "Job of Lavant", having celebrated "the wonderful jubilee of the 25th anniversary of his illness" the year before, during which occasion he faithfully carried out his service with great patience. They concluded with the following words: "He died as a martyr in his vocation. He was a Czech, but a faithful son of the Slovene nation and a devoted apostle of the Lord. Blessed is he!"¹¹⁹

Others served in the Slovenian area even after the collapse of the Habsburg Dual Monarchy and during the new state – the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia. A thorough examination of various documents – sheets titled *Službeni listi duhovnikov* and a yearbook titled *Letopis Cerkve na Slovenskem 2000: stanje 1. januar 2000*¹²⁰ provides the following data on Czech and Moravian priests serving in the Diocese of Lavant.

Table 3: Active Czech and Moravian priests in the Diocese of Lavant¹²¹

Name and surname	Ordained	Active service	Death
Rudolf Bednarik	1892 (Szombathely)	a parish priest	Gornja Lendava (Grad), † 1937
Venčeslav Čech	1892 (Klagenfurt)	a parish priest	Frankolovo, † 1941
Franz Hurt	1889	a parish priest	Muta, † 1935
Karel Hüttner	1891	a parish priest	Vuzenica, † 1947
<i>Franz Kakuška</i>	1890	<i>a chaplain until 1899</i>	<i>Zátoň (Czechoslovakia), † 1928</i>
Johann Kanský	1891	a parish priest	Maribor, † 1919
Franz Lom	1892	a dean and parish priest	Šmarje pri Jelšah, † 1946
Franz Mandeliček	1890	a chaplain	Ribnica na Pohorju, † 1909

¹¹⁷ "Iz Slov. Bistrice", *Slovenski gospodar*, No. 9, 27 February 1896, p. 74.

¹¹⁸ NŠAM, *Službeni listi duhovnikov*, box 4, Mandeliček Franz.

¹¹⁹ "Župnik Leopold Skuhersky", *Slovenski gospodar*, No. 3, 16 January 1919, p. 3.

¹²⁰ *Letopis Cerkve na Slovenskem 2000: stanje 1. januar 2000* (Ljubljana 2000) (hereinafter: *Letopis 2000*).

¹²¹ *Letopis Cerkve na Slovenskem 2000*; NŠAM, *Službeni listi duhovnikov*.

Leopold Skuhersky	1890	a parish priest	Sv. Marko pri Ptuj, † 1919
Peter Štefan (Stefan)	1892	a military curate	Maribor, † 1921
<i>Jakob Tajek</i>	<i>1890</i>	<i>a Feldsuperior Czechoslovakia</i>	<i>Prague, † 1929</i>
Johann Toman	1890	a dean and parish priest	Vojnik, † 1930
Robert Vaclavik	1890	a parish priest	Gotovlje, † 1945
Karl Wenig	1890	a deficient (1895)	<i>Wörishofen in Bavaria, † 1896</i>
Anton Zavadil	1891	chaplain until 1903	<i>Vienna † 1920</i>

The list of priests also includes the above-mentioned *Feldsuperior* Jakob Tajek and Franc Kakuška, but since both were serving abroad, their names are written in italics to indicate their special status or location.

The list shows that the vast majority of seminarians became parish priests, and some even advanced to become deans. Franc Lom, the parish priest of Šmarje pri Jelšah, assumed the role of dean in October 1928.¹²² Similarly, even three years earlier, Johann Toman, the pastor of the parish of Vojnik, also became a dean.¹²³

Table 3 also indicates that some priests lived long enough to experience World War II and serve under completely new conditions. For example, Robert Vaclavik, the retired parish priest of Gotovlje, passed away only a few months after the end of the war, on 16 September 1945, amid the post-war changes.¹²⁴ A year later, Dean Franc Lom passed away, while Johann Keller proved to be the longest-lived of the Czech priests in the Diocese of Lavant, as he died only in 1955.¹²⁵ Interestingly, a note about his death was also published in *Velenjski rudar*.¹²⁶

Arrivals of priests in the Diocese of Lavant after the 1918 upheaval

Upon careful observation and a detailed examination of the last table, it becomes evident that it includes priests who are not listed among Czech and Moravian seminarians who concluded their studies in the Maribor Theological Seminary. Rudolf Bednarik, although he did not study in Maribor (most

¹²² NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 3, Lom Franz.

¹²³ Prim. "Novi dekan pri Novi cerkvi", *Nova Doba*, No. 89, 15 August 1925, p. 2.

¹²⁴ NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 5, Vaclavik Robert.

¹²⁵ *Letopis 2000*, p. 788.

¹²⁶ "Umrli so", *Velenjski rudar*, No. 5, 15 March 1955, p. 4

probably he studied in Szombathely), was active in that diocese until 1919, therefore he is mentioned in the table despite not being listed among the seminarians in the Diocese of Lavant. After the annexation of Prekmurje, the area came under the jurisdiction of the Bishop of Lavant, and Bednarik, who remained active in the parish of Gornja Lendava, became part of the diocese as a result of this change in jurisdiction. In the obituary in *Novine*, it was written that he was actually born on 30 August 1867 in Dobrá Voda (Dobra-Woda) in Slovakia. He was ordained a priest in Szombathely (probably) on 15 July 1892. Despite struggling with poor health, he served the parish for 42 years in an exemplary manner and was appointed consistorial advisor in 1928. At the time of his death, he was remembered as a good, affectionate priest, an ardent admirer of Mary and a parish priest with whom the chaplains and other priests always felt at ease.¹²⁷

Unfortunately, not everyone experienced such a peaceful transition to the Diocese of Lavant. During the struggle for the northern border (Austro-Slovene conflict in Carinthia 1918–1919) and after the Carinthian plebiscite (10 October 1920), refugees also came from the local dioceses in Carinthia to Lower Styria. Among these was Venceslav Čech, a priest of Czech origin who was ordained in Klagenfurt in 1892. At the time of the plebiscite, he was serving as a parish priest in Galicia, in the deanery of Dobrla vas in Carinthia. As stated in the archival document, he found refuge in Šoštanj, where he asked to be incardinated into the Diocese of Lavant. He became a priest of the aforementioned diocese at the beginning of August 1921, and in June 1922 he was appointed first as a provisor to Frankolovo, and on 19 March 1924 as the parish priest.¹²⁸

Similarly to Čech, Karel Hüttner, a priest born in 1868 in Tučap, Bohemia, also came from Carinthia as a refugee. He also became part of the clergy of Lavant and on 15 January 1922 the bishop sent him as a provisor to the parish of Sv. Marija v Puščavi, and at the end of 1923 he became the parish priest there.¹²⁹ He held this post for only four years, being appointed Dean of Vuzenica in December 1927, where he served until his death on 23 April 1947.¹³⁰ Although these two priests were not "seminarians in the Maribor Theological Seminary", their performance as Czech priests significantly shaped the parish community entrusted to them, and it is therefore appropriate to acknowledge such instances.

¹²⁷ "Bednarik Rudolf, plebanoš pri Gradi", *Novine*, No. 27, 4 July 1937, p. 1.

¹²⁸ NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 1, Čech Venceslav (Vaclav). – For the information about the document and assistance I would like to kindly thank Mrs Liljana Urlep, the archivist of the Archdiocesan Archives of Maribor.

¹²⁹ "Postavljeni", *Lavantinske škofije uradni list* 1922, No. I, p. 8; "Umeščeni", *Lavantinske škofije uradni list* 1923, No. XV, p. 82.

¹³⁰ "Za dekana v Vuzenico", *Slovenski gospodar*, No. 49, 8. 12. 1927, p. 3; *Letopis* 2000, p. 784.

Besides them, it's important to highlight the presence of Frančišek Hierschet, a priest from the Diocese of Ljubljana, who spent his retirement years in the Diocese of Lavant. Hierschet was among the Czech candidates who sought admission to the Ljubljana Theological Seminary in 1885. He was admitted and ordained as a priest in 1889, marking the occasion with his Solemn Mass in Horjul. Subsequently, he served as a chaplain in Planina, Logatec, Zagorje ob Savi, before assuming the role of parish priest in Sora, Boštanj and Radeče. Upon retirement, he relocated to the parish of Polzela in the Diocese of Lavant. Even in this new setting, he dedicated himself to serving to the best of his ability until his passing away on 12 February 1954.¹³¹

Excursus: Anton(in) Zavadil and Ludvik Gala

For numerous priests of Czech descent mentioned here, we could echo sentiments akin to those inscribed in honour of Franz Hurt upon his passing: "He exemplified the role of a priest, showing a keen interest in theological studies. He wholeheartedly immersed himself in our circumstances and forged strong ties with our nation. Consequently, he will be fondly remembered in our collective memory."¹³² While some priests left a lasting legacy through their humble and virtuous lives as honest parish priests, others ensured their achievements were recorded for posterity, allowing us to learn about them in publications like *Slovenski biografski leksikon*. One such individual is Anton Zavadil, mentioned earlier, who served as a chaplain in the Diocese of Lavant and was appointed chaplain at Remšnik on 19 September 1897. Nevertheless, his tenure there was short-lived, as newspapers had already reported his departure from the diocese¹³³ by the summer of 1898, a fact also documented in archival records.¹³⁴ Subsequently, he retreated to Algersdorf and Eggenberg near Graz,¹³⁵ where he resided until the beginning of 1901. It was then that he re-entered the Diocese of Lavant and assumed the role of chaplain in the parish of Dramlje.¹³⁶ In fact, he was there only from 12 February to 17 April 1901.¹³⁷ After this short peri-

¹³¹ NŠAL, NŠAL 99, Škofijski arhiv – razno, Službene tabele duhovnikov, fasc. 8, Hiersche Franc; "Zlati mašniški jubilej delavnega župnika v pokoju", *Slovenski gospodar*, No. 30, 26. 7. 1939, p. 4; *Letopis 2000*, p. 788.

¹³² "Svetnik Franc Hurt", *Slovenec*, No. 71, 27 March 1935, p. 2.

¹³³ Prim. "Duhovniške spremembe", *Domovina*, No. 27, 8 July 1898, p. 212.

¹³⁴ NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 5, Zavadil Anton.

¹³⁵ Nada Gspan-Prašelj and France Novak, "Zavadil, Antonin", available at: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi858318/>, accessed: 30. 4. 2024.

¹³⁶ "Duhovniške vesti", *Slovenski gospodar*, No. 7, 14 February 1901, p. 4.

¹³⁷ NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 5, Zavadil Anton.

od of service, he left the Diocese of Lavant and moved to Ljubljana, where he found employment in the editorial office of *Slovenski narod* from 1902 to 1903. Possessing a restless spirit, he sought solace in Bosnia, where he pursued entry into the Trappists as a candidate in Banja Luka.¹³⁸ However, his stay there was short-lived. Nonetheless, he later wrote about his experiences and life among the monks in newspaper articles.¹³⁹ He returned to the Diocese of Lavant and was sent as chaplain to Sv. Jurij in Slovenske gorice on 23 April 1903. He worked there until August 1904, when he was suspended.¹⁴⁰ In 1906, the newspapers reported that he had become editor of *Štajerc*, where he worked only until October of that year.¹⁴¹

Later he travelled to Prague and Switzerland, from where he returned to Bohemia in 1910 and ended up in the Diocese of Litomerice (Cze. Litoměřice). The newspaper *Štajerc*, where Zavadil briefly served as an editor, reported on this with pride:

Zavadil, a former chaplain of the Diocese of Lavant, has resumed his priestly ministry in the Czech Diocese of Litomerice, as he was appointed prefect of the diocesan seminary in Mladá Boleslav. – We should only add that Mr Zavadil is the former editor of our 'Štajerec'. We heartily congratulate Mr Zavadil for taking this only wise step! /.../.¹⁴²

In Litomerice (Cze. Litoměřice), Zavadil was appointed as a III. prefect of the small seminary, but his tenure lasted only until the spring of 1911.¹⁴³ Afterwards, he briefly worked as a handyman before relocating to Prague. There he became a proofreader in the editorial office of *Politika* and at a printing press. Interestingly, *Slovenski biografski leksikon* also identifies him as a military chaplain, although no records of him in military schematisms have been discovered so far. After his return home, he reportedly went back to Vienna in 1918, where he resided until his premature death in January 1920. The service records found in the Archdiocesan Archive Maribor indicate that he resigned

¹³⁸ Nada Gspan-Prašelj and France Novak, "Zavadil, Antonin", available at: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi858318/>, accessed: 30. 4. 2024.

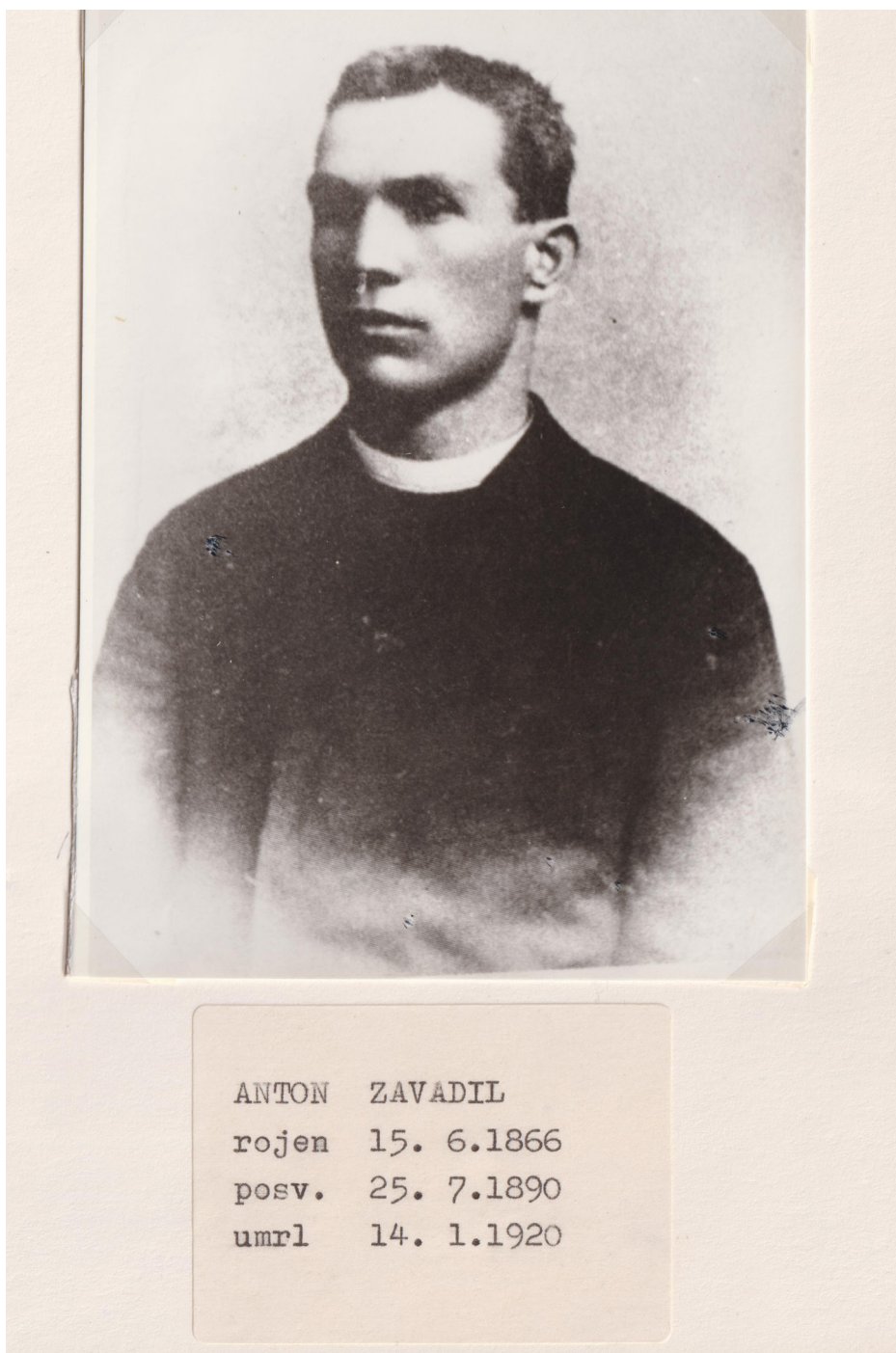
¹³⁹ Cf. "Pri molčečih menihih", *Tedenske slike*, No. 16, 18 April 1917, pp. 178–179.

¹⁴⁰ NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 5, Zavadil Anton.

¹⁴¹ "Iz 'Narodovega' v 'Štajerčevo' uredništvo", *Slovenec*, No. 40, 19 February 1906, n.p.; "Anton Zavadil", *Slovenec*, No. 247, 27 October 1906, n.p.

¹⁴² "Tudi nekaj", *Štajerc*, No. 45, 6 November 1910, n.p.

¹⁴³ I am grateful to Msgr. Martin Barus, Archivist of the Diocese of Litomerice (Cze. Litoměřice) for his assistance (e-mail dated 28. 11. 2023, kept by the author).

Antonin Zavadil (NŠAM, Kartoteka duhovnikov, šk. 36, Zavadil, Anton)

from the diocese,¹⁴⁴ but all official bulletins of the dioceses¹⁴⁵ and numerous newspapers¹⁴⁶ reported at the time of his death that he was a priest in the Diocese of Lavant.

Anton(in) Zavadil, despite his restless spirit, made significant contributions as a publicist, bridging Czech and Slovenian culture. He wrote for newspapers in both languages and compiled the *Češko-slovenski slovar* (Czech-Slovenian Dictionary) (1908) and the *Slovensko-češki slovar* (Slovene-Czech Dictionary) (1910). Printed in Prague, these dictionaries were later used by Fran Bradač when he was compiling his own dictionary (1929). Additionally, Zavadil produced a conversational Czech-Slovak handbook. His notable achievements earned him a place in *Slovenski biografski leksikon*.¹⁴⁷

Individual representatives from Bohemia or Moravia have made their contributions to the Slovenian cultural sphere, but the reciprocal influence is seldom acknowledged. One notable figure in this regard is Ludvik Gala, whose origins in Prekmurje led to a significant impact within the Diocese of Litomerice (Cze. Litoměřice), despite not being affiliated with the Diocese of Lavant. Gala was born on 5 June 1876 into the family of the cottager Andrej Galla [sic!] and his mother Neža (Agnes) Skuhala in the parish of Križevci pri Ljutomeru.¹⁴⁸ Interestingly, he pursued his theological studies in Bohemia. He studied in Litomerice and was ordained there on 8 December 1903.¹⁴⁹ He celebrated his Solemn Mass on 3 January 1904 in his home parish.¹⁵⁰ He served in Litomerice before World War I and acted as a military chaplain during the war. On 3 June 1915, *Slovenski gospodar* reported that among the decorated military chaplains was "Mr Ludvik Gala, military chaplain at the Army Command, a native of Sv. Križ na Murskem Polju, in peacetime parish priest in the Diocese of Litomerice in Bohemia /.../".¹⁵¹ After the war, he returned to Bohemia, where he was appointed as a mitred¹⁵² Archdean. In 1933, he attended the Holy Year celebra-

¹⁴⁴ Cf. NŠAM, Službeni listi duhovnikov, box 5, Zavadil Anton.

¹⁴⁵ Cf. "Umrli so", *Lavantinske škofije uradni list 1920*, Nr. III, p. 52; "Memento", *Wiener Diözesanblatt 1920*, Heft 1/2, p. 10.

¹⁴⁶ Cf. "Gestorbe sind", *Salzburger Kirchenblatt*, No. 7, 19 February 1920, p. 56.

¹⁴⁷ Nada Gspan-Prašelj and France Novak, "Zavadil, Antonin", available at: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi858318/>, accessed: 30. 4. 2024.

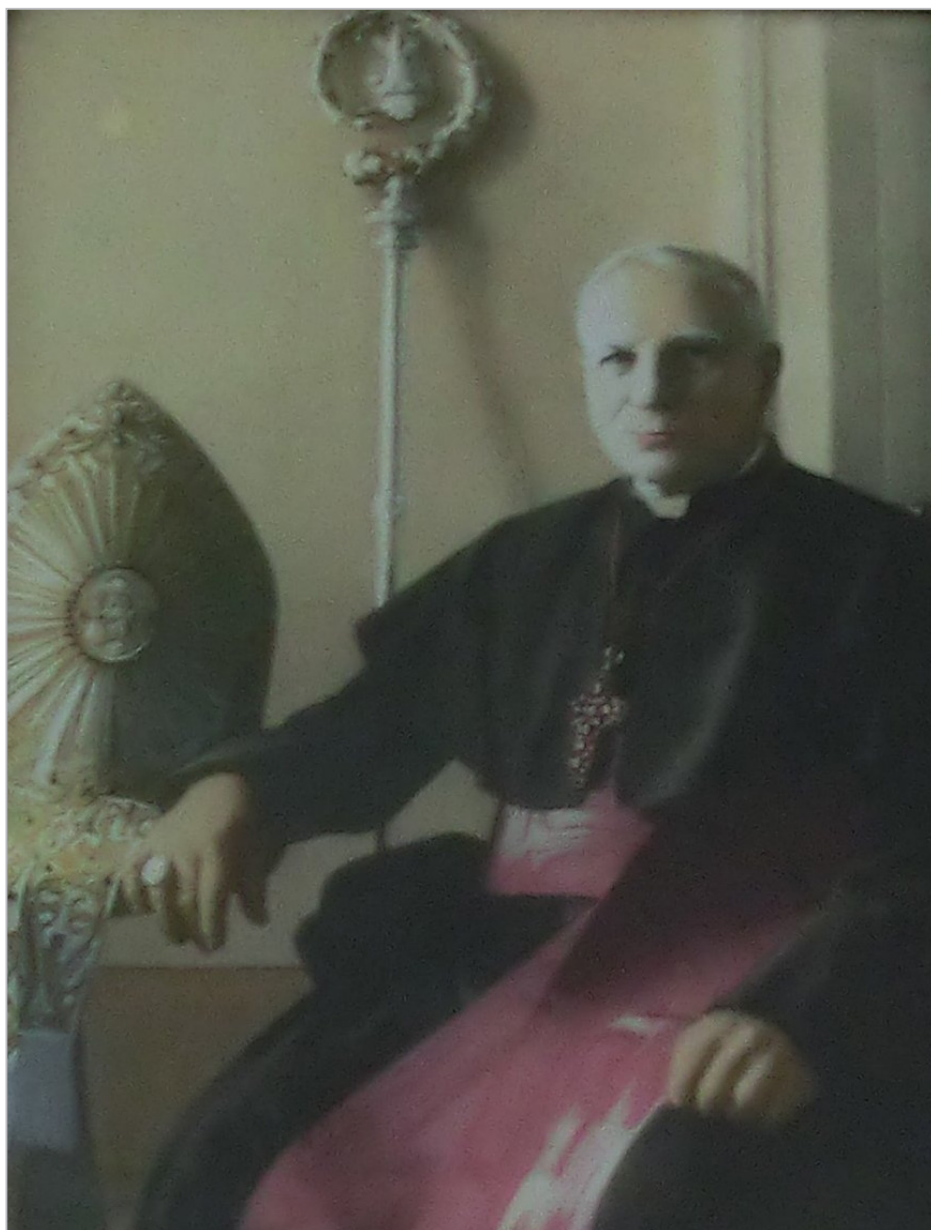
¹⁴⁸ NŠAM, Rojstna matična knjiga (RMK) Križevci pri Ljutomeru 1870–1892 (Register of Births), p. 161, entry No. 39, available at: <https://data.maticula-online.eu/sl/slovenia/maribor/krizevci-pri-ljutomeru/01077/?pg=81>, accessed: 30. 4. 2024.

¹⁴⁹ Cf. *Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis dioeceseos Litomericensis pro anno 1917* (Litomericii, 1917), p. 156.

¹⁵⁰ Cf. "Duhovniške vesti", *Slovenski gospodar*, No. 53, 31 December 1903, p. 4.

¹⁵¹ "Odlikovanja", *Slovenski gospodar*, No. 22, 3 June 1915, p. 4.

¹⁵² Mitred – having the right to wear a mitre.

Ludvík Gala (https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/08/Ludv%C3%ADk_Gala.jpg)

tions in the deanery of Ljutomer, as reported in *Slovenski gospodar*.¹⁵³ Ludvik Gala passed away on 8 May 1957 in Dečín. He is buried in the parish of Horní Police, where his monument in the local cemetery was restored a few years ago in his honour.¹⁵⁴

Instead of a conclusion

In 1928, a newspaper lamented the severe shortage of clergy in Bohemia, noting that "in the past, Czech theologians used to come to our Slovene seminaries."¹⁵⁵ Indeed, some of them enrolled in the Maribor Theological Seminary towards the end of the 19th century. Out of the 18 candidates who commenced their studies, 13 were ordained as priests, with the majority of them serving in pastoral roles within the Diocese of Lavant. Although they were few in number, they made a significant impact among the faithful through their courtesy, kindness, and exemplary execution of the priestly ministry. In this regard, they bear a striking resemblance to their counterparts in the parishes of Istria or the Diocese of Ljubljana, where, alongside pastoral duties, they also engaged in various educational and creative pursuits. It would perhaps be worthwhile to delve further into the individual contributions of each priest. This brief overview of Czech-Slovenian interactions in the Diocese of Lavant serves as a fresh opportunity for researchers from both Slovene and Czech backgrounds to deepen their collaboration in new ways. Furthermore, the recent establishment of connections with Czech archivists from the diocesan archives, spurred by the research for this paper, likely lays a solid foundation for future scientific and research collaborations.

¹⁵³ "Svetoletna proslava v ljutomerski dekaniji", *Slovenski gospodar*, No. 39, 27 September 1933, pp. 1–2.

¹⁵⁴ Parish archives (PA) Horní Police, *Kniha pohřbených*, Horní Police 1950–19..., p. 21, item 3. – For the information and the photograph of the grave, I would like to kindly thank Msgr. Martin Davidek.

¹⁵⁵ "Silno pomanjkanje duhovščine", *Bogoljub* 1930, No. 11, p. 258.

The grave of Ludvik Gala (photo: Msgr. Martin Davidek)

Miha Šimac

**"ČEŠKI BRATJE" V GOSPODOVEM VINOGRADU LAVANTINSKE
ŠKOFIJE: ČEŠKI IN MORAVSKI SEMENIŠČNIKI
V MARIBORSKEM BOGOSLOVJU 1886–1895**

POVZETEK

Med Slovenci in Čehi so se skozi zgodovino spletle mnoge vezi in vidnejši češki oziroma slovenski posamezniki so bogatili družbeno življenje tako pri nas kot v deželah sv. Vavca. Če ob tem samo pomislimo denimo na delovanje v slovenski sredini denimo Františka Čapa (1913–1972), enega stebrov slovenske kinematografske dejavnosti, Antona Foersterja (1837–1926), avtorja prve slovenske opere Kranjski slavček ali delovanja čeških arhitektov, inženirjev in izumiteljev, na čelu z Jožefom Resselom (1793–1857) na eni strani ter na delovanje Matije Murka (1861–1952) ali pa Jožeta Plečnika (1872–1957) v Pragi, je najbrž oris prepleta dovolj jasen. Spletanje takšnih vezi je mnoge zanimala že tudi v minulih časih. Pri tem ne gre pozabiti denimo na Jana Lega (1833–1906), ki je med drugim ocenil slovenski karakter, na drugi strani pa velja omeniti štajerskega zgodovinarja Antona Trstenjaka (1853–1917), ki je s svojimi potopisi, organizacijami izletov in knjižnim delom *Spomenik slovanske vzajemnosti* vzbujal k raziskovanju teh vezi tudi druge. Med pomembne gradnike takšnih vezi prav gotovo sodijo duhovniki, ki so najbrž orali ledino teh odnosov. Tako vemo, da je pri stiškem rokopisu sodeloval češki menih, pozneje pa so prav begunci, češki in Moravski kleriki bili zaslužni, da je leta 1619 prišlo tudi do prvih visokošolskih predavanj. Stiki med kleriki iz dežel Notranje Avstrije z duhovniki in redovniki iz dežel Sv. Vavca so se ohranjali tudi v naslednjih stoletjih, zlasti pa ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja, ko je, kot se zdi, prišlo do neke vrste verskega preporoda v deželah češke krone in mnogi tamkajšnji mladi fantje so si želeli vstopiti v bogoslovje. Posledično so bila vsa semenišča na Češkem napolnjena zato so kandidati odhajali drugam, še zlasti pa v dežele Notranje Avstrije. V času tega t. i. drugega vala jih je namreč v tržaško škofijo vabil škof Ivan Nepomuk Glavina (1882–1895), mnogi mladi češki in moravski fantje pa so se temu vabilu odzvali in se znašli v goriškem centralnem semenišču. A prošnje za vstop v bogoslovje so prihajale tudi v Celovec, Ljubljano, Gradec in v Maribor, kjer so marsikaterega tudi sprejeli. Mnogi so ob tem naleteli na težave zaradi jezikovnih barrier, pri čemer pa ni bila težava le znanje slovenskega jezika (tega so se bili dolžni naučiti v dveh letih) pač pa včasih tudi pomanjkljivo znanje nemščine v kateri je potekal del predavanj. Nič čudnega torej, če je kdo od sprejetih kandidatov zaradi teh ali drugih vzrokov izstopil; velika večina sprejetih mora-

vskih in čeških bogoslovcev pa je vztrajala in dosegla mašniško posvečenje. Še več, mnogi so se odločili, da ostanejo med Slovenci v lavantinski škofiji in po slovesnih novomašnih slavljih jih je knezoškof Mihael Napotnik (1889–1922) poslal za kaplane po različnih štajerskih župnijah. Nekateri so dolgo časa delovali v le eni, dveh župnijah, spet druge pa so precej pogosto prestavljali iz ene v drugo faro. Nabiranje izkušenj je pripeljalo tudi do tega, da so mnogi Čehi in Moravani v kaplanskih službah kaj kmalu opravljali tudi župnijske izpite in ni bilo dolgo, ko so Čehi in Moravani bili med prosilci za razpisane župnije ter jih tudi dobili. Med prvimi je bil denimo Janez (Ivan) Toman, ki je leta 1897 postal župnik v Skomarjah. Vsi ti pa so v zaupanih jim župnijah poskušali nato storiti vse za dušni in telesni blagor svojih faranov.

Zdi se, da se je večina čeških in moravskih duhovnikov v lavantinski škofiji dobro znašla, se je pa med njimi našel tudi kakšen, ki se je po slabem desetletju delovanja v lavantinski škofiji odločil oditi domov. Takšno željo je med drugim imel tudi Franc Kakuška, dotedanji kaplan v Dobovi, za katerega je ob koncu leta 1899 časopisje poročalo, da je bil sprejet v budjeviško škofijo. A tudi pozneje vezi med njim in lavantinsko škofijo niso docela ugasnile in so kot se zdi ostali v pisnih stikih vse do njegove smrti. A če so nekateri posamezniki želeli oditi med češke brate, so se drugi odločali za vstop med vojaško duhovščino cesarskih oborožnih sil. Takšen je bil Jakob Tajek, ki je leta 1894 postal vojaški kaplan in nekaj let deloval v mariborski garniziji. Podobno pot si je izbral še en češki predstavnik v vrstah lavantinske duhovščine Štefan Peter, ki je v času prve svetovne vojne kot profesor deloval v mariborski kadetnici.

Nekateri češki in moravski duhovniki v lavantinski škofiji so lahko v Gospodovem vinogradu delovali precejšnje število let, nekaterim njihovim sobratom pa je bil odmerjen le kratek čas. Prvi, ki je zapustil to solzno dolino je bil laporski kaplan Karl Wenig, ki je zaradi bolezni leta 1896 umrl na Bavarskem, ko si je tam iskal zdravja. Trinajst let pozneje mu je sledil vedno bolehní Franc Mandeliček, ki je umrl julija 1909. Spet drugi, ki so bili bolj trdnega zdravja, so na slovenskih tleh delovali tudi še po razpadu dvojne monarhije in v času novih držav. Mednje pa je v času po koroškem plebiscitu 1920 prišlo še nekaj beguncev, čeških duhovnikov iz celovške škofije, ki so se vključili v delovanje lavantinske škofije. Večina med češkimi in moravskimi duhovniki, ki so študirali v lavantinskem bogoslovju, je bila močno vpeta v pastoralno delo, nekateri pa so se izkazali tudi v publicistiki in si na ta način prislužili omembo celo v Slovenskem biografskem leksikonu. Med te sodi na Moravskem rojeni Anton(in) Zavadič, ki se je bolj kot duhovnik izkazal kot publicist ter tako pomembno približeval Slovincem češko, Čehom pa slovensko kulturo in umetnost. Pisal je tako v slovenske kot češke liste in ob tem sestavil *Češko-slovenski slovar* (1908), leta 1910 pa še *Slovensko-češki slovar*. Oba sta bila natisnjena v Pragi in oba je pri svojem delu uporabljal tudi Fran Bradač, ko je sestavljal svoj slovar (1929).

Od 18-tih kandidatov iz dežel sv. Vaclava, ki so sredi 80-tih let 19. stoletja začeli s študijem v mariborskem bogoslovju, jih je trinajst nato bilo posvečenih v duhovnike in večina od njih je svoje pastoralno poslanstvo opravljalo v lavantinski škofiji. Kljub manjšemu številu so med vernim ljudstvom s svojo priljudnostjo in prijaznostjo pa tudi z zglednim opravljanjem duhovniške službe pustili velik pečat. V tem so torej še kako podobni s svojimi kolegi iz istrskih ali župnij ljubljanske škofije, kjer so poleg pastorage posegali tudi po drugih poljih prosvete in ustvarjanja.

SOURCES AND LITERATURE

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana

- Škofijski arhiv Ljubljana (ŠAL) V., Semenišče 1881–1890, šk. 229.
- NŠAL 99, Škofijski arhiv – razno, Službene tabele duhovnikov, fasc. 8, Hiersche Franc.

NŠAM – Nadškofijski arhiv Maribor

- Ordinacijski protokol 1780–1942.
- Škofijska pisarna, f. 74, Bogoslovno semenišče 1881–1886, box. 24.
- Službeni listi duhovnikov, boxes 1–6.
- Rojstna matična knjiga (RMK) Križevci pri Ljutomeru 1870–1892, p. 161, No. 39, available at: <https://data.maticula-online.eu/sl/slovenia/maribor/krizevci-pri-ljutomeru/01077/?pg=81>, accessed: 30. 4. 2024.

ÖSTA – Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv Wien (KA), Qualifikationslisten (Quall), Karton 3457.

Parisch archives (PA) Horní Police, Kniha pohřbených, Horní Police 1950–19..., str. 21, poř. č. 3.

Bogoljub – Ljubljana, year 1930.

Domoljub – Ljubljana, year 1890, 1892, 1894.

Domovina – Ljubljana, years 1892, 1898, 1899.

Edinost – Trst, year 1887.

Kirchliches Verordnungs-Blatt für die Lavanter Diöcese – Maribor, year 1892.

Koledar družbe sv. Mohora za navadno leto – Celovec, year 1889.

Lavantinske škofije uradni list – Maribor, years 1920, 1922, 1923.

Lipica – Maribor, year 1888.

Naš list – Ljubljana, year 1905.

Nova doba – Celje, year 1925.

Novine – Murska Sobota, year 1937.

Salzburger Kirchenblatt – Salzburg, year 1920.

Slovan – Ljubljana, years 1885, 1886.

Slovenec – Ljubljana, years 1886, 1887, 1890, 1903, 1906, 1915, 1930, 1935.

Slovenski gospodar – Maribor, years 1881, 1886, 1889, 1895, 1896, 1897, 1898, 1901, 1903, 1904, 1915, 1919, 1927, 1928, 1933, 1939.

Straža – Maribor, year 1915.

Štajerc – Ptuj, year 1910.

Tedenske slike – Ljubljana, year 1917.

Velenjski rudar – Velenje, year 1955.

Wiener Diözesanblatt – Dunaj, year 1920.

Zgodnja Danica – Ljubljana, year 1887.

Catalogus venerabilis cleri saecularis et regularis dioeceseos Litomericensis pro anno 1917 (Litomericii, 1917).

Letopis Cerkve na Slovenskem 2000: stanje 1. januar 2000 (Ljubljana, 2000).

Letopis ljubljanskega kolegija Družbe Jezusove (1596–1691), ed. France Baraga (Ljubljana, 2003).

Personalstandt des Bisthumes Lavant in Steiermark im Jabre ... 1875, 1881–1900 (Marburg, 1875, 1881–1900).

Pokorn, Franc, *Šematizem duhovnikov in duhovnij v ljubljanski nadškofiji l. 1788*. Knezo-škofijski ordinariat ljubljanski (Ljubljana, 1908).

Schematismus des Bisthumes Lavant, mit Anfang des Militär-Jabres 1846 (Klagenfurt, 1846).

Schematismus des Bisthumes Lavant (Celovec, 1851).

Čebi in Slovenci, available at: <https://isim.zrc-sazu.si/sl/programi-in-projekti/%C4%8Dehi-in-slovenci-skupne-kulturne-in-idejne-vezi>, accessed : 2. 3. 2024.

Češko-slovensko sodelovanje, available at: <https://www.posavskiobzornik.si/kultura/cesko-slovensko-sodelovanje-na-razstavi-101908>, accessed : 2. 3. 2024.

Druzovič, Hinko, "Manich, Peregrin", available at: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi346912/> accessed: 23. 4. 2024.

Gspan-Prašelj, Nada and Novak, France, "Zavadil, Antonin", available at: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi858318/>, accessed: 30. 4. 2024.

Gspan-Prašelj, Nada, "Burian, Vaclav", available at: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi154172/>, accessed: 2. 3. 2024.

Koblar, France, "Linhart, Anton Tomaž", available at: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi330432/>, accessed: 2. 3. 2024.

Koblar, France, "Trstenjak, Anton", available at: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi726644/>, accessed: 2. 3. 2024.

Kull, Laurentius, "Schroll, p. Beda (Franz Johann)", available at: http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Schroll_Beda_1823_1891.xml, accessed: 27. 4. 2024.

.....

Ambrožič, Matjaž, *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (Ljubljana, 2019).

Dolar, France Martin, "Letopisi lavantinsko-mariborske škofije kot zgodovinski vir", *Zgodovinski časopis* 38, No. 1–2 (1984), pp. 57–66.

Fortek, Lučka, "Organisti in orgle v mariborski stolnici", in: Lipovšek, Stanko (ed.), *Mariborska stolnica ob 150. obletnici Slomškovega prihoda v Maribor* (Maribor, 2009), p. 199.

- Keršič Svetel, Marjeta**, *Češko-slovenski stiki med svetovnima vojnama* (Ljubljana, 1996). Dostopno tudi na: <https://www.sistory.si/publication/30407>, accessed: 23. 4. 2024.
- Klabjan, Borut**, *Češkoslovaška na Jadranu: Čehi in Slovaki ter njihove povezave s Trstom in Primorsko od začetka 20. stoletja do druge svetovne vojne* (Koper, 2007).
- Kozár, Aleš**, "Slovenska literatura in češki katoliški tisk 19. in prve polovice 20. stoletja", in: [v kurzivi] Darja Pavlič (ur.): *Slovenska poezija*. Obdobja 40 (Ljubljana, 2021), pp. 469–475.
- Krajnc-Vrečko Fanika**, "Visoka bogoslovna šola v Mariboru 1859–1941", in: *Teološki študij na Slovenskem: vloga teoloških izobraževalnih ustanov v slovenski zgodovini pri oblikovanju visokošolskega izobraževalnega sistema* (AES 32) (Ljubljana, 2010), pp. 462–463.
- Kušej, Rado**, *Cerkveno pravo katoliške cerkve s posebnim ozirom na razmere v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev* (Ljubljana, 1927).
- Mlakar, Janko**, *Spomini* (Ljubljana, 1940).
- Poč, Martin**, *Dubovski poslovnik* (Ljubljana, 1892).
- Šimac, Miha**, "Bratje Čehi" v ljubljanskem bogoslovju (1885–1897)", *Bogoslovni vestnik* 79, No. 4 (2019), pp. 955–970.
- Vinkler, Jonatan**, *Posnemovalci, zavezniki in tekmeči : češko-slovenski in slovensko-češki kulturni stiki v 19. stoletju* (Koper, 2006).
- Wetzer und Welte's Kirchenlexikon oder Encyklopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*, 2. Aufl. (in neuer Bearbeitung, unter Mitwirkung vieler katholischen Gelehrten begonnen von Joseph Cardinal Hergenröther, fortgesetzt von Franz Kaulen. Dritter Band: Censis bis Duguet). Herder'sche Verlagshandlung (Freiburg im Breisgau, 1884).

Primorska in boj za slovansko bogoslužje na prehodu iz 19. v 20. stoletje

Tomaž Simčič

Upokojeni učitelj slovenščine, zgodovine in latinščine
Ul. Romagna 12, I–34134 Trst, Italija
e-pošta: tomazsimcic58@gmail.com

Izvleček:

Prispevek poudarja vseslovensko razsežnost boja za slovansko bogoslužje v drugi polovici 19. stoletja kot enega od argumentov za utemeljevanje slovenske samobitnosti, to temo pa nadgrajuje s poglobitvijo dogajanja na Primorskem in v Istri, in še posebej v vasi Ricmanje v okolici Trsta v prvih letih 20. stoletja. Pri tem želi pokazati, kako je bil boj za slovansko bogoslužje tesno povezan s slovenskim in hrvaškim narodnim prerodom na Primorskem in v Istri ter kako je pogojeval tudi politični razvoj slovenskega katoliškega gibanja na Tržaškem.

Ključne besede:

slovansko bogoslužje, glagolsko bogoslužje, nacionalno gibanje, panslavizem, Josip Juraj Strossmayer, Ricmanje, Tržaško-koprska škofija, 19. stoletje, 20. stoletje

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 24 (2024), št. 2, str. 443–472, 66 cit., 6 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Slovansko bogoslužje je tema, ki je bila v slovenskem prostoru zaradi svojih jezikoslovnih, črkopisnih in verskih implikacij dolgo zanimiva zlasti za jezikoslovce in deloma za teologe ter pastoralne delavce. Kot narodnopolitično vprašanje, povezano s slovenskim narodnim prerodom 19. in 20. stoletja, pa v zgodovino pisju večinoma ni prisotno kot predmet specifične obdelave, ampak kvečjemu kot eden od pojavnih izrazov panslavizma in neoslavizma. Ideja "slovanstva" je bila namreč v različnih pomenskih odtenkih od vsega začetka ena od poglavitnih gonilnih sil slovenskega narodnega gibanja. Do leta 1848 je ostala večinoma omejena na področje kulture, kasneje, zlasti v zadnjih desetletjih 19. stoletja, pa je dobila tudi močno politično konotacijo. Pri tem so konservativci večinoma ostajali v mejah legitimističnega avstroslavizma, svobodomisleci pa so radi prehajali na pozicije panslavizma. Le-ta je temeljil na prepričanju, da se bodo Slovenci le z opiranjem na Rusijo uspešno zoperstavili pragermanizmu.

Med osrednjimi točkami slovenskega kulturnega programa v njegovi panslavistični različici je bilo tudi zavzemanje za "slovansko bogoslužje". V tem smislu se vprašanja "slovanskega bogoslužja" v svojih spisih posredno dotika zlasti Ivan Prijatelj¹, ob njem pa Dušan Kermauner, ki je Prijateljevi slovenski kulturnopolitični in slovstveni zgodovini napisal obsežne opombe.² Na meji med pričevanjsko in znanstveno literaturo je tema prisotna pri nekaterih piscih, ki so bili tudi sami vpeti v dogajanje na Primorskem in v Istri na stičišču slovanskega in latinskega sveta in ki jim je bil prav zaradi tega njen narodni in politični pomen še posebej blizu. To je denimo primer istrskega duhovnika Boža Milanovića³, odvetnika in kulturnega delavca Stojana Brajša⁴ ter župnika v Ricmanjah Angela Kosmača⁵. Med italijanskimi zgodovinarji so vprašanje z

¹ Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, I–VI (Ljubljana, 1955–1985);

Ivan Prijatelj, "Duševni profili slovenskih preporoditeljev", v: *Izbrano delo I* (Ljubljana, 1971).

² Dušan Kermauner, *Slovenska politika v letih 1879 do 1895. Političnozgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848–1895* (Ljubljana, 1966).

³ Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, I (Pazin, 1967) (dalje: Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*).

⁴ Stojan Brajša, "Mahnič in glagolica", *Kraljestvo božje – Ekumenski zbornik XXIV* (1967/1968) (dalje: Brajša, "Mahnič in glagolica").

⁵ Angel Kosmač, "Prisotnost sv. Cirila in Metoda na Primorskem", v: *Koledar 1999* (Gorica, 1998), str. 55–69 (dalje: Kosmač, "Prisotnost sv. Cirila in Metoda na Primorskem"); Angel Kosmač, *Ricmanje včeraj in danes* (Trst, 1997) (dalje: Kosmač, *Ricmanje včeraj in danes*); Angel Kosmač, "Stoletnica župnije v Ricmanjih", v: *Koledar 2005* (Gorica, 2004), str. 67–71 (dalje: Kosmač, "Stoletnica župnije v Ricmanjih").

različnih zornih kotov obravnavali na primer Angelo Tamborra⁶, Giampaolo Valdevit⁷ in Liliana Ferrari⁸.

Leta 2008 sem kot avtor v članku, objavljenem v reviji *Tretji dan*, poudaril vseslovensko razsežnost ideje slovanskega bogoslužja kot enega od argumentov za utemeljevanje slovenske samobitnosti, v pričajučem prispevku pa želim isto temo nadgraditi s poglobitvijo dogajanja na Primorskem in v Istri, in še posebej v vasi Ricmanje v okolici Trsta v prvih letih 20. stoletja, ter pri tem pokazati, kako je bil boj za slovansko bogoslužje tesno povezan z vzponom slovenskega in hrvaškega narodnega gibanja na Primorskem in v Istri.

V predmarčni dobi

Izraz "slovansko bogoslužje" se je vse od predmarčne dobe dalje uporabljal vsaj v treh različnih pomenih, ki so se med seboj večkrat nedosledno prepletali in križali. V prvem je označeval vzhodni obred v starocerkvenoslovanskem jeziku, svojstvenem pravoslavni Cerkvi in t. i. unijatom, v drugem t. i. glagolsko bogoslužje, v tretjem pa bogoslužje v domačih slovanskih jezikih, denimo v slovenščini ali hrvaščini. Za katerega od treh je v posameznem primeru šlo, je pri branju virov in starejše publicistike treba običajno razbrati iz konteksta.

Ideja slovanskega bogoslužja je postala kulturnopolitično relevantna v trenutku, ko se je začela med južnimi Slovani prebujati narodna zavest v modernem pomenu besede. Pod vplivom romantike in Schleglovih idej, Herderjeve napovedi o svetli bodočnosti slovanskih narodov ter zgodovinskih razprav Augusta Ludwiga Schlözerja, po katerih naj bi bili Slovani najbolj številni in razširjen narod sveta, se je rodilo zanimanje za slovansko etnografijo, ljudsko pesništvo in jezikoslovje in torej tudi za starocerkvenoslovansko. Očetje slavistike Dobrovsk', Kopitar in nekoliko kasneje Šafarik so pri iskanju virov slovanske krščanske kulture segli nazaj do sv. Cirila in Metoda in njunega bogoslužnega jezika. O tem je Kopitar pisal že leta 1809 v svoji slovnici, leto kasneje pa je med prvimi zahteval ustanovitev univerzitetne stolice za staro cerkveno slovansko.⁹

⁶ Angelo Tamborra, "Jernej Kopitar a Roma (1842–1843)", v: *Storiografia e storia, Studi in onore di Eugenio Duprè Theseider* (Rim, 1974) (dalje: Tamborra, "Jernej Kopitar a Roma (1842–1843)").

⁷ Giampaolo Valdevit, *Chiesa e lotte nazionali: il caso di Trieste (1850–1919)* (Videm, 1979).

⁸ Liliana Ferrari, "A proposito della polemica sul messale glagolitico: la pastorale dei vescovi del Litorale del 1887", v: *Chiese di frontiera, Miscellanea di studi in onore di Luigi Tavano* (Gorica, 1999), str. 149–162 (dalje: Ferrari, "A proposito della polemica sul messale glagolitico").

⁹ Matija Murko, "Slovanska ideja pred Kollarjem", v: *Izbrano delo* (Ljubljana, 1962), str. 90.

Bandero sv. Cirila in Metoda iz leta 1900 pri Sv. Jakobu v Trstu (Nedatirana tiskovina ob obnovitvi bandera, 2011, osebni arhiv avtorja)

Spoznanje, da je sv. Ciril "sveto mašo slovenji bral",¹⁰ je tako kmalu postalo izhodišče, iz katerega so zlasti v obmejnih deželah slovenski rodoljubi sklepali, da bi prevzem stare cerkvene slovanščine kot liturgičnega jezika utrdil slovensko samobitnost ter obenem Slovence približal drugim slovanskim narodom. S predlogom o uvedbi starocerkvenoslovanskega bogoslužja se je pod vplivom nemškega kulturnega prostora v istem obdobju prepletal tudi predlog, da bi se bogoslužni obredi obhajali v domačem, slovenskem jeziku. V Nemčiji je namreč vzporedno s protinapoleonskimi kampanjami rasla nemška nacionalna zavest. Katoliško-reformistični krogi okrog Ignaza Wessemberga, vikarja v Konstanci,

¹⁰ Tako Urban Jarnik v "Predgovoru" h knjigi *Zber lepih ukov za slovensko mladino* (Celovec, 1814). Jarnikov Predgovor je ponatisnil Josip Marn v *Jezičniku. Knjiga slovenska v XIX. veku*, 23 (Ljubljana, 1885), str. 15–16.

so se tedaj spogledovali z idejo nemške nacionalne cerkve, v kateri bi latinščino kot bogoslužni jezik nadomestila nemščina.¹¹

Ideja slovanskega bogoslužja je našla plodna tla zlasti v krogu slovenskih predromantikov. Koroški duhovnik Urban Jarnik se je že leta 1810 zavzel za to, da bi Slovenci sprejeli "ilirsko službo božjo", češ, zakaj pa bi imeli "preostali Slovani" – med katerimi seveda tudi Slovenci – manj pravice do te "cerkvene dobrote" ("*kirchliche Wohlthat*")? Jarnik je bil tudi prepričan, da je bila latinščina kot jezik cerkvenih obredov kriva za osiromašitev slovenščine, medtem ko naj bi bilo slovansko jezikovno bogastvo bolje ohranjeno pri tistih "narečnih" skupinah, "pri katerih se sveto bogoslužje obhaja v maternem jeziku".¹²

Jarniku je navdušeno pritegnil Janez Nepomuk Primic, tedaj študent prava v Grazu. Po njegovem mnenju naj bi se duhovniki latinščine učili v šoli, maševali pa naj bi po slovensko, da bi verniki božjo besedo razumeli: "Od pametnih kmetov sem zhul, kateri so djali: kaj nam nuza to, de gospod per altarju lepo snajo brati ino peti, ko jih pak ne sastopimo; kaj pravijo, al ni tukaj vox populi vox Dei?" Pri tem se je Primic odkrito skliceval na zgled evangeličanov in postavil hipotezo, da se je nemščina med njimi tako visoko dvignila ravno zato, ker jo je gojila in izpopolnjevala duhovščina.¹³

Jernej Kopitar, ki ga je z Jarnikovim stališčem seznanil prav Primic, pa je predlogu o uvedbi starocerkvenoslovanskega bogoslužnega jezika ostro nasprotoval,¹⁴ in to kljub temu da je dobršen del svojih moči posvetil ravno študiju tega starodavnega jezika in glagolskega črkopisa. Zavedal se je, da je bil bogoslužni jezik posledica zgodovinske in civilizacijske določenosti. Meja med zahodom in vzhodom se je namreč v grobih obrisih ujemala z mejo med katolištvom in pravoslavljem, med latinskim in slovanskim bogoslužjem. Kopitar je torej menil, da bi bilo uvajanje slovanskega jezika in vzhodnega obreda v bogoslužje zahodnih, katoliških Slovanov kulturni nesmisel. Ta njegova misel je kasneje pripomogla k oblikovanju stališča, ki ga je do vprašanja slovanskega bogoslužja zavzel Sv. sedež. Le-ta je po eni strani odločno nasprotoval vsiljeva-

¹¹ Franz Schnabel, *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*, IV: *Die religiösen Kräfte* (München, 1987), str. 14, 67.

¹² Iz pisma Urbana Jarnika prof. Francu Ks. Lušinu z dne 8. oktobra 1810. Prim.: (Vatroslav Jagić), *Neue Briefe von Dobrowsky, Kopitar und anderen Süd- und Westslaven* (Berlin, 1897), str. 296 (dalje: (Jagić), *Neue Briefe*).

¹³ (Jagić), *Neue Briefe*, str. 296–297.

¹⁴ Prav tam, str. 296.

nju latinskega obreda in jezika vzhodnim katoličanom,¹⁵ po drugi pa ni jemal v poštev misli, da bi vzhodno slovansko bogoslužje razširil tudi na zahodne Slované.¹⁶

Rast slovanske ideje po letu 1848

Slovenski narodni program iz leta 1848 vprašanja bogoslužnega jezika ni omejnjal. Pač pa so ga leta 1848 s posebno ostrino postavili Hrvati. Trideseta točka deklaracije Hrvaške narodne skupščine z naslovom *Zahtevanja naroda troje-dne kraljevine* z dne 25. marca 1848, ki jo je sestavil Ljudevit Gaj, je zahtevala "uvvedbo narodnega jezika v bogoslužje."¹⁷ S stare cerkvene slovanščine se je tako diskusija premaknila k domačemu jeziku.

Leta 1849 je podobno idejo, pa čeprav ne v obliki političnega programa, zagovarjal tudi koroški narodni buditelj, sicer liberalni katolik Andrej Einspieler. V seriji člankov, povzetih po nemškem teologu Johannu B. Hirscherju in objavljenih v časopisu *Slovenija*, je med drugim napisal: "Če se bo, kakor od novega prirojenja in cerkvene povzdige upamo, bolj omikana stran ljudstva za cerkvene reči in zadeve bolj živo začela marati, in Božjo službo z resnično pobožnostjo obhajati, tedaj bo gotovo terjala pri obredi materni jezik, in primerne obredne knjige, in to se mu ne bode moglo odreči."¹⁸

Med zatrtjem marčne revolucije leta 1849 in vnovičnim zagonom ustavne-ga življenja po letu 1861 je politično vrenje zamrlo, toda sanje o skupni slovanski prihodnosti in celo o oblikovanju skupnega slovanskega jezika so tako med Slovenci kot med soslednjimi Hrvati, čeprav bolj na čustveni kot na racionalni

¹⁵ Jezuitski general Joannes Roothaan je 6. avgusta 1842 takole pisal Josefu Perkowskemu, provincialu v Lvivu: "Nedavno mi je Njegova Svetost priporočila, naj katoličane vzhodnega obreda na noben način ne napeljujemo ali spodbujamo njih željo, da bi prešli k latinskemu obredu. Peticija v tem smislu je bila namreč – ne vem, s katere strani – predstavljena sv. sedežu, ki pa je mnenja, naj se jo minimizira. Prvič zato, da se uniatski duhovniki ne užalijo. Drugič, da Rimske Cerkve ne prikrajšamo za tisti čar, ki v nemajhni meri izhaja iz okoliščine, da je Cerkev ena sama, obredi pa različni. In tretjič, kar je še najbolj pomembno, da ne bi s tem posredno nudili argumentov razkolnikom, češ da pravo Cerkev sestavljata dve cerkvi, zahodna, zgolj latinska, pod rimskim papežem, druga pa vzhodna, grška, pod ruskim carjem." Prim.: Joannes Philippe Roothaan, *Epistolae*, II (Rim, 1940), str. 254.

¹⁶ *Angelo Tamborra*, docent zgodovine Vzhodne Evrope na rimski univerzi *La Sapienza* v letih 1955–1983, je raziskoval rimska leta Jerneja Kopitarja ter ugotovil, da je bil papež Gregor XVI. dobro seznanjen z njegovimi spisi, ki jih je razumel kot potrditev teze o katoliškem prvenstvu v slovanski kulturi in o povezanosti uniatskih Rusinov in Ukrajincev z Rimom. Za Gregorja XVI. je Kopitarjevo delo stremelo k utrjevanju slovanske navezanosti na središče katolištva. V tem smislu je prefekt vati-kanskega arhiva, pater Augustin Theiner, Kopitarja leta 1840 spodbujal, naj se posveti najstarejšemu slovanskemu črkopisu, to je glagolici, in naj "s svojim globokim znanjem utemelji katoliškost starodav-nih Slovanov, Rusinov in Rusov." Prim.: Tamborra, "Jernej Kopitar a Roma (1842–1843)", str. 953.

¹⁷ Josip Juraj Strossmayer, *Dokumenti i korespondencija*, I (Zagreb 1933), str. 39 (dalje: Strossmayer, *Dokumenti i korespondencija*).

¹⁸ Andrej Einspieler, "Sedajno stanje cirkve", *Slovenija*, 9. oktobra 1849, št. 81, str. 321.

osnovi, živele naprej. Od preučevanja slovanskega jezikoslovja k zavzemanju za skupni "ilirski" ali celo vseslovanski jezik je bil korak kratek. Še leta 1862 je na primer celo v konservativnih *Drobtinica*h brati, da bi bilo slovstveno zedinjenje vseh Jugoslovanov "neizmerna dobrota za nas."¹⁹

Verjetno ni naključje, da je ukvarjanje s slovanstvom zaposlovalo zlasti narodnjake iz dežel, kjer je bilo narodnostno vprašanje zaradi sobivanja z Nemci oz. Italijani še posebno občuteno in kjer je bolj ali manj romantično pojmovanje slovanske vzajemnosti krepilo slovensko samozavest ter vzbujalo upanje, da bi sodelovanje z drugimi slovanskimi narodi, zlasti z veliko Rusijo, ublažilo nemški oz. italijanski pritisk na slovenstvo. V prvih desetletjih po zatrtju marčne revolucije je vsekakor šlo za izražanje pobožnih želja brez realne politične osnove in nemara je imel Fran Petrè celo prav, ko je ugotavljal da je "iracionalni slovanski zanos tem bolj pridobival, čim manj je bilo možnosti za konkretno politično delo."²⁰

V ta okvir se je umestilo tudi vprašanje "slovanskega bogoslužja". O njem so začeli s posebno vneto spet razmišljati zlasti narodnjaki z obmejnih področij, ki so tudi na ta način "izpričevali svojo narodno in kulturno pripadnost v vsakdanjem stiku s tujim in močnejšim sosedom."²¹ Širilo se je prepričanje, da smo bili Slovenci bogoslužja v lastnem jeziku v preteklosti "oropani", kar je pesnik Simon Gregorčič kasneje izrazil z verzom: "Prekleti so pri nas obredje, ki v njih Boga molili dedje."²² Da so v tem razpoloženju močno prevladovale čustvene sestavine, je razvidno na primer iz pisma, v katerem je Štajerec, jezikoslovec Oroslav Caf leta 1851 opisoval obisk pravoslavne liturgije v Zagrebu:

Bil sem tudi pri Božji službi nezedinjenih starovercev: Prijatelj! povem Vam, da sem se milo jokalo med Staroslovenskoj liturgijoj. Srdce mi je žalosti kipelo, ko sem videl, da je le hudobnost, prevzetnost jutrnjo ino večerno sv. Cerkvo razločila. Vsi napisi po celi cirkvi so bili staroslavenski – take mešne ino ceremonijske bukve. Aj prepevanje Staroslavenskega me je toliko povzdigalo ino tudi pobožno zadržanje molcev.²³

Podobno razpoloženje je velo iz sočasnega časopisja na Primorskem. Že leta 1849 se je v mesečniku *Slavjanski rodoljub* izpod peresa učitelja Simona

¹⁹ Franc Žličar, "Franc Jazbec, izgled pridnega dijaka in pobožnega, rodoljubnega bogoslovca", v: *Drobtinice za leto 1862* (Maribor, 1862), str. 135–136.

²⁰ Fran Petre, *Poizkus ilirizma pri Slovencih 1835–1849* (Ljubljana, 1939), str. 341.

²¹ Marija Kerže, "Glagoljštvo in glagoljaško petje pri nas", v: *Glas naših zborov, glasilo Zveze cerkvenih pevskih zborov* (Trst, 2003), str. 21.

²² France Koblar, *Simon Gregorčič* (Ljubljana, 1962), str. 143.

²³ Fran Ilešič, "Korespondenca dr. Josipa Muršca", v: *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov Slovenske Matice*, VII (Ljubljana, 1905), str. 38.

Rudmaša pojavil članek o pomenu izobraževanja v maternem jeziku, v katerem med drugim beremo:

V krajih, kjer je s. vera od izhoda svoj začetik dobila, in kerška ali greška cerkev se vtemeljila, se je v slovenskih deželah tudi v cerkvenih opravilih materni jezik rabil; tam pa, kjer so Latinci bili Slovence spreobrnili ali spokorili, je le rimska beseda veljala; vse cerkvene opravila so se v latinskem jeziku držale, vse se je po latinsko učilo, po latinsko se je moralo tudi z Bogom v molitvi govoriti.²⁴

Rudmaš je v svojih izvajanjih seveda poenostavljal in pretiraval, vendar pa sta v njih jasno prepoznavna po eni strani povezava med latinščino kot bogoslužnim jezikom in italijanskim nacionalnim pritiskom, po drugi pa prepričanje, da bi bogoslužje v stari cerkveni slovanščini ta pritisk ublažilo.

Rodoljubov naslednik, t. j. *Jadranski Slavjan* se je leto kasneje v hrvaško pisanem članku odločno zavzel za uvedbo slovanskega bogoslužnega jezika: "V cerkvi in samo v cerkvi najde svoje pribežališče in svoj pristan prava in svojstvena človečnost. Cvet, ki se goji zunaj cerkve, vse bolj in očitno vene, kakor da bi rasel na neprimerni zemlji." In ker je v današnjem času po piščevem mnenju en tak dragocen cvet prav domači jezik, naj bi ga prav njegovo polnopravno priznanje kot bogoslužnega jezika dokončno posvetilo in mu dalo pravega dostojanstva. V nadaljevanju pisec, oprt na Herderja, na svetopisemske navedke in na cerkvene odloke, dokazuje prednosti, ki bi jih za versko in narodno življenje imelo bogoslužje v domačem jeziku:

Toda tiste pesmi in molitve, nabite z najčudovitejšimi spomini in najlepšimi pomeni, polne zdravilnih in blažilnih učinkov za najrazličnejše bolesi, katerim je človeštvo podvrženo, lahko nagovorijo in učinkujejo samo na tisto srce, katerega duh jih zaobseže, jih razume; drugače so pesmi in molitve kot sončni žarki za sužnja, zaprtega v temnici.²⁵

Pomisleki

Če je navdušenje za slovanstvo združevalo vse Slovence ne glede na svetovni nazor, pa so predloge o uvedbi slovanskega bogoslužja oz. domačega bogoslužnega jezika konservativci in t.i. nespravljivi katoličani odklanjali. V obdobju, ko je bil v Cerkvi na pohodu ultramontanizem, bi namreč podpora tovrstni liturgi-

²⁴ Simon Rudmaš (S. R. – Š), "Slovenske šole (njih namemba)", *Slavjanski rodoljub*, julij 1849, št. 5, str. 1.

²⁵ German, "O podpunom zavodu narodnega jezika i u cerkvi", *Jadranski Slavjan*, marec 1850, št. 1, str. 9.

ni reformi odpirala vrata obtožbi "galikanizma". O tem je Bleiweisov in Jeranov sodelavec, duhovnik Peter Hicinger, že leta 1848 napisal: "Domač jezik per vsi božji službi bi imel le k temu služiti, kristjane si med seboj ptuje storiti in veseljnost ali katolištvo podreti".²⁶ Tedenik *Zgodnja Danica* je nato ostro nastopil zoper hrvaške "ilirce", češ da

bi radi vse rimsko-katoliško na staroversko stran obrnili; išejo od več strani zlasti slovanski jezik skozi in skozi v rimskokatoliško božjo službo vpeljati in duhovšini zakon posiliti; zoper zagrebškega škofa so že velik hrum vzdignili, ker se on neče popolnoma v njih voljo vdati. Že bi radi tako napačno gibanje tudi v Slovenijo prestavili, saj od več strani prihajajo duhovnim možem dopisi s takim mnenjem. Sad taciga počenjanja pa bi bile samo razpertje med bratovskimi narodi.²⁷

Nasprotovanje *Zgodnje Danice* uvajanju slovanskega jezika v bogoslužje pa ni izviralo samo iz razlogov cerkvene discipline, ampak je imelo tudi širše kulturnopolitično ozadje. Zavzemanje za slovansko bogoslužje je utegnilo namreč biti istovetno z zavzemanjem za prestop v pravoslavlje, s tem pa za prehod od vplivnega območja katoliške Avstrije k pravoslavni Rusiji. To pa bi po mnenju kroga okrog *Zgodnje Danice* bilo v nasprotju ne le z umeščenostjo slovenskega naroda v zahodnoevropski kulturni milje, ampak tudi z dolgoročnimi slovenskimi narodnimi interesi.

Pomislek konservativcev je bil tehten in ga ni bilo mogoče kar tako obiti. Med liberalci so bili sicer tudi taki, ki so odkrito zagovarjali stališče, da bi Slovenci sodili v pravoslavno ali vsaj v grškokatoliško, in ne v rimskokatoliško cerkev. To je bil denimo primer Janeza Trdine, ki je v letih 1858–1859 kot profesor na Reki med svojimi nedeljskimi predavanji o slovenski zgodovini in literaturi, namenjenimi slovenskim dijakom, med drugim dejal, "da je katoliška Cerkev celi naravi slavjanskega naroda nasprotna in da se mu tako imenovana grška prileže",²⁸ kako desetletje kasneje pa Tržačana Josipa Godine, ki je pisal, kako so si "zedinjenci (unijati) prideržali (...) tudi rabo svojega jezika v cerkvi pri vsaki službi božji (kar bi moralo sicer tudi pri nas biti!)."²⁹

²⁶ Peter Hicinger, "Kako bi nekteri radi katoliško cerkev pre naredili (spačili)", *Slovenski cerkveni časopis*, 23. septembra 1848, št. 13, str. 100.

²⁷ "Razgled po keršanskim svetom", *Zgodnja Danica*, 29. marca 1849, št. 13, str. 102.

²⁸ Janez Trdina, "Najnovejša zgodovina slovenska", v: *Zbrano delo*, V (Ljubljana, 1952), str. 187–188.

²⁹ Josip Godina-Verdeljski, *Oris in zgodovina Tersta in njegove okolice* (Trst, 1872), str. 68.

Glagolski misal iz leta 1741 (Giorgio Banchig, "Misal in brevir 'idiomate sclabonico' iz Špetra", *Koledar Goriške Moborjeve družbe za leto 2014* (Gorica, 2013), str. 66)

Glagolsko bogoslužje in škof Strossmayer

Toda glavnina svobodomiselnih orientiranih narodnjakov ni zagovarjala prehoda v vzhodno Cerkev. Kako torej zahtevo po slovanskem bogoslužju združiti z zvestobo rimskokatoliški umeščenosti? V tej točki je slovenskim narodnjakom priskočila na pomoč okoliščina, da se je slovanski jezik, pa čeprav v omejenem obsegu, v bogoslužju ohranil tudi ponekod v zahodnem, rimskem obredu. Šlo je za t.i. glagolsko bogoslužje, se pravi bogoslužje v cerkvenoslovanskem jeziku, zapisanem v starodavnem glagolskem črkopisu, ki se je od časa Cirilovih in Metodovih učencev vse do 18. in deloma 19. stoletja gojilo zlasti v Dalmaciji,

Josip Juraj
Strossmayer (1815–
1905) (Tomaž
Simčič, "Katolištvo in
izziv modernosti IV",
Tretji dan 33, št. 5–6
(2004), str. 101)

Kvarnerju in Istri,³⁰ pomembne sledove pa je v teku stoletij zapustilo tudi na Tržaškem, v Vipavski dolini, ponekod na Kranjskem, v Slovenski Benečiji in v Benetkah.³¹ Odkritje glagolskega bogoslužja je slovenskim in hrvaškim narodnjakom tako omogočilo, da so nadaljevali s kampanjo za slovansko bogoslužje, a da jim obenem ni bilo potrebno zagovarjati prestopa v vzhodni obred.

Glavni pobudnik glagolskega bogoslužja je bil djakovski škof Josip Juraj Strossmayer, sicer velik narodnjak, zagovornik slovanske vzajemnosti ter borec za cerkveno edinost. Strossmayer si je prizadeval, da bi glagolsko bogoslužje

³⁰ Prim.: Miroslav Premrou, "Nekaj dokumentov o glagolici na Slovenskem", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 18, št. 1 (1923), str. 66; Joseph Augustin Ginzel, *Slavenapostel Cirill und Method* (Dunaj, 1861), str. 173 (dalje: Ginzel, *Slavenapostel Cirill und Method*); Darko Darovec, "Koprška škofija in Slovani od srednjega do novega veka", *Acta Histriae* 9, št. 1 (2001), str. 96–104; Ivan Likar, "Liturgija v Kopru in v vsej škofiji v 18. stoletju", *Acta Histriae* 9, št. 1 (2001), str. 194.

³¹ Luka Jelič, *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum* (Krk, 1906), str. 37 (dalje: Jelič, *Fontes historici*).

oživili in da bi bila pravica do njega priznana vsem Slovanom rimskega obreda, kar naj bi pospešilo zbližanje ločenih slovanskih kristjanov s katoliško Cerkvijo. Leta 1859 je ob svojem obisku *ad limina* rimski kuriji izročil spomenico, v kateri je prosil, da bi poskrbeli za novo izdajo ustreznih glagolskih mašnih knjig in za vzgojo glagoljaških duhovnikov.³²

Ob povratku iz Rima je Strossmayer v pismu svoji duhovščini napisal:

Zdi se nam izredno pomembno, da ostaline slovansko-latinske liturgije, ki so zdržale preizkušnjo težkih in krivičnih časov, skrbno čuvamo, gojimo in na vsak način obvarujemo propada. Čimprej je treba pripraviti novo izdajo bogoslužnih knjig v avtentičnem glagolskem jeziku. Skrbeti je treba za študij stare cerkvene slovanščine. In končno, v Rimu ali v Dalmaciji, kjer so že obstajala, je treba obnoviti semenišča, ki bi mladeničem poleg slovanskega jezika in bogoslužja nudila vse to, kar potrebujejo, da bi postali duhovniki, zmožni med svojimi ljudmi širiti svete namene Svete Matere Cerkve. Prepričani smo, da bi tako izučeni duhovnikom, ki bi bili poslani v naše kraje in ki bi razpolagali tudi s privilegijem maševanja v slovansko-grškem obredu, ko bi okoliščine to zahtevale, opravljanje pravega poslanstva ne bilo težavno. To je, kot smo rekli, naše prepričanje, višja oblast pa naj presodi, v kolikšni meri bi bila tako zastavljena dejavnost v skladu s cilji svete Cerkve.³³

Rimska cerkvena oblast glagolskega bogoslužja do srede 19. stoletja načelno ni ovirala, prej nasprotno.³⁴ Previdnejša je postala, ko se je le-to spremenilo agitacijsko sredstvo narodnega gibanja,³⁵ in to še zlasti, ko je opazila, da je bilo navdušenje slovenskih in hrvaških narodnjakov v obratnem sorazmerju z vsakdanjo cerkveno prakso, v kateri se je "glagolanje" v resnici čedalje bolj opuščalo. Razlog, da se je glagolsko bogoslužje z izjemo nekaterih verskih središč v Dalmaciji, Kvarneru in Istri, drugod polagoma opuščalo, je potrebno iskati zlasti v dejstvu, da se je tako med Hrvati kot med Slovenci književna kultura razvijala v latinici.³⁶ Za izobraževanje duhovnikov so tako skrbele "latinske" šole, kar je s časom privedlo do pomanjkanja duhovnikov, ki bi obvladali staro cerkveno slovanščino in glagolski črkopis. Celo sam Strossmayer je priznal, da glagolsko

³² Marijan Smolik, "Glagoljaštvo v luči cerkvenih dokumentov", v: *Mahničev simpozij v Rimu* (Celje, 1990), str. 267.

³³ Strossmayer, *Dokumenti i korespondencija*, str. 431–432.

³⁴ Jelič, *Fontes historici*, str. 27; Brajša, "Mahnič in glagolica", str. 80–81; Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, str. 80.

³⁵ Matija Murko, "Die slavische Liturgie an der Adria", *Oesterreichische Rundschau*, Band II, Heft 17 (1904), str. 173–177.

³⁶ Kosmač, "Prisotnost sv. Cirila in Metoda na Primorskem", str. 64.

bogoslužje "ni bilo več daleč od stanja agonije,"³⁷ odgovornost za to pa pripisoval pomanjkanju ustreznih mašnih knjig ter stolice za staro cerkveno slovanščino v semeniščih.

Strossmayerjeva spomenica zato v Rimu razen lepih besed ni dosegla stvarnih premikov. Šele po letu 1878, z nastopom papeža Leona XIII., je gibanje za uvedbo slovanskega bogoslužja zadobilo novega, čeprav – kot bomo videli – kratkotrajnega poleta. Leon XIII. je leta 1880 izdal encikliko *Grande munus*, s katero je proslavil in potrdil delo solunskih bratov sv. Cirila in Metoda, rusofilski in panslavistični krogi pa so v njej uzrli nekakšno zeleno luč slovanskemu bogoslužju. Naslednje leto je v počastitev tega dogodka bilo veliko zahvalno romanje katoliških Slovanov v Rim. Romanje je imelo velik javni odmev in vznemirilo nemške nacionaliste in nasprotnike federalistične ureditve avstro-ogrske monarhije.

Glagolsko bogoslužje kot politični problem

Taka je bila torej sredi 19. stoletja debata o bogoslužnem jeziku. Borba za slovansko bogoslužje pa je svoj pravi razmah in vrh dosegla v zadnjih desetletjih 19. in prvih letih 20. stoletja. V naelektrenem ozračju silovitih narodnih sporov, ki so označevali zadnja desetletja habsburške monarhije, je ta ideja našla plodna tla v liberalnem časopisju. Fran Podgornik, skupaj z Ivanom Hribarjem eden od predhodnikov t.i. neoslavizma, je v reviji *Slovanski svet* (1888–1895) uveljavljal "slovenski kulturni program". Le-ta je obsegal dve točki: 1) ruščina naj bi postala skupni znanstveni jezik vseh Slovanov; 2) Slovenci, pa čeprav v uniji z rimskokatoliško Cerkvijo, naj bi prestopili v vzhodni obred ter prevzeli staroslovansko bogoslužje in s tem utrdili bodisi svojo narodnost bodisi svojo vero.³⁸ Borba za slovansko bogoslužje je tako v osemdesetih letih dobila izrazito politično konotacijo. Izpadla je kot izraz panslavizma, s tem pa dobila liberalni predznak, saj so panslavizmu večinoma pritrjevali liberalno usmerjeni narodnopolitični delavci.

Vse bolj intenzivna kampanja za slovansko bogoslužje, pa čeprav v Strossmayerjevi zmernejši, glagolski različici, je s časom povzročila, da so tudi nasprotniki slovanskega oz. glagolskega bogoslužja strnili vrste. Na Hrvaškem so njegovemu priznanju ostro nasprotovali Madžari, ki so trdili, da s svojim slovanskim značajem "ogroža dualistično ureditev monarhije."³⁹ Priznanju pa sta pod pretvezo boja proti rusofilstvu in panslavizmu čedalje odločneje naspro-

³⁷ Strossmayer, *Dokumenti i korespondencija*, str. 431.

³⁸ Dragotin Lončar, *Politično življenje Slovencev* (Ljubljana, 1921), str. 57.

³⁹ Ferrari, "A proposito della polemica sul messale glagolitico", str. 153.

tovala tudi dunajska vlada in dvor, ki sta v tem smislu pritiskala na Sv. sedež. V goriškem Centralnem semenišču so sicer vse od leta 1818 glagolico poučevali, toda njen študij so avstrijske oblasti oteževale, leta 1870 pa ga celo ukinile. Po letu 1870 je cesar Rimu celo grozil, da bo Avstrija v primeru papeževe potrditve glagolskega bogoslužja priznala italijansko zasedbo Rima.⁴⁰

V Istri in Dalmaciji so se vse od začetka 19. stoletja glagolskemu bogoslužju zoperstavljali Italijani, ki so v njem videli oviro na poti uveljavitve romanско-latinskega značaja pokrajine. "Kultiviranost" latinščine so začeli postavljati v nasprotje z domnevnim "barbarstvom" glagolice. Takšna retorika je bila v obdobju italijanskega risorgimenta funkcionalna prikazovanju Slovanov kot potomcev "barbarskih" osvojevalcev iz zgodnjega srednjega veka.⁴¹ Odpor do glagolice je bil zlasti močan v Istri, kjer je zaradi omenjenih težav njena raba že itak pešala in kjer so italijanske krajevne uprave vzporedno z uveljavljanjem italijanščine kot uradnega jezika aktivno delovale v prid "latinizacije" verskih obredov.⁴²

V cerkvenih krogih sta se soočali dve tezi. Prvo sta zagovarjala sam papež Leon XIII., ki je veljal za prijatelja Slovanov, in kardinal Rampolla, vatikanski državni tajnik v letih 1887–1903. Po tej tezi bi koncesija glagolskega bogoslužja Slované navezala na katolištvo in s tem Avstrijo utrdila. Nasprotna teza, za katero je stal dunajski dvor, pa je trdila, da bi glagolsko bogoslužje odprlo vrata ruskemu pravoslavlju in imperializmu ter posledično Avstrijo ošibila. Da so se v cerkvenih krogih naposled ustrašili in da se je tehnična nagnila na stran druge teze, je pripomogla tudi okoliščina, da je bila ravno leta 1887 v *Slovenskem narodu*, glasilu slovenskih liberalcev, izpod peresa Krutorogova (Davorina Hostnika) objavljena vrsta člankov, ki so nekritično poveličevali pravoslavlje in Rusijo ter si celo dovolili na skrajno vulgaren način žaliti papeža. Ko je tako iz vatikanske nunciature na Dunaju goriškemu nadškofu Zornu prišel namig, naj škofje ilirske cerkvene pokrajine nastopijo zoper takšno pisanje in vmešavanje v vprašanje bogoslužnega jezika,⁴³ so se škofje novembra istega leta res oglašili in v skupnem pastirskem listu obsodili žaljivo pisanje *Slovenskega naroda* ter ožigosali vmešavanje slovenskega liberalnega tiska v vprašanje liturgičnega jezika, ki da je v izključni pristojnosti cerkvene oblasti.⁴⁴

⁴⁰ France Dolinar, "Zahvalno romanje katoliških Slovencev leta 1881 v Rim – Cirilmetodijska okrožnica Leona XIII. (1880)", *Katoliški glas*, 23. julija 1981, št. 30, str. 3.

⁴¹ Prim.: Vittorio Peri, "L'ingresso degli Slavi nella cristianità altomedievale europea", v: *La cristianizzazione degli slavi nell'arco alpino orientale, secoli VI – IX* (Gorica, 2005), str. 34.

⁴² Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, str. 80–81; Giovanni Pesante, *La liturgia slava con particolare riflesso all'Istria* (Poreč, 1893), str. 150–154.

⁴³ Ferrari, "A proposito della polemica sul messale glagolitico", str. 157.

⁴⁴ Tomaž Simčič, "Luigi Mattia Zorn, arcivescovo di Gorizia dal 1883 al 1897", v: *Studi Goriziani*, 33 (Gorica 1992), str. 69–72.

Na Primorskem in v Istri

Škofje so s svojim posegom pomirili dunajski dvor, slovanskega bogoslužja pa še zdaleč niso spravili z dnevnega reda. Gibanje za slovansko bogoslužje se ni umirilo, nasprotno, na narodno ogroženem slovenskem zahodu in v Istri je bila borba zanj tako občutena, da je ponekod prerasla v pravi ljudski upor. Za to sta bila razloga vsaj dva. Prvi je bila najbrž geografska bližina krajev, v katerih je bilo glagoljanje še živo, zlasti Istre (npr. v kastavskem dekanatu) in otoka Krka. Pri drugem razlogu pa je treba upoštevati, da na stičišču romanskega in slovanskega sveta latinščina ni bila nevtralen jezik, kakor je utegnili biti na stičišču med Slovani in Germani. Latinščina je bila namreč prednik italijanščine, se pravi jezika vrhnjega družbenega sloja, do katerega so se Slovenci na Primorskem čutili v podrejenem položaju. Zavzemanje za slovanski liturgični jezik je torej v očeh mnogih narodnjakov pomenilo zavzemanje za enako dostojanstvo obeh kultur, ki se stikata na Jadranu, latinske in slovanske.

Prva omembe vredna epizoda iz zgodbe primorske borbe za slovansko bogoslužje je upor vernikov v vasi Podraga na Vipavskem leta 1889. Upor sicer ni bil neposredno povezan z bogoslužnim jezikom, ampak je imel za osnovo večletno prizadevanje za osamosvojitev od vikarjata v Šentvidu iz upravnih in ekonomskih razlogov. Zanimivo pa je, da so vaščani svojo zahtevo v primeru, da bi jo cerkvena in civilna oblast zavrnila, podprli z namero o prehodu v pravoslavlje. Izkazalo se je, da so Podražani zaigrali na pravo struno, saj so "z drznim političnim pritiskom izsilili vse tisto, in še več, kar so v zadnjih desetletjih zahtevali."⁴⁵

Z ustanovitvijo samostojne župnije se je v Podragi afera zaključila. Brez hujših posledic se je rešil podoben zaplet tudi v Velikih Žabljah, prav tako v Vipavski dolini.⁴⁶ Vse drugače pa so se stvari odvijale v tržaško-koprski škofiji, zlasti v slovanskem delu Istre, kjer je v zvezi z liturgičnim jezikom na prehodu iz 19. v 20. stoletje med Slovenci in Hrvati zavladala prava vseljudska evforija. Glagolsko bogoslužje je sicer iz že omenjenih razlogov večinoma zamiralo, toda namesto njega se je marsikje uveljavila navada, da so se nekateri deli svete maše peli v nekoliko prirejeni obliki domačega jezika. Te liturgične prakse, ki sicer ni bila nova, se je oprijel naziv "slavet". Cerkevna oblast je slavet dolga desetletja tolerirala. Od 18. stoletja dalje so obstajale celo bogoslužne knjige v "slavetu", ki so jih s cerkvenim dovoljenjem tiskali večinoma v Benetkah.⁴⁷ Tržaško-koprski škof Jernej Legat je leta 1857 poročal, da je "navada, da se v domačem jeziku pojejo tudi prošnje in *prefatio*, k nam prišla iz sosednje škofije Senj, kjer je bila

⁴⁵ Jože Možina, "Odpad k pravoslavju, to je k razkolništvu", *Zgodovina za vse* 3, št. 2 (1996), str. 31.

⁴⁶ Kosmač, *Ricmanje včeraj in danes*, str. 152.

⁴⁷ Ferrari, "A proposito della polemica sul messale glagolitico", str. 151.

leta 1824 s škofovim dovoljenjem tiskana posebna knjižica".⁴⁸ Legatov naslednik Juraj Dobrila pa je celo razmišljal o evangelijariju v "slavetu".⁴⁹

Širjenje "slaveta" in čedalje bolj pogoste zahteve o prevzemu glagolskega bogoslužja so bili ob koncu 19. stoletja na Primorskem in v Istri povod za mnoge spore in nesporazume cerkvenoupravnega in narodnopolitičnega značaja. Hrvaška in slovenska duhovščina se je ogrevala za glagolico, na svojih sestankih sprejemala tozadevne spomenice, po raznih cerkvah v Istri in tudi na Tržaškem na lastno pest uvajala "slavet". Tudi goriški semeniščniki so leta 1902 v tem smislu cerkvenim predstojnikom naslovili spomenico.⁵⁰ Pomisleke so med primorsko in istrsko duhovščino izražali le redki duhovniki mlajšega rodu, ki so zrasli pod vplivom Mahničeve vizije borbenega katolicizma. Pri tem gre upoštevati okoliščino, da je katoliško gibanje Mahničevega, Šušteršičevega in Krekovega kova, kakršno se je na začetku 20. stoletja uveljavilo na Kranjskem, na Primorskem prodrlo le na Goriškem, na Tržaškem in v Istri pa je narodna politika vse do propada monarhije ostala trdno v rokah narodnih liberalcev, ki so uživali podporo tudi velike večine duhovščine.

Krajevni episkopat je bil razdeljen. Medtem ko je poreško-puljski škof Giovanni B. Flapp gibanju za glagolico odločno nasprotoval,⁵¹ je tržaško-koprski škof Andrija Šterk okleval, saj so nanj pritiskali tako s slovensko-hrvaške kot z italijanske strani. Z željo, da bi glagolsko bogoslužje dobilo domovinsko pravico na Hrvaškem in na Slovenskem, je Šterk tudi izprosil avdienco pri cesarju, a brez uspeha.⁵²

Pritiski na Šterka, kateremu so italijanski liberalno nacionalni krogi očitali, da popušča slovanskemu nacionalizmu, so se še povečali, ko je leta 1898 kongregacija za svete obrede v Rimu izdala odlok, ki je za glagoljaše in zagovornike slaveta bil prava hladna prha. Določal je namreč, da imajo pravico do glagolskega bogoslužja le tiste cerkve, za katere je mogoče dokazati, da je bilo v njih v zadnjih tridesetih letih nepretrgoma v navadi. V vseh ostalih cerkvah je odlok potrdil obveznost latinščine in dopustil, da so lahko brali ali peli evangelij v domačem jeziku le po branju ali petju latinskega besedila. Sanje o splošnem priznanju glagolskega bogoslužja so bile kljub nekaterim popravkom, ki jih je kongregacija izdala leta 1900, s tem dokončno pokopane.

O vzdusju, ki je tedaj vladalo na Tržaškem in v Istri, veliko pove okoliščina, da si v strahu pred slovenskim in hrvaškim odzivom škof Andrija Šterk rimskega

⁴⁸ Ginzel, *Slawenapostel Cirill und Method*, str. 173.

⁴⁹ Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, str. 216.

⁵⁰ Kosmač, *Ricmanje včeraj in danes*, str. 153.

⁵¹ Stjepan Trogrlić, "Odnos istarskih biskupa prema nacionalnom pitanju i prodoru liberalizma", *Riječki teološki časopis* 8, št. 2 (2000), str. 526 – 531.

⁵² Kosmač, *Ricmanje včeraj in danes*, str. 153.

odloka niti ni upal razglasiti.⁵³ Toda poseg vatikanske kongregacije ni le otežil zadnjih let Šterkovega škofovanja, ampak je kasneje povzročil tudi razkol v slovenskih in hrvaških duhovniških vrstah in posredno propad poskusa razširitve slovenskega krščansko-socialnega gibanja na Tržaško. Mladi duhovniki, ki so se lotili tega podviga, so namreč v prvem desetletju 20. stoletja stopili na stran Šterkovega naslednika – Nemca Franza Xaverja Nagla (1902–1910), ko je le-ta skušal restriktivne vatikanske odloke o bogoslužnem jeziku udejanjiti, s tem so se pa zamerili večini slovenske in hrvaške duhovščine, ki je načrte o uvedbi slovanskega bogoslužja podpirala. Na stran narodnoliberalne duhovščine je tedaj pod vplivom Strossmayerjevega učenca, narodno čutečega ljubljanskega škofa Antona B. Jegliča, stopil celo ljubljanski dnevnik *Slovenec*, tako da so mladi tržaški krščanski socialci z Jakobom Ukmarjem na čelu izgubili podporo svoje ljubljanske centrale in ostali povsem osamljeni. Kljub svoji delavnosti na verskem, socialnem in kulturnem področju je tako skupina mladih duhovnikov pogorela in se po Naglovi odhodu iz Trsta umaknila iz javnega življenja.⁵⁴

Za razumevanje tedanjega vzdušja so zanimive besede, ki jih je veliko kasneje izrekel Jakob Ukmar, na začetku stoletja bogoslovec, leta 1902 podpisnik omenjene spomenice v prid slovanskemu bogoslužju, v naslednjih letih pa krščansko socialni aktivist in zagovornik brezpogojne poslušnosti do direktiv, ki so prihajale od rimske kongregacije in krajevnega ordinarija:

Nevarne parole so švigale tedaj po ozračju: uniatstvo, pravoslavje, preč od nemškega škofa, slava va višnjem Bogu, glagolski misal in slične /.../ Morda nam je takrat ena ali druga fraza nekoliko imponirala. Če pa zdaj kot star duhovnik gledam nazaj na tista leta, moram reči: hvala Bogu, da smo sv. vero še ohranili.⁵⁵

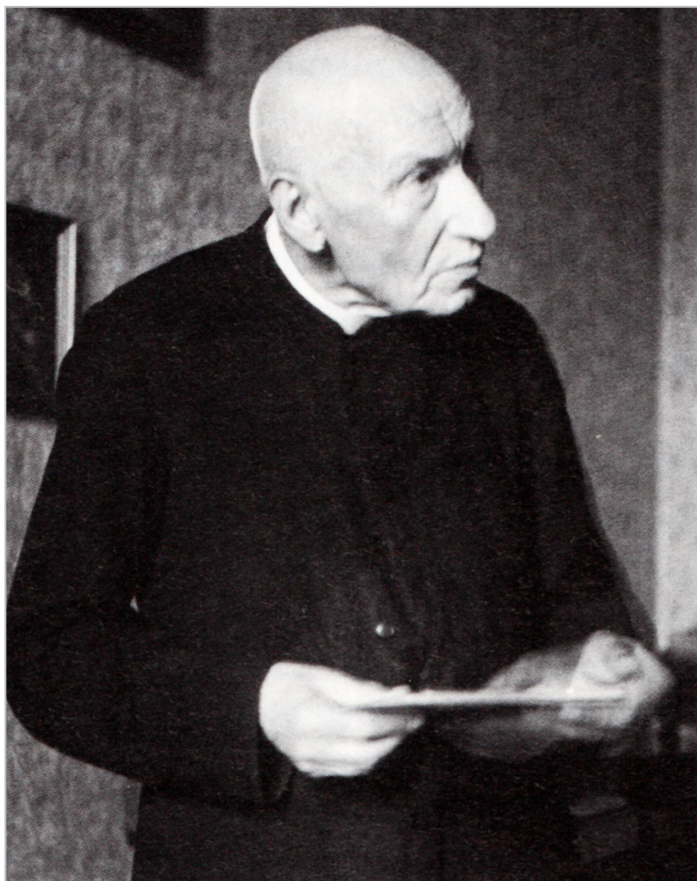
Cerkveni spor v Ricmanjah

V ta kontekst se umešča cerkveni spor v Ricmanjah pri Trstu. Začel se je leta 1898 podobno kot deset let prej v Podragi na Vipavskem, in sicer z zahtevo po odcepitvi od matične župnije. Ko pa oblasti Ricmanjcem niso ustregle, so se le-ti leta 1900 obrnili na uniatskega škofa Julijana Drohobeczkega v Križevcih s prošnjo, da bi prestopili v grškokatoliško cerkev. Istočasno je kaplan Anton Požar od škofije najprej dosegel vrnitev glagolskega misala, ki je bil last ricmanjske cerkve, nato pa začel v Ricmanjah na lastno pest glagolati v brk prej ome-

⁵³ Salvator Žitko, "Tržaško-koprška škofija v 19. stoletju", *Acta Histriae* 9, št. 1 (2001), str. 234.

⁵⁴ Prim.: Tomaž Simčič, *Jakob Ukmar, sto let slovenstva in krščanstva v Trstu* (Gorica 1986), str. 50 (dalje: Simčič, *Jakob Ukmar*).

⁵⁵ Simčič, *Jakob Ukmar*, str. 46–91.

Jakob Ukmar (*Naš Vestnik*, november (2004), str. 7)

njenemu odloku vatikanske kongregacije. Vlogo za prestop v grškokatoliško cerkev je uniatski škof sprejel, začel izvajati duhovno jurisdikcijo nad župnijo in septembra 1901 celo obiskal Ricmanje. To je spodbudilo okrog 2000 Slovencev tudi iz drugih okoliških in primestnih župnij, na primer iz Rojana, Bar-kovelj in Boljunca, da so sledili ricmanjskemu zgledu in zaprosili za prestop k uniatom.⁵⁶ Leta 1903 se je Drohobeczký podal k papežu Leonu XIII., da bi ga prosil za potrditev prestopa Ricmanj v grškokatoliško cerkev, kar je nameraval utemeljiti z argumentom, da bi tako preprečili njihov prestop v pravoslavje. Toda Leon XIII. je prav na dan, ko bi se moral srečati z Drohobeczkým, umrl.⁵⁷ Z izvolitvijo novega papeža Pija X. je v Rimu zapihal nov veter: 2. septembra 1903

⁵⁶ Peter Stres, "Ricmanjska afera (1899–1910)", v: *Slovensko morje in zaledje*, I (Koper, 1977), str. 122 (dalje: Stres, "Ricmanjska afera (1899–1910)").

⁵⁷ Kosmač, "Stoletnica župnije v Ricmanjih", str. 71.

je kongregacija za svete obrede sporočila Drohobeczkemu, da je bila njegova vloga zavrnjena.⁵⁸

Tudi v Trstu so se po smrti Andrije Šterka razmere spremenile. Škofovsko službo je nastopil Dunajčan Franz Xaver Nagl, katerega je vlada po vsej verjetnosti v Trst poslala prav z namenom, da v škofiji na področju bogoslužja napravi red. Nagl je potem v župnijah, v katerih je bilo glagolsko bogoslužje že utečena praksa, nastopal previdno, nepopustljiv pa je bil do poskusov, da se le-to – kot v primeru Ricmanj – uvaja na novo. Ker se ricmanjski kaplan Požar njegovim večkratnim pozivom k spoštovanju liturgičnih pravil ni uklonil in ker škofu ni posredoval pojasnil o prestopu v grškokatoliški obred, ga je Nagl premestil in ga nato še suspendiral "*a divinis*". Prav takrat je iz Rima prišla vest, da je novi papež prošnjo Ricmanjcev za prestop k uniatom zavrnil. Tedaj se je ricmanjska deputacija obrnila na pravoslavnega škofa v Zadru z namenom, da zaprosi za sprejem v pravoslavno cerkev. Do tega sicer ni prišlo, Ricmanjci so pa vztrajali z zahtevo po slovanskem bogoslužju.

10. aprila 1905 je škof Nagl sporočil, da je bila v Ricmanjah ustanovljena župnija, za župnijskega upravitelja je bil imenovan Jakob Ukmar. Podraška zgodba pa se v Ricmanjah ni ponovila. Ricmanjcem namreč samostojna župnija ni bila dovolj. Vztrajali so pri slovanskem bogoslužju. Začela se je najbolj ostra faza cerkvenega spora. Vaščani so cerkev dosledno bojkotirali. Niso se udeleževali verskih obredov, niso dali krščeovati otrok, odklanjali so cerkvene pogrebe, niso skrbeli za župnišče, župnika so ovirali pri njegovem delu, nekateri so ga zmerjali in celo obmetavali s kamenjem. Fotografije ricmanjskih pogrebcev, ki jih je vodil vaški župan Ivan Berdon, in na katerih je kakor zadnji za pogrebci hodil domači župni upravitelj, so postale državna senzacija in bile objavljene na vseh glavnih avstrijskih časopisih. Naposled je škof Nagl župnijskega upravitelja iz Ricmanj umaknil. Naslednja štiri leta so tako Ricmanjci ostali brez duhovnika, brez maše in zakramentov.

18. decembra 1906 je vatikanska kongregacija za svete obrede izdala nov odlok o glagolskem bogoslužju, ki je bil še bolj omejevalen od tistega iz leta 1898, saj je škofo izrecno obvezal, da poskrbijo za dosledno uresničevanje izdanih določil. Vest, po kateri naj bi škof Nagl na začetku leta 1907 v Ricmanjah imenoval duhovnika – glagoljaša,⁵⁹ je bila po vsej priliki prenačljiva. In res je leta 1908 vatikansko državno tajništvo škofu Naglu sporočilo, da papež odobrava ustanovitev samostojne župnije v Ricmanjah, da pa Ricmanjcem ne more dopustiti glagolskega bogoslužja niti ne sprejema njihovega prehoda v uniatstvo.

⁵⁸ Kosmač, *Ricmanje včeraj in danes*, str. 167.

⁵⁹ Vest je na osnovi pisanja mostarskega lista *Osvit* 3. marca 1907 na tretji strani pod naslovom "Zmaga Ricmanjcev" objavil dnevnik *Edinost* v Trstu. Povzeto po: Stres, "Ricmanjska afeta (1899–1910)", str. 129.

Civilni pogreb v Ricmanjah (Angel Kosmač, *Ricmanje včeraj in danes* (Trst, 1997), str. 192)

Tedaj so Ricmanjci sprevideli, da kaj več od samostojne župnije ne bodo dosegli. V prvih mesecih leta 1909 je bil preko posrednikov tako dosežen sporazum, ki je določal, da se Ricmanjci podredijo Sv. sedežu glede bogoslužnega jezika, v zameno pa jim je bila priznana pravica, da si med predloženimi kandidati župnika izvolijo sami. Na praznik župnijskega zavetnika sv. Jožefa 19. marca 1910 je novi župnik nastopil službo v Ricmanjah, a jo je po kratkem razgovoru z domačini, kako naj poteka cerkveno petje, še istega dne zapustil. Novi župnik je bil po ponovnih pogajanjih nastavljen šele 16. septembra 1910. Ricmanjski župan se je moral kasneje zaradi civilnih pogrebov zagovarjati pred sodiščem. Njegovo obrambo je prevzel odvetnik in pisatelj Ivan Tavčar. Na kasacijskem sodišču na Dunaju je bil Berdon oproščen.⁶⁰

Vprašanje slovanskega bogoslužja ter s tem povezana ricmanjska afera sta bila v Trstu dolga leta jabolko spora med pristaši mladokatoliške struje in narodnjaki liberalne usmeritve. Po mnenju pristašev mladokatoliške struje je bil ricmanjski cerkveni upor le epizoda v okviru splošne proticerkvene gonje, katere končni namen naj bi bil privedi ljudstvo v brezverski liberalni objem.

⁶⁰ Angel Kosmač (K-ač), "Berdon Ivan", v: *Primorski slovenski biografski leksikon*, I (Gorica, 1975), str. 66.

Liberalno-narodnjaški krogi pa so dosledno odgovarjali, da ricmanjsko vprašanje in vprašanje bogoslužnega jezika nista bili verskega, ampak narodnega značaja. Ta interpretacija je na Tržaškem daleč prevladovala. Zagovarjala jo je tudi velika večina slovenske in hrvaške duhovščine, ki se zgolj zaradi cerkvene discipline ni odkrito zoperstavila odlokom kongregacije za bogoslužje in tržaško-koprskemu škofu Naglu.

Vsekakor je leta 1910 po odhodu škofa Nagla na Dunaj in imenovanju Andreja Karlina za njegovega naslednika v tržaško-koprski škofiji napetost popustila. Karlin je bil pri izvajanju rimskega bogoslužnega odloka prožnejši od Nagla in je dosegel, da so se polemike umirile. Tudi v vseslovenskem merilu vprašanje slovanskega bogoslužja v zadnjih letih pred prvo svetovno vojno ni več zavzemalo prvih strani časopisov, pa ne zato, ker bi se povsod pokorili rimskim direktivam, ampak ker so na dnevni red prišla nova, usodnejša vprašanja.

Po prvi svetovni vojni

Konec habsburškega imperija, ki ga je prinesel poraz avstroogrskega orožja v prvi svetovni vojni, je imel za posledico, da sta Primorska in Istra postali sestavni del Kraljevine Italije. Politika italijanske države je bila do priključenih Slovencev in Hrvatov od vsega začetka neprijazna, po letu 1922, ko je na oblast prišel fašizem, pa je prešla v politiko zatiranja in nasilnega raznarodovanja.

Zgodbe glagolskega bogoslužja pa s tem še ni bilo konec. Posredno je bilo z njo povezano grobo ravnanje italijanskih vojaških oblasti z Antonom Mahničem, škofom na Krku, ki je bil Italijanom trn v peti tudi zaradi svojega prizadevanja za potrditev glagoljaške tradicije na otoku. Izrecno pa se je beseda "slovansko bogoslužje" pojavila v prvi spomenici, ki so jo sprejeli slovenski in hrvaški duhovniki na zasedenih ozemljih, čim so oživili svojo stanovsko organizacijo *Zbor svečenikov svetega Pavla*. Šlo je za spomenico z naslovom *Memorandum Cleri Jugoslavi territorii ab Italis occupati*, naslovljeno na papeža Benedikta XV., s katero so 5. marca 1920 prosili za ustanovitev posebne personalne nadškofije za vse Slovane, ki bodo priključeni Italiji, in v kateri naj bi bogoslužje potekalo v starocerkvenoslovanskem jeziku.⁶¹ Pri tem je bilo zanimivo, da goriški metropolit Frančišek B. Sedej spomenice ni podprl, ker se mu je zdelo, da odstopa od katoliškega univerzalizma. Delegacijo Zbora svečenikov, ki jo je vodil duhovnik Virgil Šček, je tako k papežu pospremil ljubljanski škof Jeglič.

Da je slovansko bogoslužje še naprej ostalo kamen spotike, in to tudi v obdobju najhujšega fašističnega zatiranja, dokazujejo nenazadnje tudi doku-

⁶¹ Rudolf Klinec, *Primorska duhovščina pod fašizmom* (Gorica, 1979), str. 29–30.

130

1

STAROSLOVENSKA SV. MAŠA V ČAST SVETOGORSKI KRALJICI.

GOSPODI.

Adagio. *mf* *p* *zložil Vinko Vodopivec.* *f*

FR. T. Go--spo-di po--mi--luj, Go--spodi po--mi--luj, Go--spo-di po--

NR. AS. *mf* *p* *f*

rit. *p* *Tempo primo.*

mi--luj, po--mi--luj! Hri ste po--mi--luj

rit. *p*

Staroslovenska maša Vinka Vodopivca iz leta 1920 (Tiskovina, osebni arhiv avtorja)

menti, ki jih je leta 1953 objavil Lavo Čermelj v zvezi z delovanjem Antonia Santina kot reškega škofa med leti 1933 in 1938, ko je pod reško škofijo spadal tudi del slovenske Notranjske. V prvih stavkih pisma, s katerim se je Santin 20. februarja 1934 obrnil na kongregacijo za svete obrede, odmevajo skrbi, podobne onim, ki so zaposlovale Šterka in Nagla: "V šestih župnijah te reške škofije", piše Santin, "je navada, da se vsi peti deli maše pojejo v *slavetu* (nekoliko starodavni slovanščini, ki pa ni glagolica). V istem jeziku se molijo tudi liturgična besedila pri podeljevanju zakramentov" Tudi v nadaljevanju pisma se ponavljajo argumenti iz predvojnega časa: "Dejstvo je, da so tudi v drugih slovenskih župnijah začeli v slovenščini peti *Pange lingua* (Jezik moj skrivnost opevaj) in druge liturgične pesmi, tudi med podeljevanjem sv. obhajila. Zadregi sta tukaj dve. Prva je ta, da se s tem kršijo jasna določila /.../" Pri drugi zadregi pa nastopi povsem nov poudarek: "Druga je ta, da smo v Italiji, in to na še posebno občutljivem področju /.../ Med Italijani in pri oblasteh to povzroča veliko nejevoljo /.../."⁶²

⁶² Lavo Čermelj, *Il vescovo Antonio Santin e gli sloveni e croati delle diocesi di Fiume e di Trieste-Capodistria* (Ljubljana, 1953), str. 20–22 (dalje: Čermelj, *Il vescovo Antonio Santin*).

Kongregacija je že 10. marca kategorično potrdila, "*ut in omnibus functionibus liturgicis una tantum latina lingua adhibeatur*" – naj vsa liturgična opravila potekajo izključno v latinščini.⁶³ Za msgr. Santina je bila zadeva s tem zaključena. Pač *Roma locuta, causa finita*. Iz dokumentacije, ki jo objavlja Čermelj, pa je razvidno, da je slovenska in hrvaška duhovščina ostajala pri svojem in skušala na razne načine ob slovenskem in hravškem pridiganju ter katehezi bolj ali manj uspešno ohranjati pri življenju tudi liturgično rabo slovanskega jezika.

Raziskava o tem, kakšna je bila usoda slovanskega bogoslužja za časa fašizma v hrvaških in slovenskih župnijah poreško-puljske in tržaško-koprske škofije ter v Zadru, ki je prišel pod italijansko upravo, je naloga, ki zgodovinarje še čaka. Svobodno pa se je glagolsko bogoslužje v tem času razvijalo na območju dalmatinskih škofij, ki so po prvi svetovni vojni prišle pod Jugoslavijo, to je v Senjski, Šibeniški, Splitski škofiji ter v škofijah na otokih Krku in Hvaru. Za te škofije je kongregacija za svete obrede ponatisnila *Rimski misal v staroslovanskem jeziku*, ki pa je izšel v latinici, in ne v glagolici, saj le-te ni obvladal skoraj noben duhovnik več.⁶⁴ Na splošno je na otokih in v manjših središčih prevladovala glagolska, v večjih pristaniških središčih, v katerih je bilo prebivalstvo narodnostno mešano, pa latinska liturgija.

Jugoslovanski katoliški škofje so že konec novembra 1918 prosili Sv. sedež, naj po vseh škofijah v državi dovoli slovansko bogoslužje. Takega vsesplošnega dovoljenja niso dosegli, ovirala pa so ga tudi nesoglasja med Srbi in Hrvati, ki so bila po mnenju ljubljanskega škofa Jegliča tako huda, da bi se ob uvedbi stare cerkvene slovanščine Hrvatje, z izjemo Dalmatincev, uprli. Pač pa so tako Slovenci kot Hrvati leta 1922 dosegli slovenski oz. hrvaški obrednik, kar pomeni, da so se smeli vsi obredi razen sv. maše odvijati v domačem jeziku, pri sv. maši pa je branje beril in evangelija smelo potekati v domačem jeziku.⁶⁵ Dosegli so tako uradno priznanje tega, kar je bilo *mutatis mutandis* v Istri in Dalmaciji v 18. in 19. stoletju v navadi pod imenom "slavet", in kar so v nekoliko ožjem smislu (npr. branje evangelija in opravljanje nekaterih obredov v domačem jeziku) že dolgo prakticirali tudi v drugih slovenskih pokrajinah in celo v Benečiji.⁶⁶

⁶³ Čermelj, *Il vescovo Antonio Santin*, str. 22.

⁶⁴ Kosmač, "Prisotnost sv. Cirila in Metoda na Primorskem", str. 66.

⁶⁵ Marijan Smolik, "Zlati jubilej slovenskega obrednika", *Bogoslovni vestnik* 44, št. 1 (1984), str. 103–113.

⁶⁶ Giorgio Banchig, "Partì da Čanebola la scintilla che originò le polemiche sul "panslavismo" dei preti", *Dom* (Čedad), 31. oktobra 2012, št. 19, str. 3.

Sklep

Po drugi svetovni vojni je papež Pij XII. leta 1952 vsem jugoslovanskim škofom dovolil, da smejo povsod obnoviti oz. uvesti glagolsko bogoslužje. Bila pa so to leta, ko se je naglo bližal II. vatikanski koncil in z njim vpeljava bogoslužja v domačem jeziku. S tem je slovansko oz. glagolsko bogoslužje izgubilo svojo aktualnost. Ostalo pa je pomemben kulturni in duhovni spomenik, ki ohranja še danes svoj verski in estetski čar podobno kot *vetus ordo* v latinskem jeziku.

V 19. stoletju je v okviru slovenskega narodnega preroda ideja slovanskega bogoslužja odigrala določeno vlogo predvsem na emotivni in čustveni ravni. V nekaterih narodno zavednih okoljih se je uveljavilo prepričanje, da bi stara cerkvena slovanščina slovenskemu človeku pomagala, da bi se čutil del velike slovanske družine in bi s tem lažje premagoval občutek narodnostne ogroženosti, ki je izhajal iz soočenja s številčno in gospodarsko močnejšimi sosedi. V dvajsetletju 1890–1910 pa je ponekod na Primorskem in v Istri boj za glagolsko bogoslužje prerasel v pravo vseljudsko gibanje, ki je cerkvene in civilne oblasti prisililo v sklepanje kompromisov ter doseglo, da je bogoslužna praksa v mnogih slovenskih in hrvaških župnijah v jezikovnem pogledu še naprej deloma odstopala od črke cerkvenih predpisov in da se je tako raba domačega jezika pri obhajanju obredov v obliki, kakršni se je uveljavila v 18. in 19. stoletju, vsaj deloma ohranila.

Tomaž Simčič

**PRIMORSKA (THE SLOVENE LITTORAL) AND THE STRUGGLE
FOR SLAVONIC LITURGY AT THE TURN OF THE 19TH
TO THE 20TH CENTURY**

SUMMARY

The paper examines the role that the struggle for Slavonic liturgy played in the Slovenian National Revival in the second half of the 19th century and the first decades of the 20th century. It dwells in particular on the disputes surrounding the recognition of the right to Glagolitic liturgy in Istria and Trieste and during the so-called Ricmanje affair.

While until 1848 Slavonic liturgy had been studied most by linguists, after that year the interest for it, especially in the borderlands, became one of the expressions of Slovenian patriotism, at first on an emotional level, and from 1866 onwards also on a cultural and political level. Already in 1848, two positions were formed. The national liberal clergy openly warmed to the adoption of Slavonic liturgy, while the conservatives pointed out that the adoption of Slavonic Liturgy was the equivalent of the conversion to Orthodoxy, and thus would mark the transition from the sphere of influence of Catholic Austria to that of Orthodox Russia.

Under the influence of Josip Juraj Strossmayer, Bishop of Djakovo, the struggle for Slavonic Liturgy, especially in the 1870s and 1880s, took on a more operational dimension. He concentrated his efforts on the Holy See's desire to allow all Slavs of the Roman Rite to adopt the so-called Glagolitic Liturgy. The Glagolitic Liturgy was the liturgy of the Roman Rite but carried out in the Old Slavonic language, written in the Glagolitic script. From the time of the disciples of Cyril and Methodius until the 18th and part of the 19th centuries, it was practiced mainly in Dalmatia, Kvarner Gulf and Istria, partly also in Trieste, in the Vipava Valley, in some parts of Carniola and even in Slovenian Veneto, however from the end of the 18th century onwards it had been gradually abandoned for a number of reasons. Strossmayer's idea was to restore it everywhere, even where it had been abandoned.

Pope Leo XIII did not oppose Strossmayer's proposal. However, it was strongly opposed by the Hungarians, German nationalists and the Viennese Court who were afraid that it would open the door to Russian influence, and in Primorska and Istria by the Italian national movement, which saw it as an obstacle to the Latin character of the province. On the other hand, it was supported by Slovenes and Croats in Primorska and Istria, where a genuine popular

movement in support of the Glagolitic Liturgy began. In 1889, parishioners in Podraga in Vipava expressed their intention to convert to Orthodoxy. A few years later, the demand for a Slavonic liturgical language was raised in Ricmanje near Trieste.

In Rome, a position contrary to the universal recognition of the Glagolitic Liturgy finally prevailed. A decree of the Vatican Congregation for Rites in 1898 allowed Glagolitic Liturgy only where it had been held without interruption for the past thirty years. This was not the end of the movement for Glagolitic Liturgy, though. In Istria and in some places around Trieste, believers, with the support of the majority of the clergy, were increasingly insistent in their demand for a Slavic liturgical language. They were particularly resolute in Ricmanje, where a real ecclesiastical revolt took place in 1902–1910. Meanwhile, the Bishop of Trieste and Capodistria, Andrija Šterk, who had tried to calm the spirits and was in favour of compromise, died in 1901. He was succeeded by Franz. X. Nagl who was intransigent in his negotiations with the rebels. The religious people of Ricmanje thus tried unsuccessfully to be received into the Greek-Catholic Church by the Uniate Bishop Julian Drohobezsky of Križevci. Since neither the diocese nor the Holy See approved this transfer, the inhabitants of Ricmanje made contact with the Serbian Orthodox Bishop of Zadar. At last, they gave up the demand for Glagolitic Liturgy and settled for the establishment of an independent parish and the concession that they were allowed to choose their own parish priest.

The Ricmanje revolt also caused a split in the Slovenian and Croatian clerical ranks and indirectly the collapse of the attempt to extend the Slovenian Christian Social Movement to Trieste. The group of young clergymen who embarked on this venture sided with Bishop Nagl in the first decade of the 20th century when he tried to implement the restrictive Vatican decrees on the liturgical language, and in doing so they resented the majority of the Slovene and Croatian clergy who had supported the plans to introduce Slavic Liturgy. Despite their hard work in the religious, social and cultural spheres, this group of young priests failed and withdrew from public life after Nagl's departure from Trieste.

When Nagl's left Trieste, the situation in the Diocese of Trieste and Capodistria calmed down in the liturgical aspect. However, the issue of Glagolitic Liturgy came to the fore again in 1920, when in a memorial to Pope Benedict XV, the Slovene and Croatian priests of the Littoral, asked for the establishment of a special personal archdiocese for all the Slavs who were to be annexed to Italy. The liturgy was to be celebrated in the Old Slavonic language. The petition was not successful. The persistence of the Glagolitic Liturgy during the Fascist period was, however, particularly evident in some Istrian parishes, where, despite Italian police pressure, the priests maintained the custom of praying or

singing some parts of the Mass in Old Church Slavonic, in addition to the homily and the catechism.

The more than a thousand-year-old story of Slavonic or Glagolitic liturgy was only brought to an end by the Second Vatican Council, which introduced the celebration of the liturgy in the vernacular throughout the Catholic world.

VIRI IN LITERATURA

- Ilešič, Fran**, "Korespondenca dr. Josipa Muršca", v: *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov Slovenske Matice*, VII (Ljubljana, 1905).
- (Jagić, Vatroslav)**, *Neue Briefe von Dobrowsky, Kopitar und anderen Süd-und West-slaven* (Berlin, 1897).
- Jelić, Luka**, *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum* (Krk, 1906).
- Marn, Josip**, *Jezičnik. Knjiga slovenska v XIX. veku*, 23 (Ljubljana, 1885).
- Premrou, Miroslav**, "Nekaj dokumentov o glagolici na Slovenskem", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 18, št. 1 (1923), str. 16–29, 65–70.
- Roothaan, Joannes Philippe**, *Epistolae*, II, (Rim 1940).
- Strossmayer, Josip Juraj**, *Dokumenti i korespondencija*, I (Zagreb 1933).

Drobtinice za leto 1862 – Maribor, letnik 1862.

Edinost – Trst, letnik 1907.

Jadranski Slavjan, Trst, letnik 1850.

Slavjanski rodoljub – Trst, letnik 1849.

Slovenija – Ljubljana, letnik 1849.

Slovenski cerkveni časopis – Ljubljana, letnik 1848.

Zgodnja Danica – Ljubljana, letnik 1849.

.....

Banchig, Giorgio, "Partì da Canebola la scintilla che originò le polemiche sul "panslavismo" dei preti", *Dom* (Čedad), 31. oktobra 2012, št. 19, str. 3.

Brajša, Stojan, "Mahnič in glagolica", *Kraljestvo božje – Ekumenski zbornik XXIV* (1967/1968), str. 79–92.

Čermelj, Lavo, *Il vescovo Antonio Santin e gli sloveni e croati delle diocesi di Fiume e di Trieste-Capodistria* (Ljubljana, 1953).

Darovec, Darko, "Koprška škofija in Slovani od srednjega do novega veka", *Acta Histriae* 9, št. 1 (2001), str. 73–110.

Dolinar, France, "Zahvalno romanje katoliških Slovencev leta 1881 v Rim – Cirilmetodijska okrožnica Leona XIII. (1880)", *Katoliški glas* (Gorica), 23. julija 1981, št. 30, str. 3.

Ferrari, Liliana, "A proposito della polemica sul messale glagolitico: la pastorale dei vescovi del Litorale del 1887", v: *Chiese di frontiera, Miscellanea di studi in onore di Luigi Tavano* (Gorica, 1999), str. 149–162.

Ginzl, Joseph Augustin, *Slawenapostel Cirill und Method* (Dunaj, 1861).

Godina-Verdeljski, Josip, *Oris in zgodovina Tersta in njegove okolice* (Trst, 1872).

- Kermauner, Dušan**, *Slovenska politika v letih 1879 do 1895. Političnogodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine 1848 – 1895* (Ljubljana, 1966).
- Kerže, Marija**, "Glagoljštvo in glagoljaško petje pri nas", v: *Glas naših zborov, glasilo Zveze cerkvenih pevskih zborov* (Trst, 2003), str. 18–23.
- Klinec, Rudolf**, *Primorska dubovščina pod fašizmom* (Gorica, 1979).
- Koblar, France**, *Simon Gregorčič* (Ljubljana, 1962).
- Kosmač, Angel**, "Berdon Ivan", v: *Primorski slovenski biografski leksikon*, I (Gorica, 1975), str. 65–66.
- Kosmač, Angel**, "Prisotnost sv. Cirila in Metoda na Primorskem", v: *Koledar 1999* (Gorica, 1998), str. 55–69.
- Kosmač, Angel**, *Ricmanje včeraj in danes* (Trst, 1997).
- Kosmač, Angel**, "Stoletnica župnije v Ricmanjih", v: *Koledar 2005* (Gorica, 2004), str. 67–71.
- Likar, Ivan**, "Liturgija v Kopru in v vsej škofiji v 18. stoletju", *Acta Histriae* 9, št. 1 (2001), str. 179–200.
- Lončar, Dragotin**, *Politično življenje Slovencev* (Ljubljana, 1921).
- Milanović, Božo**, *Hrvatski narodni preporod u Istri*, I (Pazin, 1967).
- Možina, Jože**, "Odpad k pravoslavju, to je k razkolništvu", v: *Zgodovina za vse* 3, št. 2 (1996), št. 2, str. 22–39.
- Murko, Matija**, "Die slavische Liturgie an der Adria", *Oesterreichische Rundschau*, Band II, Heft 17 (1904), str. 173–177.
- Murko, Matija**, "Slovanska ideja pred Kollarjem", v: *Izbrano delo* (Ljubljana, 1962), str. 76–93.
- Peri, Vittorio**, "L'ingresso degli Slavi nella cristianità altomedievale europea", v: *La cristianizzazione degli slavi nell'arco alpino orientale, secoli VI – IX* (Gorica, 2005), str. 11–76.
- Pesante, Giovanni**, *La liturgia slava con particolare riflesso all'Istria* (Poreč, 1893).
- Petre, Fran**, *Poizkus ilirizma pri Slovencih 1835–1849* (Ljubljana, 1939).
- Prijatelj, Ivan**, "Duševni profili slovenskih preporoditeljev", v: *Izbrano delo, I* (Ljubljana, 1971).
- Prijatelj, Ivan**, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848–1895*, I–VI (Ljubljana, 1955–1985).
- Schnabel, Franz**, *Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*, IV: *Die religiösen Kräfte* (München, 1987).
- Simčič, Tomaž**, *Jakob Ukmar, sto let slovenstva in krščanstva v Trstu* (Gorica, 1986).
- Simčič, Tomaž**, "Luigi Mattia Zorn, arcivescovo di Gorizia dal 1883 al 1897", v: *Studi Goriziani* LXXVI (Gorica 1992), str. 69–72.
- Simčič, Tomaž**, "Slovansko bogoslužje kot narodnopolitično vprašanje 19. stoletja", v: *Tretji dan, krščanska revija za dubovnost in kulturo*, XXXVII (2008), št. 3/4, str. 103–117.

- Smolik, Marijan**, "Glagoljaštvo v luči cerkvenih dokumentov", v: *Mabničev simpozij v Rimu* (Celje 1990), str. 263–274.
- Smolik, Marijan**, "Zlati jubilej slovenskega obrednika", *Bogoslovni vestnik* 44, št. 1 (1984), str. 97–115.
- Stres, Peter**, "Ricmanjska afer (1899–1910)", v: *Slovensko morje in zaledje*, I (Koper, 1977), str. 115–133.
- Tamborra, Angelo**, "Jernej Kopitar a Roma (1842–1843) ", v: *Storiografia e storia, Studi in onore di Eugenio Duprè Theseider* (Rim, 1974).
- Trdina, Janez**, "Najnovejša zgodovina slovenska", v: *Zbrano delo*, V (Ljubljana, 1952).
- Trogrlić, Stjepan**, "Odnos istarskih biskupa prema nacionalnom pitanju i prodoru liberalizma", *Riječki teološki časopis* 8, št. 2 (2000), št. 2, str. 507–534.
- Valdevit, Giampaolo**, *Cbiesa e lotte nazionali: il caso di Trieste (1850–1919)* (Videm, 1979).
- Žitko, Salvator**, "Tržaško-koprska škofija v 19. stoletju", *Acta Histriae* 9, št. 1 (2001), str. 213–244.

DOI 10.32874/SHS.2024-12

Slovanski jug v mariborskih spomenikih in imenih ulic

Tomaž Kladnik

Dr., izredni profesor, polkovnik
Slovenska vojska
Engelsova 15, Kadetnica, SI–2111 Maribor, Slovenija
e-mail: tomazkladnik7@gmail.com

Mateja Čoh Kladnik

Dr., docentka, znanstvena sodelavka
Študijski center za narodno spravo,
Tivolska 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: mateja.coh.kladnik@scnr.si

Izvleček:

Avtorja na podlagi arhivskih virov in literature obravnavata vprašanje, kako je slovanski jug po prvi svetovni vojni zaznamoval podobo Maribora. Ugotavljata, da se je mesto ob koncu prve svetovne vojne, ob spremembi državne in družbeno politične ureditve, še naprej razvijalo po urbanističnem načrtu, sprejetem konec 19. stoletja. Korenite spremembe je v mestu povzročila njegova nova strateška lega ter sprememba nacionalne in politične strukture in dinamike, kar se je izražalo tudi v primeru poimenovanja in preimenovanja ulic ter v gradnji in rušenju spomenikov.

Ključne besede:

Maribor, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, Kraljevina Jugoslavija, slovensko ozemlje, spomeniki, ulice

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 24 (2024), št. 2, str. 473–508, 96 cit., 12 slik
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod

Jeseni leta 1918 je Evropo zajelo prevratno vzdušje. Ob koncu vojne so prestol izgubile tri dinastije, med njimi tudi Habsburžani, ki so skozi stoletja zaznamovali slovenski prostor. Na slovensko "prizorišče" je stopila nova država s srbsko dinastijo Karadorđevićev, ki sedaj ni bila več "tuja", ampak "narodna dinastija".¹ Zgodovinske spremembe v smeri slovanskega juga bi lahko predstavili skozi odlomka dveh govorov politika in pisatelja Ivana Tavčarja. Ko je 20. januarja 1912 prevzel funkcijo ljubljanskega župana, je med drugim dejal, da hoče bela slovenska Ljubljana "ostati vsikdar tudi avstrijska Ljubljana".² V nagovoru ljubljanskim meščanom na sprevodu 29. oktobra 1918 pa je Jugoslavijo in ne več Avstrijo, izpostavil kot "obljubljeno deželo", po kateri je slovenski narod hrepenel od vekomaj, in pozdravil nove čase, "na katere je mislil naš nebeški Prešeren, ko je pel, da se bodo Slovencem vremena razjasnila".³

Tudi razvoj Maribora so po eni strani močno zaznamovale spremembe državne in družbeno politične ureditve, del katerih je bilo mesto. Po drugi strani bi lahko rekli, da je vse ostajalo bolj ali manj enako, razen v primeru poimenovanja in preimenovanja ulic ter v gradnji in rušenju spomenikov. Izgrajevanje Maribora je od konca 19. stoletja, z razliko od predhodnega srednjeveškega in klasicističnega urbanizma, potekalo po sistemu t. i. *coninga*, to je prostorske ločenosti stanovanj, proizvodnje, storitvenih in upravnih dejavnosti ter rekreacije. Tako se je utrdila struktura mesta, ki je prepoznavna tudi danes. Večina storitvenih in upravnih dejavnosti je v delu mesta na levem bregu Drave, proizvodno storitvena območja so v Melju, na Teznem in na Studencih, rekreacijske površine pa na severnem in južnem robu mesta. Stanovanjske soseske so nastajale predvsem na robu mesta, največ na desnem bregu Drave.⁴

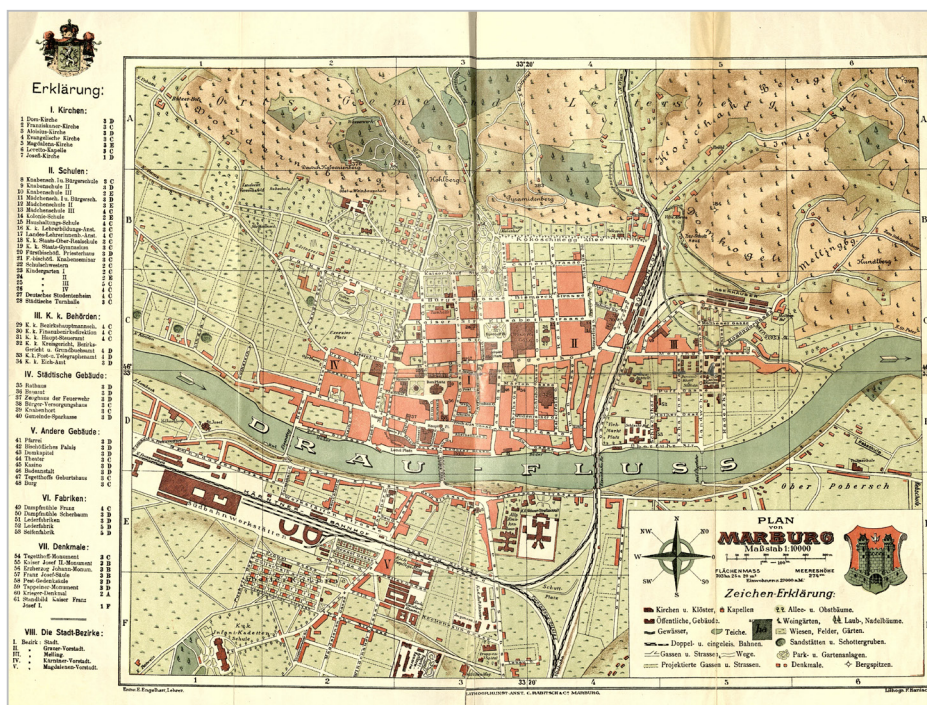
V članku je na podlagi proučevanja arhivskih virov in literature obravnavano vprašanje, kako je slovanski jug po prvi svetovni vojni preoblikoval podobo Maribora. Le-to je ponazorjeno s tremi študijami primerov: z obravnavo poimenovana današnje Partizanske ulice, postavitvijo pravoslavne cerkve na takratnem Jugoslovanskem trgu (danes Trg generala Maistra) ter z nameravano postavitvijo

¹ Andrej Rahten, *V prab strti prestol* (Celje, 2023) (dalje: Rahten, *V prab strti prestol*), str. 58.

² "Slovesna instalacija ljubljanskega župana dr. Ivana Tavčarja", *Slovenski narod*, 20. 1. 1912, št. 16, str. 2–4.

³ "Prestolnica Slovenije manifestira", *Slovenec*, 30. 10. 1918, št. 249a, str. 1, 2. Glej tudi: Božidar Jezernik, *Mesto brez spomina. Javni spomeniki v Ljubljani* (Ljubljana, 2014) (dalje: Jezernik, *Mesto brez spomina*), str. 294–296.

⁴ Vladimir Drozg, "Urbanistično prostorski razvoj", v: *Leksikon mariborske družbe in kulture po letu 1945*, ur. Peter Simonič (Maribor, 2012), str. 227, 228; Vladimir Bračič, "Razvoj upravne ureditve v Mariboru", *Kronika* 31, št. 2–3 (1983) (dalje: Bračič, "Razvoj upravne ureditve v Mariboru"), str. 229–239; Sašo Radovanovič, *Mariborske ulice* (Maribor, 2005) (dalje: Radovanovič, *Mariborske ulice*), str. 7–298.

Načrt mesta Maribor med letoma 1904–1915 (E. Engelhart, *Plan von Marburg*, založnik: C. Robitsch Marburg)

monumentalnega kipa kralju Aleksandru I. Karađordeviču na današnjem Trgu svobode. O obdobju preoblikovanja mesta iz avstrijskega v jugoslovansko je kot prvi, že konec tridesetih let prejšnjega stoletja, pisal mariborski geograf, zgodovinar, etnolog, arheolog, muzealec in konservator Franjo Baš, ko je poudaril, da je z novo mejo Maribor izgubil prometno povezavo v smeri vzhod-zahod ter jo pridobil v smeri juga. Bodoči razvoj mesta pa da je povezan s povezovanjem z notranjostjo slovenskega in jugoslovanskega prostora.⁵

Urbanistični razvoj Maribora

Na sam sistem ulic in umestitev spomenikov v mesto je bistveno vplival njegov urbanistični razvoj. Sredi 19. stoletja se je v Mariboru zaključila starejša etapa

⁵ Franjo Baš, "Razvoj Maribora v l. 1918.–1938.", *Kronika slovenskih mest* 6, št. 2 (1939) (dalje: Baš, "Razvoj Maribora v l. 1918.–1938."), str. 57–68.

njegovega urbanističnega razvoja. 4. februarja 1850 je notranji minister izdal odlok o ustanovitvi novih občinskih sosesk. Na osnovi tega odloka je cesarsko namestništvo v Gradcu 20. septembra 1850 razglasilo nove občine (soseske) z njihovimi deli. Soseske so bile določene po principu, naj krajani v okviru soseske sami rešujejo svoje osnovne probleme. Konec leta 1850 so se mestu priključila vsa tri predmestja, tj. Graško, Koroško in Taborsko (Magdalensko), ter vas Melje. Takrat je imelo mesto 243 hiš s 4168 prebivalci. Glavne prometne žile v mestu so bile Kärtner Strasse (danes Koroška cesta), Grazer Strasse (danes Partizanska cesta), Mellinger Strasse (danes Meljska cesta), Triester Strasse (danes Tržaška cesta), Windenauer Strasse (danes Betnavska cesta), Josef Gasse (danes Ruška cesta) ter nato še železnica. Zaradi neobvladovanja mesta kot prostorske celote, se je pričela urbanizacija njegovih posameznih delov. Tako se je v Koroškem predmestju leta 1843 oblikovalo območje, ki je obsegalo dotedanje mestno pokopališče – vojaško vadišče – Langerjev nasad. V Graškem predmestju je leta 1846 zrasel kompleks ob železniški postaji, južno od Drave pa se je parcialni urbanizem pričel z gradnjo prve pomembne mariborske arhitekture historičnega sloga, Kadetnice⁶ in aleje Franca Jožefa. Tem so se kasneje pridružili novi železniške delavnice in stanovanjska kolonija (1861–1874).⁷

Hiter gospodarski in demografski razvoj mesta je zahteval vedno večje regulacijske površine, zato so v letih 1875, 1878 in 1885 nastali še trije načrti, ki med seboj niso bili povezani. Mesto so pričeli postopoma komunalno urejati šele z ustanovitvijo hranilnice leta 1862 in so jo izvajali tako dosledno, da so bile do konca prve svetovne vojne kanalizirane vse obzidane ulice na levem bregu Drave. S konsolidacijo svoje gospodarske osnove je mesto v tem času razvilo gradbeno dejavnost izrazito javnega značaja. Tako je nastala vrsta javnih zgradb, med katerimi so prevladovala vojašnice ob Mellinger Strasse in Triester Strasse, ob Perko Strasse (danes Ulica pariške komune) ter Eisen Strasse (danes Ulica Ob železnici). Najbogatejše in najplodnejše gradbeno dogajanje v Mariboru je bilo v času županovanja Aleksandra Nagyja (1886–1902),⁸ gradbenega

⁶ Dr. Rudolf Puff, "Das k. k. Kadeten Instituts Gebäude in Marburg", *Der Aumerksame*, 17. 4. 1856, št. 88, str. 350, 351; Dr. Rudolf Puff, "Das k. k. Kadeten Instituts Gebäude in Marburg", *Der Aumerksame*, 23. 4. 1856, št. 93, str. 370, 371; Bruno Hartman, "Zgodovinski oris", v: *Kadetnica* (Maribor, 2010), str. 14–41; Martin Bele in Tone Ravnikar, "Otmar Reiser, mariborski župan v letih 1850–1861", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 2 (2017), str. 750.

⁷ Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), SI_PAM/0005 Mestna občina Maribor, 1528–1941 (dalje: SI_PAM/0005), šk. 32, Stadtgemeinde Marburg am 5 December 1894, Sitzung Protocoll; Jože Curk, "Urbana zgodovina Maribora", v: *Maribor skoti čas* (Maribor, 1991) (dalje: Curk, "Urbana zgodovina Maribora"), str. 535–544; Bračič, "Razvoj upravne ureditve v Mariboru", str. 229–239.

⁸ Več o njegovem delovanju glejte: Vinko Skitek in Mateja Matjašič Friš, "Inž. Alexander Nagy mariborski župan v letih 1886–1902" v: *Mariborski župani, 1850–1941. Snovalci sodobnega mesta ob Dravi*, ur. Darko Friš, Mateja Matjašič Friš in Aleš Maver (Maribor, 2018), str. 162–195; Vinko Skitek, "Aleksander Nagy – župan mestne občine Maribor na prelomu iz 19. v 20. stoletje", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 2 (2017) (dalje: Skitek, "Aleksander Nagy – župan mestne občine Maribor"), str. 889–896.

inženirja, ki je med drugim projektiral pehotno vojašnico na Triester Strasse. Vojaški kompleks je bil zgrajen na pobudo mariborske mestne občine med letoma 1894 in 1903. Maribor je nato prvo svetovno vojno dočakal v upravnih mejah iz leta 1850 in je leta 1910 štel 1269 hiš in 27.994 prebivalcev.⁹

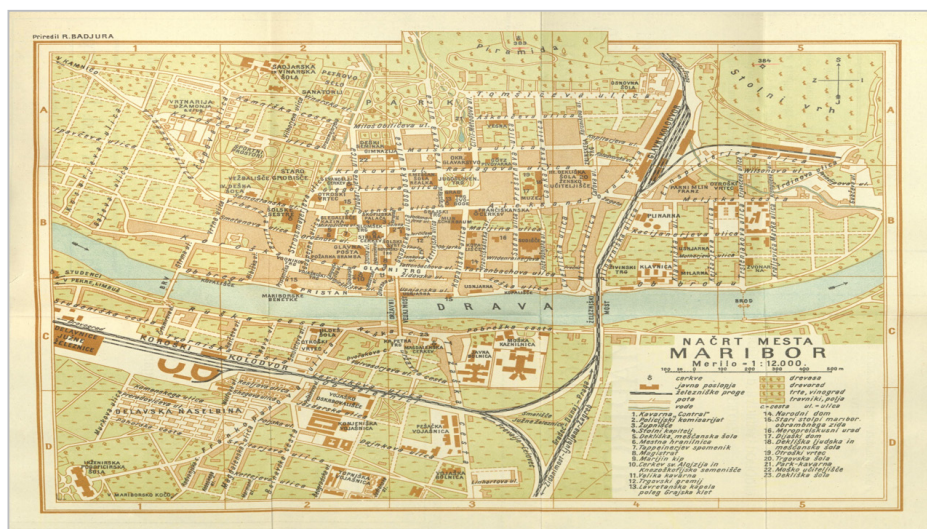
Politične spremembe ob koncu vojne z ustanovitvijo Države Slovencev, Hrvatov in Srbov (SHS) ter nato uspešni vojaški prevzem oblasti in vojaška zasedba slovenske nacionalne meje na Štajerskem, ki ju je z novoustanovljenimi slovenskimi vojaškimi enotami izpeljal general Rudolf Maister, so Maribor umestili v novo državo. Narodna vlada Države SHS v Ljubljani je 13. decembra 1918 za vladnega komisarja za Maribor imenovala Vilka Pfeiferja, do tedaj vladnega komisarja za Krško. Primopredaja mestne oblasti v Mariboru, ki je prinesla zgodovinsko spremembo, saj je prvič v zgodovini na čelu mesta stal Slovenec, se je začela 2. januarja 1919. Ob nastopu dolžnosti se je novi prvi mož mesta na eni strani srečeval z reorganizacijo ter slovenizacijo mestne uprave in mestnih služb oziroma življenja v mestu nasploh. Ta je za slovenske meščane potekala prepočasi, nemški pa so se upirali odvzemu privilegijev, ki so jih bili v mestu deležni do takrat. Na drugi stani je bilo zanj dosti bolj usodno vprašanje normalnega delovanja mestnih podjetij, še posebej vprašanje oskrbe s hrano, ki je je v mestu kronično primanjkovalo.¹⁰ Trgovci so se zavezali, da bodo živila prodali občini po dnevnih cenah, ki so jih izračunali na osnovi nabavne cene, h kateri se "pribijejo stroški dovoza in pa pošten trgovski dobiček", mesto pa je potem tako pridobljena živila razdelilo med posamezne trgovce in izvajalo nadzor nad njihovo prodajo.¹¹

Z nastankom Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS) se je geostrateški položaj Maribora občutno spremenil. Pred tem, z izgradnjo Južne železnice in njenim prihodom v mesto, je bil Maribor s svojo lego v središču sodobnih cesarskih prometnih poti ter je imel s tem tudi pomembno vojaško-strateško vlogo z eno največjih vojaških infrastruktur v tem delu Avstro-Ogrske. V novi državi je mesto ležalo na njenem skrajnem severovzhodnem koncu, izven osrednjih prometnih poti, ki so tedaj potekale ob reki Savi. Prvi

⁹ PAM, SI_PAM/0005, šk. 32, Stadtgemeinde Marburg am 5 December 1894, Sitzung Protocoll; Curk, "Urbana zgodovina Maribora", str. 535–544; Igor Sapač in Franci Lazarini, *Arbitektura 19. stoletja na Slovenskem* (Ljubljana, 2015), str. 226; Skitek, "Aleksander Nagy – župan mestne občine Maribor", str. 889, 895, 896; Boštjan Zajšek, "Ferdinand Duchatsch – slovenski Nemec oziroma nemški Slovenec", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 2 (2017), str. 859; Bračič, "Razvoj upravne ureditve v Mariboru", 229–239.

¹⁰ "Zgodovinski dan v Mariboru", *Straža*, 3. 1. 1919, št. 1, str. 2; Gregor Antoličič, "Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 938–946; Nina Gosteničnik, "Dr. Franjo Lipold, mariborski mestni načelnik v letih 1931 do 1935", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 994–996; Gregor Jenuš, "Ljubi Bog, kako varovati česar ni; saj vendar pri vseh koncih in krajih sili v Maribor slovenski značaj na dan!: Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017) (dalje: Jenuš, "Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe"), str. 923.

¹¹ PAM, SI_PAM/0005, šk. 161, Zapisnik o seji mestnega sosveta dne 23. 3. 1920.

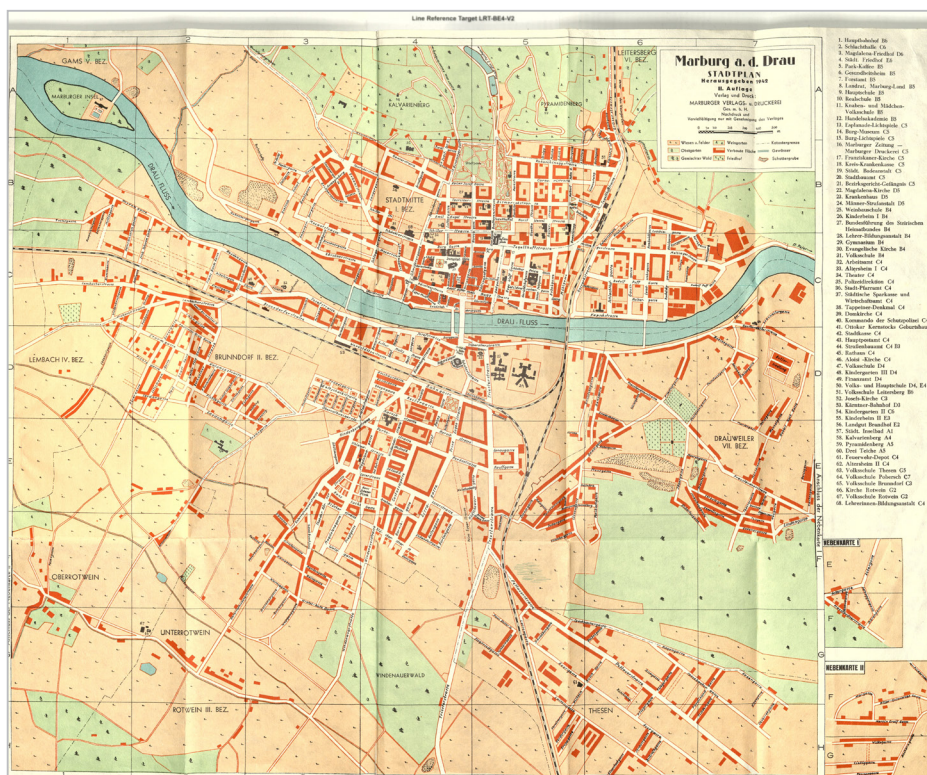

Načrt mesta Maribor iz leta 1924 (Rudolf Badjura, *Načrt Mesta Maribor*, založnik: Ing. Kleinmayr & Fed. Bamberg)

popis prebivalstva v Kraljevini SHS (rezultati z 31. januarja 1921) pokaže, da je nova državna meja močno vplivala na nacionalno strukturo v mestu.¹² Maribor je imel tedaj 20.759 prebivalcev s slovenskim maternim jezikom in 6.595 prebivalcev z nemškim maternim jezikom, kar je bilo z 21,4 % visoko nad slovenskim (3,9 %) in državnim (4,2 %) povprečjem. Za primerjavo naj navedemo, da je po popisu prebivalstva iz leta 1910 v Mariboru živel 27.974 prebivalcev, od katerih se jih je 22.663 izreklo za nemško govoreče, 3.632 pa za pripadnike slovenske jezikovne skupine. V tem obdobju je iz mesta odšlo predvsem nemško plemstvo in uradništvo, v mesto pa so prišli novi priseljenci, predvsem iz Primorske in s Koroške. To so bili večinoma politični in ekonomski migranti, ki so prinesli razvoju mesta novo dimenzijo predvsem na kulturnem, socialnem in narodno-obrambnem področju. Na zunaj se je ta sprememba izrazila tudi v poimenovanju ulic in trgov ter postavitvi spomenikov, ki tedaj niso bili več avstrijski (nemški) ampak slovenski (jugoslovanski). Preimenovanih je bilo 161 ulic, cest in trgov. Večinoma je prišlo do poslovenjenja krajevnih imen ter preimenovanja ulic z nemškimi osebnimi imeni v slovenska.¹³

¹² Bogdan Reichenberg, *Zgodbe s severovzhoda* (Maribor, 2016), str. 17–19; Jenuš, "Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe", str. 923–925; Dragan Potočnik, "Vladni komisar Ivan Poljanec (1921)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 953.

¹³ Dragan Potočnik, "Mariborski župan Viktor Grčar (1921–1924)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 963–965; Radovanovič, *Mariborske ulice*, str. 79–298.

Načrt mesta Maribor iz leta 1942 (Marburg a. d. Drau, Stadtplan und Strassenverzeichnis, založnik: Marburger Verlags. u. Druckerei)

Ob začetku druge svetovne vojne so nemške vojaške okupacijske sile upravljale okupirano ozemlje na območju Maribora le nekaj dni, saj je že 14. aprila 1941 prevzel oblast šef civilne uprave, ki je razpustil občinske odbore in odstavil slovenske ter postavil nemške uradnike. Okupator je v začetku prevzel upravno-politično organizacijo Kraljevine Jugoslavije. Pri kasnejši reorganizaciji uprave je prišlo do več sprememb. Najpomembnejša med njimi je bila reorganizacija mestne občine Maribor, ki je dobila funkcijo okrožja. Vse bivše občine na podeželju so ostale v glavnem nespremenjene. Mestne ulice in trgi so bili iz slovenskih preimenovani v nemške, spomeniki, ki so spominjali na Kraljevino, s pravoslavno cerkvijo na Jugoslovanskem trgu vred, pa odstranjeni.¹⁴

¹⁴ Marjan Žnidarič, *Do pekla in nazaj. Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945* (Maribor, 1997); Mateja Čoh, "Maribor v času druge svetovne vojne", *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2–3 (2006), str. 495–530; Bračič, "Razvoj upravne ureditve v Mariboru", str. 229–239; Radovanovič, *Mariborske ulice*, str. 79–298.

Na začetku maja 1945 je bilo mariborsko okrožje v upravnem smislu razdeljeno na več okrajev, ti pa na več krajev. Okrajni odbor Maribor - desni breg je tako imel 31 krajevnih narodnoosvobodilnih odborov (NOO) ali odborov Osvobodilne fronte (OF), okrajni odbor Maribor - levi breg 18 in okrajni odbor Maribor mesto 27 krajevnih NOO ali odborov OF, skupaj torej 76. Mariborsko okrožje OF je bilo oblikovano na ozemlju prejšnje velike mariborske občine. Ugotovimo lahko, da so bili krajevni NOO oziroma odbori OF v glavnem oblikovani na območju sosesk iz leta 1850 oziroma na območju občin iz let 1900 in 1921. Nato se je do leta 1980 zvrstilo kar deset večjih upravnih reorganizacij mesta in okolice, prve tri že leta 1946. Ulice in trgi so ponovno dobili slovenska imena, sprva sicer pogosto kar "starojugoslovanska", nato pa se je tudi ali predvsem skozi njih odražala nova "revolucionarna" državna ureditev.¹⁵

Današnja podoba upravne organizacije je mesto dobilo v 80. letih prejšnjega stoletja. Na podlagi referendumskega izida 20. aprila 1980 se je takratna občina Maribor razdelila na občine Pesnica, Pobrežje, Rotovž, Ruše, Tabor in Tezno. Maja 1982 so se občine združile v skupnost mesta Maribor. Leta 1989 je prišlo do ponovne razdružitve občin. Mariborski občini Ruše in Pesnica sta postali samostojni občini. 16. aprila 1990 pa se je iz preostalih mariborskih občin Pobrežje, Rotovž, Tabor in Tezno oblikovala Mestna občina Maribor. Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja so se iz občine izločile nekatere dotedanje krajevne skupnosti kot nove samostojne občine.¹⁶

"Jugoslavizacija" Maribora

Franjo Baš je obdobje preoblikovanja mesta iz avstrijskega v jugoslovansko opisal takole:

V splošnem je tako jugoslovanski obmejni Maribor izgubil svoj prometni položaj na smeri vzhod-zahod, ga obdržal na smeri sever-jug in začel z likvidacijo kulturne supremacije Dunaja, kar odgovarja tudi našemu historičnemu narodnopolitičnemu programu narodnokulturne emancipacije in osamosvojitve,

ter nadaljeval, da

¹⁵ Bračič, "Razvoj upravne ureditve v Mariboru", str. 229–239; Radovanovič, *Mariborske ulice*, str. 79–298.

¹⁶ Suzana Čeh, "Skupščina občine Maribor", v: *Leksikon mariborske družbe in kulture po letu 1945*, ur. Peter Simonič (Maribor, 2012), str. 191.

Načrt mesta Maribor iz leta 1948 (Milan Verk, *Mesto Maribor* (1948), založnik: MOOF Maribor)

bodoče življenje Maribora in njegov bodoči razvoj naj še močneje povežeta Slovenijo in Jugoslavijo z Mariborom, zlasti pa z njegovim zaledjem, kar izhaja iz geopolitičnega položaja Maribora in njegovega zaledja, brez katerega Slovencev v pomenu naroda ni in brez katerega izgubi tudi Jugoslavija svoj pomen kot sred-njeevropski politični faktor.¹⁷

To preobrazbo Maribora bomo ponazorili s tremi študijami primerov, in sicer s poimenovanjem današnje Partizanske ulice, postavitvijo pravoslavne cerkve na takratnem Jugoslovanskem trgu (danes Trg generala Maistra) ter z nameravano postavitvijo monumentalnega kipa kralju Aleksandru I. Karađorđeviću na današnjem Trgu svobode.

¹⁷ Baš, "Razvoj Maribora v l. 1918.–1938.", str. 57–68.

Partizanska ulica

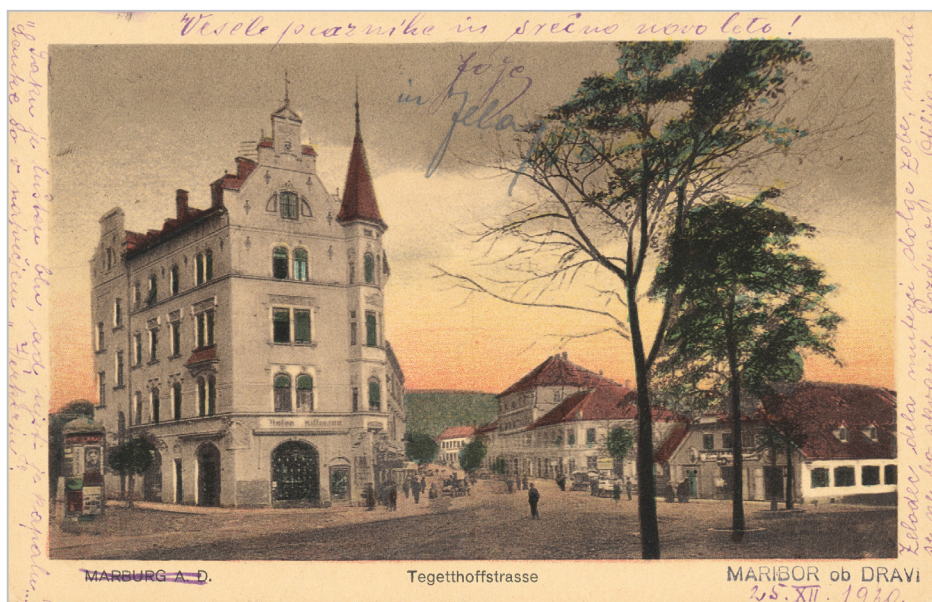
Partizanska ulica se je leta 1325 imenovala Neu Gasse. Po izgradnji državne ceste Dunaj – Trst sredi 18. stoletja so jo poimenovali Grazer Strasse. Leta 1846 je bil ob ulici zgrajen železniški kolodvor, ki je zaradi povečanja prometa doživel več prenov. Leta 1875 so ulico poimenovali Tegetthoff Strasse.¹⁸ V Kraljevini SHS so leta 1919 celotno ulico od mestnega gradu do mestne meje v Krčevini poimenovali po regentu in kasnejšemu kralju Aleksandru I. Karađorđeviću v Aleksandrovo cesto. Po nemški okupaciji so jo ponovno poimenovali v Tegetthoff Strasse, maja 1945 ponovno v Aleksandrovo cesto, leta 1946 v Titovo¹⁹ in leta 1947 v Partizansko cesto.²⁰ V 60. letih so ob gradnji novega, Titovega mostu, podrli veliko stavb na severni strani ulice, med frančiškansko cerkvijo in Ulico talcev in s tem uničili enega najlepših delov mesta.²¹

¹⁸ *Wilhelm von Tegetthoff* (Maribor, 1827 – Dunaj, 1871) viceadmiral in poveljnik Avstro-Ogrske mornarice, predvsem pa zmagovalac bitke pri Visu. Prizadevanja za postavitve spomenika in poimenovanje ulice v Mariboru po svojem znamenitem junaku, so se pričela takoj po njegovi smrti. Denar za spomenik so zbirali z izdajo priložnostnih dopisnic in posebno loterijo; srečke so prodajali po celotnem ozemlju avstrijskega dela monarhije. Več kot pet metrov visok in 35 ton težek spomenik je izdelal kipar Heinrich Fuss iz Innsbrucka. Leta 1913 so spomenik obdali še s sidrno ladijsko verigo z njegove admiralske ladje iz bitke pri Visu. Ob prevratu 1918/19 je bil spomenik poškodovan, sprva so odstranili poprsje, ki se danes nahaja v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, podstavek pa leta 1936, ko so na trgu pričeli z gradnjo pravoslavne cerkve (Polona Vidmar, "Lokalpatriotismus und Lokalpolitik. Die Denkmäler Wilhelms von Tegetthoff, Kaiser Josefs II. sowie Erzherzog Johanns in Maribor und die Familie Reiser", *Acta historiae artis Slovenica* 18, št. 1 (2013), str. 65).

¹⁹ *Josip Broz Tito* (Kumrovec, 1892 – Ljubljana, 1980), jugoslovanski komunistični revolucionar in državnik. Bil je bil glavni arhitekt "druge Jugoslavije", od druge svetovne vojne do leta 1991. Njegovo ime simbolizira tudi "povojni totalitarni komunistični režim, ki so ga zaznamovale obsežne in grobe kršitve človekovih pravic in temeljnih svoboščin". Bil je prvi komunistični voditelj na oblasti, ki je kljuboval sovjetski hegemoniji. V Mariboru Tito spomenika ni dobil, so pa po njem poimenovali cesto, ki je preko novega mosta (zgrajen 1963) povežala Partizansko ulico s Ptujsko in Tržaško cesto (Ivo Banac, "Josip Broz Tito", *Encyclopaedia Britannica*, dostopno na: <https://www.britannica.com/biography/Josip-Broz-Tito>, pridobljeno: 17. 1. 2024; Odločitve Ustavnega sodišča Republike Slovenije, <https://t.co/5Fg6UbSv1w>, pridobljeno: 17. 1. 2024; Radovanovič, *Mariborske ulice*, str. 238).

²⁰ Partizan je poimenovanje za pripadnika Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (Jugoslavije), ki je med 2. svetovno vojno (1941–1945) na ozemlju Slovenije (Jugoslavije) hkrati organizirala in izvajala oborožen spopad z okupacijskimi silami za osvoboditev države ter, v okviru državljanske vojne, z domačimi političnimi (vojaškimi) nasprotniki za izvedbo komunistične revolucije. Osnovno sestavo, delovanje in naloge partizanskih enot je opredeljeval Partizanski zakon, ki ga je julija leta 1941 izdalo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet (Tomaž Kladnik, *Slovenska partizanska in domobranska vojska* (Ljubljana, 2006), str. 9–19).

²¹ Radovanovič, *Mariborske ulice*, str. 177–179.

Tegetthoff Strasse (PAM, SI_PAM/1693 Zbirka fotografij in razglednic, 19. st.–21. st.)

"Lazarica"

Trg generala Maistra,²² na katerem stoji danes kip pesnika in generala, postavljen leta 1987, se je na začetku imenoval Tappeiner²³ Platz, po nekdanjem maribor-

²² *Rudolf Maister* (Kamnik, 1874 – Unec, 1934). Ob prevratu 1918/19 je prevzel vojaško oblast v Mariboru in v slovenskem delu Štajerske, ustanovil slovenske vojaške enote in zasedel severno narodnostno mejo. S svojimi enotami je 23. novembra 1918 razorožil nemško "Zeleno gardo" in tako Maribor in okolico "naredil" slovensko. Maistru so leta 1920 v novi državi podelili odlikovanje "Belega orla", mu podelili naziv "častni adjutant Nj. Veličanstva jugoslovanskega kralja" ter nato leta 1923 upokojili kot divizijskega generala. Mariborski občinski svet je Maistra na svoji seji 11. maja 1933 ob sprejetju v mestno zvezo imenoval za častnega meščana mesta Maribora (Bruno Hartman, *Rudolf Maister* (Ljubljana, 2006), str. 33–35).

²³ *Andreas Tappeiner* (Maribor, 1810 – Maribor, 1868) je bil predstojnik mariborskega mestnega občinskega odbora (župan) med letoma 1861 in 1876. V tem času je mesto dobilo svoj občinski statut in s tem samoupravo, urejena je bila mestna kanalizacija, izgrajenih več novih cest in Sofijin trg (danes Trg svobode). Na njegovo pobudo je bilo zgrajeno poslopje Kazine, kjer so se sestajali bogati meščani in ustanovljena prva mestna hranilnica s prostori v pritličju magistrata na Rotovškem trgu. Pospeševal je šolstvo in skrbel za boljši položaj učiteljev v mestu. Na današnjem Slomškovem trgu so leta 1904 odkrili njegov spomenik, ki se danes nahaja v depozu Pokrajinskega muzeja Maribor (Roman Mirnik in Andrej Hozjan, "Andreas Tappeiner, mariborski župan v letih 1861–1867", v: *Mariborski župani, 1850–1941. Snovalci sodobnega mesta ob Dravi*, ur. Darko Friš, Mateja Matjašič Friš in Aleš Maver (Maribor, 2018), str. 52–85).

Aleksandrova cesta (PAM, SI_PAM/1693 Zbirka fotografij in razglednic, 19. st.–21. st.)

skem županu. V prisotnosti cesarja Franca Jožefa²⁴ je bil na trgu 10. julija 1883 odkrit monumentalni spomenik Wilhelmu von Tegetthoffu, po katerem so trg tudi poimenovali. O obisku cesarja v Mariboru in na Štajerskem sta obsežno poročala tako *Marburger Zeitung*, kot *Slovenski gospodar*, ki sta v skladu s svojo uredniško politiko izpostavljala pripadnost nemškemu (prvi) oziroma slovenskemu (drugi) narodnemu značaju krajev, ki jih je cesar obiskal. Iz programa obiska je razvidno, da je slovesnost ob odkritju spomenika potekala drugi dan cesarjevega obiska. Pričela se je ob 10. uri, ko je cesar sprejel člane odbora za

²⁴ *Franc Jožef I.* (Dunaj, 1830 – Dunaj, 1916). V Mariboru so kip cesarja in kralja Avstro – Ogrske odkrili pred Kadetnico 10. maja 1899, v počastitev njegove petdesetletnice vladanja. Stal je na 2,5 metra visokem granitnem podstavku, ki sta ga krasila lovorov venec in bronasta napisna plošča z vgraviranim napisom Franz Josef I. 1898. Kip v nadnaravni velikosti je bil visok 2,35 metra in izdelan iz bronaste topovske zlitine. "Cesar je bil upodobljen v feldmaršalski uniformi s plaščem in kapo, takšen, kot ga je z manevrov poznal vsak vojak. Plašč je imel odpet, v desni roki je držal daljnogled, leva pa je bila rahlo oprta na sabljo. Umetnik ga je na podstavku ujel v največji živahnosti in naravnosti v pozi, ki je značilna za poslušanje in opazovanje". Spomenik je danes izgubljen, na njegovem granitnem podstavku so v dvajsetih letih 20. stoletja postavili kip kralja Petra I., ki so ga 1941 uničili nacisti. Po drugi svetovni vojni je bil podstavek prestavljen na južno stran Kadetnice in vkomponiran v fontano. Ob obnovi Kadetnice leta 2009 so ga shranili v depo Vojaškega muzeja. Danes se nahaja pred stavbo poveljstva vojašnice generala Rudolfa Maistra, na njem pa je doprsni kip generala Maistra (Franc Lazarini, "Izbrisani spomin: obeleževanje jubilejev vladanja cesarja Franca Jožefa I. skozi arhitekturna naročila na Slovenskem", *Umetnostna kronika* 10, št. 40 (2013), str. 5–13; Rahten, *V prab strti prestol*, str. 273).

postavitev spomenika, sledilo je njegovo odkritje, predaja in prevzem ter položitev venca. Časnik *Slovenski gospodar* je ob tem zapisal, da je bila slovesnost, "proti pričakovanjem nemških meščanskih krogov, ki so jo želeli izrabiti za manifestacijo nemštva, kratka in v vojaškem duhu".²⁵

Kot smo že zapisali, je bil spomenik Tegetthoffu ob prevratu 1918/19 poškodovan, sprva so odstranili poprsje, podstavek pa nato leta 1936, ko so na trgu, ki so ga preimenovali v jugoslovanskega, pričeli z gradnjo pravoslavne cerkve. Z nastankom nove države se je namreč pravoslavje na slovenskem ozemlju pričelo hitro širiti. Vladarska dinastija ni bila več rimsko katoliške vere, ampak pravoslavne. V Mariboru je sicer pred prvo svetovno vojno živel le en pripadnik pravoslavne vere, med vojno pa sta se v mesto s svojimi družinami priselila še dva. Ob reorganizaciji države se je na slovensko ozemlje in tako tudi v Maribor priselilo veliko srbskih vojaških in uradniških družin ter trgovci in obrtniki. Ob njih pa še številni begunci iz Rusije, ki so jo zapustili ob revoluciji boljševikov. Po zagotovitvi primerne duhovne oskrbe so naleteli na razumevanje ter moralno in finančno podporo vladarske hiše in vojaških, pa tudi lokalnih oblasti, predvsem jugoslovansko usmerjenih liberalcev.²⁶

Za izvedbo pravoslavnih verskih obredov, so sprva uredili vojaško kape-lo. V ta namen so preuredili eno izmed sob v Kadetnici, ki je bila iz vojašnice cesarja Franca Jožefa I. poimenovana v vojašnico kralja Petra I. Uporabljali so jo tako vojaki kot meščani. Nato so našli novo lokacijo v vojašnici kralja Aleksandra v Melju, kjer so v verski prostor preuredili slavnostno dvorano v eni izmed stavb. Ko so stavbo leta 1936 pričeli obnavljati, so izvrševanje verskih obredov predstavili v vojašnico vojvode Putnika na Taboru. Pravoslavna cerkev Cirila in Metoda v Mariboru oziroma "Pravoslavno srpsko prohijsko zvanje" je bila v Mariboru ustanovljena leta 1920 in je štela okoli 500 članov. Kot je razvidno iz dopisa, ki ga je mariborska pravoslavna občina naslovila na mariborsko mestno upravo, je število članov zaradi velikega naravnega prirastka in "vsled dotoka (vernikov) iz notranjosti naše kraljevine" stalno naraščalo.²⁷ Prav tako je bilo v mestu stalno tudi nad 2000 vojakov pravoslavne vere, njihove izdatke za verske potrebe je krila občina. Člani cerkve zaradi "razvojnih težav" in ker je cerkveno občino obremenjevalo "veliko število siromašnih bratskih ruskih emigrantov z rodbinami", niso bili zmožni financirati kritja stroškov za bogoslužne, cerkveno

²⁵ "Zum 9. und 10. Juli 1883!" in "Programm", *Marburger Zeitung*, 8. 7. 1883, št. 81, str. 1, 2; "Der Keiser in Marburg", *Marburger Zeitung*, 11. 7. 1883, št. 82, str. 1; "Cesar v Mariboru", *Slovenski gospodar*, 12. 7. 1883, št. 28, str. 218.

²⁶ Bojan Cvelfar, *Srbska pravoslavna cerkev na Slovenskem med svetovnima vojnama* (Ljubljana, 2017) (dalje: Cvelfar, *Srbska pravoslavna cerkev na Slovenskem*), str. 9, 10, 284.

²⁷ PAM, SI_PAM/0005, šk. 278, Dopis "Srbskega pravoslavnega obštenstva v Mariboru" z dne 4. 11. 1927 naslovljenega na Mestni magistrat Maribor.

upravne in cerkveno kulturne potrebe, ki so znašali letno nad 50.000 dinarjev.²⁸ Prav tako se je, kot navajajo v prošnji, povečal obseg dela pravoslavnega duhovnika, ki bi nujno potreboval pomočnika, ki pa ga zaradi "težkega finančnega stanja" ne morejo nastaviti.²⁹ Za nemoteno delo pravoslavne cerkvene občine so zato na mariborsko občino naslovili prošnjo za "odgovarjajoči primerni prispevek" od ustanovitve cerkvene občine, kot tudi za tekoče leto.³⁰

V pravoslavni cerkvi so ves čas iskali tudi trajno rešitev za opravljanje verske službe, ki so jo videli v izgradnji pravoslavne cerkve v Mariboru. V ta namen so ustanovili cerkveni Odbor za osnivanje pravoslavne cerkvene opštine Maribor. Ta je ministrstvo vojske in mornarice zaprosil za odstop nekdanje minoritske samostanske cerkve, v sklopu Dravske vojašnice. Zaradi spora med občinskimi in vojaškimi oblastmi o lastništvu vojaških nepremičnin v mestu³¹ se ideja ni uresničila, zato je cerkveni odbor poiskal pomoč v prestolnici ter nato mariborsko občino ponovno zaprosil za dodelitev primerne lokacije za graditev cerkve. V prošnji je bil tudi predlog: *"Bacili smo oko na najlepše mesto u sred grada na jedan mali park, gde bi se zablestala naša crkvice u srpsko-bizantinskem stilu na mestu Tegethofljeva spomenika, koji je duh vremena porušio"*.³²

V zvezi s prošnjo Pravoslavne cerkvene občine o dodelitvi parcele za gradnjo pravoslavne kapele na Jugoslovanskem trgu, je občinski gradbeni odbor prošnjo odstopil Olepševalnemu društvu. To je za umetniško mnenje o zadevi zaprosilo "univ. prof. arh. prof. Plečnik Josipa iz Ljubljane, le ta pa jih je v odgovoru na prošnjo, prosil, da bi se ne zahtevalo od njega umetniškega mnenja o tej zadevi".³³ Odbor je zato predlagal, "da se pravoslavni cerkveni občini v Mariboru priporoča, da razpiše za določitev primerne prostora za gradbo pravoslavne kapele in ureditev istega tozadevni natečaj".³⁴ Predlagal je še, da se o lokaciji razpravlja in odloča po razpisanem natečaju. Ob tem je občinski svetnik Viktor Gričar predlagal razpravo. Dejal je, da se s predlogom načelno strinja, vendar je

²⁸ Finančno poročilo Srbske pravoslavne cerkvene občine v Mariboru za leto 1928 navaja, da so znašali prihodki in odhodki za njeno delovanje 32.963,09 din, proračun za leto 1929 pa je predvideval prihodke in odhodke v višini 34.280 din, od tega za gradnjo cerkve 5.880 din (Cvelfar, *Srbska pravoslavna cerkev na Slovenskem*, str. 285–286). V prošnji navedena višina stroškov delovanja mariborske pravoslavne cerkvene občine je bila torej precej pretirana.

²⁹ PAM, SI_PAM/0005, šk. 278, Dopis "Srbskega pravoslavnega obštenstva v Mariboru" z dne 4. 11. 1927 naslovljenega na Mestni magistrat Maribor.

³⁰ Prav tam; Cvelfar, *Srbska pravoslavna cerkev na Slovenskem*, str. 479–485.

³¹ Več o tem: Tomaž Kladnik, "Maribor in vojaška infrastruktura od sredine 19. stoletja do konca prve svetovne vojne", *Annales* 29, št. 3 (2019), str. 405–424; Tomaž Kladnik in Mateja Matjašič Friš, "Maribor med obema vojnoma in vprašanje vojaške infrastrukture", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 3 (2021), str. 789–823, 901.

³² Cvelfar, *Srbska pravoslavna cerkev na Slovenskem*, str. 484–485.

³³ PAM, SI_PAM/0005, šk. 164, Zapisnik javne III. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega z dne 27. 3. 1930.

³⁴ Prav tam.

opozoril, "da je verska rasepljenost pri narodnem zedinjenju igrala velikansko vlogo in je bilo potrebno veliko napora, da se doseže verska strplivost" ter da ni prav, da se omejuje samo na eno konfesijo, saj je imela vsaka svoj "delokrog".³⁵ Opozoril je tudi, da je predsednik upravnega odbora mariborske pravoslavne cerkvene občine Jakob Perhavec v imenu pravoslavne cerkve pozival k bojkotu gospodarske družbe, v kolikor se bo hotel Orel imenoval Črni Orel, namesto Beli Orel ter se tako vmešaval v "abderitsko vojno" o imenu hotela. Predlagal je, da občina o prošnji izgradnje cerkve odloča šele, ko se "omeji delokrog te verske občine".³⁶ Župan dr. Alojzij Juvan³⁷ ga je ostro zavrnil ter dejal, "da je dolžnost mestne občine mariborske, da da pravoslavni cerkveni občini prostor za njeno cerkev brezplačno na razpolago".³⁸ Občinski svetnik Franjo Žebot pa je dodal, "da je bil odsekov predlog sprejet soglasno in da je tudi Beograd dal več katoliškim cerkvam najlepše prostore brezplačno na razpolago".³⁹ Je pa Žebot, kot bomo videli, svoje stališče do gradnje pravoslavne cerkve v Mariboru, spremenil.⁴⁰

Na seji mestnega občinskega sveta 28. maja 1930 je župan poročal, da "je bila anketa, ki je bila sklicana v svrhu določitve najprimernejšega prostora za postavitev pravoslavne cerkve v Mariboru odločila, da je Jugoslovanski trg primeren, ako se tamkaj zgradi monumentalna stavba in če so načrti primerni" ter je predlagal, da se predlog ankete sprejme.⁴¹ Kljub tako sprejetemu sklepu so kasneje na sejah mestnega sveta ponovno razpravljali o tej problematiki in sicer o tem, da se ob izgradnji cerkve celovito uredi tudi trg, ali je lokacija tako velike cerkve na tem trgu sploh primerna ter da bi bil bolj primeren Zrinjskega trg (danes Trg Borisa Kidriča). Veliko je bilo tudi nasprotovanja in pripomb dela javnosti ter kulturno zgodovinske in gradbene stroke. Pod vplivom vlade v Beogradu in vojske,⁴² je po več zapletih mestna občina poslala v odobritev upravi Dravske banovine dopis o "brezplačnem odstopu cca. 1500 kvadratnih

³⁵ Prav tam.

³⁶ Prav tam.

³⁷ Več o njegovem delovanju glejte: Darko Friš in Nina Gosteničnik, "Dr. Alojzij Juvan, predsednik mestne občine Maribor v letih 1935–1941", v: *Mariborski župani, 1850–1941. Snovalci sodobnega mesta ob Dravi*, ur. Darko Friš, Mateja Matjašič Friš in Aleš Maver (Maribor, 2018), str. 444–473.

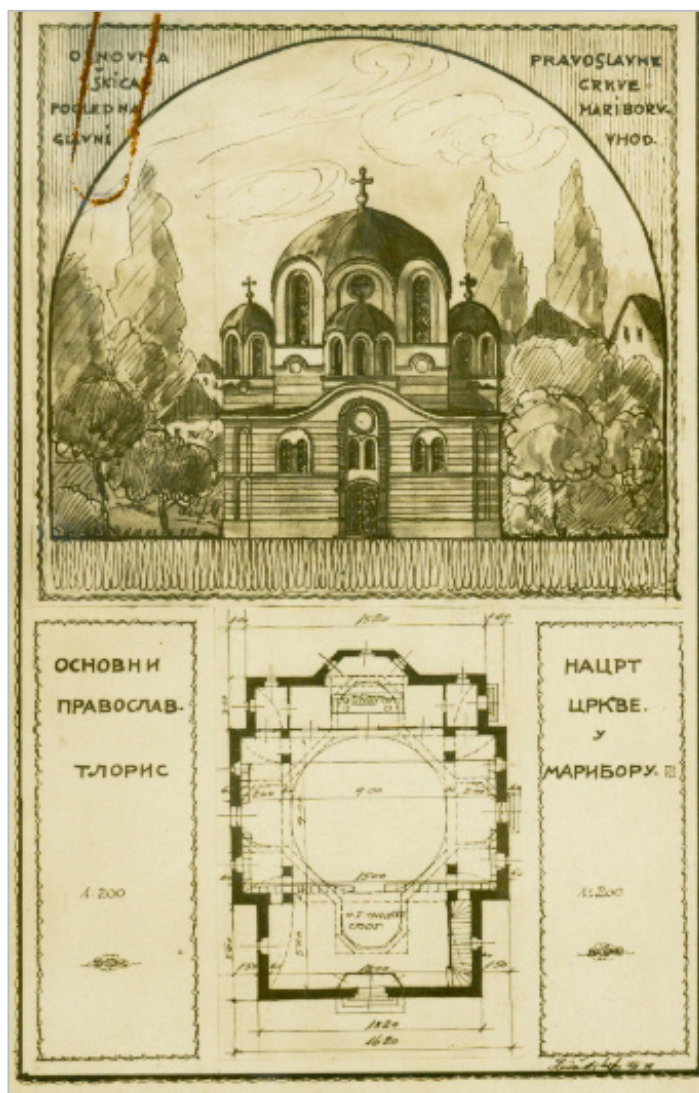
³⁸ PAM, SI_PAM/0005, šk. 164, Zapisnik javne III. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega z dne 27. 3. 1930.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ PAM, SI_PAM/0005, šk. 164, Zapisnik javne III. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega z dne 27. 3. 1930; "Seja mariborskega občinskega sveta", *Jutro*, 28. 3. 1930, št. 73, str. 2.

⁴¹ PAM, SI_PAM/0005, šk. 164, Zapisnik javne III. redne seje mestnega občinskega sveta mariborskega z dne 28. 5. 1930; "Seja mariborskega občinskega sveta", *Jutro*, 30. 5. 1930, št. 124, str. 5.

⁴² Mestni vojaški poveljnik general Svetožar Hadžić je na primer vodil vidne predstavnike srbske pravoslavne cerkve, ki so se na galeriji udeležili seje mestnega občinskega sveta, ko je le ta septembra 1932 vnovič razpravljal in odločal o dovoljenju za graditev cerkve (Cvelfar, *Srbska pravoslavna cerkev na Slovenskem*, str. 493).

Načrt pravoslavne cerkve v Mariboru (PAM, SI_PAM/1693 Zbirka fotografij in razglednic, 19. st.–21. st.)

metrov velike ploskve Jugoslovanskega trga, perc. štev. 79, vlož. štev. 47, k.o. Grajski marof v last uprave pravoslavne cerkvene občine v Mariboru".⁴³ Na ta sklep se je pritožila skupina občanov s prvopodpisanim Žebotom, vodjem Slovenske ljudske stranke v mestu, ki je ugovarjala predvsem lokaciji gradnje cerkve. Ban Dravske banovine dr. Drago Marušič je nato 8. novembra 1932 pritož-

⁴³ Cvelfar, *Srbska pravoslavna cerkev na Slovenskem*, str. 493.

Pravoslavna cerkev na Jugoslovanskem trgu v Mariboru. Južno od nje je mariborski grad in vzhodno ob njem Trg svobode, na katerem so po njegovi regulaciji nameravali postaviti spomenik kralju Aleksandru I. Karađorđeviću (PAM, SI_PAM/1693 Zbirka fotografij in razglednic, 19. st.–21. st.)

bo zavrnil in potrdil sklep mestnega odbora, Žebot pa se je pritožil na celjsko upravno sodišče.⁴⁴

Dne 12. avgusta 1934 so blagoslovili temeljni kamen za novo cerkev in končno je 11. septembra 1934 z dodelitvijo 900 kvadratnih metrov zemljišča gradnjo potrdil tudi mestni svet. Julija 1935 je pravoslavna cerkvena občina Maribor objavila zbiranje ponudb za izbor izvajalcev gradnje 22 metrov široke in 30 metrov visoke cerkve s petimi kupolami, za kar so v proračunu predvideali 1,337.414,18 din. Cerkvene in mestne oblasti so se dogovorile, da bo mesto gradnjo cerkve podprlo s "podaritvijo 500 kubičnih metrov gramoza in 700 kubičnih metrov peska" pridobljenega iz "izkopa temeljev in kleti za novo šolo v Magdalenskem predmestju", s pripombo, da se bo dostavilo za gradnjo cerkve toliko peska in gramoza, kolikor ga ne bodo potrebovali pri gradnji šole.⁴⁵ Za gradnjo cerkve pa so nato iz tega vira namenili le 350 kubičnih metrov gramoza, zato so v cerkveni občini zaprosili mestno občino za redne letne finančne prispevke, ki bi jih uvrstili v proračun občine, kot je bilo to v primerih drugih pravoslavnih cerkvenih občin v Dravski banovini, ki so "dobivale podpore od preobrata sem ter pridobivajo še danes. Ljubljanska pravoslavna cerkvena opština

⁴⁴ Prav tam, str. 493–507; "Pred gradnjo pravoslavne cerkve", *Jutro*, 30. 11. 1932, št. 279, str. 4.

⁴⁵ PAM, SI_PAM/0005, šk. 278, Dopis Srbske pravoslavne cerkvene občine v Mariboru naslovljen na "Mestno poglavarstvo Maribor" z dne 9. novembra 1935.

dobiva letno po Din 30.000".⁴⁶ Gradnjo cerkve je izvajalo podjetje Inž. Jelenec in Šlajmer, opeko pa je dobavljalo podjetje Nassimbeni. 21. decembra 1935 je bila cerkev pod streho, zanjo so porabili 300.000 kosov opeke. Njena zunanost je bila dokončana v letu 1936, okolica in notranjost pa sta ostali nedokončani. Kljub temu so v njej opravljali posamezne cerkvene obrede. Časnik Jutro je tako poročal o pravoslavni svečanosti:

Te dni je bila pri novi zgradbi pravoslavne cerkve Lazarice na Jugoslovanskem trgu prisrčna svečanost mariborskih pravoslavcev. V navzočnosti polnoštevilo zbranih pravoslavni vernikov in predstavnikov staro katoliške cerkvene občine v Mariboru z župnikom Šegulo in F. Čošem, je prota Simon Ivošević blagoslovil petero križev, ki so jih dvignili na kupole.⁴⁷

Po okupaciji so Nemci odredili odstranitev cerkve, kar so morali izvršiti mariborski meščani, ki so bili zaprti v meljski vojašnici, med njimi tudi katoliški duhovniki.⁴⁸

Spomenika kralju Aleksandru

Ali nameniti denar za gradnjo spomenika, ali stavb v javno dobro, sta bili vprašnji, ki sta bili ob smrti kralja prisotni v javnosti. Po umoru "Viteškega kralja Aleksandra I. Ujedinitelja"⁴⁹ leta 1934 se je izoblikovala zamisel, da bi mu v Ljubljani in Mariboru postavili dva spomenika, ki bi naj ljudem predstavljala "nedvomen kažipot v prihodnost in jim dala zanesljivo jamstvo, da je izbrana

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ "Lepa pravoslavna svečanost", *Jutro*, 9. 8. 1938, št. 183, str. 5.

⁴⁸ PAM, SI_PAM/0005, šk. 278, Dopis Srbske pravoslavne cerkvene občine v Mariboru naslovljen na "Mestno poglavarstvo Maribor" z dne 9. novembra 1935; "Mariborski teden je pred durmi, blagoslovitev temeljnega kamna pravoslavne cerkve", *Jutro*, 25. 7. 1934, št. 168, str. 4; "Lepa pravoslavna svečanost", *Jutro*, 9. 8. 1938, št. 183, str. 5; Cvelfar, *Srbska pravoslavna cerkev na Slovenskem*, str. 493–507.

⁴⁹ *Aleksander Karadorđević* (Cetinje, 1888 – Marseille, 1934) je kot regent vodil Srbijo v prvi svetovni vojni in v času združevanja Srbov, Hrvatov in Slovencev v skupno državo. Leta 1921 je postal kralj. Zagovarjal je centralizem. Sprva kot koncept treh državnih plemen, nato od leta 1929, ko je ukinil ustavo ter razpustil stranke in parlament, kot koncept "integralnega jugoslovanstva". Leta 1931 je z oktroirano ustavo obnovil parlament, za sedeže v Narodni skupščini, pa so se lahko potegovale le vse državne liste. V zunanji politiki je skušal ohraniti tradicionalne povezave (Francija, mala antanta) ter izboljšati odnose z Nemčijo, Bolgarijo, Turčijo in Svetim sedežem. Leta 1934 mu je uspelo ustanoviti Balkanski pakt (Jugoslavija, Romunija, Turčija, Grčija). Državna propaganda mu je nadela vzdevke "Zedinitelj, Viteški kralj in Vojak miru". 9. oktobra 1934 ga je v Marseillu ubil bolgarski terorist Veličko Dimitrov Kerin, v državi pa je bilo razglašeno šestmesečno žalovanje (Igor Grdina, "Karadorđević", *e-enciklopedija Slovenske osamosvojitve, ustavnosti in državnosti*, dostopno na: <https://enciklopedija-osamosvojitve.si/clanek/karadordevici>, pridobljeno: 7. 2. 2024.).

pot prava".⁵⁰ V obeh mestih sta začela delovati odbora za postavitev spomenika, ki sta se sestala na skupni seji 27. novembra 1934, in sicer na kraljevski banski upravi Dravske banovine v Ljubljani. Sejo je odprl senator dr. Ivan Hribar, nakar je besedo prevzel ban Marušič, ki je poudaril, da je, kljub različnim pogledom v javnosti, kako obeležiti spomin na umrlega kralja, potrebno podpreti in realizirati obe ideji. Tako najprej prvo, to je gradnjo spomenika v Ljubljani in Mariboru, ki bi se financirala z zbiranjem prostovoljnih prispevkov in zatem drugo, tj. gradnjo bolnice "Viteškega kralja Aleksandra I. Ujedinitelja" v Ljubljani. V ta namen naj bi Ljubljana ustanovila poseben fond, v katerega bi letno prispevala pol milijona dinarjev in ki bi se mu pridružile še banovina, država in druge javne ustanove. Senator Miroslav Ploj je v razpravi poudaril, da je "vprašanje spomenika v Mariboru že rešeno", saj je v Mariboru, "kot obmejnem mestom brez spomenikov, a z številnimi tujci" spomenik "vprašanje mariborskega prestiža" ter da je potrebno "idejo socialne ustanove, katero pozdravljamo, držati ločeno od spomenikov".⁵¹ Dr. Franjo Lipold je dejal, da bodo v Mariboru, v spomin kralju, z organizacijo občine in posojili Mariborčanov kot "dobrodelne akcije v dobro" zgradili "prepotrebne šole in zavetišče v Magdalenskem predmestju".⁵² V nadaljevanju je potekala razprava o povezavi gradnje spomenikov z bolnišnico v Ljubljani in o načinu zbiranja in razdelitvi zbranih sredstev. Ob koncu sestanka so se dogovorili, da izdajo 1. decembra skupni "oklic" obeh odborov ter da bodo "poleg obeh spomenikov vodili tudi akcijo za socijalni spomenik za bolnico".⁵³ Ob razhajanjih, kako razmejiti območja na katerih bodo zbirali sredstva za posamezni spomenik, so sklenili, da se sredstva za izgradnjo dveh spomenikov zbirajo ločeno in po teritorialnem načelu mej "nekdanjih oblasti" in ne (avstrijskih) dežel.⁵⁴ Pod zapisnik so podpisani "podpredsednik senata dr. Ploj, predsednik dr. Lipold Franjo, Pogačnik Bogdan, dr. Dolar Anton in prof. Baš Franjo".⁵⁵ Po večerji v hotelu Union sta se Gradnik in Baš "sporazumela" glede vsebine oklica.⁵⁶

⁵⁰ PAM, SI_PAM/1240 Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra Maribor, 1934–1941 (dalje: SI_PAM/1240), šk. 4, Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani, str. 3–64; Jezernik, *Mesto brez spomina*, str. 411–430.

⁵¹ SI_PAM/1240, šk. 1, Zapisnik skupne seje Mariborskega in Ljubljanskega odbora za postavitev spomenika Viteškemu kralju Aleksandru I. Ujedinitelju na kraljevski banski Upravi Dravske banovine v Ljubljani dne 27. 11. 1934 ob 17. uri. Sestanek je bil s premorom zaključen ob 20.20 uri.

⁵² Prav tam. V mariborskem magdalenskem predmestju so 1. 12. 1936 svečano blagoslovili in odprli novo šolsko poslopje, v katerem sta bili druga deška meščanska šola in dekliška ljudska šola. Občina je v enem letu v ta namen zbrala osem milijonov din. Na šolskem dvorišču pa so postavili spomenik kralju Aleksandru ("Dve novi šoli v Mariboru", *Slovenski narod*, 2. 12. 1936, št. 276, str. 2).

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ Prav tam.

Spomenik kralju Aleksandru v Mariboru

Dne 19. novembra 1934 je bila v mariborski kazinski dvorani skupščina, "anketa", ki so se je udeležili zastopniki vseh mariborskih "državnih, cerkvenih in vojaških oblastev, zastopniki kulturnih, nacionalnih in gospodarskih organizacij ter odlični predstavniki mesta Maribora in srezov Maribor desni in levi breg".⁵⁷ Na njej so izvolili spomeniški in izvršilni odbor, katerega naloga je bila postavitve spomenika pokojnemu kralju Aleksandru v Mariboru. 23. novembra 1934 je "Odbor za počastitev spomina blagopokojnega viteškega kralja Aleksandra I. Ujedinitelja v Mariboru" (dalje: Odbor v Mariboru) na drugi oddelek Kraljeve banske uprave Dravske banovine naslovil prošnjo za dovoljenje za zbiranje prispevkov na področju srezov Prevalje, Slovenj Gradec, Maribor levi in desni breg, Ljutomer, Murska Sobota, Dolnja Lendava, Ptuj, Konjice, Celje, Gornji grad, Šmarje pri Jelšah, Laško in Brežice ter mestnih občin Maribor, Celje in Ptuj. Prošnjo so nato 3. decembra 1934 popravili in, v skladu z dogovorom z Odborom v Ljubljani o razmejitvi območja zbiranja prispevkov na bivšo mariborsko in ljubljansko oblast, izločili sreza Laško in Brežice.⁵⁸

Za zbrane prispevke so pri Poštni hranilnici v Ljubljani odprli poseben račun. Zbrani prispevki pa so bili naloženi v Hranilnici Dravske banovine, podružnici Maribor, Mestni hranilnici Maribor in pri Kreditni zadrugi državnih uslužbencev v Mariboru. Pri zbiranju sredstev za gradnjo spomenika je bilo kljub prvotni odločitvi, da se spomenika postavi v Ljubljani in Mariboru, kar nekaj zmede, saj je bila akcija zbiranja denarja za spomenik v Mariboru "zelo prizadeta, vsled separatnih sličnih lokalnih akcij v Celju, Ptuj, na Prevaljah in drugod".⁵⁹ V Mariboru so tako do decembra 1936 zbrali 667.501,50⁶⁰ din, ki so jih po posameznih zbiralnih akcijah prispevali posamezniki, zbrani v naslednjih skupinah: odborniki, osnovne in srednje šole, sreska načelstva, sodišča, kaznilnica, davčne uprave, finančna kontrola, orožniške postaje, "šefi stanic", pošta, občine, denarni zavodi, Sokol, gasilci, društva izven Maribora, župni uradi in stolni kapitelj, društva v Mariboru, odvetniki, zdravniki, industrija, obrt, trgovina, hišni posestniki, vojaška oblast, bolnica, predstojništvo policije ter industrija in privatniki izven Maribora.⁶¹

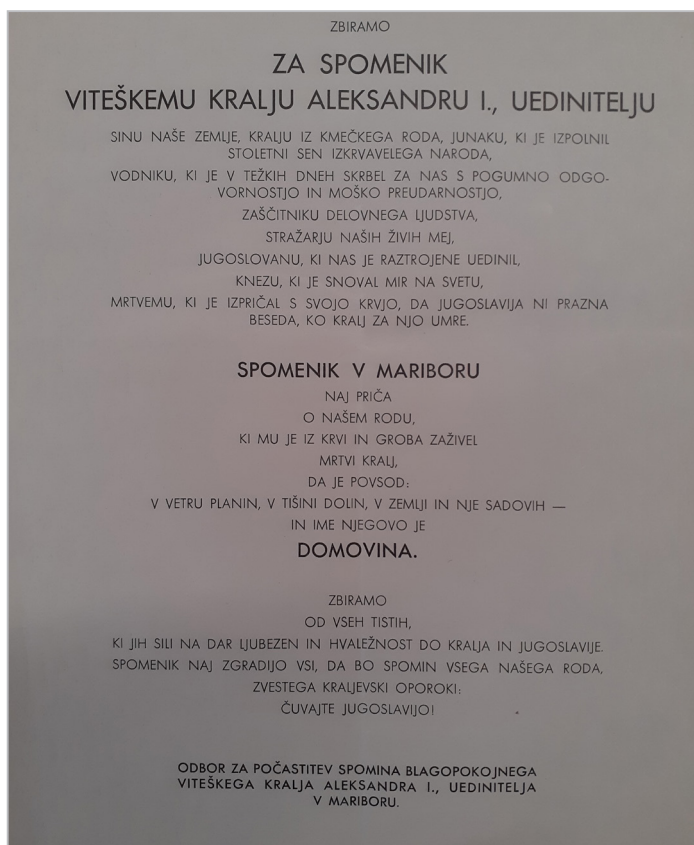
⁵⁷ PAM, SI_PAM/1240, šk. 1, Zapisnik seje odbora za počastitev spomina blagopokojnega viteškega kralja Aleksandra I. Ujedinitelja v Mariboru z dne 18. 12. 1936.

⁵⁸ PAM, SI_PAM/1240, šk. 1, Prošnja za dovolitev zbiranja prispevkov z dne 3. 12. 1934.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Za primerjavo: minimalne dnevne plače (mezde) so v letih 1930 in 1931 znašale 33 din, do leta 1934 so padle na 19,61 din ter se začele leta 1935 ponovno povečevati in so leta 1939 znašale 25,15 din. Ena odrasla oseba je na mesec samo za stroške prehrane (3014 kalorij na dan) porabila od 239 do 279 din (Vir: Jasna Fischer (ur.), *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992* (Ljubljana, 2005), str. 488); Za en izvod časnika *Slovenski narod* je bilo potrebno plačati en dinar ("Cena", *Slovenski narod*, 2. 12. 1936, št. 276, str. 1).

⁶¹ PAM, SI_PAM/1240, šk. 1, Zapisnik seje odbora za počastitev spomina blagopokojnega viteškega kralja Aleksandra I. Ujedinitelja v Mariboru z dne 18. 12. 1936.

Letak (PAM, SI_ PAM/1240, AŠ 5)

Odbor v Mariboru je sprejel sklep, da se navedena zbrana sredstva namenijo da "postavimo v Mariboru blagopokojnemu kralju likovni spomenik", saj je mariborski mestni svet na seji 11. decembra 1934 sklenil, da bo v spomin na kralja "zgradil v Magdalenskem predmestju v Mariboru novo deško meščansko šolo in dekliško ljudsko in posebno otroško zavetišče".⁶² V mestu so bili tudi drugi predlogi, kako počastiti spomin na mrtvega kralja. Tako je pisatelj Dragan Šanda v dopisu Mestnemu poglavarstvu v Mariboru predlagal, da se ustanovi "Aleksandrov mariborski literarno-znanstveni sklad", iz katerega obresti bi se "skozi stoletja" lahko letno izdajalo "vsaj dve knjigi" pisateljev mariborskega kulturnega območja, kar bi bila "resnična zmaga slovenskega duha, v tem tako važnem in radi bližine meje, tako ogroženem ozemlju".⁶³

⁶² Prav tam.

⁶³ PAM, SI_PAM/1240, šk. 5, Dopis pisatelja Dragana Šande z dne 27. 12. 1936, ki je bil naslovljen na Mestno poglavarstvo Maribor. Le to ga je 29. 12. 1936 odstopilo v reševanje Odboru v Mariboru.

Na zbiranje sredstev je Odbor v Mariboru pozival s posebnimi letaki, na katerih je zapisano, "da zbirajo od vseh tistih, ki jih sili na dar ljubezni in hvaležnosti do kralja".⁶⁴ Poleg tega je posameznim organizacijam, društvom in posameznikom pošiljal dopise, v katerih jih je pozival k darovanju. Ob tem je prišlo tudi do zmešnjave, saj so v isti namen v posameznih krajih pri istih posameznikih zbirali v različnih sredinah, tako da je bila, kot je Sreskemu načelstvu v Slovenj Gradcu poročal šolski upravitelj v Velenju, "nabiralna akcija zelo težavna".⁶⁵ Zaradi nadzora in evidence so na posebnih nabiralnih polah vodili evidenco zbranih sredstev, ki so jih nato skupaj z zbranimi sredstvi predali Odboru v Mariboru. Le ta je vodil evidenco poslanih in vrnjenih pol. Tistim, ki tega niso storili, so pošiljali posebne dopise. Tako so na primer od Adele Blažič nujno zahtevali, da do 1. decembra 1935 zbere prispevke od hišnih stanovalcev in vrne nabiralno polo. Blažičeva je Odboru odgovorila, "da ne more dati nobene podpore", saj je prejela "samo 145 din miloščine od državnih železnic", njen sin, ki pa ne stanuje v Mariboru, je v ta namen že prispeval 50 din.⁶⁶ Lavantinski knezoškofijski ordinariat je Odboru poročal, da so po posameznih župnijskih uradih zbrali 6.579 din.⁶⁷

Pomembno vprašanje pri izgradnji spomenika je bila tudi njegova lokacija. Za Odbor v Mariboru sta dr. Ivo Šorli in inženir arhitekt Jaroslav Černigoj⁶⁸ v začetku februarja 1935 pripravila referat oziroma predlog za umestitev spomenika v mestno okolje. V njem sta izpostavila, da mora lokacija, kjer bi lahko postavili spomenik, simbolizirati "narodovo osvobodjenje in ujedinjenje, je trajna, velika manifestacija narodove nacionalne in kulturne sile" in naj bi

⁶⁴ PAM, SI_PAM/1240, šk. 5, Letak Zbiramo za spomenik viteškemu kralju Aleksandru I. Ujeditelju.

⁶⁵ PAM, SI_PAM/1240, šk. 5, Dopis Stojana Turka Sreskemu načelstvu v Slovenj Gradcu z dne 15. 9. 1936.

⁶⁶ PAM, SI_PAM/1240, šk. 5, Dopis Odbora Adeli Blažič v Mariboru z dne 28. 10. 1935 in njen odgovor, brez datuma.

⁶⁷ PAM, SI_PAM/1240, šk. 5, Dopis Lavantinskega knezoškofijskega ordinariata Odboru v Mariboru z dne 18. 6. 1936.

⁶⁸ *Jaroslav Černigoj* (Bovec, 1905 – Maribor, 1989) je bil v obdobju med svetovnima vojnama kot vodja gradnje stavb zaposlen pri Oblastnem odboru v Mariboru, nato v banski upravi v Ljubljani, samostojni arhitekt v Mariboru ter med letoma 1934 in 1941 kot arhitekt v Mestnem gradbenem uradu v Mariboru. Kot eden prvih diplomantov Jožeta Plečnika je v tradicionalno mariborsko okolje vnašal moderno funkcionalistično arhitekturo. Njegov arhitekturni opus obsega stanovanjske, poslovne, šolske in industrijske stavbe. V sodelovanju z arhitektom Aleksandrom Devom je zasnoval Osrednji zavod za zavarovanje delavcev (1930–31), Hutterjev blok (1940–41) in Hranilnico Dravske banovine v Mariboru (1931–32), pri kateri je bil glavni projektant in ki predstavlja vrhunec njegovega mladostnega obdobja. Naredil je načrt za Mestno in meščansko šolo v Mariboru (1934–36, današnja Osnovna šola Franceta Prešerna, v sodelovanju z Emilom Navinškom), ki je ob izgradnji veljala za najnaprednejšo šolsko stavbo na Slovenskem. S tlorisom v obliki črke A naj bi se poklonili spominu kralja Aleksandra I. Karadorđevića. Izdelal je regulacijske načrte celotnega Maribora in posameznih mestnih predelov, kot so Glavni trg, Trg Zrinjskega (1935) in Trg svobode (1938), ki niso doživeli izvedbe, so pa bili izhodišče za povojni urbanistični razvoj mesta (Andreja Rakovec, "Černigoj, Jaroslav (1905–1989), *Slovenska biografija*, dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1006870/>, pridobljeno: 5. 3. 2024).

bil umešččen ali v središču mesta ali na dominantni točki "od koder obvladuje mesto in daje svoj pečat pokrajini".⁶⁹ V naboru za lokacijo spomenika so bili v mestu Kralja Petra trg, Glavni trg, Slomškov trg, Grajski trg, Jugoslovanski trg, Trg svobode, prostor pred Frančiškansko cerkvijo ter mariborski park, vsak s svojimi prednostmi in pomanjkljivostmi. V okolici pa trije griči, in sicer Kalvarija, Piramida in Stolni vrh, ki pa "niso dominirali nad pokrajino in bi pri postavitvi spomenika na enem izmed njih manjkala notranja prepričevalnost".⁷⁰ Tako se je "iz skope vrste možnih prostorov" izluščil "prostor, ki ima največ kvalitet za postavitve spomenika – Trg svobode", kar pa je bilo možno le ob celoviti ureditvi trga. Odbor je sprejel sklep, da je lokacija spomenika na Trgu svobode, vendar naj v zvezi s tem pri razpisu umetnikom "ne vežejo rok".⁷¹ Odbor je tudi sklenil, da se kot člane žirije za razpis natečaja zaprosi Josipa Plečnika, Ivana Meštrovića, Franceta Steleta, Alojzija Juvana, Franja Lipolda in Stanka Detelo ter da se za postavitev spomenika razpiše splošni jugoslovanski natečaj.⁷²

Izvršilni odbor je v pripravih na razpis za postavitev spomenika proučeval in se odločal o različnih predlogih, ki naj bi bili elementi razpisa. Med drugimi je pretresal tudi vprašanje, kdo bo pripravil osnutek razpisa, potem ko je Plečnik zaradi prezasedenosti odklonil prošnjo, da pripravi razpis. Razpravljal je o zahtevi mestnega poglavarstva, da se pripravijo idejni načrti za regulacijo Trga svobode do pomladi 1938. Pa tudi o tem, da bi bil spomenik vendarle na Piramidi (Bašev predlog), kar pa je bilo zavrnjeno, z utemeljitvijo, da "Piramida ni dovolj dominantna".⁷³ V razpisu natečaja za idejni osnutek spomenika je bilo tako predvideno, da bo spomenik v spomin "Viteškemu kralju Aleksandru I. Ujeditelju v Mariboru na Trgu Svobode", način izvedbe je bil "svoboden", tako glede na obliko, material in njegovo lokacijo postavitve na trgu, z omejitvijo, da je potrebno ob tem priložiti tudi idejni načrt za celovito ureditev trga.⁷⁴ Predvideni stroški za postavitev spomenika pa so bili: 600.000 dinarjev za spomenik, 150 dinarjev po kvadratnem metru za ureditev trga ter 10.000 dinarjev za nagrade in odkup avtorjem.⁷⁵

Člani komisije za izbor spomenika so bili dr. Franjo Lipold, odvetnik in predsednik Odbora v Mariboru, dr. France Stele, umetnostni zgodovinar in

⁶⁹ PAM, SI_PAM/1240, šk. 1, Zapisnik seje odbora za počastitev spomina blagopokojnega viteškega kralja Aleksandra I. Ujeditelja v Mariboru z dne 18. 12. 1936.

⁷⁰ Prav tam.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Prav tam.

⁷³ PAM, SI_PAM/1240, šk. 1, Zapisnik izvršilnega odbora z dne 1. 10. 1937; Razpis natečaja za idejne osnutke spomenika blagopokojnemu Viteškemu kralju Aleksandru I. Ujeditelju v Mariboru, osnutek v tipkopisu z rokopisnimi dodatki in popravki, brez datuma.

⁷⁴ Prav tam.

⁷⁵ Prav tam.

univerzitetni profesor v Ljubljani, Janez Zorman, upravnik Narodne galerije v Ljubljani, inženir arhitekt Jože Jelenec, arhitekt v Mariboru, njihovi namestniki pa Bogdan Pogačnik, bančni ravnatelj v Mariboru, inženir Josip Baran, načelnik mestnega gradbenega odbora v Mariboru, stalni stolni kanonik in ravnatelj bogoslovja v Mariboru dr. Alojzij Ostrc in dr. Ivo Šorli, notar in pisatelj v Mariboru. Zapisnikarja sta bila dr. Milan Senekovič in Franjo Baš. Navedeni so na svoji drugi seji odločali o izboru spomenika. Seja je bila na mariborskem gradu in je s prekinitvami potekala od 3. do 8. februarja 1939. Registrirali so vseh 27 prispelih predlogov za postavitve spomenika in pregledali njihovo skladnost z razpisnimi pogoji. Po izločitvi neustreznih so sklenili, da prvo nagrado in odkup v višini 16.000 din prejme predlog oziroma osnutek, ki je bil ob sprejemu zaveden pod tekočo številko 10 z naslovom "Nova os", avtorjev inženirja arhitekta Jaroslava Černigoja in akademskega kiparja Borisa Kalina. Ob koncu seje je komisija soglasno sklenila, da se "spomeniškem odboru in mestni občini mariborski" predlaga, da izbrani predlog "v celoti izvede".⁷⁶ Komisija je nagrade in priznanja namenila še devetnajstim predlogom, in sicer v skupni vrednosti 47.500 dinarjev. Izvršni Odbor v Mariboru je na svoji seji dne 14. februarja 1939 sklepe komisije potrdil.⁷⁷

Po odobritvi izbranega predloga s strani Ministrstva za prosveto je Odbor v Mariboru 12. junija izbranim avtorjema poslal obvestilo o odločitvi, da namestava "izvesti kraljevi spomenik" po njuni zasnovi in to na Vidov dan leta 1940. Avtorja sta se v odgovoru zahvalila za izbor in zaupanje ter poudarila, da je ureditev Trga svobode, na katerem bo stal spomenik nujna istočasno s postavitvijo spomenika. Za postavitve spomenika sta predlagala dve možnosti. Po prvi bi avtorja poskrbela za celotno izdelavo in postavitve spomenika v vrednosti 600.000 din, z zadržkom, da bo livarna za odlitje spomenika v bronu zaračunala 200.000 dinarjev. Če bi bila v času odlivanja spomenika borzna cena brona višja, bi bil za toliko višji tudi strošek postavitve. Drugi predlog je predvideval izdelavo spomenika do njegove oddaje v livarno. Za to "čisto duševno delo", pa sta predvidela stroške v višini 155.000 din z možnostjo povečanja zaradi nepredvidenih stroškov do največ 50.000 din, kar bi določili v posebni pogodbi.⁷⁸

V specifikaciji potrebnih tehničnih del v zvezi s postavitvijo spomenika je bilo predvideno, da se izdela: ogrodje in nabava glinice za situacijo konja v

⁷⁶ PAM, SI_PAM/1240, šk. 1, Zapisnik 2 seje žirije, določene po Odboru za počastitev spomina blagopokojnega Viteškega kralja Aleksandra I. Ujedinitelja v Mariboru od 3. do 7. februarja 1939; Zapisnik izvršilnega odbora dne 14. 2. 1939.

⁷⁷ PAM, SI_PAM/1240, šk. 1, Zapisnik 2. seje žirije; Zapisnik izvršilnega odbora dne 14. 2. 1939; "Podaljšanje roka za predložitev osnutkov za spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru do 1. februarja 1939", *Umetnost, mesečnik za umetniško kulturo* 3, št. 3–4 (1939), str. 2.

⁷⁸ PAM, SI_PAM/1240, šk. 1, Zapisnik seje ožjega odbora dne 9. 6. 1939; Dopis inženirja arhitekta Jaroslava Černigoja in Borisa Kalina, akademskega kiparja, z dne 12. 7. 1939.

naravni velikosti (predvideni stroški 3.800 din), vrtilna plošča za težo približno 2.300 kilogramov (1.300 din), odlitek študije v mavec za "delavci vlivači, mavec, železo za armiranje" (5.600 din), uporaba modela živega konja – "hlapec" (800 din), študija jezdeca na mavčnem modelu konja v naravni velikosti ter potrebna ogrodja in odlitek v mavec (2.800 din), izdelava modela tretjinske velikosti s potrebnim ogrodjem in odlitkom v mavec (3.000 din), izdelava kipa spomeniške velikosti z ogrodjem za konjenika, varjenim železom, okoli 150 kilogramov svinčenih cevi za ogrodja "ekstermitet in krogelni sklepi" (6.200 din), "specialno za to delo napravljeva vrtilna plošča za težo ca 4000 kg" (2.200 din), dokup gline za spomeniško velikost (800 din), "potrebni moški akt in živi model konja" (1.200 din), odlivanje konjenika v mavec z "vsemi za vlivanje v bronovino potrebnimi sklepni modeli (14.000 din) in embalaža konjenika za prevoz potom železnice, v Sloveniji žal nimamo strokovnjaka" (3.400 din), kar je skupaj znašalo 24.100 din.⁷⁹ V te stroške pa ni bilo vštet še "prevoz modela v mesto vliivanja, potni stroški za nadzor v dobi vliivanja in cizeliranja".⁸⁰

Iz dopisov med avtorjema in Odborom v Mariboru, ki so ohranjeni v arhivskem gradivu o postavitvi spomenika, je razvidno, da so potekali v obe smeri intenzivni pogovori o izvedbi projekta. Ob tem je bilo pomembno vprašanje, kje v državi, po kakšni ceni in s kakšno kvaliteto materiala je tak spomenik sploh možno odliti. Ali je to livarna "Voždovac" ali "livnica pri akademiji umetnosti v Zagrebu"? Za slednjo se je nato izkazalo, da je bila njena ponudba za 100.000 din dražja od prve, zato se odločili, da se bo spomenik odlil v livarni "Voždovac".⁸¹ Kamnoseška dela iz pohorskega tonalita v vrednosti 280.000 din so zaupali "industrijalcu in veleposestniku" Milanu Lenarčiču iz Josipdola, Ribnica na Pohorju, ki je po podpisu pogodbe Odboru v Mariboru v namen postavitve spomenika daroval 100.000 din.⁸²

Postavitev spomenika je bila tesno povezana z regulacijo oziroma ureditvijo Trga svobode, kjer bi naj spomenik postavili. Z ureditvijo 3.794 kvadratnih metrov površine trga bi Maribor "dobil edinstven forum ob svoji glavni prometni arteriji Aleksandrovi cesti", za kar je bilo v proračunu predvidenih za 560.950 din.⁸³ Trgu sta njegovo nepravilno tlorisno obliko določala "Bastija", izzidek na severovzhodu gradu, trakt z neobičajnimi, a skladnimi proporcijami,

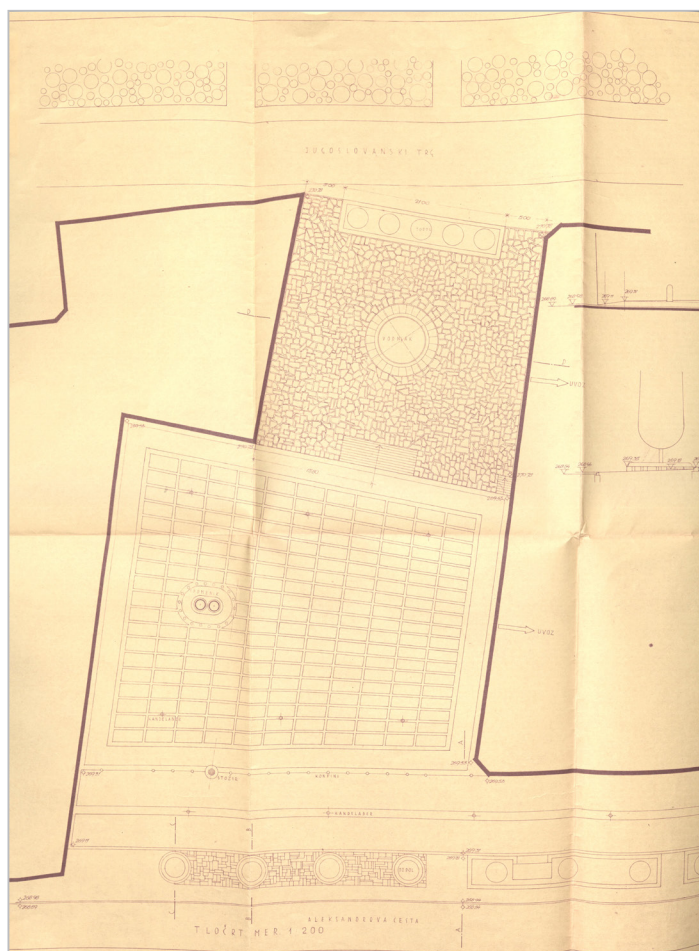
⁷⁹ Prav tam.

⁸⁰ PAM, SI_PAM/1240, šk. 1, Predvideni stroški tehničnih del okrog izvršitve modela za konjenika za spomenik Kralju Aleksandru I. Ujedinitelju v Mariboru.

⁸¹ PAM, SI_PAM/1240, šk. 1, Dopis Odbora v Mariboru avtorjema z dne 29. 2. 1940; Zapisnik seje izvršilnega odbora dne 9. 4. 1940.

⁸² PAM, SI_PAM/1240, šk. 4, Pogodba med Odborom v Mariboru in Milanom Lenarčičem z dne 21. 10. 1940; Potrdilo Odbora v Mariboru Milanu Lenarčiču o "velikodušnem daru" z dne 21. 10. 1940.

⁸³ PAM, SI_PAM/1240, šk. 1, "Nova Os"; Regulacija Trga svobode in spomenik kralju Aleksandru I. Ujedinitelju.

Načrt regulacije Trga svobode (PAM, SI_PAM/1240, AŠ 2)

ter kot, ki ga je tvoril grad z osjo Aleksandrove ceste: "Gmota gradu na zapedu in vrsta hiš na vzhodu predstavljata sicer dovolj tehtno zamejitev na dveh straneh, zato pa se prostor na severu povsem razblinja v zelenje Jugoslovanskega trga in ostaja na jugu sploh brez vsakega zaključka".⁸⁴ Program natečaja je prepuščal avtorjem svobodno odločitev glede oblike, materiala in umestitve, vendar pa je vseboval določilo, da se preko trga ukine tranziti promet. Spomenik bi bil postavljen na glavni osi trga in bi ga tako obvladoval. "Ako potegnemo od vogala izzidka h gradu paralelo in jo presečemo s severno mejno črto podaljšane promenade ter postavimo v tem presečišču velik stožer, jambor za

⁸⁴ Prav tam.

zastavo, dobimo na novem prostoru med izzidkom in stožerom prostorninsko nišo. Spomenik leži med vertikalno vogalo bastije in vertikalno stožera v odnosu in povezanosti z gradom".⁸⁵ Spomenik naj bi bil postavljen tako, da bo imel "profilni pogled" z "najboljšo, južno razsvetljavo".⁸⁶ Taka postavitev spomenika pa je "od arhitekta kot od kiparja" zahtevala "mnogo takta", predvsem zato ker "je nemirno, temno ozadje gradu z visoko streho in arkadami predstavlja(lo) za spomenik znatno nevarnost".⁸⁷ Kajti,

najlepša silhueta je zaman, če je oko ne more zaznati, a ravno bron, material za skulpture na prostem, ki je za naše podnebje najprikladnejši, potrebuje za svoj učinek zraka in luči. Za to je potreben visok podstavek. Običajen visok podstavek pa bi s svojo veliko gmoto zakrival pogled na grad in bi, kar se merila tiče, zelo neprijetno in zanj gotovo neuspešno tekmoval z gradom. To spoznanje je dovedlo do podstavka z (starim romanskim) motivom, ki omogoča veliko višino skulpturi, a ima spričo svoje perforiranosti nemasivno obliko. Višina podstavka bo znašala 10,50 m, bronasta plastika, konjenik z zelo jasno, tudi v tej višini razumljivo kretnjo konja in jezdeca, se bo torej za vso ploščino Trga svobode z vso energijo odražala od neba. V svečanem miru bo obvladoval bronasti lik vso situacijo in zvečer, ko ta, tako družabni del Maribora, še bolj zaživi, bo zamirajoča luč sonca lesketala na hrbtu orjaškega konja in zlatila kraljevo figuro.⁸⁸

Medsebojne obveznosti med Odborom v Mariboru in avtorjema je določala posebna pogodba. V pripravi na njeno izdelavo je odvetnik dr. Janko Žirovnik iz Ljubljane, na Lipoldovo prošnjo, posredoval dva dogovora, ki sta bila sklenjena z Lojzetom Dolinarjem 26. decembra 1930 za spomenik Kralja Petra in 1. februarja 1939 za spomenik Kralja Aleksandra, obeh v Ljubljani, ki bi ju lahko uporabil za pripravo pogodbe za izdelavo spomenika v Mariboru.⁸⁹ Žirovnik je v nadaljevanju zapisal, da so Dolinarju dali v izdelavo samo "plastiko", izdelavo podstavka pa so, z avtorjevim posredovanjem, zaupali "neki tvrdki v Beogradu, ki nam bo dobavila granit iz ondornih kamnolomov", saj je bilo razmerje med ceno "pohorskega granita in domačimi podjetniki ter Jablaniškim granitom in beograjskimi delavci 4 : 1".⁹⁰ Odbor v Mariboru je avtorjema

⁸⁵ Jaroslav Černigoj, "Bodoči Trg svobode v Mariboru", *Kronika slovenskih mest* 6, št. 2 (1939), str. 81.

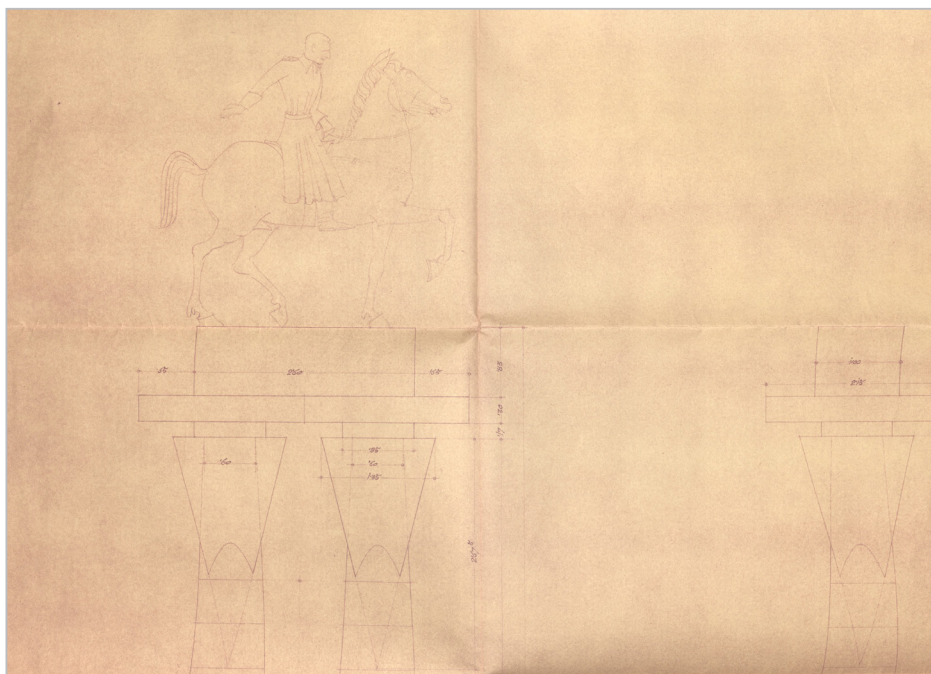
⁸⁶ Prav tam, str. 82.

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Prav tam. Glejte tudi: Baš, "Razvoj Maribora v l. 1918.–1938.", str. 57–68; Damir Globočnik, "Spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90=Nv55, št. 3–4 (2019) (dalje: Globočnik, "Spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru"), str. 133–163.

⁸⁹ PAM, SI_PAM/1240, šk. 1, Pismo advokata dr. Janka Žirovnika naslovljeno na dr. Franja Lipolda z dne 12. 7. 1939.

⁹⁰ Prav tam.

Načrt spomenika kralju Aleksandru v Mariboru (PAM, SI_PAM/1240, AŠ 2)

18. aprila 1940 posredoval naročilo za model skulpture v spomeniški velikosti v mavcu in vse načrte za dokončanje spomenika v vrednosti 200.000 din.⁹¹ Kalin je model kipa izdelal do oktobra 1940. Kip je bil do decembra leta 1940 odlit v mavec, razrezan in oddan v livarno. Za datum odkritja je bil določen Vidov dan leta 1941. Postavitev spomenika in dokončno ureditev Trga svobode je preprečila okupacija.⁹²

Petintrideset let kasneje je bil na Trgu svobode vendarle postavljen spomenik. 27. novembra 1975 so mestne oblasti na njem postavile monumentalni bronasti spomenik narodnoosvobodilnemu boju, katerega avtor je bil Slavko Tihec in predstavlja "komunikativno sporočilo in izpoved o delavskem boju, narodnoosvobodilnem gibanju, revoluciji, trpljenju in zmagi Maribora ter severovzhodne Slovenije".⁹³ Spomenik, ki je postavljen v samo središče trga, tehta

⁹¹ PAM, SI_PAM/1240, šk. 1, Potrdilo o prejemu naročila, ki sta ga Jaroslav Černigoj in Boris Kalin posredovala Odboru v Mariboru z dne 18. 4. 1940.

⁹² Globočnik, "Spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru", str. 133–163.

⁹³ *Kamra.si*, dostopno na: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/spomenik-nob-na-trgu-svobode-v-mariboru>, pridobljeno: 11. 4. 2024.

Spomenik kralju Aleksandru v Ljubljani (Muzej novejši in sodobne zgodovine Slovenije, foto: Jakob Prešeren)

25 ton, "stroški za njegovo izdelavo in postavitve so znašali približno 8 milijonov dinarjev, kar bi danes nanese nekaj čez 2,2 milijona evrov".⁹⁴

Spomenik kralju Aleksandru v Ljubljani

V Ljubljani je ideja, res da za kratek čas, postala dejstvo. V treh letih so zbrali 1,6 milijona dinarjev. Prvi odbor za postavitve spomenika je vodil Ivan Hribar, ki je sprava izbral, nato pa zavrnil predlog Plečnika, ki si je spomenik, na spodnjem delu Kongresnega trga (pred Filharmonijo s pogledom na nunsko cerkev) zamislil kot odprto stebrišče, v katerem je predvidel konjeniško, po kiparju Slavku Pengovu na vzpetem konju izdelano podobo pokojnega kralja. Spor med zagovorniki in nasprotniki spomenika se je odvijal okoli tako imenovanih propilej.⁹⁵ Vendar je tudi po ponovnem razpisu obveljala zamisel o konjeniškem spomeniku, ki je najbolj izrazito predstavljal kraljevo moč in dostojanstvo. Izbran je bil predlog Lojzeta Dolinarja. Sedem metrov, s podstavkom deset,

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ S stebri oblikovan dostop do vhoda v svetišče.

visoka upodobitev kralja – vojaka in zmagovalca v triumfalnem pohodu, ki mu je narod izročil žezlo, simbol svobode. Sprva naj bi ga umestili na vhod v Tivoli, nato pa so njegovo umestitev na Kongresnem trgu določili z leseno maketo v naravni velikosti. Odkritje spomenika je bila sprva predvidena za Vidov dan leta 1940, vendar so ga zaradi stavke gradbenih delavcev prestavili na 6. september, rojstni dan kralja Petra II, ki je spomenik očetu tudi odkril. Neke poletne noči leta 1941 pa od obeh ljubljanskih konjenikov ni ostal "več niti kamen na kamnu".⁹⁶

Sklep

Urbanistični razvoj mesta Maribor so po eni strani močno zaznamovale spremembe državne in družbeno politične ureditve, del katerih je bilo mesto, po drugi strani pa bi lahko rekli, da je vse ostajalo bolj ali manj enako, razen v primeru poimenovanja in preimenovanja ulic ter v gradnji in rušenju spomenikov. Z novo državo, Kraljevino SHS, kjer so osrednje prometnih poti tekle ob reki Savi, se je geostrateški položaj Maribora občutno spremenil. Strateška, središčna lega mesta, ki je bilo do tedaj sredi cesarskih prometnih poti in je z izgradnjo železnice pospešila razvoj mesta, se "spremeni" in mesto je ležalo na skrajnem severovzhodnem koncu države. Zraven nove strateške lege, pa je mestu novo dimenzijo na kulturnem, socialnem in narodno-obrambnem področju "prinesla" sprememba v nacionalni strukturi. V tem obdobju je iz mesta odšlo predvsem nemško plemstvo in uradništvo, so pa ob tem v mesto prišli novi priseljenci, predvsem iz Primorske in Koroške, kot politični in ekonomski migranti. Jugoslovanski Maribor je tako, po besedah Franja Baša, "izgubil svoj prometni položaj na smeri vzhod-zahod, ga obdržal na smeri sever-jug in začel z likvidacijo kulturne supremacije Dunaja, kar odgovarja tudi našemu historičnemu narodnopolitičnemu programu narodnokulturne emancipacije in osamosvojitve".

Na zunaj pa se je ta sprememba izrazila tudi v poimenovanju ulic in trgov ter postavitvi spomenikov, ki sedaj niso bili več avstrijski (nemški) ampak slovenski (jugoslovanski). Preimenovanih je bilo 161 ulic, cest in trgov, med njimi tudi osrednja mestna prometnica, ki so jo preimenovali v Aleksandrovo cesto.

Najbolj pa sta jugoslovanski značaj Maribora zaznamovali prizadevanji za postavitev pravoslavne cerkve na takrat Jugoslovanskem trgu, danes Trgu generala Maistra, ter načrti za postavitev monumentalnega kipa kralju Aleksan-

⁹⁶ SI_PAM/1240, k. 4, Spomenik Viteškemu kralju Aleksandru I. Zedinitelju v Ljubljani, str. 3–64; Jezernik, *Mesto brez spomina*, str. 411–430.

dru I. Karadordeviču na Trgu svobode. Pravoslavno cerkev so, kljub odporom v katoliškem mestu, ob podpori države in vojske ter pragmatizmu mestnih oblasti, uspeli zgraditi, ne pa dokončati. Postavitev spomenika umrlemu kralju, pa se kljub plebiscitarni javni podpori in zbiranju sredstev med celotnim prebivalstvom, ni uresničila in to predvsem zaradi dolgotrajnih postopkov pri razpisu, izboru avtorjev, lokacije in njene ureditve ter načina njegove postavitve.

Tomaž Kladnik and Mateja Čoh Kladnik

THE SLAVIC SOUTH IN MARIBOR'S MONUMENTS AND STREET NAMES

SUMMARY

The urban development of Maribor was strongly influenced by changes in the system of government and the socio-political order. However, one could also argue that everything remained more or less the same, except for the naming and renaming of streets, and the construction and demolition of monuments. With the new state, the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Kingdom of SHS), in which the main transport routes ran along the Sava River, Maribor's geostrategic position changed considerably. The strategic, central location of the city (which until then had been at the centre of the imperial transport routes which, with the construction of the railway, had accelerated the city's development) "changed", and Maribor was now located in the far north-eastern corner of the country. In addition to the new strategic location, a change in the national structure also gave the city a new cultural, social and national defence dimension. During this time, the German nobility and officialdom mostly left the city, while new immigrants, especially from Primorska (the Slovenian Littoral) and Koroška (Carinthia), came to Maribor as political and economic migrants. According to Franjo Baš, "the Yugoslav Maribor lost its east-west transport position, kept its north-south transport position, and began to liquida-

te the cultural supremacy of Vienna, which also corresponds to our historical national political programme of national and cultural emancipation and independence".

This change was also reflected in the naming of streets and squares, and in the erection of monuments which were now no longer Austrian (German) but Slovenian (Yugoslav). As many as 161 streets, roads and squares were renamed, including the city's main thoroughfare, which was renamed Alexander Street.

The Yugoslav character of Maribor was most marked by the efforts to build an Orthodox church on what was then Yugoslav Square, today's General Maister Square, and the plans to erect a statue and monument to King Aleksandar I Karadorđević on Freedom Square.

The Orthodox church was built, but not completed, despite opposition from the Catholic city, with the support of the state and the army, and the pragmatism of the city authorities. With the establishment of the new state, Orthodoxy began to spread rapidly on Slovenian territory. The ruling dynasty was no longer Roman Catholic, but Orthodox. With the reorganisation of the state, many Serbian military and official families, as well as merchants and craftsmen, immigrated to the Slovenian territory and thus also to Maribor. They were accompanied by many refugees from Russia, who had left the country when the Bolshevik Revolution took place. Their need for adequate spiritual care was met with understanding and moral and financial support from the ruling house and the military, as well as from the local authorities, especially the Yugoslav-oriented liberals. The Orthodox Church of Cyril and Methodius in Maribor was founded in 1920 and had about 500 members. A military chapel was initially set up for the performance of Orthodox religious services. For this purpose, one of the rooms in the former Cadet House (Kadetnica) - after the war renamed into the King Peter I Barracks - was converted into a chapel. Then a new location was found in the King Alexander Barracks in Melje, where a ceremonial hall in one of the buildings was converted into a religious space, and finally in the Duke Putnik Barracks in Tabor. The Orthodox religious community was also always looking for a permanent solution for the religious service, which they saw in the construction of an Orthodox church in Maribor. For this purpose, they also set up a special church committee. Initially, the proposal was to convert the former Minorite monastery church, which was part of the Drava barracks, into an Orthodox church. Due to a dispute between the municipal and military authorities over the ownership of military property in the city, the idea did not materialise, so the church committee sought help in the capital and then again asked the Maribor municipality to allocate a suitable site for the construction of a church on Jugoslovanska Square. After several complications and complaints about the suitability of its location in the city centre, the foundation stone for the new church was blessed on 12 August 1934. On 11 September 1934, the

construction was approved by the City Council. The exterior was completed in 1936, but the surroundings and the interior remained unfinished.

However, the erection of a monument to the deceased King did not materialize, despite plebiscitary public support and fund-raising among the entire population, mainly due to the lengthy procedures involved in the call for tenders, the selection of sculptors, the location and its layout, and the manner in which the monument was to be erected. The German occupation of April 1941 crushed all expectations for the erection of the monument, and the occupying authorities demolished the Orthodox church. In mid-November 1934, an assembly of Maribor state, church and military authorities, representatives of cultural, national and economic organisations and other prominent individuals was held in Maribor's Casino Hall to elect a Monument and Executive Committee, whose task was to erect a monument to the late King Alexander in Maribor. The Committee, which was named "Committee for the Commemoration of the Late Knight King Alexander I the Conqueror in Maribor", started the procedures for raising financial resources and preparing for the call for tenders for the erection of the monument. The money was donated by individuals in individual fund-raising campaigns, gathered in groups: committee members, primary and secondary schools, the Sreska Principality, the courts, the penitentiary, the tax administration, the financial control, etc. On the basis of several proposals and discussions, the Committee decided that the monument would be erected on Freedom Square and that a competition would be launched for its construction. The proposal under the code name "New Axis", by the engineer-architect Jaroslav Černigoj and the academic sculptor Boris Kalin, was chosen and finally approved on 14 February 1939. Its erection was closely linked to the regulation or layout of Freedom Square. On 18 April 1940, the Committee sent the artists a commission for a model of the monument-sized sculpture in plaster. Kalin produced the model by October 1940. In December 1940, it was cast in plaster, cut and delivered to the foundry. The date of the unveiling was set as Vida's Day in 1941. The erection of the monument and the final layout of Freedom Square were subsequently prevented by the occupation. The occupying authorities in the city also had the Orthodox Church demolished.

VIRI IN LITERATURA

PAM, SI_PAM/0005 – Pokrajinski arhiv Maribor, Fond Mestna občina Maribor, 1528–1941.

PAM, SI_PAM/1240 – Pokrajinski arhiv Maribor, Fond Odbor za počastitev spomina kralja Aleksandra v Mariboru 1934–1941.

PAM, SI_PAM/1693 – Pokrajinski arhiv Maribor, Zbirka fotografij in razglednic, 19. st.–21. st.

Straža – Maribor, letnik 1909–1920.

Jutro – Ljubljana, letnik 1920–1945.

Marburger Zeitung – Maribor, letnik 1862–1945.

Slovenec – Ljubljana, letnik 1873–1945.

Slovenski gospodar – Maribor, letnik 1873–1888.

Slovenski narod – Maribor, Ljubljana (od 1873), letnik 1868–1945.

Umetnost, mesečnik za umetniško kulturo – Ljubljana, letnik 1936–1945.

Banac, Ivo, "Josip Broz Tito", *Encyclopaedia Britannica*, dostopno na: <https://www.britannica.com/biography/Josip-Broz-Tito>, pridobljeno: 17. 1. 2024.

Grdina, Igor, "Karađorđevići", *e-enciklopedija Slovenske osamosvojitve, ustavnosti in državnosti*, dostopno na: <https://enciklopedija-osamosvojitve.si/clanek/karadordevici>, pridobljeno: 7. 2. 2024.

Kamra.si, dostopno na: <https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/spomenik-nob-na-trgu-svobode-v-mariboru>, pridobljeno: 11. 4. 2024.

Odločitve Ustavnega sodišča Republike Slovenije, <https://t.co/5Fg6UbSv1w>, pridobljeno: 17. 1. 2014.

Rakovec, Andreja, "Černigoj, Jaroslav (1905–1989)", *Slovenska biografija*, dostopno na: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi1006870/>, pridobljeno: 5. 3. 2024.

.....

Antoličič, Gregor, "Dr. Vilko Pfeifer – prvi Slovenec na čelu mariborske občine po prevratu (1919–1920)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 938–946.

Baš, Franjo, "Razvoj Maribora v letih 1918–1938", *Kronika slovenskih mest* 6, št. 2 (1939), str. 57–68.

Bračič, Vladimir, "Razvoj upravne ureditve v Mariboru", *Kronika* 31, št. 2–3 (1983), str. 229–239.

Bele, Martin in Ravnikar, Tone, "Otmar Reiser, mariborski župan v letih 1850–1861", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 2 (2017), str. 750

- Cvelfar, Bojan**, *Srbska pravoslavna cerkev na Slovenskem med svetovnima vojnama* (Ljubljana, 2017).
- Curk, Jože**, "Urbana zgodovina Maribora" v: *Maribor skoti čas* (Maribor, 1991), str. 535–544.
- Čeh, Suzana**, "Skupščina občine Maribor", v: *Leksikon mariborske družbe in kulture po letu 1945*, ur. Peter Simonič (Maribor, 2012), str. 191.
- Čoh, Mateja**, "Maribor v času druge svetovne vojne", *Studia Historica Slovenica* 6, št. 2–3 (2006), str. 495–530.
- Černigoj, Jaroslav**, "Bodoči Trg svobode v Mariboru", *Kronika slovenskih mest* 6, št. 2 (1939), str. 80–83.
- Drozg, Vladimir**, "Urbanistično prostorski razvoj", v: Peter Simonič (ur.), *Leksikon mariborske družbe in kulture po letu 1945* (Maribor, 2012), str. 227, 228.
- Fischer, Jasna** (ur.), *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992* (Ljubljana, 2005).
- Friš, Darko in Gosteničnik, Nina**, "Dr. Alojzij Juvan, predsednik mestne občine Maribor v letih 1935–1941", v: *Mariborski župani, 1850–1941. Snovalci sodobnega mesta ob Dravi*, ur. Darko Friš, Mateja Matjašič Friš in Aleš Maver (Maribor, 2018), str. 444–473.
- Globočnik, Damir**, "Spomenik kralju Aleksandru I. v Mariboru", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 90=Nv55, št. 3–4, (2019), str. 133–163.
- Gosteničnik, Nina**, "Dr. Franjo Lipold, mariborski mestni načelnik v letih 1931 do 1935", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 994–996.
- Hartman, Bruno**, *Rudolf Maister* (Ljubljana, 2006).
- Hartman, Bruno**, "Zgodovinski oris", v: *Kadetnica* (Maribor, 2010), str. 14–41.
- Jenuš, Gregor**, "Ljubi Bog, kako varovati česar ni; saj vendar pri vseh koncih in krajih sili v Maribor slovenski značaj na dan!: Johann Schmiderer – zadnji mariborski župan avstrijske dobe", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 923.
- Jezernik, Božidar**, *Mesto brez spomina. Javni spomeniki v Ljubljani* (Ljubljana, 2014).
- Kladnik, Tomaž**, *Slovenska partizanska in domobranska vojska* (Ljubljana, 2006).
- Kladnik, Tomaž**, "Maribor in vojaška infrastruktura od sredine 19. stoletja do konca prve svetovne vojne", *Annales, Series historia et sociologia* 29, št. 3 (2019), str. 405–424.
- Kladnik, Tomaž in Matjašič Friš, Mateja**, "Maribor med obema vojnama in vprašanje vojaške infrastrukture", *Studia Historica Slovenica* 21, št. 3 (2021), str. 789–901.
- Lazarini, Franc**, "Izbrisani spomin: obeleževanje jubilejev vladanja cesarja Franca Jožefa I. skozi arhitekturna naročila na Slovenskem", *Umetnostna kronika* 10, št. 40 (2013), str. 5–13.
- Mirnik, Roman in Hozjan, Andrej**, "Andreas Tappeiner, mariborski župan v letih 1861–1867", v: *Mariborski župani, 1850–1941. Snovalci sodobnega mesta ob Dravi*, ur. Darko Friš, Mateja Matjašič Friš in Aleš Maver (Maribor, 2018), str. 52–85.
- Potočnik, Dragan**, "Vladni komisar Ivan Poljanec (1921)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 953.

- Potočnik, Dragan**, "Mariborski župan Viktor Grčar (1921–1924)", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 3 (2017), str. 963–965.
- Puff, Rudolf**, "Das k. k. Kadeten Instituts Gebäude in Marburg", *Der Aumerksame*, 17. 4. 1856, št. 88, str. 350 in 351, ter 23. 4. 1856, št. 93, str. 370 in 371.
- Radovanovič, Sašo**, *Mariborske ulice* (Maribor, 2005).
- Rahten, Andrej**, *V prah strti prestol* (Celje, 2023).
- Reichenberg, Bogdan**, *Zgodbe s severovzhoda* (Maribor, 2016)
- Sapač, Igor in Lazarini, Franci**, *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem* (Ljubjana, 2015).
- Skitek, Vinko**, "Aleksander Nagy – župan mestne občine Maribor na prelomu iz 19. v 20. stoletje", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 2 (2017), str. 889–896.
- Skitek, Vinko in Matjašič Friš, Mateja**, "Inž. Alexander Nagy mariborski župan v letih 1886–1902", v: *Mariborski župani, 1850–1941. Snovalci sodobnega mesta ob Dravi*, ur. Darko Friš, Mateja Matjašič Friš in Aleš Maver (Maribor, 2018), str. 162–195.
- Vidmar, Polona**, "Lokalpatriotismus und Lokalpolitik. Die Denkmäler Wilhelms von Tegetthoff, Kaiser Josefs II. sowie Erzherzog Johanns in Maribor und die Familie Reiser", *Acta historiae artis Slovenica* 18, št. 1 (2013), str. 65.
- Zajšek, Boštjan**, "Ferdinand Duchatsch – slovenski Nemec oziroma nemški Slovenec", *Studia Historica Slovenica* 17, št. 2 (2017), str. 859.
- Žnidarič, Marjan**, *Do pekla in nazaj, Nacistična okupacija in narodnoosvobodilni boj v Mariboru 1941–1945* (Maribor 1997).

DOI 10.32874/SHS.2024-13

Francoski pogled na slovensko-srbske spore leta 1989

Kaja Mujdrica

Mag. prof. pedagogike in mag. prof. zgodovine, mlada raziskovalka
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: kaja.mujdrica1@um.si

Gorazd Bajc

Dr., redni profesor
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: gorazd.bajc@um.si

Izvleček:

Na podlagi analize gradiva francoskih diplomatskih arhivov Ministrstva za Evropo in zunanje zadeve iz Nantesa in La Courneuva ter francoskih časnikov *Le Monde* in *Le Figaro* članek obravnava francoski pogled na slovensko-srbske politične odnose leta 1989. Avtorja sta pod drobnogled vzela tri ključne dogodke: zborovanje v Cankarjevem domu 27. februarja, sprejetje amandmajev k slovenski ustavi 27. septembra in neuspeli mitingaški pohod v Ljubljani 1. decembra. Upoštevala sta zlasti vidike poročanja diplomatov francoskega veleposlaništva v Beogradu.

Ključne besede:

Jugoslavija, Slovenija, Srbija, Francija, diplomacija, slovensko-srbska nasprotja, Slobodan Milošević, Cankarjev dom, ustavna dopolnila, mitingaški pohodi

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije
Maribor, letnik 24 (2024), št. 2, str. 509–536, 77 cit., 4 slike
Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Osemdeseta leta so bila v Socialistični federativni republiki Jugoslaviji (SFRJ) v znamenju kriz – politične, gospodarske, socialne, kulturne in nacionalne. Če so po eni strani vedno večje spremembe v Vzhodnem bloku in na splošno lajšanje napetosti z Zahodom vplivale na njeno postopno liberalizacijo, ki je sprva najbolj zaživela v Sloveniji, so po drugi strani nestabilne razmere nudile ugoden teren za vzpon posameznikov, ki so želeli izrabiti nacionalistična čustva. Leta 1987 je tako v Srbiji oblast prevzel Slobodan Milošević, čigar politika je bila usmerjena v ohranjanje enotnosti Jugoslavije, predvsem pa, da bi slednja prešla pod vedno večji nadzor srbskega vodstva. Z delno objavo leta 1986 *Memoranduma Srbske akademije znanosti in umetnosti* in nato s pomočjo sredstev množičnega obveščanja so Srbi sprejeli Miloševića kot nacionalnega voditelja: oblast je utrdil v Srbiji in nato s prirejanjem "mitingov resnice" v nekaterih drugih predelih države. To je povečalo napetosti z drugimi republikami ter tudi ali predvsem s Slovenijo. Z Miloševićevevim nadzorom Zveze komunistov Srbije in prevlado velikosrbske usmeritve v politiki Srbije so se tako povečala tudi slovensko-srbska nesoglasja.

Med najpomembnejše dogodke, ki so spodbudili konfrontacije v 80. letih, in po katerih si slovensko-srbski odnosi več niso opomogli, zgodovinar Božo Repe uvršča naslednje: seja vojaškega sveta v Beogradu (25. marec 1988), proces proti četverici oziroma afera JBTZ (julij in avgust 1988), nasprotovanje Slovenije uvedbi izrednih razmer na Kosovu in zborovanje v Cankarjevem domu (27. februar 1989), sprejem amandmajev k slovenski ustavi (27. september 1989) ter preprečitev napovedanega "mitinga resnice" v Ljubljani (1. december 1989).² Sicer nam razlage slovensko-srbskih odnosov in dogodkov (ter drugih sočasnih dinamik v Jugoslaviji), ki so v 80. letih sprožili njihova nesoglasja in nato prispevali k razpadu Jugoslavije, ponujajo številne znan-

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0372: *Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti*, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno in inovativno dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Božo Repe, ur., *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. II. del: Slovenci in federacija* (Ljubljana, 2003), str. 32 (dalje: Repe, *Viri II*).

stvene³ in strokovne⁴ objave, medtem ko je očitna vrzel prisotna pri raziskavah, ki bi na podlagi preučevanja primarnih virov iz tujine prikazovale zunanje vidike, med drugim pogled Francije – njenih političnih oblasti, diplomacije in tiska.⁵

Namen pričujočega članka je prispevati k bolj poglobljenemu vpogledu o tem, kako so Francozi spremljali razmere v razpadajoči se SFRJ ter prikazati njihov pogled na slovensko-srbske politične odnose leta 1989, in sicer konkretno na primeru treh dogodkov: zborovanja v Cankarjevem domu, sprejetja amandmajev k slovenski ustavi ter neuspelega mitingaškega shoda v Ljubljani, ki je bil s slovenske strani imenovan tudi akcija "Sever". Cilj je ugotoviti, ali se je v okviru francoskega veleposlaništva v Beogradu kazalo (ne)simpatiziranje s Slovenci, Srbi ali zveznimi oblastmi, kako podrobno so francoski diplomati spremljali omenjena dogajanja ter v kolikšni meri so se zavedali resnosti razmer, na katere so vplivali vedno ostrejši nacionalni konflikti v Jugoslaviji.

Raziskava temelji na sistematičnem pregledu, preučitvi in analizi gradiv, ki jih hranita dva francoska diplomatska arhiva Ministrstva za Evropo in zunanje zadeve, in sicer v Nantesu (*Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Cen-*

³ Na primer: Božo Repe, *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2001); isti, *Jutri je nov dan. Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana, 2002), str. 37 (dalje: Repe, *Jutri je nov dan*); Sergej Flere, "Zborovanje v Cankarjevem domu, mitingaštvo in prepovedani miting v Ljubljani", *Studia Historica Slovenica* 7, št. 1–2 (2007), str. 93–102 (dalje: Flere, "Zborovanje v Cankarjevem domu"); Božo Repe, "Zgodovinske okoliščine, v katerih je bil preprečen 'miting resnice' v Ljubljani", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 7–12 (dalje: Repe, "Zgodovinske okoliščine"); Stefano Lusa, *Razkroj oblasti. Slovenski komunisti in demokratizacija države* (Ljubljana, 2012); Božo Repe in Darja Kerec, *Slovenija, moja dežela: družbena revolucija v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2017); Jure Ramšak, "Kosovo, My Land? Slovenians, Albanians, and the Limits of Yugoslav Social Cohesion", *Comparative Southeast European studies* 69, št. 2–3 (2021), str. 205–222 (dalje: Ramšak, "Kosovo"); Božo Repe, "Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 305–342 (dalje: Repe, "Slovensko-srbski konflikt"). Akciji "Sever" je bila posvečena celotna številka znanstvene revije *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), sicer pa vpogled v procese v času razpadanja Jugoslavije nudijo druga splošna dela, kot recimo študije Jože Pirjevec, *Jugoslavija. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995) (dalje: Pirjevec, *Jugoslavija*); Branka Magaš, *The Destruction of Yugoslavia, Tracking the Break-Up 1980–92* (London–New York, 1993) (dalje: Magaš, *The Destruction of Yugoslavia*); Sabrina P. Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962–1991* (London, 1992) (dalje: Ramet, *Nationalism*); ista, *Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević* (London, 2002) (dalje: Ramet, *Balkan Babel*); ista, *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918–2005* (Washington, 2006) (dalje: Ramet, *The Three Yugoslavias*); Dejan Jović, *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974–1990)* (Zagreb, 2003), (dalje: Jović, *Jugoslavija*).

⁴ Na primer: Viktor Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija* (Ljubljana, 1996) (dalje: Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*); Laura Silber in Allan Little, *Smrt Jugoslavije* (Ljubljana, 1996) (dalje: Silber in Little, *Smrt Jugoslavije*); Christopher Bennett, *Yugoslavia's Bloody Collapse. Causes, Course and Consequences* (London, 1998); Anton Bukovnik, *Sever* (Ljubljana, 2002) (dalje: Bukovnik, *Sever*).

⁵ Še največ je o francoskem pogledu na procese v Jugoslaviji pisal zgodovinar Felipe Hernández, *Élites, intellectuels et démantèlement de la Yougoslavie. Archives du Quai d'Orsay et témoignages d'un processus de longue durée (1945–1992)* (Paris, 2018) (dalje: Hernández, *Élites, intellectuels*); isti, "Le rôle de la diplomatie dans le processus de légitimation de la Yougoslavie dans le monde", *Serbian Studies Research* 9, št. 1 (2018), str. 95–115 (dalje: Hernández, "Le rôle de la diplomatie").

tre des Archives diplomatiques de Nantes, CADN) in v La Courneuve (*Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve, AMAE*). Ti neobjavljeni viri – doslej med slovenskimi zgodovinarji še neuporabljeni za pojasnjevanje tedanjih zgodovinskih procesov – nam ponujajo nekoliko drugačen pogled od ustaljenih predstav, predvsem pa pričajo o tem, čemu so francoski diplomati v Jugoslaviji dajali večji pomen. Poleg arhivskih virov sta avtorja upoštevala druge relevantne vire, predvsem francoska časnika, *Le Monde*, dnevnik socialno-liberalne oziroma socialnodemokratske usmeritve, in *Le Figaro*, dnevnik desnosredinske usmeritve.

Uvodoma je treba še sintetično obrazložiti, kdo in kako je razmere v Jugoslaviji tolmačil Parizu. Dogajanje so seveda spremljali diplomati s francoskega veleposlaništva v Beogradu⁶, ki je že od svojih začetkov delovalo kot operativna izpostava francoskega Ministrstva za zunanje zadeve (*Quai d'Orsay*). Njegove glavne naloge so že takrat zajemale: zastopanje interesov Francije, pogajanja z oblastmi države gostiteljice in obenem informiranje francoske vlade o razmerah v državi.⁷ Februarja 1989 je bil za francoskega veleposlanika v Beogradu imenovan izkušeni Michel Chatelais, ki je funkcijo opravljal do aprila 1992.⁸ Kot ugotavlja zgodovinar Felipe Hernández, je bil Chatelais zadnji diplomatski uradnik, ki je deloval v Jugoslaviji, kot si jo je leta 1945 zamislil Tito. Ob prihodu v Beograd je našel "oslabljeno državo, zaznamovano z nacionalno, ideološko in gospodarsko krizo ter šibko centralno oblastjo".⁹

Zborovanje v Cankarjevem domu (27. februar 1989)

Če so še v drugi polovici leta 1988 francoski diplomati poročali o tem, da se na dogodke, ki jih povzročajo Miloševićevi mitingaški pohodi (prvi izmed takih pohodov se je odvijal 9. julija v Novem Sadu¹⁰), niso odkrito odzvali niti Slovenci

⁶ Več o francoskem veleposlaništvu v Beogradu v: Emmanuel Bréon in Stanislav Sretenović, *Ambassade de France à Belgrade* (Paris, 2013).

⁷ Več o francoski diplomaciji od leta 1980 v: Maurice Vaïse, *Diplomatie française: Outils et acteurs depuis 1980* (Paris, 2018).

⁸ *Michel Chatelais* (1933–1994), ki je februarja 1989 na funkciji francoskega veleposlanika v Jugoslaviji zamenjal svojega predhodnika Dominiqua Charpyja, je leta 1956 diplomiral na *École Nationale de la France d'Outre-Mer* (ENFOM) v Parizu, nato pa vstopil v diplomatsko službo. Tekom kariere je opravljal več diplomatskih nalog, mdr. je bil: prvi sekretar v Brazzavillu, 1966–1969, ter v Tunisu, 1969–1971; prvi svetovalec v Adis Abebi, 1980–1982; izredni veleposlanik in pooblaščenec v Loméju, 1982–1985, ter direktor afriških zadev in Malgachesa, 1985–1989 ("Décret du 16 février 1989", *Journal Officiel de la République Française*, 18. februar 1989, št. 42, str. 2326; "CHATELAIS (Michel, Charles, Henri)", *Annuaire diplomatique et consulaire de la République Française 1990* (Paris, 1990), str. 1021).

⁹ Hernández, "Le rôle", str. 95.

¹⁰ Repe, *Jutri je nov dan*, str. 36.

niti Hrvati, se je to na začetku naslednjega leta začelo spreminjati.¹¹ V Sloveniji je bil – vsaj kar se tiče francoskega dojemanja vedno bolj zapletenih jugoslovanskih razmer – sprožilec sprememb stavka več kot 1000 albanskih rudarjev v Trepči 4. februarja 1989 ter neposredna slovenska reakcija nanjo. Kot vemo, so tedaj rudarji nasprotovali odvzemu avtonomije Kosovu,¹² ki je bilo, kot je pred več kot tridesetimi leti ugotavljala zgodovinarica Branka Magaš, gospodarsko najbolj obubožan in nacionalno najbolj polariziran del Jugoslavije ter dolgo časa "seizmograf, ki je beležil bližajoče se potrese", ki so vse bolj ogrožali jugoslovansko federacijo.¹³

Ravno na dan uvedbe izrednih razmer na Kosovu, 27. februarja, je Jean-Claude Richard, Chatelaisov namestnik, iz Beograda na francosko zunanje ministrstvo poslal telegram, ki je po eni strani prikazal za Francoze nepričakovano odločenost rudarjev, da pač gredo do konca v svojih zahtevah, po drugi strani pa poudaril, da se v delu jugoslovanske države razvija "humanitarno sočustvovanje" ("*un mouvement de sympathie humanitaire*") z neposredno podporo stavkajočim rudarjem na Kosovu.¹⁴ Richard je očitno namigoval na solidarnost iz Slovenije: ravno 27. v mesecu so namreč tako slovenske republiške oblasti kot t. i. "opozicija" skupaj nastopili na zborovanju v Cankarjevem domu, kjer so obsodili srbsko nasilje na Kosovu in izrazili solidarnostno podporo stavkajočim rudarjem.¹⁵ Naslednji dan je Richard ponovno sestavil brzojavko, v kateri je poročal o "demonstracijah" v Cankarjevem domu, in sicer, da so Slovenci kritizirali bodisi zvezne oblasti, katerim so očitali šibkost, kot tudi "srbske nacionaliste" ("*les nationalistes serbes*"), ki so jih označili za "barbare" ("*de barbares*").¹⁶ Ne glede na to, da se je zapisovalcu vgnezdil nekoliko ponesrečen termin "demonstracija" ("*un manifestation*"), kajti v Cankarjevem domu se je odvijalo mirno zborovanje, je bilo francoskim diplomatom jasno, s kom najsevernejša jugoslovanska republika simpatizira.

¹¹ Npr. Centre des Archives diplomatiques de Nantes (dalje: CADN), 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Richard: *M. Milosevic est decide a passer outre les appels a moderation de la presidence de la LCY* (TD BELGRADE 340), 21. julij 1988.

¹² Repe, *Jutri je nov dan*, str. 113; isti, "Slovensko-srbski konflikt", str. 326; Magaš, *The Destruction of Yugoslavia*, str. 188; Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, str. 132; Jović, *Jugoslavija*, str. 458.

¹³ Magaš, *The Destruction of Yugoslavia*, str. 190; prim. Ramšak, "Kosovo", str. 206.

¹⁴ CADN, 79PO/B, šk. 170, fasc. Kosovo 1982–1989, Richard: *Les dimensions de la greve de Trepca* (TD BELGRADE 122), 27. februar 1989.

¹⁵ Ramšak, "Kosovo", str. 206; Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, str. 161; Silber in Little, *Smrt Jugoslavije*, str. 69; Repe, "Slovenci v osemdesetih letih (drugi del)", *Zgodovinski časopis* 54, št. 2 (2000), str. 426 (dalje: Repe, "Slovenci v osemdesetih"); Ramet, *Nationalism*, str. 316; ista, *The Three Yugoslavias*, str. 364.

¹⁶ CADN, 79PO/B, šk. 170, fasc. Kosovo 1982–1989, Richard: *Mis en ecbec, les Serbes lancent une contre-offensive* (TD BELGRADE 123), 28. februar 1989; ravno tako v Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (dalje: AMAE), 1935INVA, šk. 6700, fasc. Kosovo 1986–1990.

Na dogodke v Jugoslaviji sta se z nekajdnevним zamikom odzvala tudi takrat osrednja francoska dnevnika, *Le Monde* in *Le Figaro*. Slednji je od druge polovice meseca februarja sprti poročal o zaostrovanju razmer na Kosovu ter je 1. marca, povzemajoč po Agence France-Presse (AFP) in Reuter, podobno kot francoska diplomacija (pri tem pa je izpostavil, da so z rudarji solidarizirali tudi na Hrvaškem), ugotavljal naslednje:

Razmere na Kosovu so prispevale k zaostrovanju delitev znotraj jugoslovanske federacije. Severni republiki Slovenija in Hrvaška, ki sta zaskrbljeni zaradi morebitne srbske prevlade nad Jugoslavijo, sta podprli rudarje.¹⁷

O podobnih opažanjih je za *Le Monde* poročal novinar Paul Yankovitch, ki je istega dne zapisal, da Slovenija in Hrvaška iz "humanitarnih razlogov" ("*des raisons humanitaires*") izkazujeta sočutje z albanskimi stavkajočimi.¹⁸ Zelo verjetno je, da je, sicer bolj kot izražanje solidarnosti in le navidezne podpore kosovskim rudarjem, na zborovanju šlo za oblikovanje neke enotne fronte proti Srbom in njihovemu vodstvu, kot sta v svojih zapisih ugotavljala sociologa Catherine Lutard in Sergej Flere.¹⁹ Politolog Dejan Jović pa je interpretiral, da je z zborovanjem v Cankarjevem domu padla ideja jugoslovanstva, proti Sloveniji pa se je začela odvijati srbska protiofenziva.²⁰

Dogajanju v Ljubljani so sledile ostre reakcije srbske republiške politike in medijev. Na tej točki velja poudariti oceno francoskega veleposlanika v Beogradu, Michela Chatelaisa, da so pogoste slovensko-srbske polemike v jugoslovanskem tisku kazale na "ostrino političnega obračuna" ("*l'âpreté de la confrontation politique*"), in, kot je zapisal, da se je srbski tisk "ponovno vrnil k virulentnim napadom na vse, kar prihaja s 'severa'" ("*la presse serbe s'est lancée dans des attaques virulentes contre tout ce qui venait 'du Nord'*").²¹ Predstavniki francoske diplomacije so se verjetno takrat že zavedali, da so ključni jugoslovanski oziroma srbski mediji (TV Beograd, *Politika*, agencija Tanjug) v tem času delovali kot propagandno orodje v podporo Miloševiću. Povedano z drugimi

¹⁷ "La situation dans le Kosovo a contribué à exacerber les divisions au sein de la Fédération yougoslave. Les Républiques septentrionales de Slovénie et de Croatie, qui s'inquiètent d'une possible domination serbe sur la Yougoslavie, ont apporté leur soutien aux mineurs." (AFP-Reuter, "Yougoslavie. L'armée déployée dans le Kosovo", *Le Figaro*, 1. 3. 1989, št. 13844, str. 3).

¹⁸ Paul Yankovitch, "Yougoslavie: fin de la grève des mineurs albanais au Kosovo. Nouvelles manifestations serbes à Belgrade", *Le Monde*, 1. 3. 1989, št. 13714, str. 6.

¹⁹ Catherine Lutard, "Le conflit national en Yougoslavie", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, št. 33 (1992), str. 75; Flere, "Zborovanje v Cankarjevem domu", str. 100.

²⁰ Jović, *Jugoslavija*, str. 458.

²¹ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Keltchewski: *Polémiques serbo-slovenes* (N° 193/EU), 15. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6699, fasc. Provinces et régions yougoslaves. Généralités, nationalités. 1986–1990.

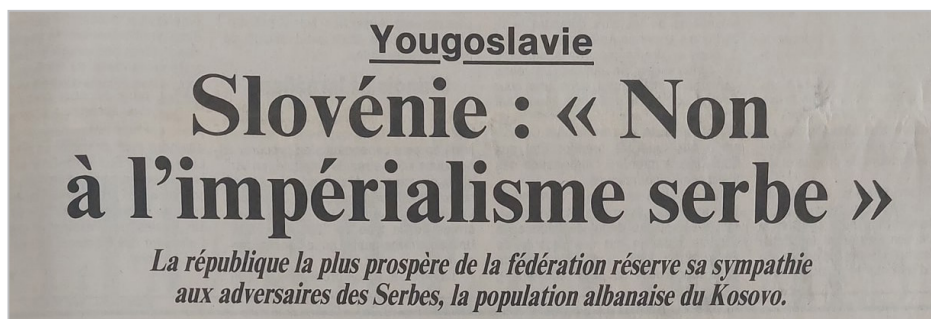

Primer novice o vojaški prisotnosti na Kosovu v francoskem *Le Figaro*-ju: "Jugoslavija: Vojska razporejena na Kosovu." (AFP-Reuter, "Yougoslavie. L'armée déployée dans le Kosovo", *Le Figaro*, 1. 3. 1989, št. 13844, str. 3)

Prevod besedila na fotografiji: "Jugoslavija. Vojska razporejena na Kosovu. Konec stavke albanskih rudarjev ni pomiril napetosti. Tisoče Srbov je protestiralo v Beogradu."

besedami: močno so kritizirali vse, ki so delovali proti srbski politiki – poleg kosovskih Albancev še posebej Slovence.

Chatelais je v svojih depešah in telegramih nadaljeval: da je bil posnetek iz Cankarjevega doma z nekajurnim zamikom, v večernih urah, predvajan na TV Beograd; obenem, da so se Slovenci pozneje pritoževali, češ da njihove izjave niso bile pravilno prevedene v srbohrvaščino. Teh pritožb veleposlanik ni posebej komentiral, je pa dodal, da so srbski voditelji zborovanje v Cankarjevem domu izkoristili za začetek nove srbske ofenzive proti Slovencem. Po njegovem mnenju je bil izveden srbski "napad", saj je "[slovenska] provokacija vodila do logične verižne reakcije" ("*la provocation conduisant à son enchaînement*

Primer naslova novice o slovenskem stališču do srbske politike v francoskem *Le Figaro*-ju: "Slovenija: 'Ne srbskemu nacionalizmu'" (Irina De Chikoff, "Yougoslavie. Slovénie: 'Non à l'impérialisme serbe'", *Le Figaro*, 16. 3. 1989, št. 13857, str. 3)

Prevod besedila na fotografiji: "Slovenija: 'Ne srbskemu imperializmu'. Najbolj premožna republika v federaciji izkazuje svojo podporo nasprotnikom Srbov, albanskemu prebivalstvu na Kosovu."

logique de réactions") – beograjskega protesta pred zveznim parlamentom, ki je naslednji dan, 28. februarja, prerasel v množično manifestacijo.²²

Novinarja Laura Silber in Allan Little sta po nekaj letih ugotavljala, kako je televizijski prenos iz Slovenije "elektriziral vso Srbijo, narod, ki je bil navajen svoje lastne nacionalistične retorike".²³ Na nek način so že prvega marca 1989 podobno menili na francoskem veleposlaništvu, in sicer: občuteno čustvovanje Srbov izvira iz prepričanja, da so "žrtve koalicije, usmerjene proti njim" ("*d'être victimes d'une coalition dirigée contre eux*"), ta občutek pa se je po prenosu slovenskega zborovanja še okrepil.²⁴ O slovenski podpori kosovskim Albancem je pet dni zatem za *Le Figaro* poročala tudi novinarka Irina De Chikoff, hkrati pa izpostavila, da so v jugoslovanski prestolnici srbski študentje protestirali proti slovenskim in nakazala na napetosti, ki so se med obema narodoma pojavljale še v kosovski prestolnici:

V avli hotela Grand v Prištini slovenski novinarji ne govorijo s srbskimi kolegi. Sovražnost. Bogatejši, razvitejši sever je obrnjen proti jugu, kjer kmetje, bodisi srbski ali albanski, porivajo svoj plug. Sever si želi pospešiti gibanje liberalizacije proti jugu, kjer sta revščina in brezposelnost razsajeni.²⁵

²² CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Keltchewski: *Polémiques serbo-slovenes* (N° 193/EU), 15. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6699, fasc. Provinces et régions yougoslaves. Généralités, nationalités. 1986–1990.

²³ Silber in Little, *Smrt Jugoslavije*, str. 69.

²⁴ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Richard: *Reaction serbe* (TD BELGRADE 129), 1. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990.

²⁵ "Dans le ball de l'hôtel Grand de Pristina, les journalistes slovènes ne parlent pas à leurs confrères serbes. Hostilité. Le Nord plus riche, plus développé face au Sud où les paysans, qu'ils soient serbes ou albanais, poussent leur charrue. Le Nord qui veut accélérer le mouvement de libéralisation face au Sud où la pauvreté et le chômage sévissent" (Irina De Chikoff, "Yougoslavie: état d'alerte renforcé au Kosovo,

"Mlad Srb vihti državno jugoslovansko zastavo med demonstracijami pred beograjskim parlamentom." (AFP, Reuter, "Yougoslavie. Kosovo: Belgrade accuse l'Albanie", *Le Figaro*, 3. 3. 1989, št. 13846, str. 5.

Demonstracij v Beogradu naj bi se udeležilo kar 500.000 ljudi, medtem ko je francosko veleposlaništvo opozorilo, da srbski tisk piše celo o dvakrat

Le Figaro, 6. 3. 1989, št. 13848, str. 3).

večjem številu.²⁶ Če so torej francoski diplomati poročali, da se je demonstracij v Beogradu udeležilo pol milijona ljudi, so francoski časniki poročali o precej različnih številkah: *Le Figaro* je po AFP Reuter 1. marca javljal o trideset tisočih srbskih demonstrantih;²⁷ novinarka De Chikoff je poročala o milijonu ljudi;²⁸ po drugi strani je Yankovitch za *Le Monde* 1. marca po povzemanju Tanjuga zapisal, da se je pred jugoslovanskim parlamentom zbrala množica od dvajset do petdeset tisoč ljudi,²⁹ že naslednji dan pa je pisal, da se je na "*gigantesque manifestation à Belgrade*", oziroma na "orjaških demonstracijah v Beogradu" zbralo med petsto tisoč in milijon ljudi.³⁰ Poročanja o številu udeležencev so se torej kar precej razlikovala – če je bila na eni strani vzrok tega politična propaganda (in s tem pretirano napihovanje števil), lahko sklepamo, da so se razlike obenem pojavile zaradi slabšega informiranja novinarjev ali njihovih subjektivnih ocen.

Prvega marca je Richard Parizu poročal tudi o poteku demonstracij v Beogradu, ukrepih predsedstva Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ) in Miloševićevem "kratkem, agresivnem in močnem govoru, v pravem populističnem slogu" ("*un bref discours 'musclé' et bargneux, dans le plus pur style populiste*") pred predsedstvom partije ter nato še pred javnostjo. Stavko v Trepči in slovensko-srbske odzive je označil kot mejnik globljega konflikta in nakazal, da bi lahko žrtev slednjega postalo Kosovo.³¹ V naslednjem telegramu, 2. v mesecu, je dalje nadrejene obveščal, da se polemika, ki so jo sprožili slovenski govori na srečanju v Ljubljani, še naprej krepi ter ponovno poudaril, da so nacionalistična vrenja okoli Kosova zares razplamtela spor med Srbijo in Slovenijo.³² Naslednji dan je v enem izmed telegramov nakazal na naslednjo dihotomijo: v državi se pojavlja izbira med dvema silama, demokratizacija po slovenskem vzoru na eni strani, na drugi pa krepitev moči Zveze komunistov Srbije na "nacionalno-komuni-

²⁶ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Richard: *Reaction serbe* (TD BELGRADE 129), 1. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990.

²⁷ AFPReuter, "Yougoslavie. L'armée déployée dans le Kosovo", *Le Figaro*, 1. 3. 1989, št. 13844, str. 3.

²⁸ Irina De Chikoff, "Yougoslavie: état d'alerte renforcé au Kosovo", *Le Figaro*, 6. 3. 1989, št. 13848, str. 3.

²⁹ Paul Yankovitch, "Yougoslavie: fin de la grève des mineurs albanais au Kosovo. Nouvelles manifestations serbes à Belgrade", *Le Monde*, 1. 3. 1989, št. 13714, str. 6.

³⁰ Paul Yankovitch, "Yougoslavie: gigantesque manifestation à Belgrade. Les dirigeants serbes s'en prennent aux 'nationalistes' et aux 'séparatistes' albanais du Kosovo", *Le Monde*, 2. 3. 1989, št. 13715, str. 6.

³¹ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Richard: *Reaction serbe* (TD BELGRADE 129), 1. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990.

³² AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990, Richard: *Derniers développements en Yougoslavie* (TD BELGRADE 137), 2. marec 1989.

YUGOSLAVIE : nouvelles tensions

Les nationalistes serbes annulent leur « rassemblement de masse » en Slovénie

Primer naslova novice o napovedi "mitinga resnice" v Sloveniji v francoskem *Le Monde*: "Jugoslavija: nove napetosti. Srbski nacionalisti napovedali svoje 'masovno zborovanje' v Sloveniji" (A. D. "Yougoslavie: nouvelles tensions. Les nationalistes serbes annulent leur 'rassemblement de masse' en Slovénie", *Le Monde*, 1. 12. 1989, št. 13989, str. 7)

stični" ("*national communiste*") podlagi.³³ Podobno so nato 8. marca ugotavljali francoski ministri v vladi Michela Rocard (1988–1991) na zasedanju v Parizu:

Ob gospodarski krizi in srbski nacionalistični agitaciji razmere v Jugoslaviji zaznamuje boj za oblast, ki se je vnel med srbskim voditeljem g. Miloševićem in tistimi, ki na zvezni in republiški ravni (slovenski, hrvaški) nameravajo preprečiti Srbiji hegemonijo v federaciji. V tem kontekstu Kosovu močno grozi, da bo postalo žrtev krize, potem ko jo je razkrilo.³⁴

Po mnenju francoskih ministrov je prav tako obstajalo tveganje, da bi slovensko-srbski spor vplival na celoten razvoj Jugoslavije, saj bi: "zvezno vodstvo ZKJ lahko te dogodke izrabilo kot argument, da obsodi 'demokratična' politična gibanja v Sloveniji in na Hrvaškem".³⁵ Komentar je bil namenjen še kritiki Miloševića, ki ga je vredno v celoti navesti:

Glede boja za oblast znotraj stranke [Zveze komunistov Jugoslavije] je jasno, da g. Milošević, od plenuma do plenuma počasi pridobiva na moči. Po 21. plenumu Zveze (17. februarja) mu je uspelo potrditi spremembe v vodstvu, dosežene pod pritiskom uličnih protestov v Vojvodini in Črni gori. Izkoristil je pravilo, da mandati ne smejo potekati sočasno, in nekatere svoje nasprotnike prisilil k odstopu

³³ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Richard: *Reaction serbe* (TD BELGRADE 129), 1. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990.

³⁴ "Sur fond de crise économique et d'agitation nationaliste serbe, la situation en Yougoslavie est marquée par la lutte pour le pouvoir qui s'est instaurée entre le dirigeant serbe M. Milošević et ceux qui, au plan fédéral et républicain (Slovénie, Croatie), entendent empêcher la Serbie d'exercer une hégémonie dans la Fédération. Dans ce contexte, le Kosovo risque fort d'être la victime de cette crise, après en avoir été le révélateur." (CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, *Projet de communication Conseil des Ministres du 8 mars 1989. Situation en Yougoslavie et au Kosovo*, 8. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo, 1986–1990).

³⁵ "La direction fédérale de la Ligue des Communistes y trouve un argument pour condamner aussi la formation de mouvements politiques 'démocratiques' en Slovénie et en Croatie."

iz Centralnega komiteja. Zaradi njegove odločnosti višji organi Zveze vedno bolj sklepajo kompromise z njim. Tako g. Milošević izvaja metodo prevzema oblasti v stranki. Prepričan je namreč, da je obnova Jugoslavije najprej odvisna od oblikovanja močne stranke, medtem ko slovenski in hrvaški voditelji menijo, da lahko država iz krize izstopi predvsem z demokratizacijo političnega življenja.³⁶

V Beogradu je 14. marca 1989 potekalo srečanje obrambnih atašeev v vzhodnoevropskih državah. Francoski ataše v Jugoslaviji, funkcijo katerega je takrat opravljal polkovnik B. Videlo, je ob tej priložnosti soudeležencem predstavil različne vidike krize, ki je v tem času pretresala Jugoslavijo. Predvidel je, da želi Milošević izkoristiti narodnostni problem v Sloveniji in zlasti na Kosovu v svojo korist, obenem pa spomnil, da je ogenj med Slovenci pred letom dni sprožila že "afera Janša", ko so Slovenci podprli obsojence in odločno uveljavili svoje liberalne ideje.³⁷ Iz zapisanega lahko sklepamo, da so francoski ministri in francoski obrambni ataše prepoznali Miloševićeve glavni cilj – prevzem oblasti z metodo sistematične in načrtne konsolidacije moči, obenem so se zavedali, kako so razhajanja med slovenskim in srbskim pristopom do reševanja krize odražala globoko politično in na nek način tudi ideološko razliko.

Glede na pregledano gradivo lahko rečemo, da je bilo nato za podrobnejše analize, kako so – če parafraziramo veleposlanika Chatelaisa – vzplamtela slovensko-srbska nesoglasja in kako je potekalo zborovanje v "Cankarjevi palači" ("*le Palais Cankar*"), treba počakati dobra dva tedna. Veleposlanik je 15. marca, podobno kot Richard, ocenil, da je srbsko-slovenska obsežnost dogodkov potekala "manj spektakularno" ("*moins spectaculaire*") kot direktni spopad med Srbi in Albanci na Kosovu. Tudi po njegovem mnenju je bila v ospredje slovensko-srbskega konflikta postavljena debata o Kosovu, vendar je bilo sklicevanje nanj le izgovor za resnični problem, ki ga je, kot omenjeno že prej, izpostavili tudi Richard: dejanski razkol v jugoslovanski družbi, in sicer med pri-

³⁶ "En ce qui concerne la lutte engagée pour le pouvoir au sein du parti, force est de constater que M. MILOSEVIC, d'un plenum à l'autre, gagne lentement du terrain. A l'issue du 21ème plenum de la Ligue (17 février), il est parvenu à faire entériner les changements au sein de la direction obtenus sous la pression des manifestations de rues, en Voïvodine et au Montenegro. Il met à profit la règle de non-cumul des mandats pour acculer certains de ses adversaires à démissionner du Comité Central. Devant la détermination dont il fait preuve, les instances dirigeantes de la Ligue prennent de plus en plus l'habitude de passer avec lui des compromis. Ainsi, M. MILOSEVIC met-il en oeuvre une méthode de prise de pouvoir dans le parti. Il est en effet convaincu que le redressement de la Yougoslavie passe d'abord par la reconstitution d'un parti fort alors que les dirigeants slovènes et croates considèrent plutôt, pour leur part, c'est que par la démocratisation de la vie politique que le pays pourra sortir de la crise." (CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, *Projet de communication Conseil des Ministres du 8 mars 1989. Situation en Yougoslavie et au Kosovo*, 8. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo, 1986–1990).

³⁷ CADN, 79PO/B, šk. 170, fasc. Kosovo 1982–1989, *Exposé du Colonel B. VIDELO À la réunion des Attachés de Défense en poste dans les pays d'Europe de l'Est (14 mars 1989). L'agitation au Kosovo n'est qu'un aspect de la grave crise qui ébranle la Yougoslavie*, 14. marec 1989.

staši liberalizacije sistema in tistimi, ki so ga želeli (čeprav z nadgradnjo) ohraniti.³⁸ Na tem mestu velja poudariti, če povzamemo besede zgodovinarja Boža Repeta, da konflikt med Slovenci in Srbi ni bil konflikt dveh nacionalizmov, kot je bilo večinoma prikazano s strani zahodnih medijev³⁹, temveč je šlo za "spopad za naravo jugoslovanske federacije", oziroma za konflikt dveh razvojnih modelov – demokratične in liberalne družbe, s ciljem, da se čim prej pridruži evropskim procesom, in egalitarizma, ki bi slonel na "modernem socializmu". Z zagovarjanjem slednjega se je Srbija tudi po mnenju švicarskega novinarja Viktorja Meierja (slednji je jugoslovanskim razmeram namenjal veliko pozornosti) oddaljila od vrednot enakopravnosti, demokracije in strpnosti.⁴⁰ Predstavniki francoske diplomacije v Beogradu, kot tudi francoske oblasti so se torej očitno dobro zavedali, da se je v Jugoslaviji bil boj med različnimi pogledi na prihodnost državne ureditve, ki so jih na eni strani poosebljali Srbi, na drugi pa Slovenci.

Glede zborovanja v Cankarjevem domu je veleposlanik tudi poudaril, da so Slovenci poleg izkazovanja podpore stavkajočim rudarjem na Kosovu kritizirali srbski nacionalizem, pri čemer niso oklevali z obsodbo Miloševića. Spor med Srbi in Slovenci, ki je sledil, so po njegovem mnenju podžgali govori slovenskih politikov in intelektualcev. Zanj so imeli najodločnejše govore naslednji: Milan Kučan, Jožef Školč, Igor Bavčar in Rudi Šeligo. Ocenil je, da je najbolj neposreden slovenski napad prišel v naslednjih dneh, 13. marca, in sicer s strani "tribuna", pesnika in publicista, Cirila Zlobca, v obliki "Odprtega pisma Miloševiću". Zlobca je pri tem opisal kot "jugoslovanskega Lamartina" ("*le Lamartine yougoslave*").⁴¹ Veleposlanik je Zlobčevo pismo označil kot odziv na "eno od zadnjih provokacij proti Slovencem" ("*à l'une des dernières provocations contre les Slovènes*"), se pravi načrtovano demonstracijo Srbov in Črnogorcev v prestolnici Slovenije, ki je bila sprva napovedana že za 25. marec 1989.⁴² Tako lahko v veleposlanikovem telegramu, datiranem 20. marca, preberemo, da so "najbolj ekstremistični elementi v sporu s Slovenci in želijo 25. marca demonstrirati v Ljubljani" ("*les éléments les plus extrémistes se querellent avec les Slovènes et veulent manifester à Ljubljana le 25 mars*"), ter da so slovenski organi izjavili, da

³⁸ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Keltchewski: *Polémiques serbo-slovènes* (N° 193/EU), 15. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6699, fas. Provinces et régions yougoslaves. Généralités, nationalités. 1986–1990.

³⁹ Repe, "Zgodovinske okoliščine", str. 11; Repe, *Viri II*, str. 33.

⁴⁰ Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, str. 12.

⁴¹ *Alphonse de Lamartine* je bil francoski pisatelj, pesnik in državnik, ki je imel ključno vlogo pri ustanovitvi Druge francoske republike (George Armstrong Kelly, "Alphonse De Lamartine: The Poet in Politics", *Daedalus* 116, št. 2 (1987), str. 157–180).

⁴² CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Keltchewski (Chatelais): *Polémiques serbo-slovènes* (N° 193/EU), 15. marec 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6699, fas. Provinces et régions yougoslaves. Généralités, nationalités. 1986–1990.

bodo preprečili izvedbo teh demonstracij.⁴³ Kot vemo, je po zborovanju v Cankarjevem domu glavni organizator protibirokratske revolucije, Miroslav Šolevič, obljubil izvedbo protestnega mitinga tudi na slovenskih tleh, a do slednih naposled vseeno ni prišlo.⁴⁴

Sprejem amandmajev k slovenski ustavi (27. september 1989)

Francoska diplomacija je med marcem in novembrom zunanje ministrstvo v Parizu še dalje obveščala o nadaljnjih polemikah in nezadovoljstvu med jugoslovanskimi narodi⁴⁵, in sicer o nacionalističnih strasteh, ki so se izražale predvsem verbalno,⁴⁶ ter o ustavni krizi, v katero so bile vpete Slovenija, Srbija in zvezne institucije. 27. septembra je namreč Slovenija kot odgovor na čedalje večje srbske pritiske sprejela amandmaje k slovenski ustavi, s čimer je bila med drugim uveljavljena prednost republiške zakonodaje pred zvezno – kot je to pravilno ugotavljal tudi *Le Monde*.⁴⁷ O najnovejšem slovenskem političnem koraku, ki je povzročil "razburkano polemiko" med Slovenijo in Srbijo, je Richard že naslednji dan v dveh obsežnejših telegramih obvestil Pariz in zapisal, da je največ pozornosti in nasprotovanja – predvsem s srbske strani – vzbudil deveti amandma, ki je uveljavil pravico slovenskega naroda do samoodločbe in odcepitve.⁴⁸ Po njegovem mnenju je nova slovenska ustava predstavljala alternativo Miloševićevemu političnemu programu, Richard pa je obenem ponovno opozoril, da bi lahko ta dogodek po eni strani razkril, po drugi strani pa skril realno politično stvarnost Jugoslavije – konfliktnost dveh nasprotujočih si taborov in pomanjkljivosti v jugoslovanskem sistemu. V istem telegramu je srbski odnos do nove slovenske politične odločitve osvetlil na naslednji način:

⁴³ AMAE, 1935INVA, šk. 6701, fasc. Etat et politique interieure. Deroulement des evenements, Chatelais: *Revision constitutionnelle au Kossovo* (TD BELGRADE 187), 20. marec 1989.

⁴⁴ Repe, *Jutri je nov dan*, str. 116; Repe, "Zgodovinske okoliščine", str. 11; Repe, "Slovenci v osemdesetih", str. 426; Borut Likar, "Ne 'Ne' mitingu resnice", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 74 (dalje: "Ne 'mitingu resnice'"); Branimir Janković, "Croatia's Knowledge Production on Kosovo around 1989", *Comparative Southeast European Studies* 69, št. 2–3 (2021), str. 275.

⁴⁵ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, *Rentree politique et sociale: l'expectative* (1/2) (TD BELGRADE 687), 19. maj 1989.

⁴⁶ CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Tensions entre nationalités* (N° 542/EOR), 30. avgust 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6699, fasc. Provinces et régions yougoslaves. Généralités, nationalites. 1986–1990.

⁴⁷ "Yougoslavie: en dépit des avertissements de Belgrade Ljubljana inscrit dans la Constitution 'le droit à l'autodétermination de la Slovénie'", *Le Monde*, 29. 9. 1989, št. 13926, str. 7; prim. Jovič, *Jugoslavija*, str. 461.

⁴⁸ CADN, 79PO/B, št. 169, fasc. Organisation étatique. Constitution, 1981–1989, Richard: *Adoption des amendements a la constitution slovene* (TD BELGRADE 732), 28. september 1989.

Čeprav je g. Milošević po neuspehih, ki jih je doživel, raje ostal na stranskem tiru /.../ v Srbiji niso bili nič manj soglasni proti slovenskim 'kontrarevolucionarjem'. V državi se je razvila prava medijska vojna, ki je zajela misli ljudi in ustvarila krizno psihozo.⁴⁹

Vprašanje "spornih"⁵⁰ amandmajev se je po besedah francoskega diplomata Alexandra Keltchewskega nadaljevalo v obliki srbskih napadov na predsednika predsedstva Janeza Drnovška, ki je sodeloval na zasedanju slovenskega parlamenta v času, ko je ta sprejemal amandmaje (čeprav njihovega sprejetja uradno ni podprl).⁵¹ Ustavna kriza v Sloveniji je bila v francoskih poročilih omenjena še 13. oktobra, in sicer so amandmaje, ki so po francoskem mnenju vsebovali nacionalistično konotacijo, francoski diplomati po eni strani označili kot nov dokaz slovenskega nasprotovanja srbskim voditeljem, po drugi pa kot sredstvo za približevanje k večji liberalizaciji in demokratizaciji sistema:

Slovenija si je s tem [s sprejetjem amandmajev] zagotovila sredstva za počasno približevanje večstrankarskemu sistemu in celo parlamentarnemu sistemu, za katerega si očitno prizadeva. /.../ Vendar je treba opozoriti, da je pristop slovenskih voditeljev (tudi g. Kučana, Miloševićevega nasprotnika) bolj konfederalen (bolje bi delovala prenovljena federacija) kot separatističen, medtem ko srbska propaganda namenoma poudarja separatistični vidik, ki oportunistično krepi Miloševićevo centralizirano in birokratsko vizijo.⁵²

Vendar pa se po poročanju francoskih predstavnikov in po mnenju Meierja, Slovenija s sprejetjem svojih ustavnih dopolnil seveda ni nameravala odcepiti od Jugoslavije, kot je to pogosto napačno prikazovala srbska stran, temveč

⁴⁹ "En Serbie, et bien que m. Milosevic ait prefere rester en retrait apres les revers qu'il avait essuyes /.../, la levee de boucliers pour pourfendre les 'contre-revolutionnaires' slovenes n'etait pas moins unanime. Une veritable guerre des media s'est developpee dans le pays, s'emparant des esprits et creant une psychose de crise." (CADN, 79PO/B, št. 169, fasc. Organisation étatique. Constitution, 1981–1989, Richard: *Crise constitutionnelle slovene: un debat escamote* (TD BELGRADE 734), 28. september 1989).

⁵⁰ CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Alexandre Keltchewsky: *Chronique des querelles nationalistes* (N° 627/EU), 3. oktober 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6699, fasc. Provinces et régions yougoslaves. Généralités, nationalites. 1986–1990.

⁵¹ CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Alexandre Keltchewsky: *Chronique des querelles nationalistes* (N° 627/EU), 3. oktober 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6699, fasc. Provinces et régions yougoslaves. Généralités, nationalites. 1986–1990.

⁵² "La Slovenie s'est donc donné les moyens de glisser lentement vers le multipartisme, voire vers le parlementarisme auquel elle semble aspirer /.../ Il convient cependant de noter que l'approche des dirigeants slovènes (dont M. Kucan, adversaire de M. Milosevic), est plutôt confédérale (une Fédération renouée fonctionnerait mieux), que separatiste, alors que la propagande serbe met à dessein l'accent sur l'aspect separatiste, qui renforce opportunément la vision centralisatrice et bureaucratique de M. Milosevic." (AMAE, 1935INVA, št. 6701, fasc. Etat et politique intérieure. Deroulement des evenements, Note: *Situation intérieure en Yougoslavie* (N° 2872/EOR, N° 2766/EOR), 13. oktober 1989).

je bila z njimi le dana možnost za preoblikovanje Jugoslavije v "asimetrično federacijo".⁵³

Septembra in nato še enkrat novembra je bilo v francoskih poročilih mogoče zaslediti nove omembe jugoslovanske razdvojenosti:

Vendar gre v končni analizi za politični in ne ustavni spor, čeprav je osnovno razpravo ponovno zameglil nacionalističen prizvok (Slovenija proti Srbiji) /.../ Razburjenje, ki so ga povzročili Srbi okoli samih 'narodnostnih' vidikov vprašanja (pravica do odcepitve) morda služi predvsem interesom Zveze [komunistov] /.../ in konservativnim elementom.⁵⁴

Spopadata se dve stališči: privrženci gospoda Miloševića nameravajo obnoviti avtoriteto zvezne oblasti, tudi če bi to pomenilo podelitev določenih svoboščin. Slovenci in drugi, ki jim sledijo, se bojijo, da bi Srbi lahko svojo voljo in svoje možnosti vsilili celotni državi, in zato poudarjajo potrebo po demokratizaciji sistema.⁵⁵

Čedalje pogostejše so se obenem vrstili francoski komentarji o pomanjkljivosti jugoslovanskega ustavnega sistema ter o šibkosti zveznih oblasti. Če je Richard že februarja sklepal, da bo v "ozračju strasti težko videti, kako bi lahko zvezne oblasti (država in ZKJ), ki so prikrajšane za avtoriteto, dosegle, da bi država sprejela razumno rešitev",⁵⁶ je septembra nova francoska depeša ugotavljala, da pa nasprotno na moči pridobivajo posamezni republiški voditelji:

Nacionalizem se verjetno ne bi izražal s takšno silovitostjo, če ga politiki ne bi izkoriščali v svojem boju za oblast. Prav z zagovarjanjem lastne republike si politiki pridobijo največjo priljubljenost. Tako je Milošević postal idol srbskih množic;

⁵³ Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, str. 173.

⁵⁴ "Mais, en definitive, c'est bien d'un différend politique et non constitutionnel qu'il s'agit bien que le debat de fond ait été une fois de plus escamote par la connotation nationaliste (Slovenie contre Serbie) qui lui a été donnée. /.../ A ce compte, le tumulte provoque par les Serbes autour des seuls aspects 'nationalistes' de la question (droit de secession) pourrait avoir servi avant tout les interets de la Ligue /.../ et les elements conservateurs de la société." (CADN, 79PO/B, št. 169, fasc. Organisation étatique. Constitution, 1981–1989, Richard: *Crise constitutionnelle slovene: un debat escamote* (TD BELGRADE 734), 28. september 1989).

⁵⁵ "Deux positions s'affrontent les partisans de M. Milosevic entendent restaurer l'autorité du pouvoir fédéral, quitte à accorder certaines libertés, tandis que les Slovénes – et d'autres à leur suite – craignant que les Serbes imposent leur loi et leurs options à l'ensemble du pays, mettent en avant la nécessité de démocratiser le système." (CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Ambassade de France en Yougoslavie: *Problemes institutionnels yougoslaves*, november 1989).

⁵⁶ "Dans ce climat de passion, on voit mal comment les instances fédérales (État et LCY), privées de l'autorité et des moyens politiques nécessaires, pourraient faire accepter une solution raisonnable au pays." (CADN, 79PO/B, šk. 170, fasc. Kosovo 1982–1989, Richard: *Mis en échec, les Serbes lancent une contre-offensive* (TD BELGRADE 123), 28. februar 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fas. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990).

slovenski voditelji so pravkar igrali podobno igro. Opazno je, da se v zadnjih razpravah nobena stran ni potrudila, da bi pojasnila in dosegla boljše medsebojno razumevanje.⁵⁷

Po zapisanem vidimo, da so se francoski diplomati zavedali tudi nevarnosti izkoriščanja nacionalnih čustev, obenem pa so vedno znova opominjali na odsotnost konstruktivnega dialoga in razprave, s katerimi bi Jugoslovani prispevali k učinkovitejšemu medsebojnemu reševanju nesoglasij.

Neuspeli "miting resnice" v Ljubljani (1. december 1989)

V začetku novembra 1989 so se s strani Miloševićevih pristašev na Kosovu začele širiti govorice o demonstracijah v Ljubljani, ki naj bi bile organizirane na simboličen datum, 1. decembra, se pravi na dan ustanovitve Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁵⁸ Razmere so na francoskem veleposlaništvu pozorno spremljali in veleposlanik je tako 28. novembra svojega zunanjega ministra, Rolanda Dumasa, obvestil, da odnosi med Srbijo in Slovenijo doživljajo ponovne napetosti, ter da je "*un group d'extrémistes serbes*", oziroma "skupina srbskih ekstremistov", imenovana Odbor za vrnitev Srbov in Črnogorcev na Kosovu, pozvala k shodu "solidarnosti in resnice", ki naj bi se odvijal 1. decembra v Ljubljani.⁵⁹ Dalje je veleposlanik poročal, da za Srbe predstavlja shod odgovor na "provokacije" ("*aux 'provocations'*") Slovencev glede Kosova, saj so podprli albanskega politika Azema Vllasija in 14 soobtožencev albanskega porekla. Chatelais je spomnil, da je Slovenija v začetku novembra odobraval in po njegovem mnenju celo "morda tudi spodbujala proteste albanskih prebivalcev Kosova" ("*voire favorisé, la tenue de manifestations d'Albanais du Kosovo*"), hkrati pa je bila s srbske strani obtožena "pristranskosti in nepozornosti" ("*d'être partiale et de faire peu de cas*") do "pravih" ("*des véritables*") srbskih in črnogorskih žrtev, ki so bili pregnani s svojih domov. Ti

⁵⁷ "Les nationalismes ne s'exprimeraient sans doute pas avec une telle virulence s'ils n'étaient exploités par les hommes politiques dans leur lutte pour le pouvoir. C'est en se faisant les champions de leur propre république que ceux-ci acquièrent leur plus grande popularité. C'est ainsi que M. MILOSEVIC est devenu l'idole des masses serbes; les dirigeants slovènes viennent de jouer un jeu analogue. On remarque que dans les débats récents ni les uns ni les autres n'ont fait un effort pour s'expliquer et parvenir à une meilleure compréhension mutuelle." (AMAE, 1935INVA, šk. 6701, fasc. Etat et politique intérieure. Deroulement des evenements, *Situation actuelle de la Yougoslavie* (N° 636/EOR), 9. oktober 1989).

⁵⁸ Michel Roux, *Les Albanais en Yougoslavie: Minorité nationale territoire et développement* (Paris, 1992), str. 432; Pirjevec, *Jugoslavija*, str. 398; Likar, "Ne 'mitingu resnice'", str. 75.

⁵⁹ CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Manifestations d'extrémistes serbes à Ljubljana* (N° 740/EU), 28. november 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990.

so se, kot piše veleposlanik, počutili dolžne, da pričnejo z obsežnimi demonstracijami v slovenski prestolnici.⁶⁰ Po drugi strani so – kot je nadaljeval veleposlanik – Slovenci soglasno obsojali napovedan shod. "Policija v Ljubljani" ("*La police de Ljubljana*"), mišljena lokalna milica⁶¹, je tako že 20. novembra prepovedala shod, notranje ministrstvo⁶² pa je okrepilo svoje enote z rezervisti. Dva dni zatem je zvezno predsedstvo objavilo izjavo z opozorilom, da bi lahko napovedan shod poslabšal medetnične odnose in izrazilo željo po odprtem dialogu med slovenskimi oblastmi in Odborom za vrnitev Srbov in Črnogorcev na Kosovu. Chatelais je izpostavil direktnost takratnega predsednika predsedstva SFRJ, Janeza Drnovška, ki je shod obsodil in pozval k njegovemu preklicu. Tudi zvezna vlada je zagotovila, da bo sprejela vse ukrepe "za ohranitev reda, miru in varnosti ljudi" ("*sauvegarder l'ordre, la paix et la sécurité des personnes*").⁶³ Francoski veleposlanik je v nadaljevanju s precejšnjo gotovostjo zapisal:

Vsi ti pozivi, tako k razumu kot k preklicu, niso prepričali organizatorjev tega, kar zdaj Tanjug označuje za 'pohod za resnico'. Zdi se, da nič več ne ovira prihoda več deset tisoč protestnikov, prepeljanimi s posebnimi vlaki in avtobusi, ki so jih prijazno zagotovila podjetja iz Črne gore in Vojvodine, medtem ko slovenske oblasti grozijo s 'silno zaustavitvijo protestnikov na meji republike' in pozivajo prebivalce, naj se umaknejo s cest.⁶⁴

⁶⁰ CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Manifestations d'extrémistes serbes à Ljubljana* (N° 740/EU), 28. november 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990.

⁶¹ Več o nalogah slovenske milice v času akcije "Sever" v: Tomaž Čas, "Vloga in dejavnosti slovenske milice med osamosvojitvenimi procesi Republike Slovenije in akcijo 'Sever'", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 26–44.

⁶² Več o vlogi organov za notranje zadeve v času akcije "Sever" v: Branimir Brečko, "Organi za notranje zadeve v času družbenih sprememb v Sloveniji in Jugoslaviji ter v akciji Sever", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 13–25 (dalje: Bračko, "Organi za notranje zadeve").

⁶³ CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Manifestations d'extrémistes serbes à Ljubljana* (N° 740/EU), 28. november 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990. Več o pravnih podlagah prepovedi mitinga v: Milan Potrč, "Politične okoliščine in pravne podlage za prepoved 'mitinga resnice'" 1. 12. 1989 v Ljubljani, *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 100–115.

⁶⁴ "Tous ces appels, tant à la raison qu'à l'annulation, n'ont pas fait fléchir les organisateurs de ce que l'agence Tanjug qualifie maintenant de 'marche pour la vérité'. Rien ne semble donc plus empêcher l'arrivée de plusieurs dizaines de milliers de manifestants, acheminés par trains spéciaux et convois d'autocars obligamment mis à leur disposition par des entreprises du Monténégro et de Voïvodine alors même que les autorités slovènes menaçaient d'arrêter par la force les manifestants à la frontière de la République" et appellent la population à désertir les rues." (CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Manifestations d'extrémistes serbes à Ljubljana* (N° 740/EU), 28. november 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990).

Opazil in komentiral je jugoslovansko naravo reševanja sporov, in sicer, če navedemo prevod naslednjega dela sporočila:

/.../ Čeprav žaljivke in zmerljivke že dolgo nadomeščajo politične razprave in čeprav je država že vajena teh 'naraščajočih pritiskov' med Slovenijo in Srbijo, je tokrat zaskrbljujoče, da bi lahko, če bo shod res dosegel načrtovane razsežnosti, prišlo do izbruhov nasilja. Zvezna oblast je znova pokazala svojo nemoč – govori, a je nihče ne posluša, medtem ko bi vsi radi slišali Slobodana Miloševića, ki nadaljuje s svojim molkom.⁶⁵

Lahko sklepamo, da so predstavniki francoske diplomacije razumeli, da slovensko-srbska nasprotja niso neka novost, vendar bi tokrat – ob sočasnih velikih spremembah v Vzhodnem bloku – potencialne nacionalne napetosti ob mitingu lahko prerasle v večjo konfrontacijo in se nato, kot bomo videli v nadaljevanju, celo sprevrgle v vojaški poseg. Jugoslavija je bila seveda v geopolitičnem smislu za Zahod pomembna država, zato si lahko predstavljamo, da je v Franciji obenem obstajala negotovost glede prihodnosti skupne jugoslovanske države in s tem prepričanje, da bi njena nestabilnost vplivala na ravnotežje moči v Evropi.

Ravno tako so predstavniki Pariza ugotavljali, da se je slabilo zaupanje v zvezne oblasti. Veleposlanik je še istega dne, torej 28. novembra, znova poudaril šibkost dejanske zvezne vlade, kolektivnega sistema vodenja, hkrati pa nedoslednost jugoslovanskega ustavnega sistema. Zdelo se mu je, da je predsednik zveznega predsedstva Drnovšek "nekoliko prenačil, ko je skušal preprečiti demonstracije srbskih skrajnežev" ("*se semble avoir mis un peu hâtivement son poids dans la balance pour tenter d'empêcher une manifestation-expédition d'extrémistes serbes à Ljubljana*"). Drnovšek bi glede na svoj položaj namreč moral zastopati vse jugoslovanske državljane, po drugi strani pa je bil po slovenski ustavi dolžan zagovarjati stališča republike, ki ga je imenovala v zvezno predsedstvo;⁶⁶ torej začaran krog.

Dalje je Chatelais opozoril, da obstajajo različna predvidevanja, ali naj bi do napovedanega shoda sploh prišlo in v primeru, da bi, kakšne napetosti bi lahko sprožil:

⁶⁵ "Bien qu'injures et anathèmes tiennent lieu depuis longtemps de débats politiques et que le pays soit habitué à ces 'montées de pression entre la Slovénie et la Serbie, il est à craindre cette fois, si la manifestation revêt effectivement l'ampleur prévue, que des débordements se produisent et qu'elle dégénère en affrontements violents. Le pouvoir fédéral a une nouvelle fois démontré son impuissance, il parle et personne de l'écoute alors que l'on souhaiterait entendre Slobodan Milosevic qui, lui, continue à se taire." (CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Manifestations d'extrémistes serbes à Ljubljana* (N° 740/EU), 28. november 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990).

⁶⁶ CADN 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Les autorités fédérales en difficulté* (TD BELGRADE 927), 28. november 1989.

Kar zadeva demonstracije, na katerih bi se lahko zbralo od 40.000 do 50.000⁶⁷ 'Srbov in Črnogorcev' s Kosova, obstajajo različne hipoteze o tem, ali bo do njih sploh prišlo, in o tveganjih ki bi jih lahko sprožila konfrontacija. Operacijo dejansko vodijo srbski 'ultraši', ki jih je k akciji spodbudila Miloševićeva avantura. Zdi se, da jih ni vodil on. Toda tako kot v drugih okoliščinah, kot na primer pri 'ustavni odcepitvi Slovenije', čustva lahko hitro postanejo pretirana. Vročica bi lahko popustila tako hitro, kot se je dvignila. V pričakovanju naslednjih demonstracij, ki so jih ultraši napovedali, da jih bodo organizirali na Hrvaškem /.../.⁶⁸

Veleposlanik je torej dobro napovedal nadaljnji potek dogodkov, ki kot vemo, v Ljubljani niso obrodili sadov. Kljub prepovedi se je pred skupščino Socialistične republike Slovenije zbralo le med 30 in 40 ljudi, akcija pa je bila nato dokončno preklicala 8. decembra 1989.⁶⁹

Veleposlanik je tako že 1. decembra Pariz obvestil o preklicu mitinga. Vzroke odpovedi je iskal v "odločnosti slovenskih oblasti, da se ji uprejo, v strahu, da bi mesto na državni praznik ostalo prazno, in občutku, da so Slovenci uspešno dokazali omejitve svojega demokratičnega modela".⁷⁰ "Vznemirjena" ("*Frustrée*") Socialistična zveza Srbije, kot jo je označil Chatelais, je v odgovor pozvala vse ustanove, organizacije in podjetja, naj prekinajo povezave s Slovenijo.⁷¹ Prekinitev srbskih stikov s Slovenijo je Sabrina P. Ramet v svojih delih opredelila kot vojno dejanje, z razglasitvijo gospodarske vojne pa je bila po njenem mnenju dokončno razbita tudi enotnost države.⁷² Chatelais je opozoril še na poročanje tiska v Jugoslaviji, ki je po njegovem objavljala "vnetljive" ("*enflammés*")

⁶⁷ Slovenski organi za notranje zadeve so po zapisu takratnega namestnika republiškega sekretarja za notranje zadeve, Branimirja Bračka, na demonstracijah pričakovali od 14 000 do 15 000 udeležencev (Bračko, "Organi za notranje zadeve", str. 21).

⁶⁸ "S'agissant de la manifestation, qui pourrait rassembler 40 à 50.000 'Serbes et Monténégriens du Kosovo', les hypothèses les plus diverses courent sur sa tenue et sur les risques de confrontation auxquels elle pourrait alors donner lieu. L'opération est, en effet, menée par les 'Ultras' Serbes que l'aventure de m. Milosevic avait mis en mouvement. Elle ne semble pas teleguidée par lui. Mais, comme en d'autres circonstances, notamment lors de la 'secession constitutionnelle slovene', les émotions gagnent vite en mesure. La fièvre pourrait retomber aussi vite qu'elle était montée. En attendant la prochaine manifestation que les ultras annoncent vouloir organiser ensuite à Zagreb, en Croatie." (CADN, 79PO/B, št. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Les autorités fédérales en difficulté* (TD BELGRADE 927), 28. november 1989).

⁶⁹ Repe, *Viri II*, str. 65; Bukovnik, *Sever*, str. 40; Bračko, "Organi za notranje zadeve", str. 23.

⁷⁰ "La détermination des autorités slovènes à s'opposer à son déroulement risque de trouver place vide en raison du pont du 1er décembre ici, sentiment d'avoir réussi à faire la preuve des limites du modèle démocratique slovène." (CADN, 79PO/B, št. 168, fasc.: Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Annulation de la manifestation de Ljubljana* (TD BELGRADE 933), 1. december 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990).

⁷¹ CADN, 79PO/B, št. 168, fasc.: Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Annulation de la manifestation de Ljubljana* (TD BELGRADE 933), 1. december 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990.

⁷² Ramet, *Balkan Babel*, str. 35; ista, *Nationalism*, str. 318.

naslove in zelo pretiraval. Znova je poudaril problem jugoslovanskega načina vodenja, in sicer na naslednji način:

/.../ A ni ravno to jugoslovanski način vodenja razprave – veliko gestikulacij in čustev, a malo resničnih spopadov? Še posebej, ker je prebivalstvo šele odkrilo svobodo izražanja in se mora še naučiti veščin govora in teže besed.⁷³

O neuspelem mitingu v Ljubljani je nato v članku "Jugoslavija: nove napeitosti – Srbski nacionalisti odpovedali 'množični shod' v Sloveniji" (*"Yougoslavie: nouvelles tensions. Les nationalistes serbes annulent leur 'rassemblement de masse' en Slovénie"*) 1. decembra poročal le *Le Monde* in ocenil, da je bila izbira "srbskih nacionalistov" (*"les nationalistes serbes"*), ki so se naposled odločili za odpoved demonstracij, pametna, saj je obstajala možnost, da bi shod izzval nasilne proteste. Obenem je ponovno opozoril na zaostrovanje odnosov med tema republikama, ki jima je po njegovem mnenju grozil razpad. S srbsko gospodarsko blokado Slovenije, ki je sledila, so v *Le Monde* tudi izpostavili predvidevanja tistih opazovalcev, ki "spet govorijo o nevarnosti razpada jugoslovanske federacije" (*"une fois de plus, les observateurs parlent du risque de désintégration d'une fédération yougoslave"*).⁷⁴

Razprave o propadlem mitingu v Ljubljani so v francoskih diplomatskih dokumentih, ki smo jih imeli na razpolago, v preostanku leta ponehale – zasenčila so jih poročanja o predlogih predsednika zveznega izvršnega sveta Anteja Markovića o ustavnih spremembah na zvezni ravni. So pa veleposlanikova predvidevanja o prihodnosti Jugoslavije dobila že vsaj delno podobo, ki jo lahko tako sintetiziramo. Chatelais je 11. decembra zapisal: "Državlјanska vojna? Ena stvar je gotova: ne bo izbruhnila med Srbi in Slovenci" (*"La guerre civile? Une certitude: elle n'éclatera pas entre Serbes et Slovènes"*), dodal pa je, da obstaja možnost, da počti drugje v državi, saj so razmere resne, obstaja pa tudi možnost prevzema oblasti s strani vojske, sicer močne zaveznice Miloševića in Srbije.⁷⁵ Na tej točki naj poudarimo, da so predstavniki francoske diplomacije večkrat omenjali izjave jugoslovanskih (kot tudi avstrijskih) politikov, ki so

⁷³ "/.../ Mais n'est-ce pas précisément le mode yougoslave de mener le débat – beaucoup de gesticulations et d'émotions, mais peu d'empoignades réelles? D'autant que la population vient seulement de retrouver la liberté de s'exprimer et doit encore faire l'apprentissage de la parole et du poids des mots." (CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc.: Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Annulation de la manifestation de Ljubljana* (TD BELGRADE 933), 1. december 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6700, fasc. Provinces – régions yougoslaves. Kosovo 1986–1990).

⁷⁴ A. D. "Yougoslavie: nouvelles tensions. Les nationalistes serbes annulent leur 'rassemblement de masse' en Slovénie, *Le Monde*, 1. 12 1989, št. 13989, str. 7.

⁷⁵ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Le débat yougoslave: émotions et réalités* (TD BELGRADE 962), 11. december 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6701, fasc. Etat et politique intérieure. Déroulement des événements 1986–1990.

svarili pred možnostjo bratomorne/državlanske vojne – francosko poročilo iz novembra 1988 pa na primer kaže na to, da Francozi temu tedaj še niso verjeli: "Tveganja za razpad federacije in državljansko vojno se ne zdijo realna." ("*Les risques d'éclatement de la Fédération, pas plus que celui d'une guerre civile ne semblent réels.*").⁷⁶ V kontekstu slovensko-srbskih odnosov decembra 1989 so na možnost državljanske vojne torej opozorili prvič. Nesoglasja med Srbi in Slovenci veleposlanik ni ocenil za resno grožnjo celovitosti jugoslovanske države, vendar je izpostavil, da se zadeve lahko hitro spremenijo. Ena zadnjih depeš iz francoske ambasade v Jugoslaviji leta 1989 se je tako zaključila s pronicljivim vprašanjem: "Kaj bo nadomestilo Jugoslavijo Tita, ki se razgrajuje pred našimi očmi?" ("*Par quoi sera remplacée la Yougoslavie de Tito, qui achève de se défaire sous nos yeux?*").⁷⁷

Zaključek

Namen pričujočega članka je bil raziskati, kakšen je bil pogled Francije na slovensko-srbske politične odnose leta 1989, in sicer na primeru zborovanja v Cankarjevem domu 27. februarja, sprejetja dopolnil k slovenski ustavi 27. septembra ter neuspelega mitingaškega shoda v Ljubljani 1. decembra. S sistematično analizo dokumentov iz dveh diplomatskih arhivov francoskega Ministrstva za Evropo in zunanje zadeve smo ugotovili, da je francoska diplomacija omenjenim dogodkom v Jugoslaviji sledila v glavnih obrisih, pri čemer je poročala o aktualnejših zadevah, v luči katerih so se obenem zaostrovala slovensko-srbska nesoglasja. Telegrami, poslani na francosko zunanje ministrstvo, so največkrat zajemali dve ali tri strani, medtem ko so bile nekoliko daljše depeše, poslane z večdnevni zamikom. Prvi telegram o zborovanju v Cankarjevem domu je bil napisan že istega dne, tj. 27. februarja 1989, konec septembra so sledila prva predvidevanja o novostih, ki jih bo prinesla nova slovenska ustava, prva poročila o pričakovanju srbskih demonstracij v Ljubljani pa so se zvrstila konec novembra. Šlo je sicer za opis oziroma napoved obeh dogodkov in prvih vtisov, ki so si jih veleposlanik in drugi francoski diplomati ustvarili glede na pridobljene informacije. V zapisih so se nekajkrat znašle tudi terminološke napake ali dezinformacije, ki so verjetno nastale bodisi zaradi nepoznavanja jugoslovanskih razmer bodisi zaradi poenostavljanja uporabljenih izrazov.

⁷⁶ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Ambassade de France en Yougoslavie: *Situation intérieure*, novembre 1988.

⁷⁷ CADN, 79PO/B, šk. 168, fasc. Situation intérieure, 1987–1989, Chatelais: *Le débat yougoslave: émotions et réalités* (TD BELGRADE 962), 11. december 1989; ravno tako v AMAE, 1935INVA, šk. 6701, fasc. Etat et politique intérieure. Déroulement des événements 1986–1990.

Glavnim trem obravnavanim dogodkom v Jugoslaviji so sledili tudi novinarji, dopisniki za francoska dnevnika *Le Monde* in *Le Figaro*, čeprav so o dogajanjih poročali manj ažurno kot diplomati in se poglobili le v zborovanje v Cankarjevem domu.

Kot nakazano že v uvodu, nam je uporabljeno gradivo iz francoskih arhivov ponudilo nekoliko drugačen pogled od uveljavljenih, predvsem pa je razkrilo, čemu so francoski diplomati v Jugoslaviji dajali večji poudarek. Ugotavljamo namreč, da so francoski diplomati poskušali poročati sorazmerno dosledno in nepristransko. Njihovi viri tudi kažejo, da so kot "trn v peti" videli "ekstremistične" Srbe z Miloševićem na čelu. Slednje so namreč – vsaj glede na opažanja, ki so prisotna v poročilih – dojemali kot oviro pri demokratizaciji države, s tem pa tudi kot grožnjo, ki bi lahko vplivala na stabilnost Jugoslavije in politično ravnovesje celotnega Balkana. Če so se francoski diplomati obenem po eni strani zavedali moči medijev in srbske politične propagande, so na drugi strani pozdravljali in spodbujali prizadevanja slovenske politike po liberalizaciji in demokratizaciji sistema. Po ugotovitvah francoskih diplomatov in francoskih časnikov sta Srbija in Slovenija svoje politično rivalstvo prenašali na tla drugega "grešnega kozla" – kosovsko pokrajino. Kot je razvidno iz dokumentov, je bilo predstavnikom Pariza jasno, da za slovensko-srbskimi nesoglasji ne stojijo le nacionalna nasprotja, ampak predvsem politični konflikt. Čeprav so Francozi slovensko podporo kosovskim Albancem označili zgolj kot solidarnostno dejanje, so francoski diplomati v zapisih tekom leta ugotavljali, da sta srbska in slovenska politika razvijali različna pogleda na politično prihodnost Jugoslavije – vzporedno sta nastajali dve nasprotujoči si viziji državne ureditve ("srbska" in "slovenska"). Srbsko vodstvo si je prizadevalo za centraliziran sistem, z močno vodilno stranko, preko katere bi bila sistematično realizirana tudi velikosrbska ideja, medtem ko so slovenske oblasti nasprotno težile k liberalnejši in pluralistični politiki, ki bi omogočila vključenost Jugoslavije v evropske integracijske procese.

Slovenski odpor proti Miloševiću in njegovim "provokacijam" so zato Francozi dojemali kot boj za demokratične vrednote. Slednje je bilo Franciji, kot državi z dolgo demokratično tradicijo še v posebnem interesu, saj je tako znotraj svojih meja in v zunanji politiki oziroma na mednarodnem prizorišču, spodbujala in podpirala demokratične procese (ne nazadnje so zaradi tega francoski diplomati simpatizirali s sprejemom amandmajev k slovenski ustavi septembra 1989). Hkrati je bil v tem oziru cilj Francije še bolj oddaljiti Jugoslavijo od vpliva vzhodnega bloka in jo približati zahodnim državam, ter na tak način ohraniti tudi svoj vpliv. Končno je bila nato s strani pariških predstavnikov kritično ocenjena tudi neefektivna zvezna oblast, ki se je pri svojem vodenju in reševanju konfliktov soočala s težavami pri implementaciji konstruktivnega političnega dialoga in razprave. V tem oziru je bil pri francoskih oblasteh – kot razkriva-

jo dokumenti – prisoten strah, da bi zaradi slovensko-srbskega spora, nekonstruktivnega dialoga, morebitnega (a sicer "manj verjetnega") vojaškega spopada ter posledično zaradi posredovanja ZKJ, v Jugoslaviji trpeli demokratični elementi, oziroma prizadevanja za vzpostavitev le-teh.

Obravnavani trije primeri slovensko-srbskih konfliktov v letu 1989 so predstavljali prelomnico in osnovo za nadaljnji razplet dogodkov, ki so se v Jugoslaviji v naslednjih letih še stopnjevali in na koncu privedli do razpada države. Na podlagi analize dokumentov lahko zaključimo, da so se francoski diplomati zavedali nevarnosti razmer, ki so jih krojili nacionalni konflikti – leta 1989 predvsem slovensko-srbska nasprotja – vendar so, kot lahko sklepamo na podlagi pregledanega gradiva, stanje skušali nekoliko omiliti in ga predstaviti v manj skrb vzbujajoči luči. Kljub "razburkanim" emocionalnim razpravam, ki so bile značilne za jugoslovanski dialog, Francozi sprva niso verjeli, da bi lahko besedna vojna izbruhnila v konkretnije oblike nasilja, prve domneve o možni eskalaciji pa so se nato pojavile šele konec leta 1989.

Kaja Mujdrica and Gorazd Bajc

THE FRENCH PERSPECTIVE ON THE SLOVENIAN-SERBIAN CONFLICTS IN 1989

SUMMARY

The purpose of this article was to examine how the French monitored the situation in the disintegrating Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY) and to present their perspective on Slovenian-Serbian political relations in 1989, focusing on three key events: the assembly at Cankarjev dom (27 February), the adoption of the amendments to the Slovenian constitution (27 September), and the failed "Rally of Truth" in Ljubljana (1 September). The aim of the research was to determine whether the French Embassy in Belgrade exhibited (dis)favour towards the Slovenes, the Serbs or the federal authorities, how close-

ly the French diplomats followed the events, and whether they were aware of the risks posed by the nationalist conflicts shaping the situation in Yugoslavia at the time.

The research is based on a systematic analysis of archival records held at the two French diplomatic archives of the Ministry of Europe and Foreign Affairs in Nantes (*Centre des Archives diplomatiques de Nantes*) and La Courneuve (*Centre des Archives diplomatiques du ministère des Affaires étrangères*). The authors also consulted other relevant sources, particularly the French newspapers *Le Monde* and *Le Figaro*, as well as the main academic literature.

The research concludes that French diplomats stationed in Belgrade during the studied period strived to report in a consistent and impartial manner. Similar to the analysed French newspapers, they focused on the most pressing events.

On 27 February 1989, the authorities in the Republic of Slovenia and the so-called "opposition", organised an assembly at Cankarjev dom. French diplomats and French press recognized this event as a significant turning point in inter-republic relations. As they correctly interpreted it, the Slovenians expressed solidarity with Albanian miners and condemned Serbian violence in the autonomous province of Kosovo. The assembly sparked strong reactions in Serbia, including mass demonstrations in Belgrade, fuelled by the nationalist rhetoric of the Serbian republican leader, Slobodan Milosevic. At this point, the French were already aware of the presence of systematic Serbian propaganda.

On 27 September 1989, Slovenia adopted constitutional amendments in response to Serbian pressures. These amendments aimed, among other things, to establish the primacy of republican legislation over federal law and affirm the Slovenian nation's right to self-determination, thus reigniting opposition from the Serbian side. French representatives interpreted this move as an expression of Slovenia's liberal-democratic orientation, and repeatedly pointed out that, in addition to the Slovenian-Serbian national conflict, Yugoslavia was also experiencing a political conflict, driven by the emergence of two opposing visions of the future of Yugoslavia: while Slovenia pursued a confederal model of state, Serbia under Slobodan Milošević sought to establish a centralist model.

French diplomatic records also shed light on the events surrounding the announced Serbian "Rally of Truth" in Ljubljana (intended by Serbian politicians to "discipline" their Slovenian counterparts), which was planned for 1 December 1989, but was later cancelled. On this occasion, the French Ambassador Michel Chatelais emphasized the determination of the Slovenian republican authorities to resist the announced event and to insist on their demands, while characterizing the Serbs and their leadership as the greatest opponents of democratic ideas.

French reports frequently highlighted the weaknesses of the Yugoslav system and the increasing influence of the republican leaders, who exploited nationalism to consolidate their own power. These reports also noted that the federal government was incapable of intervening effectively in the escalating conflicts. Simultaneously, French diplomats and French press consistently stressed the need for a more democratic and constructive debate within the Yugoslav political discourse. The absence of such dialogue, in their view, further deepened the divisions between Slovenia and Serbia, complicating the search for viable solutions. While the French side warned in 1989 that tensions could lead to civil war, it did not initially perceive the Slovenian-Serbian conflict as a factor that could contribute to the disintegration of the state. However, this belief began to change based on new information at the end of 1989.

VIRI IN LITERATURA

AMAE, 1935INVA – Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve, La Courneuve, Pariz – Direction Europe: Yougoslavie (1986–1990).

CADN, 79PO/B – Ministère de l'Europe et des Affaires étrangères – Centre des Archives diplomatiques de Nantes, Nantes – Belgrade Légation et ambassade série B (1981–1989).

"CHATELAIS (Michel, Charles, Henri)", *Annuaire diplomatique et consulaire de la République Française 1990* (Paris, 1990).

"Décret du 16 février 1989", *Journal Officiel de la République Française*, 18. 2. 1989, št. 42.

Repe, Božo (ur.), *Viri o demokratizaciji in osamosvojitvi Slovenije. II. del: Slovenci in federacija* (Ljubljana, 2003).

Le Monde – Pariz, letnik 1989.

Le Figaro – Pariz, letnik 1989.

.....

Bukovnik, Anton, *Sever* (Ljubljana, 2002).

Bračko, Branimir, "Organi za notranje zadeve v času družbenih sprememb v Sloveniji in Jugoslaviji ter v akciji "Sever"", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 13–25.

Bréon, Emmanuel in Sretenović, Stanislav, *Ambassade de France à Belgrade* (Paris, 2013).

Čas, Tomaž, "Vloga in dejavnosti slovenske milice med osamosvojitvenimi procesi Republike Slovenije in akcijo "Sever"", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 26–44.

Flere, Sergej, "Zborovanje v Cankarjevem domu, mitingaštvo in prepovedani miting v Ljubljani", *Studia Historica Slovenica* 7, št. 1–2 (2007), str. 93–102.

Hernández, Felipe, "Le rôle de la diplomatie dans le processus de légitimation de la Yougoslavie dans le monde", *Serbian Studies Research* 9, št. 1 (2018), str. 95–115.

Hernández, Felipe, *Élites, intellectuels et démantèlement de la Yougoslavie. Archives du Quai d'Orsay et témoignages d'un processus de longue durée (1945–1992)* (Paris, 2018).

Janković, Branimir, "Croatia's Knowledge Production on Kosovo around 1989", *Comparative Southeast European Studies* 69, št. 2–3 (2021), str. 276–287.

Jović, Dejan, *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije* (1974–1990) (Zagreb, 2003).

- Kelly, George Armstrong**, "Alphonse De Lamartine: The Poet in Politics", *Daedalus* 116, št. 2 (1987), str. 157–180.
- Likar, Borut**, "Ne 'mitingu resnice'", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 72–85.
- Lusa, Stefano**, *Razkroj oblasti. Slovenski komunisti in demokratizacija države* (Ljubljana, 2012).
- Lutard, Catherine**, "Le conflit national en Yougoslavie", *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, št. 33 (1992), str. 66–76.
- Magaš, Branka**, *The Destruction of Yugoslavia, Tracking the Break-Up 1980–1992* (London, New York, 1993).
- Meier, Viktor**, *Zakaj je razpadla Jugoslavija* (Ljubljana, 1996).
- Pirjevec, Jože**, *Jugoslavija: Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije* (Koper, 1995).
- Potrč, Miran**, "Politične okoliščine in pravne podlage za prepoved 'mitinga resnice' 1. 12. 1989 v Ljubljani", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 100–115.
- Ramet, Sabrina P.**, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia, 1962–1991* (London, 1992).
- Ramet, Sabrina P.**, *Balkan Babel, The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the Fall of Milošević* (London, 2002).
- Ramet, Sabrina P.**, *The Three Yugoslavias: State-Building and Legitimation, 1918–2005* (Washington, 2006).
- Ramšak, Jure**, "'Kosovo, My Land'? Slovenians, Albanians, and the Limits of Yugoslav Social Cohesion", *Comparative Southeast European Studies* 69, št. 2–3 (2021), str. 205–222.
- Repe, Božo**, "Slovenci v osemdesetih letih (drugi del)", *Zgodovinski časopis* 54, št. 2 (2000), str. 233–262.
- Repe, Božo**, *Slovenci v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2001).
- Repe, Božo**, *Jutri je nov dan: Slovenci in razpad Jugoslavije* (Ljubljana, 2002).
- Repe, Božo**, "Zgodovinske okoliščine, v katerih je bil preprečen 'miting resnice' v Ljubljani", *Varstvoslovje* 12, št. 1 (2010), str. 7–12.
- Repe, Božo**, "Slovensko-srbski konflikt v osemdesetih letih", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 2 (2022), str. 305–342.
- Repe, Božo in Kerec, Darja**, *Slovenija, moja dežela: družbena revolucija v osemdesetih letih* (Ljubljana, 2017).
- Roux, Michel**, *Les Albanais en Yougoslavie: Minorité nationale territoire et développement* (Paris, 1992).
- Silber, Laura in Little, Allan**, *Smrt Jugoslavije* (Ljubljana, 1996).
- Vaise, Maurice**, *Diplomatie française; Outils et acteurs depuis 1980* (Paris 2018).

DOI 10.32874/SHS.2024-14

Dvoje vstopov v slovensko zgodovino

Aleš Maver

Dr., izredni profesor
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: ales.maver@um.si

Timotej Mavrek

Študent zgodovine in teoloških in religijskih študij
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: timotej.mavrek@student.um.si

Maj Horvat

Študent zgodovine in umetnostne zgodovine
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenija
e-pošta: maj.horvat@student.um.si

Izvleček:

Prispevek obravnava razmerje med dvema možnima vstopoma v slovensko zgodovino in dinamiko razmerja med njima v 20. stoletju. Poudarek je pri tem na vlogi "jugovzhodnega toka". Trenutno razmerje med obema možnima vstopoma v slovensko zgodovino je nedvomno pomembno (so)določil razplet treh velikih slovenskih prelomov v 20. stoletju, po prvi in drugi svetovni vojni ter po letu 1989. Hkrati sama nenadnost in temeljitost slovenskega obrata na jugovzhod po prvi svetovni vojni nista pomenila, da zanj ni bilo nobenih nastavkov v starejšem obdobju. Eno bistvenih vstopnih mest zanj je vsaj po našem mnenju pomenila zadrega glede izvora krščanstva v slovenskih zgodovinskih deželah. Sočasno je treba opozoriti na neko temeljno negotovost, ki je prizadevanje za zaokrožitev slovenskega naroda in za njegovo (večjo) politično samostojnost spremljala vse od oblikovanja programa Zedinjene Slovenije in kljub njemu.

Ključne besede:

slovenska zgodovina, Srednja Evropa, južnoslovansko povezovanje, France Prešeren, Ivan Cankar, prelomi 20. stoletja

Studia Historica Slovenica

Časopis za humanistične in družboslovne študije

Maribor, letnik 24 (2024), št. 2, str. 537–564, 66 cit., 5 slik

Jezik: slovenski (izvleček slovenski in angleški, povzetek angleški)

Uvod¹

Ni nenavadno, da dežele in njihovi prebivalci svojo istovetnost gradijo na podlagi vmesnega položaja med različnimi kulturnimi krogi. Med Grčijo na jugu in Poljsko na severu skoraj ni evropskega okolja, ki zase ne bi trdilo, da je na ta ali oni način "med dvema svetovoma". A če je bil v preteklosti pogosto poudarek na vlogi takšnih pokrajin ali držav kot branika pred drugačnimi civilizacijskimi silnicami, ki so bile praviloma razumljene kot manjvredne ali vsaj škodljive, je danes praviloma v ospredju njihova vloga mostu med raznolikimi kulturami.

Slovenija se na tej točki dobro vključuje v svoje širše okolje. Da je na "stičišču svetov", že z naslovom poudarjajo nekateri referenčni prikazi njene zgodovine.² Predstava o državi kot nekakšni naravni posrednici med srednjeevropskim prostorom in Balkanskim polotokom ni razširjena le v politiki in gospodarstvu, marveč tudi med slovensko javnostjo.³ Morda manj je v splošni zavesti neka druga okoliščina, ki prav tako povezuje "posredniška" območja. Ne gre samo za to, da prihaja do različnih ocen sosedov na tej ali oni strani (domnevne) kulturne ločnice.⁴ Gre tudi za to, da iste različne ocene močno vplivajo na pristopanje k skupni zgodovini in h kolektivnemu zgodovinskemu spominu. Od pozitivnega ali negativnega vrednotenja določenega toka v preteklosti dežele je pogosto odvisna celostna interpretacija.

V zadnjem času je to morda postalo jasno ob ruski agresiji na celotno ozemlje Ukrajine. Pomembno opravičilo zanjo je bilo sklicevanje na (domnevno) skupno preteklost vzhodnih Slovanov (pod taktirko Rusov kot največjega vzhodnoslovanskega naroda), od katere naj bi (neodgovorna?) ukrajinska elita trgala Ukrajince.⁵ Povečan ruski pritisk je po drugi strani spodbudil že prej intenzivno sklicevanje, da je ukrajinska zgodovina drugače kot ruska (v glavnem) del srednjeevropske zgodovinske izkušnje. Razlike v vstopni točki in v

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa št. P6-0138: *Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom* in raziskovalnega projekta št. J6-3140: *Slovenska intelektualna zgodovina v luči sodobnih teorij religije: od ločitve dubov in kulturnega boja do komunistične revolucije*, ki jih financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

² Prim. naslova referenčnih del Oto Luthar et al., *The Land Between: A History of Slovenia* (Frankfurt am Main, 2008 in več izdaj), ali Peter Štih in Vasko Simoniti, *Na stičišču svetov: Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do 18. stoletja* (Ljubljana, 2009).

³ Prim. recimo Marko Štuhec, "Nebotičnik na Balkanu: Zgodovina prostora nekdanje Jugoslavije in Balkana v učbenikih zgodovine za slovenske gimnazije od Avstro-Ogrske do samostojne Slovenije", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 1 (2022), tukaj str. 132–137. Za pregleden prikaz tovrstne slovenske umeščenosti prim. Vasilij Melik, "Slovenci skozi čas", v: *Slovenci 1848–1918: Razprave in članki*, ur. Viktor Vrtnjak (Maribor, 2002) (dalje: Melik, *Slovenci*), str. 18–35.

⁴ Prim. recimo Valentin Areh, "Nemški pogledi na vzroke razkola med Slovenci in Nemci", *Dileme* 8, št. 1 (2024), tukaj zlasti str. 15–19.

⁵ Prim. Gwendolyn Sasse, *Der Krieg gegen die Ukraine: Hintergründe, Ereignisse, Folgen* (München, 2022), zlasti str. 59–68 (dalje: Sasse, *Der Krieg gegen die Ukraine*).

osrednji interpretativni niti celo niso zaznamovale samo rusko-ukrajinskega odnosa, marveč vsaj do zadnjih let tudi razmerja med Ukrajinci iz različnih delov raznolike države.⁶ Paradokсно pa je ravno agresivnost Putinovega režima slednjič prispevala k poenotenju pogledov na skupnostno preteklost po letu 2014 in ruski okupaciji Krima.⁷

Čeprav v slovenskem primeru razlike zaradi vstopnih točk k skupni zgodovini niso tako velike in predvsem nimajo tako velikih posledic, je moč z gotovostjo reči, da obstajajo. V marsičem sledijo podobnim vzorcem kot v Ukrajini, le da domnevno skupno vzhodnoslovansko izkušnjo nadomešča skupna južnoslovanska. Nasproti pa ji – enako kot v veliki državi na vzhodu Evrope – stoji miselni tok, ki bolj poudarja slovensko vpetost v Srednjo Evropo in navezanost na središča na severozahodu, ne na jugovzhodu.⁸ V nadaljevanju bomo spregovorili o razmerju med omenjenima tokovima in dinamiki njunega razvoja predvsem v 20. stoletju. Poudarek bo pri tem na vlogi "jugovzhodnega toka".

Povedni poskusi ločevanja in bližanja

Leta 2014 so v Srednji in Vzhodni Evropi obeleževali petindvajseto obletnico padca Berlinskega zidu, še prej pa enako obletnico deloma svobodnih volitev na Poljskem pet mesecev prej. Vendar je uradna slovenska politika med slovesnostmi blestela predvsem s svojo odsotnostjo. Dolgoletna zunanjepolitična novinarka *Dela* je temi junija leta 2014 posvetila komentar, v katerem je med drugim ugotavljala:

Slovenija od te skupinske slike Vzhoda rahlo odstopa – ko je bila še del nekdanje Jugoslavije, je ni bilo mogoče primerjati s kako Poljsko. Vemo, zadnja pomni dolgo, trdo umiranje komunizma. In vendar je tudi Slovenija del zgodbe nekdanjih komunističnih držav, del ene in iste zgodovine.

Praznovanje obletnice konca komunizma prejšnji teden v Varšavi, ki se je začel s prvimi napol demokratičnimi parlamentarnimi volitvami na Poljskem, in te so pripeljale do padca režima na Vzhodu, je bilo pomemben dogodek. Udeležile so se ga delegacije iz skoraj petdesetih držav, med gosti je bil tudi ameriški predsednik Barack Obama, ob njem predsedniki iz srednje- in vzhodnoevropskih držav. Opazno je umanjala Slovenija.⁹

⁶ Prim. Kerstin S. Jobst, *Geschichte der Ukraine* (Stuttgart, 2022), zlasti str. 15 ss.

⁷ Prim. Sasse, *Der Krieg gegen die Ukraine*, zlasti str. 46 ss.

⁸ Prim. Janko Kos, *Dubovna zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 1996), predvsem 9 ss. Prim. tudi Igor Grdina, "Bogdan Radica in Slovenci", *Dileme* 6, št. 2 (2022), zlasti str. 21–25.

⁹ Saša Vidmajer, "Trendi: Zgodovina in spomin", *Delo*, 11. 6. 2014, št. 134, str. 5 (dalje: Vidmajer, "Trendi").

Dunajski parlament (na upodobitvi iz leta 1909) je bil ključno središče političnega življenja Slovencev v zadnjih desetletjih habsburške monarhije ([Wikimedia Commons](#))

Besedilo zaznamuje nekakšna dvojnost. Po eni strani avtorica obžaluje, da slovenskega predsednika v Varšavi ni bilo, saj naj bi, kot pravi v nadaljevanju navedenega komentarja, s tem sam prispeval k nevidnosti države na mednarodnem parketu. Po drugi strani pa samoumevno ponavlja osrednji razlog slovenske neudeležbe, češ da Slovenije "ni bilo mogoče primerjati s kakšno Poljsko". Prav poudarjanje bistveno drugačne izkušnje slovenskega prostora v primerjavi z drugimi srednje- in vzhodnoevropskimi državami v času komunistične prevlade po drugi svetovni vojni igra v samorazumevanju Slovencev (še vedno) veliko vlogo.¹⁰ Zato je severovzhod Evrope tisti zemljepisni in kulturni prostor, od katerega bi se radi čim bolj odmaknili. Drugačna je zgodba z evropskim jugovzhodom oziroma s prostorom nekdanje Jugoslavije, ki naj bi bila s svojim drugačnim političnim in družbenim sistemom od tistega pod sovjetsko peto ravno zaslužno za specifično razliko slovenske izkušnje v času po letu 1945.¹¹

Vendar z zavračanjem misli, da bi lahko bila slovenska (sodobna) zgodovina vpeta v srednje- in vzhodnoevropski kontekst, ni povezano le distanciranje

¹⁰ Prim. Luka Lisjak Gabrijelčič, "Uvod", v: *Dediščina razdeljenosti: Vzboj in Zaboj po 1989*, ur. Luka Lisjak Gabrijelčič in Ferenc Laczó (Ljubljana, 2021), zlasti str. 8.

¹¹ Prim. Borut Klabjan, "Graditi partizanski spomin v socialistični Jugoslaviji: Slovenski primer v času po drugi svetovni vojni", *Acta Histriae* 30, št. 2 (2022), tukaj zlasti str. 515 in 517–18.

od sovjetskega prostora. Vanj namreč sodijo tudi okolja, s katerimi so si Slovenci dolgo delili iste državne tvorbe, Češka, Slovaška, Madžarska, veliki deli Poljske in celo Ukrajine. Povedno je tudi, da so se "kosila z Barackom Obamo" v Varšavi junija leta 2014 precej samoumevno udeležili uradni predstavniki Hrvaške.¹² To kaže, da slovensko dojemanje jugoslovanske drugačnosti ni splošno. A seveda ni nič res novega, da je in je bil pri južnih sosedih na kulturno-zgodovinsko umeščenost lastne dežele pogosto drugačen kot v Sloveniji.¹³

Kar zadeva kulturno-zgodovinsko vpetost, je v Sloveniji, kot že razvidno iz zgornje epizode, v ospredju res vprašanje njenega položaja v obdobju po drugi svetovni vojni. Ne gre pa za edino relevantno vprašanje. Odmik od srednjeevropskega okvira, četudi bi služil zgolj poudarjanju drugačnosti slovenskega komunizma, ima širše posledice. Če kot "privilegirana" vrata za vstopanje v skupnostno preteklost izberemo po letu 1918 nedvomno osrednjo usmeritev slovenskega etničnega prostora na jugovzhod, bo marsikateri pogled že na mejnike iz starejše zgodovine drugačen, kot če bi vodilno vlogo pripisali prej prevladujoči povezanosti z ob koncu prve svetovne vojne razpadlim habsburškim obnebjem v najširšem pomenu te besede.¹⁴

Odločitev za nazadnje omenjena "vrata" za seboj potegne poudarjanje vključenosti slovenskih zgodovinskih dežel od zgodnjega srednjega veka naprej v državne tvorbe s težiščem severozahodno od jedrnega območja slovenskega jezika. Slovenska zgodovina je v tem okviru dojeta kot del širše preteklosti Srednje Evrope, pri čemer izstopa povezanost z že evociranim habsburškim prostorom. Življenje Slovencev v njem je zlasti v času avstrijske ustavne dobe razumljeno tudi kot obdobje narodnega vzpona, kot ga je nekoč opredelil zgodovinar Vasilij Melik:

Slovenci so v ustavni dobi izredno napredovali in postali pred prvo svetovno vojno povsem razvit narod z bogato kulturo, znanostjo in umetnostjo, s povsem izoblikovanim jezikom. Premostili so zaostanek, ki jih je težil od srednjega veka naprej, dosegli največji vzpon v vsej svoji zgodovini.¹⁵

¹² Prim. Vidmajer, "Trendi", str. 5.

¹³ Prim. Aleš Maver, "Überlegungen zum Erhalt der gesellschaftlichen Hierarchien und Elitenwechsel am Beispiel Sloweniens im 20. Jahrhundert", v: *Europa südöstlich des Westens: Historische An- und Einsichten*, ur. Mira Miladinović Zalaznik in Harald Heppner (Ljubljana, 2023), tukaj zlasti str. 117 (dalje: Maver, "Überlegungen").

¹⁴ Prim. o slovenskem odnosu do razpadlega habsburškega imperija po prvi svetovni vojni Andrej Rahten, *V prab strti prestol: Slovensko dojemanje habsburške dinastije v postimperialni dobi* (Celje, 2023) (dalje: Rahten, *V prab strti prestol*), in za obdobje takoj po vojni Gregor Antoličič, "Anton Korošec in habsburška dinastija", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 1 (2022), str. 101–130 (dalje: Antoličič, "Anton Korošec").

¹⁵ Vasilij Melik, "Politični profil Antona Korošca", v: Vasilij Melik, *Slovenci 1848–1918: Razprave in članke*, ur. Viktor Vrtnjak (Maribor, 2002), tukaj str. 648.

Z dajanjem prednosti srednjeevropski pred jugovzhodno komponento je običajno povezano še izpostavljanje vloge katolištva v skupni preteklosti, pri čemer njegov prevladujoč izvor v severozahodnih pokristjanjevalnih središčih ni moteč.

Zamenjava vstopne točke prinese spremembe v dojemanju opisanih dano-sti. Slovenska zgodovina postane ob njej, kot že zgoraj nakazano, zlasti del skupne južnoslovanske. Zaradi tega je intenzivno povezovanje južnih Slovanov od konca 19. stoletja postavljeno v položaj naravne, celo "rešilne" smeri. Ker so bili stiki vsaj z velikim delom južnoslovanskega prostora pred tem omejeni,¹⁶ ni presenetljivo, da se na tak premik praviloma naveže izrazito poudarjanje razvoja, dogodkov in osebnosti iz časa po letu 1918, ko je prišlo do združitve dobrišnega dela Slovencev v večjo južnoslovansko tvorbo. To razumljivo zmanjša pomen gradnje slovenske kulturne in politične infrastrukture v avstrijski ustavni dobi, kot je poudarjena v zgornjem navedku. Na njeno mesto pri mnogih stopi čas vzpostavitve socialistične slovenske republike po drugi svetovni vojni, kar dvigne celo ceno med vojno izvedeni komunistični revoluciji, za nekatere motorju omenjene narodne uveljavitve,¹⁷ in poveže poudarjanje južnoslovanskega okvira preteklega razvoja s povojnim socializmom, kar v izhodišču sicer ni nujno. Kljub opisanemu težišču na mejnikih iz kratkega 20. stoletja pa se "jugovzhodni" ali "južnoslovanski" tok lahko nasloni na nekatera starejša miselna izhodišča. Eno takšnih je predvsem nelagodje v slovenskih intelektualnih krogih zaradi skoraj izključno latinske in zahodne narave domačega katolištva. Kot bo v nadaljevanju prispevka še razvidno, se slednje družijo z željo, da bi večjo vlogo (od dejanske) v zgodovinski duhovni krajini igrala vzhodna pokristjanjevalna središča, kar je vsaj občasno vodilo tudi do oblikovanja (pretežno nezgodovinskih) zaželenih drugačnih scenarijev evangelizacije naselitvenega prostora govorcev slovenščine. S tem je bil ustvarjen primeren humus za poudarjanje navezave istega prostora na južnoslovanski in na območje jugovzhodne Evrope.

A za spremembo razmerja med obema možnima vhodoma v slovensko preteklost, kjer se je vsaj po našem mnenju v 20. stoletju težišče močno pomaknilo proti drugemu od opisanih,¹⁸ so bili v veliki meri zaslužni dramatični prelomi v omenjenem stoletju, ki so precej zamajali prejšnje gotovosti.

¹⁶ Prim. zlasti Vasilij Melik, "Jugoslavija – zgodovinska zmota ali nuja?", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 65=Nv30, št. 1 (1994), str. 51–54 (dalje: Melik, "Jugoslavija"). Prim. nedavno tudi Zoran M. Jovanović, "Slučaj Gornja Toponica: O ponekim detaljima iz istorije srpsko-slovenačke bliskosti tokom Drugog svetskog rata ili o Srbima barbarima", *Dileme* 8, št. 1 (2024), tukaj str. 117–119.

¹⁷ Prim. recimo Peter Kovačič Peršin, *Duh inkvizicije: Slovenski katolicizem med restavracijo in prenovi* (Ljubljana, 2012), str. 104–105.

¹⁸ Zanimiv pogled na te spremembe ponuja zdaj Simon Malmenvall, "Pouk zgodovine in kolektivne identitete skozi politične spremembe v prvi polovici 20. stoletja", *Šolska kronika* 33, št. 2–3 (2024), str. 381–411. Hkrati na stalnice opozarja Božo Repe, "Karadorjevič in vladarska ideologija pri Slovencih", *Studia Historica Slovenica* 23, št. 2 (2023), str. 529–562.

Trije prelomi slovenskega 20. stoletja

Ti prelomi imajo nekaj skupnih značilnosti, v drugih pa se med seboj močno razlikujejo. Toda bistveno jih povezuje, da so vsi trije nastopili naglo, v veliki meri nepričakovano. Še posebej je navedena okoliščina, ki se je sicer ponovila tudi leta 1945 in ob koncu osemdesetih let, vtisnila pečat prvemu prelomu ob koncu prve svetovne vojne. Čeprav je bil pretres ob koncu druge svetovne vojne precej temeljitejši in bolj krvav, lahko tistega iz leta 1918 spričo nepripravljenosti politične in kulturne elite in vseh posledic, ki jih je potegnila za seboj, vendarle razglasimo za "praprelom" slovenskega 20. stoletja.¹⁹ Brez njegove dediščine si je nadaljnji razvoj slovenske družbe in politike skoraj nemogoče razložiti. Tudi zato si je vredno pred nadaljevanjem premišljevanja o možnih vstopnih točkah v razumevanje slovenske preteklosti in o dajanju prednosti tej ali oni ogledati nekatere poteze vseh treh prelomov.

Če smo rekli, da je bil prehod glavnine naselitvenega ozemlja Slovencev iz habsburškega okvirja v okvir južnoslovanske države po oktobru leta 1918 izrazito hiter, je treba izpostaviti, da si še leta 1916 večina ljudi v slovenskem etničnem prostoru ni mogla predstavljati ne zloma "starega reda" ne zamenjave državnega okvirja. Habsburško monarhijo so Slovenci v velikem številu kljub vsem njenim notranjim težavam še zmeraj šteli za naravno in bolj ali manj trajno politično domovino.²⁰ To se je začelo zares spreminjati šele leta 1917.²¹ Dodati je treba še bistven poudarek, da se je politična elita sorazmerno pozno zares ogrela za spremembe. Obstoječi sistem je pač razpadal s tempom, ki je presenetil celo starega mačka Antona Korošca, saj je ta računal, da se bo agonija države Habsburžanov zavlekla do zgodnjih mesecev leta 1919.²² Hkrati je hudo pomanjkanje v vojnih letih ob neprožnosti osrednjih oblasti v povezavi z zunanjepolitično razumljivim, a notranjepolitično povsem neposrečenim "nemškim kurzom" cesarja Karla vsaj začasno povsem preobrnilo javno mnenje, zaradi česar se je slovenski politični vrh znašel v precejšnjih težavah. Cena njegove ohranitve je bilo odločno distanciranje od (lastne) preteklosti, to pa odmeva do danes.²³ Vsekakor se je operacija posrečila.

¹⁹ Prim. Maver, "Überlegungen", str. 113–119; Andrej Rahten, "Slovenske narodnoemancipacijske težnje v postimperialni tranzicijski dobi", *Acta Histriae* 29, št. 1 (2021), tukaj predvsem str. 114–116 (dalje: Rahten, "Slovenske narodnoemancipacijske težnje").

²⁰ Prim. Andrej Rahten, *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu: Slovenska parlamentarna politika v Habsburški monarhiji 1897–1914* (Celje, 2001), tukaj zlasti str. 11 ss.

²¹ Prim. temeljiti analizi pri Walter Lukan, *Iz "črnožolte kletke narodov" v "zlato svobodo"?: Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni* (Ljubljana, 2014) (dalje: Lukan, *Iz "črnožolte kletke"*); Andrej Rahten, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije: Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla* (Celje, 2016). Prim. še Jurij Perovšek, "Slovenci in habsburški vladar v letih 1914–1918", *Studia Historica Slovenica* 15 (2015), št. 2, str. 281–300.

²² Prim. Lukan, *Iz "črnožolte kletke"*, predvsem str. 93.

²³ Prim. zdaj temeljito študijo Rahten, *V prab strti prestol*.

Vsaj v višjih političnih in kulturnih sferah je bila kontinuiteta precejšnja.²⁴ Nekoliko drugače je bilo na srednjih in nižjih stopnjah upravnega aparata.²⁵ Kajpak je šlo starim "stebrom družbe" v prid, da se kljub temeljni preusmeritvi Slovencev z evropskega severozahoda na jugovzhod ni spremenil družbeno-gospodarski model. Tudi ob vprašanju politične ureditve lahko najdemo kar nekaj vzporednic s Slovincem prej znanim avstrijskim okvirjem. Kaj je tovrsten prelom pomenil za skupnostni zgodovinski spomin in utemeljitev kulturne umestitve slovenskega občestva, v evforiji in ob tegobah prvih povojnih let verjetno še ni bilo mogoče (pred)videti. Pozneje, kmalu po enem poznejših večjih prelomov, je omenjeni Vasilij Melik odsotnost tovrstne refleksije ocenil sorazmerno neprizanesljivo. Zapisal je:

Kraljestvo SHS, Jugoslavija, v kakršno smo prišli, je bila torej za nas zgodovinska zmota. Zmota je bila v tem, da si take Jugoslavije nismo ne želeli ne predstavljali. Bistvo te zmote je bila naivnost, nerazgledanost, nevednost in neznanje, s katerim so se naši predstavniki, očetje in dedje, kot je rekel profesor Grafenauer, naši politiki in kulturni delavci, lotili jugoslovanskega vprašanja ob koncu 19. stoletja. Lotili so se ga, imeli nič koliko navdušenih govorov, napisali na kupe sklepov in resolucij, ne da bi kaj vedeli o svojih bodočih sodržavljanih, o njihovi kulturi, navadah, mentaliteti, željah in zahtevah.²⁶

Ena od okoliščin, na katero se sicer ni dalo zares pripraviti, čeprav Melik poudarja, da je bilo časa za spoznavanje novih sodržavljanov v 19. stoletju dovolj,²⁷ je bila dejstvo, da se je z vstopom slovenskega prostora v Kraljestvo oziroma Kraljevino SHS po bistveni razširitvi volilne pravice tudi na lokalni ravni ob začetku nove monarhije končalo obdobje postopne, a napredujoče demokratizacije političnega življenja, značilno za avstrijsko ustavno dobo.²⁸ Kaj takega se ob splošnem pohodu demokratizacijskih teženj ob koncu prve svetovne vojne niti ni zdelo mogoče, vendar je nova "zaželeni dežela" ubirala podobne korake kot druga srednjeevropska okolja.²⁹

²⁴ Zgledi so dobro razvidni iz seznam poslancev in senatorjev pri Bojan Balkovec, *"Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša": Volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi* (Ljubljana, 2011) (dalje: Balkovec, *"Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša"*).

²⁵ Prim. recimo Martin Moll, *"Die 'blutende Wunde' im Süden: Eine neue Grenze entsteht,"* v: *Bundesland und Reichsgau: Demokratie, "Ständestaat" und NS-Herrschaft in der Steiermark 1918–1945*, ur. Alfred Ableitinger (Wien/Dunaj–Köln–Weimar, 2015), str. 289–316.

²⁶ Melik, *"Jugoslavija"*, str. 52.

²⁷ Prim. prav tam, zlasti str. 53.

²⁸ Prim. za spreminjanje političnega okvirja v Kraljevini SHS/Jugoslaviji zlasti Balkovec, *"Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša"*.

²⁹ Prim. recimo Jurij Perovšek, *"Karadordeviči in slovenske politične stranke 1918–1941"*, *Studia Historica Slovenica* 23, št. 2 (2023), str. 313–360.

Kot smo že omenili, se zdi prelom leta 1945 na prvi pogled precej drugačen od tistega slaba tri desetletja prej. Zmagoviti komunisti so v sorazmerno kratkem času vsaj na zunaj temeljito preobrazili slovensko družbo, ki so jo obvladali v skoraj vseh podsistemi, po svoji podobi.³⁰ Za predvojno politično, gospodarsko in kulturno elito z njenimi pogledi v novih razmerah ni ostalo veliko prostora. Prav tako se je spremenil družbeno-gospodarski model, političnega pluralizma je ostalo bistveno manj kot celo v zadnjih letih predvojne jugoslovanske kraljevine. Podčrtati je treba tudi veliko razliko v stopnji nasilnosti sprememb po drugi svetovni vojni v primerjavi s tistimi po prvi. V omenjenem oziru sta oba preloma skoraj neprimerljiva. A hkrati ju družbi že navedena nepričakovanost in dejstvo, da se je povojna komunistična oblast lahko obilno naslanjala na pozitivno zaznamovanost južnoslovanskega državnega okvira samega. To pa je ravno slaba vest elit iz habsburškega obdobja v dveh desetletjih po prevratu leta 1918 vzpostavila v veliki meri.³¹

Na kratko bi se dotaknili še tretjega preloma iz let ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja. V več ozirih je bil, kot se da ugotoviti v mednarodnih primerjavah, takratni slovenski prehod med najmehkejšimi v Srednji in Vzhodni Evropi.³² Na to kaže že, da je predsednik na večstrankarskih volitvah leta 1990 izvoljenega predsedstva postal donedavni šef monopolne komunistične stranke Milan Kučan. Način prehoda je ob drugih okoliščinah narekovala povezanost procesov demokratizacije in osamosvajanja. Slednjega je bilo mogoče izvesti le s čim tesnejšim sodelovanjem vladajočih komunistov in novih demokratičnih političnih skupin. Pri tem pa so se morali prvi odpovedati vsaj simbolno večji stvari, kot se kaže ob pogledu na mehkobo prehoda. Z dogajanjem od leta 1988 naprej je slovenska družba namreč na določen način razveljavila vstop v nov državni okvir sedemdeset let prej. To se ni kazalo le v

³⁰ Prim. posrečeno oznako dogajanja na Slovenskem med drugo svetovno vojno in po njej pri David Movrin, "Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre, "Latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni", *Zgodovinski časopis* 68, št. 3–4 (2014), tukaj predvsem str. 435–438. Za slovenski in jugoslovanski okvir prim. še Jerca Vodušek Starič, *Kako su komunisti osvojili vlast: 1944–1946* (Zagreb, 2006), in Aleš Gabrič, *V senci politike: Opozicija komunistični oblasti v Sloveniji po letu 1945* (Ljubljana, 2019). O spreminjanju spominke in kulturne krajine dobro piše Matic Batič, "Prisvajanje javnega prostora na Primorskem med 1943 in 1945", *Dileme* 8, št. 1 (2024), str. 165–203, in isti, "Nova govorica prostora: Preimenovanje naselij na severnem Primorskem po drugi svetovni vojni (1948–1954)", *Acta Histriae* 31, št. 2 (2023), str. 281–306.

³¹ Prim. za zgled Tomaž Ivešič in Matic Batič, "Idejnopolični profil Antona Korošca v tridesetih letih 20. stoletja", *Studia Historica Slovenica* 23, št. 1 (2023), str. 169–202.

³² Prim. Aleš Gabrič, "Lahkotnost rušenja starega in težavnost vzpostavljanja novega," v: *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 2012), str. 11–32; Sergej Romanenko, "Višenacionalna država i/ili višestranački system – SSSR i SFRJ 1985.–1991.", v: *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 2012), str. 33–51; Stefano Lusa, *Razkroj oblasti: Slovenski komunisti in demokratizacija države* (Ljubljana, 2012); Aleš Maver, "Zapleteni zemljepis demokratizacije: Prehodi v demokracijo v srednji in vzhodni Evropi ob koncu 20. stoletja", *Studia Historica Slovenica* 22 (2022), št. 3, str. 791–822 (dalje: Maver, "Zapleteni zemljepis").

izstopu Slovenije iz Jugoslavije, temveč tudi v vnovičnem obratu z jugovzhoda na severozahod, ki je imel v tistem času vsekakor večinsko podporo in je zaznamoval dogajanje v naslednjih dveh desetletjih.³³ Prav tako je vendarle prišlo do resda previdne zamenjave družbeno-gospodarskega modela. Delno uravnoteženje za to je pomenila visoka, skoraj popolna stopnja integracije stare politične elite vanj. Seveda ne gre spregledati, da je nanjo med drugim vplivala sorazmerno šibka volja široke javnosti po vsebinskem prelomu z dediščino povojnega komunističnega režima,³⁴ morda pa celo podzavestni spomin na brutalnost prejšnjega preloma po drugi svetovni vojni, zaradi katere si Slovenci (bržkone) niso želeli ponovitve podobnega scenarija. Marsikatero odločitev je končno narekovala ponovna hitrost sprememb ob nepredvidljivost njihove dinamike.

Križi z latinskim križem

Razplet in izplen vseh treh prelomov je nedvomno pomembno (so)določil trenutno razmerje med obema možnima vstopoma v slovensko zgodovino. Res je tudi, da sta se smeri prvega in tretjega preloma vsaj na prvi pogled razlikovali. Toda kot je bilo navsezadnje razvidno iz razmisleka Saše Vidmajer iz leta 2014, vnovično navdušenje nad naslonitvijo na severozahod od poznih osemdesetih let 20. stoletja ni bilo tako enoznačno kot v marsikateri drugi nekdanji socialistični srednjeevropski državi.³⁵ In je prav poudarjanju navezanosti na (domnevno drugačno) jugoslovansko izkušnjo slovenskega prostora pripadla pomembna vloga za ohranjanje distance do nekdanjih sovjetskih "satelitov". Lahko bi torej rekli, da na ravni prevladujočega kolektivnega zgodovinskega spomina preusmeritev iz leta 1918 ni bila preklicana, Melikovo sorazmerno jasno govorjenje o "zmoti" pa ni postalo splošno sprejeto.

K temu je nedvomno prispevala že evocirana slaba vest slovenskih elit pozne habsburške monarhije, ki so svojo neodločnost po prevratu prikrivale s pretiranim zavračanjem habsburške (in s tem severozahodne) dediščine slovenskega prostora.³⁶ Na navedenem je, kot smo ravno tako že nakazali, gradila oblast po drugi svetovni vojni.

Eno bistvenih vstopnih mest za zasuk pa je vsaj po našem mnenju pomenila zadrega glede izvora krščanstva v slovenskih zgodovinskih deželah. Ni preti-

³³ Prim. Boštjan Udovič, "Danke Deutschland!: The political and diplomatic contribution of the Federal Republic of Germany to the creation of independent Slovenia", *Acta Histriae* 30, št. 2 (2022), tukaj zlasti str. 545–548.

³⁴ Prim. Maver, "Zapleteni zemljepis", zlasti str. 814.

³⁵ Prim. za primerjavo Damjan Hančič, "Tri baltiške Slovenije? Podobnosti in razlike med osamosvajanjem Slovenije in treh baltičkih držav: Litve, Latvije in Estonije", *Dileme* 5, št. 1 (2021), str. 127–161.

³⁶ Prim. Antoličič, "Anton Korošec".

Notranjost stolnice v Ogleju, ki je bil eno od izhodišč širjenja latinske oblike krščanstva na slovensko etnično ozemlje (*Wikimedia Commons*)

rano reči, da je bilo slednje pod Alpami večino zgodovine skoraj povsem latinsko. Pomena vzhodnega misijona pod taktirko solunskih svetih bratov Cirila in Metoda sicer ne kaže podcenjevati, a je ostal v celotni zgodbi o pokristjanjevanju slovenskega etničnega ozemlja predvsem izstopajoča epizoda. Ključno podobo je tukajšnje krščanstvo dobilo pod vplivom središč severno in zahodno od današnje Slovenije.³⁷

Zlasti ob stiku z drugimi slovanskimi krščanstvi, hrvaškim, srbskim, pa tudi češkim, se je v zvezi s tem že zgodaj pojavilo izrazito nelagodje. Značilno za slovensko kulturno zgodovino je, da mu je najvplivnejšo podobo dal pesnik, ne zgodovinar. V *Krstu pri Savici*, v prvi vrsti v njegovem *Uvodu*, je namreč France Prešeren izrisal precej neprizanesljivo podobo pokristjanjevalnega procesa med Karantanci (ki jih sam imenuje Slovenci, kar še bolj povzdigne njegovo vizijo pri poznejših rodovih). Izhodno je zvezo med sprejemom krščanske

³⁷ Prim. pregledno Bogo Grafenauer, "Pokristjanjevanje Slovencev", v: Metod Benedik (ur.), *Zgodovina Cerkve na Slovenskem* (Celje, 1991), str. 29–60 (dalje: Grafenauer, "Pokristjanjevanje")

vere in izgubo karantanske samostojnosti, ko je izid državlanskega spopada v Karantaniji (oziroma v svojem jeziku med Slovenci) opisal takole:

Na tleh leže slovenstva stebri stari, / v domačih šegah vtrjene postave, / v deželi
parski Tesel gospodari, / ječe pod težkim jarmam sini Slave, / le tujcam sreče svit
se v Kranji žari, / ošabno nosjo ti pokonci glave.³⁸

Prav tako je izrazito podčrtal bratomorni značaj spopada ("Šest mesecov
moči tla krvava reka, / Slovenec že mori Slovenca, brata – / kako strašna sle-
pota je človeka!"³⁹) in za nameček glavno krivdo za morijo obesil krščanskemu
karantanskemu knezu Valtunku, ki ga imenuje Valjhun.

Geneza Prešernove freske v *Krstu* in njegovo (inovativno) ravnanje z viri
za pokristjanjevanje sta bila že predmet natančnih analiz.⁴⁰ A ne glede na to,
da *Krst* kot celota ostaja precej odprto besedilo,⁴¹ po našem mnenju ni mogo-
če spregledati, da je bila dekonstrukcija pozitivne podobe pokristjanjevanja
naselitvenega prostora Slovencev pomemben pesnikov cilj in da je ustrezna
prilagoditev virov, ki so bili na voljo, njegov izviren prispevek. Svoje je doda-
la še njegova že sicer nespodbudna podoba slovenske preteklosti v znamenju
naslonjenosti na središča na severozahodu. Slednjo je Prešeren ob *Krstu* morda
najbolj izrisal v osmem sonetu *Sonetnega venca*:

Viharjev jeznih mrzle domačije / bile pokrajine naše so, kar, Samo! /
tvoj duh je zginil, kar nad tvojo jamo / pozabljeno od vnukov veter brije.
Oblóžile očetov razprtije / s Pipínovim so jarmom sužno ramo /
od tod samó krvavi punt poznamo, / boj Vitovca in ropanje Turčije.⁴²

Nehote je s tem Prešeren ustvaril zelo ugoden humus za zlasti po drugi sve-
tovni vojni priljubljeno razlago skupnostne preteklosti, v kateri ni bilo v starej-
ših obdobjih tako rekoč ničesar uporabnega.

Kakor koli, avtoriteta nacionalnega poeta je postorila svoje, podobno kot
ozračje v desetletjih po marčni revoluciji, ko je bilo veliko dvomov o tem, ali se

³⁸ France Prešeren, *Krst pri Savici. Balade in romance: Izbor* (Ljubljana, 2006), str. 19 (dalje: Prešeren, *Krst pri Savici*).

³⁹ Prav tam, str. 13.

⁴⁰ Prim. zlasti Darja Mihelič, "Die Christianisierung Karantaniens in den Augen der Historiker des 15.–18. Jahrhunderts", *Histoire des Alpes = Storia delle Alpi = Geschichte der Alpen* 10 (2005), str. 39–56, in Aleš Maver, "Kako je France Prešeren ukradel slavo Valtunku", *Acta Histriae* 29, št. 1 (2021), str. 21–36 (dalje: Maver, "Kako je France Prešeren ukradel slavo Valtunku").

⁴¹ Prim. pregledno Boris Paternu, "Kako brati 'Krst pri Savici'?", *Slavistična revija* 54, št. 3 (2006), str. 83–93, in obsežno študijo Marka Juvana, *Imaginarij Krsta v slovenski literaturi: Medbesedilnost recep-
cije* (Ljubljana, 1990).

⁴² France Prešeren, *Pesnitve in pisma* (Ljubljana, 1974), str. 77.

lahko slovensko narodno gibanje nasloni na podporo katoliške duhovščine.⁴³ Po eni strani je (celo) na zgodovinarje odločilno vplivala Prešernova ocena, da je pokristjanjenje sovpadlo s koncem karantanske politične svobode. Ta pogled je ostal prevladujoč vse do poznega 20. stoletja.⁴⁴

Po drugi strani je prepričanje o "napačnem" izhodišču misijona v Karantaniji in s tem o "tujosti" krščanstva v slovenskem prostoru, ki se je ravno tako lahko napajalo pri *Krstu pri Savici*, vodilo v izražanje želj po drugačnem pokristjanjevalnem scenariju. Kot alternativa dejanski prevladi bavarskih škofij in Ogleja (ki jo je sicer običajno odnesel primerjalno bolje od Salzburga) se je sam od sebe ponujal že omenjeni z vzhoda izvirajoči misijon Cirila in Metoda, ki naj bi bolje zagotavljal slovanski značaj krščanskega obredja in s krščanstvom povezane institucionalne zgradbe. Občasno je želja po "vzhodni alternativni" preskočila še na razlago širjenja nove vere v antiki. V svojem prispevku o vlogi Petovione v štajerski zgodovini je Franc Kovačič denimo zatrdil:

V Sirmiju so bili vsi pogoji, da postane metropola panonske cerkve: posredno apostolski izvor njegovega škof. sedeža – prvi, zgodovinsko več ali manj dognani škof v Sirmiju se namreč imenuje sv. Andronik, učenec apostola Pavla, okoli l. 56, – politična važnost in prometne zveze.

Nasproti temu se Oglej niti daleč ne more primerjati Sremu. /.../ Kje je torej bolj naravno iskati matico panonsko-noriške cerkve: v Sremu, ki je vojna in civilna metropola celega Ilirika, ali pa v Akvileji, ki je v popolnoma drugi skupini rimskih pokrajin in v političnem oziru mesto nižje vrste kakor Srem?⁴⁵

Oba pomisleka o domačem krščanstvu, ki sta se lahko opirala na gorenjskega pesnika, sta lajšala oziranje slovenske kulturne srenje proti (jugo)vzhodu. Postavljanje latinskosti skoraj celotne cerkvene preteklosti kot pozitivne vrednote pod vprašaj je hkrati šibilo najmočnejšo povezavo slovenskega prostora s severozahodom. Res pa bi močno pretiravali, če bi trdili, da so bili vsi kulturni delavci druge polovice 19. in zgodnjega 20. stoletja, ki so se nekoliko nostalgичno ozirali na vzhodni izvor krščanstva pri nekaterih drugih Slovanih, pripravljeni iti v prilagajanju vzhodnim prvinam enako daleč.

Josip Jurčič in nekateri drugi zagovorniki uvedbe stare cerkvene slovanščine ali celo ljudskega slovenskega jezika v katoliško bogoslužje v zadnji tretjini

⁴³ Prim. Maver, "Kako je France Prešeren ukradel slavo Valtunku", predvsem str. 30–31.

⁴⁴ Prim. za zgled z začetka devetdesetih let Grafenauer, "Pokristjanjevanje", predvsem str. 60. Je pa isti zgodovinar nekaj let pozneje vendarle potegnil jasno ločnico med obema procesoma v Bogo Grafenauer, *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje* (Ljubljana, 1994), zlasti str. 7 z op. 2.

⁴⁵ Franc Kovačič, "Petovij v zgodovini Južne Štajerske", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 5, št. 1 (1908), tukaj str. 5–6.

Spomenik svetih bratov Cirila in Metoda v Zalavárju na Madžarskem (*Wikimedia Commons*)

19. stoletja so sploh videli temeljno težavo zgolj v rabi latinščine pri obredju.⁴⁶ Kot je leta 1874 jasno izpostavil avtor prvega slovenskega romana, naj bi slednja negativno vplivala na jezikovno samozavest maternih govorcev slovenščine:

Saj veste, da sta Ciril in Metod svetnika, in vendar sta slovenski jezik uvela povsod. Dajte, uvedite ga še vi: pokažite, da jezik svoje slovenske matere tako visoko čislate, da ga hočete narodu v najsvetejših dejanjih in na najsvetejših krajih govoriti in peti. Narod bo potem ponosnejši na svoj jezik, vedoč, da ima pred Bogom veljavo, torej bo energičneje terjal njegovo veljavo tudi v uradu in šoli. Poglejte,

⁴⁶ Prim. o tem splošno Aleš Maver, "Dolgi slovenski beg pred cerkveno latinščino", v: *Historični seminar* 14, ur. Mojca Žagar Karer in Katarina Šter (Ljubljana, 2021), str. 77–90.

kako so /.../ vsi, ki imajo svoj jezik tudi v cerkvah, narodno trdnejši, nego naš slovanski narod, ki mora v cerkvi poslušati tuj, nerazumljiv jezik.⁴⁷

Medtem ko Jurčič ni sodil ravno med tiste, ki bi se v cerkvi drenjali v prve klopi, in je svoje misli hkrati zapisoval na vrhuncu "malega kulturnega boja", je dve desetletji mlajši katoliški duhovnik Kovačič videl osrednje poslanstvo Slovanov v tem, da bi zblížali vzhodno in zahodno Cerkev, pri čemer pa primata slednje (svoje) ni skušal omajati.⁴⁸ Nekoliko drugačno je bilo verjetno stališče njegovega starejšega duhovniškega kolega in politika Božidarja Raiča, ki je enako kot Kovačič izhajal iz vzhodnoštajerskega prostora. Slednji že ob koncu šestdesetih let 19. stoletja očitno ni bil prepričan, da je uniatska metoda, po kateri bi se pravoslavci zedinili s Katoliško cerkvijo, glede na številčna razmerja med Slovani prava: "Že sama misel, ka bi 60 milijonov pravoslavnikov slovanskega obreda prestopilo k nekterim milijonom katoličanov, ki v tujščini daritvo opravljajo, ovaja, da mirno rečem, veliko predrznost."⁴⁹ Iz tega bi lahko sklepali na njegovo pripravljenost zblížanja z vzhodno Cerkvijo po njej bližjih notah.

Nedvomno na vzhod je vleklo znanega občudovalca Rusije Davorina Hostnika, ki si je nadel psevdonim Krutorogov in s svojimi proruskimi stališči, izraženimi v prispevkih za *Slovenski narod*, burkal slovensko sceno v drugi polovici osemdesetih let 19. stoletja.⁵⁰ Ker je zagovarjal tezo o "zlizanosti" papeža Leona XIII. z nemškim kanclerjem Bismarckom, je predlagal, naj Slovenci, da bi prekinili sleherno povezavo z nemštvom, prekinejo še (škodljivo) navezavo na papeški Rim, se pravi na katolištvo. Svetoval je:

V očigled nesramni, človeka nedostojni nemški politiki, odvrzimo vse, kar nas veže z Nemci! Bodimo Slovani tudi v cerkvi, terjajmo, vzemimo si slovansko liturgijo, jezik in obrede naših apostolov, slovenskih stran učitelej, sv. Kirila in Metodija. Ven z latinskim jezikom, ven z latinico! Kdor je v tem proti nam, ta je naš sovražnik, naš zatiralec, naj nosi na glavi nemško 'pickelhaubo' ali pa mitro ali tiaro!⁵¹

Hostnikova odločna protikatoliškost in navijanje za to, da bi Slovenci zahodnemu krščanskemu izročilu sploh rekli zbogom, sta bila v njegovem času

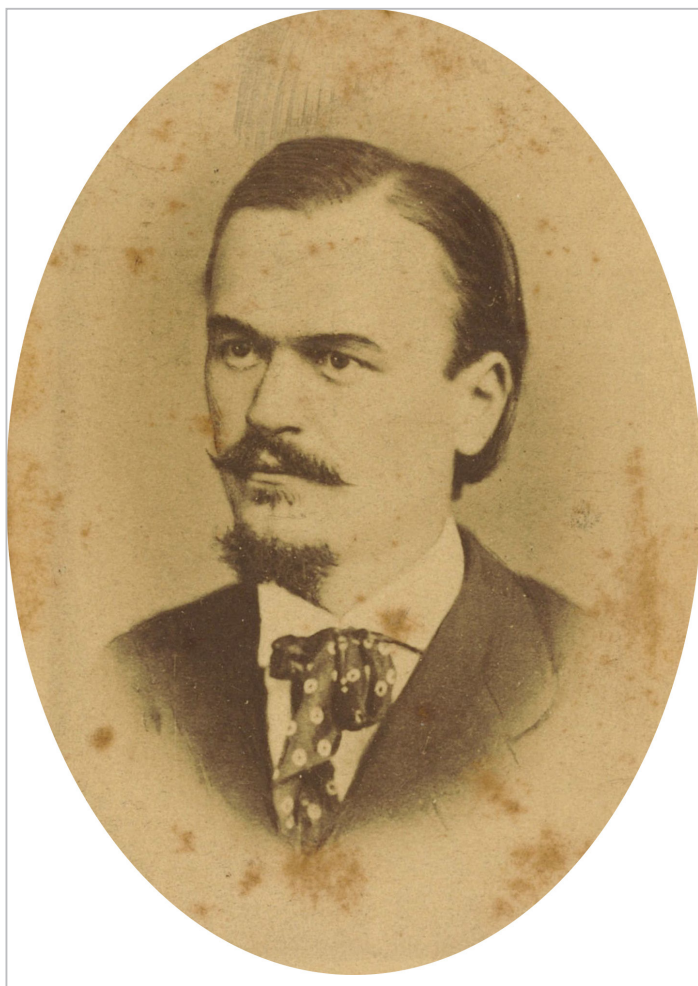
⁴⁷ Navedeno po Cirilmetodar (= Ivan Vrhovnik), "O obnovitvi staroslovenskega bogoslužja VII.", *Slovenski narod*, 22. 11. 1925, št. 267, str. 2.

⁴⁸ Prim. recimo Bruno Hartman, "Dr. Franc Kovačič (1867–1939)", *Studia Historica Slovenica* 8, št. 2–3 (2008), tukaj str. 259.

⁴⁹ Božidar Raič, "K. Havliček Borovský", *Slovenski narod*, 15. 6. 1869, št. 69, str. 2.

⁵⁰ Prim. o Krutorogovu Igor Grdina, *Ivan Hribar: Jedini resnični radikalec slovenski* (Ljubljana, 2010), tukaj str. 28–30, ali Iskra V. Čurkina, "Davorin Hostnik", *Zgodovinski časopis* 22, št. 3–4 (1968), tukaj predvsem str. 269–278 (dalje: Čurkina, "Davorin Hostnik").

⁵¹ Krutorogov (= Davorin Hostnik), "Nemško vohunstvo", *Slovenski narod*, 4. 6. 1887, št. 125, str. 1.

Josip Jurčič
(Wikimedia Commons)

seveda izrazito manjšinsko stališče. Zato Krutorogova ni bilo niti težko zavrniti. Ivan Prijatelj je bil celo mnenja, da je njegovo streljanje s težkim orožjem proti Leonu XIII. spodbudilo ljubljanskega škofa Jakoba Missio k odločnejšemu vstopu na kranjski politični parket.⁵² Vsekakor pa je glasno zagovarjanje slovanske liturgije in slovasnskega bogoslužnega jezika porodilo odziv v goreči obrambi obstoječega stanja, ki se je v *Slovincu* lotil Josip Marn:

⁵² Prim. Čurkina, "Davorin Hostnik", str. 278.

Kdo pa je Slovencem ohranil njihovo narodnost? Ali ne v prvi vrsti katoliška cerkev, in zato ji ni bilo treba slovanske liturgije? Kam se v naših časih na Koroškem plaho skriva skoraj umirajoča naša narodnost? Ali ne najde uprav v cerkvi svojega varnega zavetja? [...] Kakor hitro pa bi začeli koroški Slovenci po nepostavnih potih tirjati slovansko liturgijo in bi ne hodili v cerkev po vzgledu premnogh gorečnikov za slovansko liturgijo – tedaj bi kmalu za vselej utihnil slovenske besede glas na starodavnem, slovenskem Korotanu!⁵³

Ne glede na Hostnikovo izjemnost v slovenskem prostoru ob koncu 19. stoletja tudi njegov nastop kaže, da je "zahodna" naravnost lastne katoliške dediščine velik del (nastajajoče) slovenske kulturne elite žulila. V začetku naslednjega stoletja je Ivan Cankar, ki je sicer v odnosu do katolištva prehodil zelo vijugasto pot,⁵⁴ povsem neocvetličeno okrivil "rimsko usmerjenost" slovenske družbe za vse njene stranpoti, ko je v svojem predavanju o slovenskem narodu in slovenski kulturi povedal:

Zgodovina slovenskega naroda je zgodovina tlačana, hlapca, ki je služil na vekov veke in ki se je tako korenito navadil služiti, da mu je prešlo suženjstvo v mesó in kri. Stoletja je služil politično in družabno tistemu gospodarju, ki mu je bil najbližji; stoletja je romal v noči in mraku njegov zaslužnjeni duh po cesti, ki vodi v Rim.⁵⁵

Cankar je bil sicer v naslednjem desetletju zelo glasen, ko se je bilo treba postaviti po robu pretiranemu vijuganju na jugovzhod, ki je bilo (tudi) posledica nelagodja ob severozahodnem izvoru krščanstva med Slovenci. Toda nekatera zgoraj navedena stališča, ki so se ogrevala za bolj slovansko podobo verskega življenja pod Alpami, so pripravljala teren za še drug, nemara odločilen starejši most k prevladi južnoslovanskega vstopa v slovensko skupnostno zgodovino po prvi svetovni vojni. O njem bomo spregovorili v nadaljevanju.

Iskanje opore v negotovosti

Ne da bi postavljali pod vprašaj zgoraj navedeno Melikovo oceno o pripravljenosti slovenske družbe na vstop v južnoslovansko državo ali ravno tako že prej izpostavljeno hitrost tega vstopa leta 1918, je treba namreč ugotoviti, da se je slednji lahko naslonil na kar nekaj miselne podlage celo onkraj pomislekov o

⁵³ Josip Marn, "Pabrki III.", *Slovenec*, 7. 9. 1887, št. 203, str. 1.

⁵⁴ Prim. nazadnje premisleke o tem pri Igor Grdina, *Ivan Cankar: Portret genija* (Ljubljana, 2018).

⁵⁵ Ivan Cankar, *Kako sem postal socialist: In drugi spisi*, ur. Primož Vitez (Ljubljana, 2018), str. 117.

latinski naravi slovenskega krščanstva. Pri tem je sicer isti Ivan Cankar v nekem drugem predavanju zelo jasno razmejil podobnosti in razlike med Slovenci in drugimi južnimi Slovani, ko je poudarjal:

Kakšno jugoslovansko vprašanje v kulturnem ali celo jezikovnem smislu zame sploh ne eksistira. Morda je kdaj eksistiralo; toda rešeno je bilo takrat, ko se je jugoslovansko pleme razcepilo v četvero narodov s četverim, čisto samostojnim kulturnim življenjem. Po krvi smo si bratje, po jeziku vsaj bratranci — po kulturi, ki je sad večstoletne separatne vzgoje, pa smo si med seboj veliko bolj tuji, nego je tuj naš gorenjski kmet tirolskemu, ali pa goriški viničar furlanskemu. Bodi tega kriva zgodovina, bodi kriv kdorkoli — jaz, ki dejstvo konstatiram, ga čisto gotovo nisem zakrivil. Nevarno je dandanašnji take resnice očitno povedati.⁵⁶

Cankarjevo razmejevanje je bilo dolgoročno uspešno na jezikovnem področju, saj zamisli o prilagajanju slovenskega jezika večjim južnoslovanskim "tovarišem" po njem nikoli niso zares padle na plodna tla.⁵⁷ Kar zadeva splošno dojemanje zgodovinske in kulturne umeščenosti slovenskega prostora v 20. stoletju, pa je treba reči, da se je soočilo z izjemno močno konkurenco.

Ta je bila utemeljena v neki osnovni negotovosti, ki je prizadevanje za zaokrožitev slovenskega naroda in za njegovo (večjo) politično samostojnost spremljala vse od oblikovanja programa o Zedinjeni Sloveniji in kljub njemu. Nekje v ozadju je bilo moč skoraj vedno občutiti dvom, ali je tak program (Stane Granda bi rekel program samoslovenstva⁵⁸) zares vzdržen ali pa bi ga bilo vendarle bolje zvezati s kakšnim širšim okvirom. Omenjeno samo po sebi kajpak še ni nujno pomenilo odpovedi iskanju v vajeni severozahodni smeri. Tako je denimo *Slovenski narod*, ko je prvič prišel med bralce, jasno opredelil (srednjeevropsko) Avstrijo kot tisti ščit, na katerega bi se lahko Slovenci zanesli:

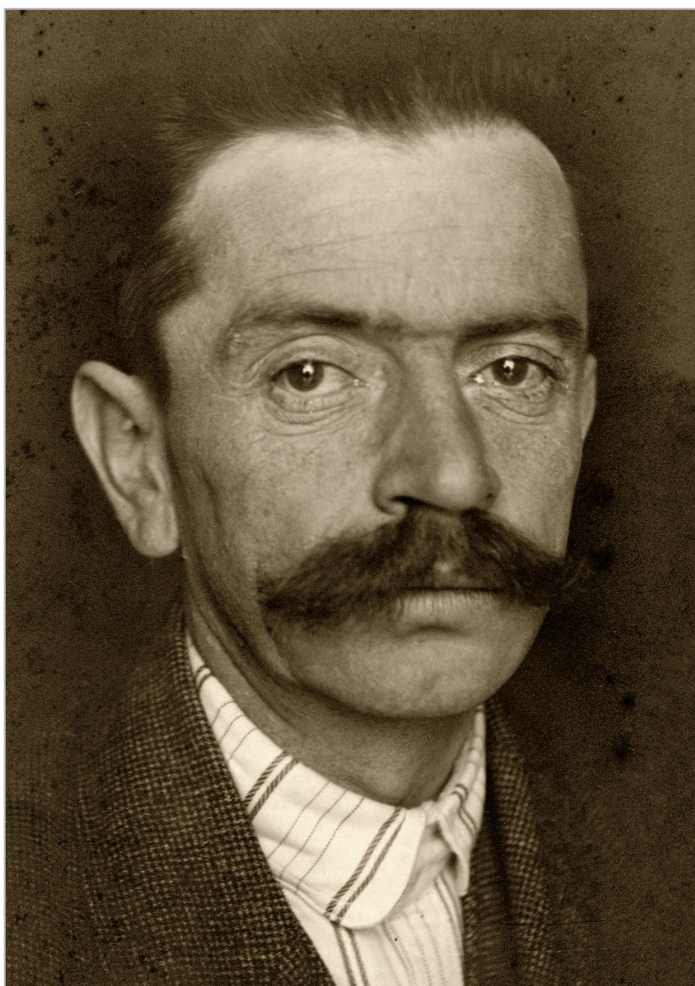
Propad Avstrije – mi nismo te besede niti izmislili niti prvi izrekli – bil bi boje propad razkosanega slovenskega naroda, naj bi nas že podedovala deželohlepna nova Italija, ali oklenola železna roka Pruska. Avstrijsko cesarstvo je za nas Slovenec zavetje, v katerem si zamoremo rešiti in ohraniti svojo narodnost, in na tej podlagi dospeti do največje omike, blagostanja in prave svobode.⁵⁹

⁵⁶ Ivan Cankar, *Zbrano delo: Petindvajseta knjiga: Politični članki in satire; Govori in predavanja*, ur. Dušan Voglar in Dušan Moravec (Ljubljana, 1976), str. 234.

⁵⁷ Prim. Miran Štuhec, "Kulturnopolitične in jezikovnopolitične razmere na Slovenskem ob koncu prve svetovne vojne", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), tukaj str. 214–220, in Jožica Čeh Steger, "Oton Župančič in začetki južnoslovanske tvorbe", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), tukaj predvsem str. 241.

⁵⁸ Prim. Stane Granda, *Pot v samoslovenstvo: Prva osamosvojitvena zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 2022).

⁵⁹ "Slovenskega naroda" politični program", *Slovenski narod*, 2. 4. 1868, št. 1, str. 1.

Ivan Cankar
(Wikimedia Commons)

Tukaj bi se mogoče dalo razpravljati o tem, koliko je snovalcem novega lista njihove besede narekoval oportunistični premislek (sploh če upoštevamo, da se čisto v začetku že vnaprej branijo očitka zaradi rabe besedne zveze "propad Avstrije"), vendar jim vsaj v jedru smemo verjeti. Avstrijski okvir kot primeren poligon za iskanje samostojnega slovenskega prostorčka pod soncem se je gotovo zdel leta 1868 in še desetletja pozneje večini politično mislečih Slovencev samoumeven. Vendar bi se celo znotraj tega okvira počutili varnejše, če bi bili okrepljeni z drugimi, močnejšimi južnimi Slovani. Povedno je, da je lavan-tinski škof Anton Martin Slomšek v pismu Mihaelu Stojanu že marca leta 1848 čutil potrebo dokazovati, da razmišljanje o zedinjeni Sloveniji ne pomeni hkra-ti zlivanja s Hrvaško, kakor so očitno mislili nasprotniki takšnih zamisli, gotovo

pa tudi marsikateri zagovornik: "*Wir wollen Oestr. Slowenen bleiben, obne zum deutschen Bund- noch zum Kroathenthum zu gehören.*"⁶⁰

Dvajset let pozneje je bil že omenjeni Božidar Raič precej nedvoumen. Slovenščino naj bi bilo treba kot jezik uradov razvijati predvsem zato, da se bo lahko pozneje utopila v skupnem južnoslovanskem jeziku. In vsaka misel na zedinjeno Slovenijo bi morala hkrati že načrtovati združevanje z drugimi južnimi Slovani. Ali z Raičevimi lastnimi besedami:

Mi Slovenci moramo na vse kriplje delati, da se bržo bolje zedinimo v eno zemljepisno in politiško skupino, ter ljudstvo primerno izobrazimo, brez dostojne ljudske omike bi vsi akisnoli. To dovršivši sinemo se pripravljati na koristno združenje z južnimi bratovi; sicer pa vsaka politiška stopinja učinjena na Slovenskem mora se ozirati na jugoslovansko skupnost. /.../

Od Slovencev se nikar ne zahtevaj, da že zdaj popustimo od svojega narečja, mi moramo, kakor jo že povedano, najprvle si narod omikati in dotje dotirati, da bode vsak na Slovenskem kruh troseči urednik in učitelj dobro znal slovenski, in potle še smemo misliti na dalnji napredek. Pri pisavi je paziti, da se v nji, bi rekel, nevedoma in nevidoma bližamo Hrvatom. /.../ Ponosno naznanjam, ka mi Slovenci, ako bodemo napredovali v razvoji svojega jezika in slovstva, kakor se je zagnalo po pravi koloniji, dotle doženemo, ka se za 20 let ne bode videl razloček med slovenščino in hrvaščino.⁶¹

V takšnih stališčih ni nujno videti skrajnega odseva (novo)ilirizma, ki je tako vznejevoljil Cankarja. Šlo je preprosto za močno razširjen pragmatični premislek dobršnega dela slovenske elite. In morda celo prevladujoč odgovor nanj je bil, da je igranje na širšo južnoslovansko karto zanesljivejša pot, čeprav se celo hrvaščini naklonjeni Raič ne more izogniti zavedanju, da utegne v tem primeru navijanje za slovenščino kot uradni jezik delovati nekako neiskreno. Srbski "dejavnik", ki je predstavljal temeljno novost razvoja od leta 1917 naprej (in na kar je sedem desetletij pozneje opozoril Melik), je bil kajpak veliko manj navzoč. A se je v času združevanja Italije in Nemčije, ko se je zdel prebujeni nacionalizem dveh mogočnih sosedov Slovencev neustavljiv, tudi ta pojavil v večjem obsegu.⁶²

Izkušnja iz Siska, kjer je bil urednik lista *Südslavische Zeitung*, je tako verjetno vplivala na Josipa Jurčiča, da je v prvi polovici sedemdesetih let močne podtone o južnoslovanskem združevanju vnesel v zgodovinski roman *Ivan*

⁶⁰ Navedeno po Vasilij Melik, "Nacionalni programi Matije Majarja - Ziljskega", v: *Slovenci 1848–1918: Razprave in članki*, ur. Viktor Vrbnjak (Maribor, 2002), tukaj str. 62.

⁶¹ Božidar Raič, "K. Havliček Borovský", *Slovenski narod*, 17. 6. 1869, št. 70, str. 2–3.

⁶² Prim. Melik, *Slovenci*, zlasti str. 354 ss.

Erazem Tatenbab. Smisel zarote, v kateri je sicer negativno prikazani štajerski plemič sodeloval, je opredelil takole:

Šlo je v teh velikih političnih namerah za nasilno odcepljenje Ogerske in južnoslovanskih dežel od nemške Avstrije in za ustanovljenje svobodne Ogrske, ter osnovanje neodvisne Hrvatske, kateri bi se bila pridružila Slovenija.⁶³

Svoj roman je hkrati zaključil s poudarkom, ki je bil vsaj na prvi pogled v precejšnjem nasprotju s političnim programom, pred nekaj leti razvitim v njegovem *Slovenskem narodu*:

In ti, slovenski bralec, si do tu potrpljenje imel čitati ta kratek obris zgodob možá, ki je padel (če prav je imel človeških napak mnogo) ipak za veliko idejo, ki bi, uresničena, bila našo slovensko in celo slovansko zgodovino predručala – ti pojdi, ako ti prilika nanese na njegov grob in obžaluj, da je padel tako, da so triumfovali nad njim njegovi sovražniki, ki tudi niso prijatelji tvojega roda!⁶⁴

Tukaj bi podobno kot ob Prešernovem *Krstu* lahko rekli, da je leposlovje prehitevalo zgodovinopisje in politiko. Ter nanju hkrati močno vplivalo. Seveda pa vsi navedeni in še mnogi drugi nastavki za obrat na jugovzhod, kot se je potem zgodil, niso mogli ukiniti temeljne dvojnosti med možnima vstopoma v slovensko preteklost, ki sta v jedru našega zanimanja. Še več, omenjena dvojnost je bila ravno v prevratnem obdobju zelo živa, o čemer ne priča samo polemika Ivana Cankarja (hkrati z njegovo nekoliko dvoumno, pri Franu Milčinskem ohranjeno izjavo iz julija leta 1917, da je "vesel naše Slovenije"⁶⁵). Srečamo jo tudi v pomembnem opazanju njegovega pisateljskega kolega in sodobnika Franca Saleškega Finžgarja, ki je ob koncu življenja v *Letih mojega popotovanja* razpoloženje izpred približno štiridesetih let orisal z naslednjimi besedami:

Za ustanovitev samostojne jugoslovanske države so bili navdušeni Štajerci, Korošci in Primorci, ker so vsi občutili nad seboj težko tujčevo roko. Zoper Jugoslavijo so bili res mnogi na Kranjskem, zlasti zvesti prijatelji glavarja Šušteršiča. /.../ Resnica je tudi, da je mnoge zelo dobre, poštene Kranjce motila srbska pra-

⁶³ Josip Jurčič, *Ivan Erazem Tatenbab* (Ljubljana, 1873), str. 3 (dalje: Jurčič, *Ivan Erazem Tatenbab*).

⁶⁴ Prav tam, str. 76.

⁶⁵ Prim. Jurij Perovšek, "Misel o Sloveniji in njeno udejanjanje v času od Majniške deklaracije do oblikovanja Države SHS in Narodne vlade SHS v Ljubljani", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), tukaj str. 422.

voslavna vera in bi kot katoličani ne bili radi povezani z njimi. Pri tihi agitaciji so tudi to misel širili.⁶⁶

Velike pokrajinske razlike v dojemanju južnoslovanskega združevanja in njegovega pomena so se v teku 20. stoletja, predvsem po drugi svetovni vojni, zmanjšale. To je šlo v glavnem v prid "jugovzhodnemu" vstopanju v slovensko preteklost, česar, kot smo pokazali pri kratkem preletu prelomov v istem stoletju, niti delno spremenjene okoliščine po letu 1989 niso postavile čisto na glavo.

Sklep

Doslej povedanemu ni treba veliko dodati. V prispevku smo predvsem opozorili na nepričakovanost, ki je nekakšna skupna točka slovenskih prelomov 20. stoletja, in na starejše plasti v sicer naglem slovenskem zasuku proti jugovzhodu ob koncu prve svetovne vojne. Pri omenjenih plasteh je šlo za zadržan odnos mnogih pripadnikov slovenske kulturne srenje do izvorov lastnega krščanstva in za strah, da projekt slovenske politične avtonomije ali celo državnosti brez širšega južnoslovanskega povezovanja ne bi bil vzdržen. Oboje je vplivalo tudi na prevlado "jugovzhodnega" vstopa v slovensko skupnostno preteklost v 20. stoletju.

Navedenim dejavnikom bi bilo nemara smiselno pridružiti še dolgo navezanost slovenskega političnega gibanja v habsburški monarhiji na češko, kar ni bilo brez vpliva na prevladujoče zadržano ocenjevanje avstrijske komponente v zgodovini slovenskih dežel. Še zlasti, ker je v slovenskem zgodovinopisju in širše prevladalo češko razumevanje Badenijevih jezikovnih naredb kot na koncu neuspešnega poskusa urejanja razmer v monarhiji.

V nadaljevanju bi bilo morda koristno slovensko izkušnjo primerjati predvsem s slovaško, saj imamo tudi na Slovaškem opraviti z večinsko katoliškim okoljem, v katerem pa je močno poudarjena navezava na izročilo cirilmetodovskega misijona iz vzhodnih pokristjanjevalnih središč.

⁶⁶ Franc Saleški Finžgar, *Zbrano delo: Dvanajsta knjiga: Leta mojega popotovanja*, ur. Jože Šifrer (Ljubljana, 1992), str. 322.

Aleš Maver, Timotej Mavrek and Maj Horvat

ON TWO ENTRIES INTO SLOVENIAN HISTORY

SUMMARY

The paper examines the relationship between two possible entries into Slovenian history and the dynamics of the relationship between them in the 20th century. The focus is on the role of the "south-eastern current". Although in the Slovenian case the differences resulting from different entry points to a common history are not as great and, above all, do not have as great consequences as, for example, in Ukraine, it is safe to say that they do exist. In many respects, they follow similar patterns to those of the Ukrainian case, except that the supposedly common East Slavic experience is being replaced by a common South Slavic one. Against this, as in Ukraine, there is a current of thought that emphasises Slovenia's embeddedness in Central Europe and its attachment to centres in the north-west rather than the south-east.

As far as cultural and historical embeddedness is concerned, Slovenia's position in the post-World War II period is indeed at the forefront. However, this is not the only relevant issue. A departure from the Central European framework, even if it only serves to highlight the otherness of Slovenian communism, has wider implications. If one chooses the undoubtedly central orientation of the Slovene ethnic territory to the south-east after 1918 as the "privileged" gateway to enter the communal past, a different view of the milestones of earlier history will emerge than if one were to attribute the leading role to the previously prevailing association with the Habsburg space in the broadest sense of the word, which had collapsed at the end of the First World War.

The current relationship between these two possible entries into Slovenian history has undoubtedly been significantly (co)determined by the unfolding of three major Slovenian turning points in the 20th century, after the First and Second World Wars and after 1989, respectively. It is also true that the directions of the first and the third break diverged, at least at first sight. But the renewed enthusiasm for a north-westerly leaning from the late 1980s onwards was not as unambiguous as in many other former socialist Central European countries. And it is precisely the emphasis on attachment to the (supposedly different) Yugoslav experience of the Slovenian space that has played an important role in maintaining distance from the former Soviet "satellites".

At the same time, the very suddenness and thoroughness of the Slovenian turn to the South-East after the First World War did not mean that there were no preconditions for it in the earlier period. One of the essential entry points

for it was, at least in our view, the embarrassment about the origins of Christianity in the historical Slovenian areas. It is not uncommon for Slovenian cultural history that a poet, not a historian, has produced the most influential depiction of this matter. In *The Baptism at Savica*, first and foremost in its *Introduction*, France Prešeren painted a rather unsparing picture of the process of Christianisation among the Carantanians.

In addition, it is important to point out a fundamental uncertainty that has accompanied the quest for the and for the (greater) political independence of Slovenes since the formulation of the programme for a united Slovenia and in spite of it. Somewhere in the background one could almost always sense the doubt whether such a programme was really sustainable or whether it would be better to tie it to a broader framework. Such views do not necessarily reflect the extreme (Neo-)Illyrism that so upset Ivan Cankar. It was simply the widespread pragmatic reflection of a good part of the Slovenian elite. And perhaps even the dominant response to it was that playing the broader South Slavic card was the safer way to go.

The major regional differences in the perception of South Slavic integration and its significance also diminished in the course of the 20th century, especially after the Second World War. This was mainly favoured the "South-Eastern" entry into the Slovenian past, which, as we have shown in a brief overview of the turning points in the same century, was not turned completely upside down even by the partially changed circumstances after 1989.

VIRI IN LITERATURA

Delo – Ljubljana, leto 2014.

Slovenec – Ljubljana, leto 1887.

Slovenski narod – Maribor, leto 1868, 1869; Ljubljana, leto 1887, 1925.

Cankar, Ivan, *Kako sem postal socialist: In drugi spisi*, ur. Primož Vitez (Ljubljana, 2018).

Cankar, Ivan, *Zbrano delo: Petindvajseta knjiga: Politični članki in satire; Govori in predavanja*, ur. Dušan Voglar in Dušan Moravec (Ljubljana, 1976).

Finžgar, Franc Saleški, *Zbrano delo: Dvanajsta knjiga: Leta mojega popotovanja*, ur. Jože Šifrer (Ljubljana, 1992).

Jurčič, Josip, *Ivan Erazem Tatenbab* (Ljubljana, 1873).

Prešeren, France, *Krst pri Savici. Balade in romance: Izbor* (Ljubljana, 2006).

Prešeren, France, *Pesnitve in pisma*, ur. Anton Slodnjak (Ljubljana, 1974).

.....

Antoličič, Gregor, "Anton Korošec in habsburška dinastija", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 1 (2022), str. 101–130.

Areh, Valentin, "Nemški pogledi na vzroke razkola med Slovenci in Nemci", *Dileme* 8, št. 1 (2024), str. 9–43.

Balkovec, Bojan, "Vsi na noge, vsi na plan, da bo zmaga čim sijajnejša": Volilna teorija in praksa v prvi jugoslovanski državi (Ljubljana, 2011).

Batič, Matic, "Nova govorica prostora: Preimenovanje naselij na severnem Primorskem po drugi svetovni vojni (1948–1954)", *Acta Histriae* 31, št. 2 (2023), str. 281–306.

Batič, Matic, "Prisvajanje javnega prostora na Primorskem med 1943 in 1945", *Dileme* 8, št. 1 (2024), str. 165–203.

Čeh Steger, Jožica, "Oton Župančič in začetki južnoslovenske tvorbe", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 227–252.

Čurkina, Iskra V., "Davorin Hostnik", *Zgodovinski časopis* 22, št. 3–4 (1968), str. 261–309.

Gabrič, Aleš, "Lahkotnost rušenja starega in težavnost vzpostavljanja novega," v: *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 2012), str. 11–32.

Gabrič, Aleš, *V senci politike: Opozicija komunistični oblasti v Sloveniji po letu 1945* (Ljubljana, 2019).

Grafenauer, Bogo, *Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje* (Ljubljana, 1994).

Grafenauer, Bogo, "Pokristjanjevanje Slovencev", v: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, ur. Metod Benedik (Celje, 1991), str. 29–60.

- Granda, Stane**, *Pot v samoslovenstvo: Prva osamosvojitvena zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 2022).
- Grdina, Igor**, "Bogdan Radica in Slovenci", *Dileme* 6, št. 2 (2022), str. 9–66.
- Grdina, Igor**, *Ivan Cankar: Portret genija* (Ljubljana, 2018).
- Grdina, Igor**, *Ivan Hribar: Jedini resnični radikalec slovenski* (Ljubljana, 2010).
- Hančič, Damjan**, "Tri baltiške Slovenije? Podobnosti in razlike med osamosvajanjem Slovenije in treh baltiških držav: Litve, Latvije in Estonije", *Dileme* 5, št. 1 (2021), str. 127–161.
- Hartman, Bruno**, "Dr. Franc Kovačič (1867–1939)", *Studia Historica Slovenica* 8, št. 2–3 (2008), str. 259–263.
- Ivešič, Tomaž, in Batič, Matic**, "Idejnopolitični profil Antona Korošca v tridesetih letih 20. stoletja", *Studia Historica Slovenica* 23, št. 1 (2023), str. 169–202.
- Jobst, Kerstin S.**, *Geschichte der Ukraine* (Stuttgart, 2022).
- Jovanović, Zoran M.**, "Slučaj Gornja Toponica: O ponekim detajlima iz istorije srpsko-slovenačke bliskosti tokom Drugog svetskog rata ili o Srbima barbarima", *Dileme* 8, št. 1 (2024), str. 81–126.
- Juvan, Marko**, *Imaginarij Krsta v slovenski literaturi: Medbesedilnost recepcije* (Ljubljana, 1990).
- Klabjan, Borut**, "Graditi partizanski spomin v socialistični Jugoslaviji: Slovenski primer v času po drugi svetovni vojni", *Acta Histriae* 30, št. 2 (2022), str. 513–534.
- Kos, Janko**, *Dubovna zgodovina Slovencev* (Ljubljana, 1996).
- Kovačič, Franc**, "Petovij v zgodovini Južne Štajerske", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 5 (1908), str. 1–22.
- Kovačič Peršin, Peter**, *Dub inkvizicije: Slovenski katolicizem med restauracijo in prenovi* (Ljubljana, 2012).
- Lisjak Gabrijelčič, Luka**, "Uvod", v: *Dediščina razdeljenosti: Vzhod in Zahod po 1989*, ur. Luka Lisjak Gabrijelčič in Ferenc Laczó (Ljubljana, 2021), str. 7–15.
- Lukan, Walter**, *Iz "čmožolte kletke narodov" v "zlato svobodo": Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni* (Ljubljana, 2014).
- Lusa, Stefano**, *Razkroj oblasti: Slovenski komunisti in demokratizacija države* (Ljubljana, 2012).
- Luthar, Oto, et al.**, *The Land Between: A History of Slovenia* (Frankfurt am Main, 2008).
- Malmenvall, Simon**, "Pouk zgodovine in kolektivne identitete skozi politične spremembe v prvi polovici 20. stoletja", *Šolska kronika* 33, št. 2–3 (2024), str. 381–411.
- Maver, Aleš**, "Dolgi slovenski beg pred cerkveno latinščino", v: *Historični seminar 14*, ur. Mojca Žagar Karer in Katarina Šter (Ljubljana, 2021), str. 77–90.
- Maver, Aleš**, "Kako je France Prešeren ukradel slavo Valtunku", *Acta Histriae* 29, št. 1 (2021), str. 21–36.
- Maver, Aleš**, "Überlegungen zum Erhalt der gesellschaftlichen Hierarchien und Elitenwechsel am Beispiel Sloweniens im 20. Jahrhundert", v: *Europa südöstlich des*

- Westens: Historische An- und Einsichten*, ur. Mira Miladinović in Harald Heppner (Ljubljana, 2023), str. 111–138.
- Maver, Aleš**, "Zapleteni zemljepis demokratizacije: Prehodi v demokracijo v srednji in vzhodni Evropi ob koncu 20. stoletja", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 3 (2022), str. 791–822.
- Melik, Vasilij**, "Jugoslavija – zgodovinska zmota ali nuja?", *Časopis za zgodovino in narodopisje* 65=Nv30, št. 1 (1994), str. 51–54.
- Melik, Vasilij**, "Nacionalni programi Matije Majarja - Ziljskega", v: *Slovinci 1848–1918: Razprave in članki*, ur. Viktor Vrbnjak (Maribor, 2002), str. 58–65.
- Melik, Vasilij**, "Politični profil Antona Korošca", v: *Slovinci 1848–1918: Razprave in članki*, ur. Viktor Vrbnjak (Maribor, 2002), str. 647–654.
- Melik, Vasilij**, "Slovinci skozi čas", v: *Slovinci 1848–1918: Razprave in članki*, ur. Viktor Vrbnjak (Maribor, 2002), str. 18–35.
- Mihelič, Darja**, "Die Christianisierung Karantaniens in den Augen der Historiker des 15.–18. Jahrhunderts", *Histoire des Alpes = Storia delle Alpi = Geschichte der Alpen* 10 (2005), str. 39–56.
- Moll, Martin**, "Die 'blutende Wunde' im Süden: Eine neue Grenze entsteht," v: *Bundesland und Reichsgau: Demokratie, „Ständestaat“ und NS-Herrschaft in der Steiermark 1918–1945*, ur. Alfred Ableitinger (Wien/Dunaj–Köln–Weimar, 2015), str. 289–316.
- Movrin, David**, "Fran Bradač, Anton Sovre, Milan Grošelj, Jože Košar in Fran Petre: latinščina in grščina na ljubljanski univerzi v desetletju po vojni", *Zgodovinski časopis* 68, št. 3–4 (2014), str. 432–477.
- Paternu, Boris**, "Kako brati 'Krst pri Savici'?", *Slavistična revija* 54, št. 3 (2006), str. 83–93.
- Perovšek, Jurij**, "Karađorđevići in slovenske politične stranke 1918–1941", *Studia Historica Slovenica* 23, št. 2 (2023), str. 313–360.
- Perovšek, Jurij**, "Misel o Sloveniji in njeno udejanjanje v času od Majniške deklaracije do oblikovanja Države SHS in Narodne vlade SHS v Ljubljani", *Studia Historica Slovenica* 18, št. 2 (2018), str. 421–442.
- Perovšek, Jurij**, "Slovinci in habsburški vladar v letih 1914–1918", *Studia Historica Slovenica* 15, št. 2 (2015), str. 281–300.
- Rahten, Andrej**, *Od Majniške deklaracije do habsburške detronizacije: Slovenska politika v času zadnjega habsburškega vladarja Karla* (Celje, 2016).
- Rahten, Andrej**, *Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu: Slovenska parlamentarna politika v Habsburški monarhiji 1897–1914* (Celje, 2001).
- Rahten, Andrej**, "Slovenske narodnoemancipacijske težnje v postimperialni tranzicijski dobi", *Acta Histriae* 29, št. 1 (2021), str. 111–134.
- Rahten, Andrej**, *V prah strti prestol: Slovensko dožemanje habsburške dinastije v postimperialni dobi* (Celje, 2023).
- Repe, Božo**, "Karađorđevići in vladarska ideologija pri Slovencih", *Studia Historica Slo-*

venica 23, št. 2 (2023), str. 529–562.

Romanenko, Sergej, "Višenacionalna država i/ili višestranački system – SSSR I SFRJ 1985. –1991.", v: *Slovenska pot iz enopartijskega v demokratični sistem*, ur. Aleš Gabrič (Ljubljana, 2012), str. 33–51.

Sasse, Gwendolyn, *Der Krieg gegen die Ukraine: Hintergründe, Ereignisse, Folgen* (München, 2022).

Štih, Peter, in Simoniti, Vasko, *Na stičišču svetov: Zgodovina Slovenije od prazgodovinskih kultur do 18. konca stoletja* (Ljubljana, 2009).

Štuhec, Marko, "Nebotičnik na Balkanu: Zgodovina prostora nekdanje Jugoslavije in Balkana v učbenikih zgodovine za slovenske gimnazije od Avstro-Ogrske do samostojne Slovenije", *Studia Historica Slovenica* 22, št. 1 (2022), str. 131–188.

Štuhec, Miran, "Kulturnopolitične in jezikovnopolitične razmere na Slovenskem ob koncu prve svetovne vojne", *Studia Historica Slovenica* 20, št. 1 (2020), str. 205–226.

Udovič, Boštjan, "Danke Deutschland!: The political and diplomatic contribution of the Federal Republic of Germany to the creation of independent Slovenia", *Acta Histriae* 30, št. 2 (2022), str. 535–564.

Vodušek Starič, Jerca, *Kako su komunisti osvojili vlast* (Zagreb, 2006).

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Avtorski izvlečki /
Author's Abstracts

DOI 10.32874/SHS.2024-07

Author: RAJŠP Vincenc

Ph.D.

Slovenian Institut in Vienna / Slowenisches Institut in Wien

Hanuschgasse 3, A–1010 Vienna, Austria

**Title: RELIGIOUS DEVELOPMENTS IN EASTERN EUROPE FROM THE 16TH TO THE 18TH CENTURIES.
THE SLOVENIAN VIEW**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 24 (2024), No. 2, pp. 277–322, 135 notes, 8 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Reformation, Protestantism, Lutheranism, Calvinism, Antitrinitarianism, Roman Catholic church

Abstract: The paper examines some of the features of religious development in Eastern Europe from the 16th to the 18th centuries. This period was a confessional era in which the main (permitted) factors were the Protestant Reformation of different directions: the Lutheran, Calvinist and anti-Trinitarian, and the post-Tridentine Roman Catholic Church. The situation varied from country to country, although it was common for the rulers to exert influence in the sense of the rule *cuius regio, eius religio*. Exceptions were the Polish-Lithuanian Commonwealth, with a law of 1573 allowing all Christian denominations, and the Principality of Transylvania, where Christian churches were also allowed by law. In the Ottoman-occupied Hungary, the Islamic religion existed alongside the Protestant and Catholic ones. The Roman Catholic Church's activities differed significantly from those in the other parts of the Catholic world in that the main pastoral workers were Franciscans from Bosnia.

DOI 10.32874/SHS.2024-08

Author: NEŽMAH Bernard

Ph.D., Research Counselor

Institute *Nova Revija* for the Humanities

Vodovodna cesta 101, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

**Title: HOW REPORTING ON THE UPRISING AGAINST THE TURKISH RULE
IN BOSNIA AND HERZEGOVINA IN THE YEARS 1875–1876
SHAPED THE MOST IMPORTANT SLOVENIAN NEWSPAPERS:
NOVICE, SLOVENEK AND SLOVENSKI NAROD**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*

Maribor, 24 (2024), No. 2, pp. 323–358, 96 notes, 7 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Bosnia and Herzegovina, uprising against Ottoman rule, Slovenian newspapers, *Novice*, *Slovenec*, *Slovenski narod*, history of journalism, media studies, agitational journalism, war reporter, pseudo-event, media stars, objective reporting

Abstract: This article analyses how the three most important Slovenian newspapers of the time, *Novice*, *Slovenec* and *Slovenski narod*, reported on the uprising against Ottoman rule in Bosnia and Herzegovina in 1875 and 1876. The focus is on analysing the influence of this war on the politics of newspapers and on the development of journalistic genres and journalism. The topic was chosen because there is a large gap in the history of journalism that has devoted relatively little attention to the 19th century period. The methods used in the article are discursive textual analysis and the analysis of the methods of media reporting; the object of study is specific newspaper articles.

Author: **PEROVŠEK Jurij**

Ph.D., Research Counsellor, Emeritus

Andraž nad Polzelo 398, SI–3313 Polzela, Slovenia

Title: SLOVENIAN VIEW ON BULGARIANS AND BULGARIA FROM THE END OF THE 19TH CENTURY TO THE SECOND WORLD WAR

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 24 (2024), No. 2, pp. 359–402, 165 notes, 11 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Slovenes and Bulgarians, Austrian period, Anton Bezenšek, Kingdom of the SHS/Yugoslavia, Yugoslav-Bulgarian Federation, Anton Novačan, Bulgarian governments, Alexandar Stamboliyski, Aleksandar Karadordević, Boris III. Coburg, cultural, artistic and social contacts.

Abstract: The article examines the views of cultural and scientific workers and Slovenian politicians on Bulgarians and Bulgaria from the 1860s to the Second World War. It is based on historical journalistic and newspaper material as well as scholarly literature. From the very beginning, Slovenians looked at Bulgarians and Bulgaria. Anton Bezenšek, the "father of Bulgarian shorthand", played a major role in this, and from the time he settled in Sofia in 1879 he worked passionately for South Slavic and especially Slovene-Bulgarian rapprochement. In Slovenia they followed all the important stages of Bulgarian development and strengthened cultural, artistic, social and other contacts between Slovenians and Bulgarians. There was a favourable attitude towards Bulgaria and the Bulgarians, and they also expressed their desire for rapprochement with the neighbouring Slavic nation in the Balkans.

Author: **ŠIMAC Miha**

Dr., docent

Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta, Oddelek za cerkveno zgodovino in patrologijo
Poljanska cesta 4, p. p. 2007, SI–1001 Ljubljana, Slovenia

**Naslov: "ČEŠKI BRATJE" V GOSPODOVEM VINOGRADU LAVANTINSKE ŠKOFIJE:
ČEŠKI IN MORAVSKI SEMENIŠČNIKI V MARIBORSKEM BOGOSLOVJU
1886–1895**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, letnik 24 (2024), št. 2, str. 403–442, 155 cit., 3 preglednice, 6 slik

Jezik: angleški (izvleček angleški in slovenski, povzetek slovenski)

Ključne besede: Čehi, Moravani, duhovniški kandidati, mariborsko bogoslovje, lavantinska škofija, študij, duhovniki, pastoralna

Izvleček: V osemdesetih in devetdesetih letih 19. stoletja je bilo v deželah sv. Vavla med mladeniči veliko zanimanja za duhovniški poklic. Zaradi tega so bila bogoslovna semenišča v čeških deželah zapolnjena in mladi kandidati so se s prošnjami obračali na druga semenišča v habsburški monarhiji. Prošnje mladih čeških in moravskih kandidatov so se zato v letih 1886–1892 znašle tudi v lavantinskem bogoslovnem semenišču. Prispevek želi na podlagi arhivskega gradiva, cerkvenih letopisov in časopisnihotic na kratko orisati in osvetliti prisotnost "bratov Čehov" v mariborskem bogoslovju. Večina od njih je tudi po koncu študija in mašniškem posvečenju ostala v lavantinski škofiji, kjer so bili s svojim delom in skrbjo za časni in dušni blagor ljudi po različnih župnijah vpeti v družbeno življenje na Štajerskem.

DOI 10.32874/SHS.2024-11

Author: **SIMČIČ Tomaž**

Professor of Slovenian language, History and Latin (retired)
Via Romagna 12, I–34134 Trieste, Italy

Title: **PRIMORSKA (THE SLOVENE LITTORAL) AND THE STRUGGLE FOR SLAVONIC LITURGY
AT THE TURN OF THE 19TH TO THE 20TH CENTURY**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 24 (2024), No. 2, pp. 443–472, 66 notes, 6 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Slavonic Liturgy, Glagolitic Liturgy, National Movement, Panslavism, Strossmayer Josip Juraj, Ricmanje, Diocese of Trieste and Capodistria, 19th century, 20th century

Abstract: The paper emphasizes the pan-Slovenian dimension of the struggle for Slavonic Liturgy as one of the political arguments for the justification of Slovenian self-determination, and builds on this theme by delving deeper into the events in The Slovene Littoral and Istria, and especially in the village of Ricmanje near Trieste in the first years of the 20th century. In doing so, it aims to show how the struggle for Slavonic Liturgy was closely linked to the rise of the Slovenian and Croatian national revival in The Slovene Littoral and Istria, and also conditioned the political development of the Slovenian Catholic movement in Trieste.

DOI 10.32874/SHS.2024-12

Author: **KLADNIK Tomaž**

Ph.D., Associated Professor
Slovenian Army
Engelsova 15, Kadetnica, SI–2111 Maribor, Slovenia

Co-Author: **ČOH KLADNIK Mateja**

Ph.D., Research Fellow
Study Centre for National Reconciliation
Tivolska cesta 42, SI–1000 Ljubljana, Slovenia

Title: **THE SLAVIC SOUTH IN MARIBOR'S MONUMENTS AND STREET NAMES**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 24 (2024), No. 2, pp. 473–508, 96 notes, 12 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Maribor, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Kingdom of Yugoslavia, Slovenian territory, monuments, streets

Abstract: Based on archival sources and the literature, the authors address the question of how the Slavic South shaped the image of Maribor after World War I. They note that at the end of the war, with the change in the system of government and the socio-political order, the city continued to develop according to the urban plan adopted at the end of the 19th century. The city's new strategic location and the change in its national and political structure and dynamics brought about radical changes which were also reflected in the naming and renaming of streets, and in the construction and demolition of monuments.

Author: **MUJDRICA Kaja**
M.A. in Pedagogy and M.A. in History, Young Researcher
Co-Author: **BAJC Gorazd**
Ph.D., Full Professor
University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: **THE FRENCH PERSPECTIVE ON THE SLOVENIAN-SERBIAN CONFLICTS IN 1989**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 24 (2024), No. 2, pp. 509–536, 77 notes, 4 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Yugoslavia, Slovenia, Serbia, France, diplomacy, Slovenian-Serbian conflicts, Slobodan Milošević, Cankarjev dom, amendments to the Slovenian constitution, "Rally of Truth"

Abstract: Based on an analysis of material from the French diplomatic archives of the Ministry of Europe and Foreign Affairs in Nantes and La Courneuve, as well as the French newspapers *Le Monde* and *Le Figaro*, this article examines the French perspective on Slovenian-Serbian political relations in 1989. The authors focus on three key events: the assembly in Cankarjev dom on 27 February; the adoption of the amendments to the Slovenian constitution on 27 September and the failed "Rally of Truth" in Ljubljana on 1 December. They paid particular attention to aspects of the reporting by diplomats from the French Embassy in Belgrade.

Author: **MAVER Aleš**
Ph.D., Associate Professor
Co-Author: **MAVREK Timotej**
Student of History and Theological and Religious Studies
Co-Author: **HORVAT Maj**
Student of History and History of Art
University of Maribor, Faculty of Arts, Department of History
Koroška cesta 160, SI–2000 Maribor, Slovenia

Title: **ON TWO ENTRIES INTO SLOVENIAN HISTORY**

Studia Historica Slovenica

Časopis za družboslovne in humanistične študije / *Humanities and Social Studies Review*
Maribor, 24 (2024), No. 2, pp. 537–564, 66 notes, 5 pictures

Language: Original in Slovene (Abstract in Slovene and English, Summary in English)

Keywords: Slovenian history, Central Europe, South Slavic integration, France Prešeren, Ivan Cankar, upheavals of the 20th century

Abstract: The paper examines the relationship between two possible entries into Slovenian history and the dynamics of the relationship between them in the 20th century. The focus is on the role of the "south-eastern current". The current relationship between these two possible entries into Slovenian history has undoubtedly been significantly (co)determined by the unfolding of three major Slovenian turning points in the 20th century, after the First and Second World Wars and after 1989, respectively. At the same time, the very suddenness and thoroughness of the Slovenian turn to the South-East after the First World War did not mean that there were no preconditions for it in the earlier period. One of the essential entry points for it was, at least in our view, the embarrassment about the origins of Christianity in the historical Slovenian areas. In addition, it is important to point out a fundamental uncertainty that has accompanied the quest for the and for the (greater) political independence of Slovenes since the formulation of the programme for a united Slovenia and in spite of it.

S *tudia*
H *istorica*
S *lovenica*

Uredniška navodila avtorjem /
Editor's Instructions to Authors

Uredniška navodila avtorjem

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** je znanstvena periodična publikacija, ki jo izdajata Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča in ZRI dr. Franca Kovačiča Maribor. Revija objavlja izvirne znanstvene članke s področja zgodovine in ostalih humanističnih in družboslovnih ved, ki mejijo na zgodovinsko znanost.
2. Revija ***Studia Historica Slovenica*** izhaja v treh številkah letno. V dveh številkah objavlja prispevke v slovenskem jeziku – s povzetkom (*Summary*) v angleškem, nemškem, italijanskem, francoskem ali ruskem jeziku ter izvlečkom (*Abstract*) in ključnimi besedami (*Key words*) v angleškem jeziku. Ena številka je tudi tujejezična in je namenjena objavam prispevkov domačih in tujih avtorjev v enem od svetovnih jezikov – s povzetkom in izvlečkom v slovenskem jeziku.
3. **Prispevek** (napisan z urejevalnikom teksta *Word for Windows*) mora (opremljen z vsemi obveznimi prilogami) obsegati **najmanj eno in pol avtorsko polo oz. 24 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 55.000–60.000 znakov brez presledkov) in **lahko obsega do 40 enostransko tipkanih strani s po 30 vrsticami na stran** (ok. 100.000 znakov brez presledkov). Prispevek mora biti napisan v pisavi *Times New Roman* v velikosti 12 pt, z medvrstičnim razmikom 1,5 (opombe v pisavi v pisavi *Times New Roman* v velikosti 10 pt, z medvrstičnim razmikom 1).

Prispevek mora biti poslan uredništvu **po elektronski pošti** (na dva naslova):

e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com

4. **Avtor** mora navesti naslednje podatke: ime in priimek, akademski naslov, delovno mesto, ustanovo zaposlitve, njen naslov in naslov elektronske pošte (e-mail). Avtor ob oddaji članka zagotavlja, da članek še ni bil objavljen in se obvezuje, da ga ne bo objavil drugje.
5. **Slikovni material** mora biti poslan kot priloga e-pošti (vsaka slika posebej) v obliki digitalne kopije ali v eni od naslednjih digitalnih oblik: JPG, TIF ali PDF, opremljen **s podnapisom in navedbo vira**.

6. Oddani prispevek mora biti opremljen: s **povzetkom** (60–75 vrstic), **izvlečkom** (6–10 vrstic) in **ključnimi besedami v slovenskem jeziku** ter s **prevodi izvlečka, povzetka in ključnih besed v angleškem ali nemškem jeziku**.

Izvleček mora biti razumljiv sam po sebi brez branja celotnega besedila članka. Pri pisanju se uporabljajo cele povedi, izogibati se je potrebno slabše znanim kraticam in okrajšavam. Izvleček mora jasno izražati avtorjev primarni namen oziroma doseg članka, razlog, zakaj je bil napisan, ter opis tehnike raziskovalnega pristopa (osnovna metodološka načela).

Ključne besede morajo odražati vsebino prispevka in biti primerne za klasifikacijo (UDK).

Povzetek mora predstaviti namen prispevka, glavne značilnosti in metodologijo raziskovalnega dela ter najpomembnejše rezultate in sklepe.

7. **Besedilo prispevka** mora biti pregledno in razumljivo strukturirano (naslovi poglavij, podpoglavij), tako da je mogoče razbrati namen, metodo dela, rezultate in sklepe. **V uvodu** je potrebno predstaviti dosežke dosedanjih raziskav o obravnavani temi (vključno z mednarodnimi referencami) in napovedati namen članka oziroma razlog, zakaj je bil napisan.
8. **Opombe** morajo biti pisane enotno kot **sprotne opombe pod črto**. So vsebinske (avtorjev komentar) in bibliografske (navedba vira, uporabljene oz. citirane literature).

a. **Bibliografska opomba** mora ob prvi navedbi vsebovati celoten naslov oz. nahajališče: ime in priimek avtorja, naslov dela (ko gre za objavo v reviji ali zborniku naslov le-tega), kraj in leto izida, strani. ... idr.:

primer – **monografija**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), str. OD–DO;

primer – **članek v reviji**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO;

primer – **članek v časniku**: (avtor), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, št. 48, str. OD–DO;
primer – **prispevek v zborniku**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), str. OD–DO;
primer – **spletna stran**: *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, dostopno na: <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

Nato pa se **v naslednjih opombah z isto referenco uporablja smiselna okrajšava**

(dalje: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, str. OD–DO)

(dalje: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", str. OD–DO).

- b.** Pri navajanju **arhivskih virov** je potrebno navesti: arhiv (ob prvi navedbi celotno ime, v primeru, da ga uporabljamo večkrat, je treba navesti okrajšavo v oklepaju), ime fonda ali zbirke (signaturo, če jo ima), številko fascikla (arhivske škatle) in arhivske enote ter naslov navajanega dokumenta:

primer: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, AŠ 7, pismo Davorina Trstenjaka Pavlu Turnerju iz Starega Trga, 7. junij 1889.

9. Na koncu prispevka je potrebno dodati abecedni seznam VIROV in LITERATURE (primer):

VIRI (ločeno: arhivski viri, objavljeni viri, časopisni viri in internetni viri)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, AŠ 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar – Maribor, letnik 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, dostopno na: <http://www.ecodices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, pridobljeno: 14. 1. 2019.

LITERATURA

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, št. 1–2 (2005), str. OD–DO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", v: Štih, Peter in Balkovec, Bojan (ur.), *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (Ljubljana, 2004), str. OD–DO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

10. **Prispevki so recenzirani; recenzije** so anonimne. Na osnovi pozitivnega mnenja recenzentov je članek uvrščen v objavo.
11. Za znanstveno korektnost vsebine prispevka in točnost podatkov **odgovarja avtor**.
12. **Avtor je dolžan zagotoviti jezikovno neoporečnost besedil**, uredništvo pa ima pravico članke dodatno jezikovno lektorirati. Uredništvo posreduje avtorju **prvo korekturo** prispevka, ki jo mora vrniti uredništvo **v roku treh dni**; širjenje obsega besedila ob korekturah ni dovoljeno. Pri korekturah je treba uporabljati korekturna znamenja, navedena v Slovenski pravopis (1962), Slovenski pravopis 1. Pravila (1990). **Drugo korekturo** opravi uredništvo.

Dodatna pojasnila lahko avtorji dobijo pri članih uredništva.

Uredništvo SHS

Editor's Instruction to Authors

1. ***Studia Historica Slovenica (SHS)*** is a periodical scientific publication published by the Historical association of Dr. Franc Kovačič and ZRI Dr. Franc Kovačič, Maribor, Slovenia. The publication publishes original scientific historical articles and other humanistic and sociological articles that adjoin historical science.
2. ***Studia Historica Slovenica*** is issued in three volumes a year. The first two volumes publish articles in Slovene language – with summaries in English, German, Italian, French or Russian language and abstracts in English. The third volume is also a foreign language volume, which is intended for publishing articles written by local and foreign authors in one of the world languages – with summaries and abstracts in Slovene language.
3. **An article** (edited in Microsoft Word for Windows) **must include at least 24 pages with 30 rows per page** (app. 55.000–60.000 characters (no spaces)) and **can include up to 40 pages with 30 rows per page** (app. 100.000 characters (no spaces)). It must be written in the Times New Roman font, size 12 pt, with a spacing of 1,5 (footnote in the Times New Roman font, size 10 pt, with a spacing of 1). The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language.

The article must be sent **by e-mail:**

e-mail: shs.urednistvo@gmail.com; darko.fris@gmail.com

4. **The author** must submit the following data: name and surname, academic title, occupation, institution of occupation, its address, and e-mail. By submitting the article, the author ensures that the article has not yet been published and undertakes not to publish it elsewhere.
5. **Picture material** must be in the form of a digital copy (each picture separately) or in one of the following digital formats: JPG, TIF or PDF, provided with **a subtitle and an indication of the source.**

6. Delivered article must be equipped with: a **summary** (60–75 lines), an **abstract** (6–10 lines) and **key words**. English or German translations of the abstract, summary, and keywords are also required.

The summary must be understandable by itself, without reading the article as a whole. In writing whole sentences must be used, less known abbreviations and shortenings should be avoided. Summary must contain the author's primary goal and the purpose of the article, the reason why it was written and the description of research techniques (primary methodological principles).

Key words must reflect the content of the article and must be adequate to classification (UDK).

The abstract must present the purpose of the article, its main characteristics and the methodology of research work as well as the most significant results and conclusions.

7. **The text** of the article must be clear and intelligibly structured (chapter titles, sub-chapters) for the purpose of clear recognition of article's aim, work methods, results and conclusions.

Notes must be uniquely formed as **footnotes**, which can be contextual (author's comment) and bibliographical (source quotation, quoted literature).

- a. On first quotation, a **bibliographical footnote** must contain an entire title or location: author's name and surname, title (review or miscellany title when published in it), place and date of issue, pages etc.:

Example – **monograph**: Jože Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005), p. FROM–TO;

Example – **scholarly article**: Darko Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), pp. FROM–TO;

Example – **newspaper article**: (author), "Volitve v mariborski mestni zastop", *Slovenski gospodar*, 27. 11. 1873, No. 48, pp. FROM–TO;

Example – **miscellany**: Vasilij Melik, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine: zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih and Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), pp. FROM–TO;

Example – **website:** *Zürcher Wappenrolle – e.codices*, <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019

On following quotations with the same reference logical shortenings are used

(hereinafter: Mlinarič, *Studeniški dominikanski samostan*, pp. FROM–TO).

(hereinafter: Friš, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke", pp. FROM–TO).

- b.** While quoting **archival sources**, the archive must be stated: archive (whole name on first quotation, on following quotations use a shortening in brackets), name of fond or collection (signature, if given), number of fascicle (box) and archival unit, address of quote document.

Example: Pokrajinski arhiv Maribor (PAM), fond Pavel Turner, box 7, letter of Davorin Trstenjak to Pavel Turner from Stari Trg, 7. 12. 1889.

8. An alphabetical list of SOURCES and LITERATURE should be added at the end of the article (example):

SOURCES (separately: primary sources, published sources, newspapers and internet sources)

PAM – Pokrajinski arhiv Maribor, fond Pavel Turner, AŠ 7.

Perovšek, Jurij, *Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929)*, Viri 13 (Ljubljana, 1998).

Slovenski gospodar – Maribor, years 1873–1888.

Zürcher Wappenrolle – e.codices, available at <http://www.e-codices.unifr.ch/de/list/one/snm/AG002760>, accessed: 14. 1. 2019.

LITERATURE

Friš, Darko, "Banovinska konferenca Jugoslovanske nacionalne stranke leta 1937 v Ljubljani", *Zgodovinski časopis* 59, No. 1–2 (2005), pp. FROM–TO.

Melik, Vasilij, "Vprašanje regij v naši preteklosti", in: *Regionalni vidiki slovenske zgodovine : zbornik referatov XXXI. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, ed. Peter Štih and Bojan Balkovec (Ljubljana, 2004), pp. FROM–TO.

Mlinarič, Jože, *Studeniški dominikanski samostan: ok. 1245–1782* (Celje, 2005).

S *tudia* **H** *istorica* **S** *lovenica*

9. Articles are peer-reviewed; **reviews** are anonymous. An article is placed for publishing on the basis of reviewer's positive view.
10. **Author is responsible** for the article's scientific content and accuracy of data.
11. The authors should ensure that their contributions meet acceptable standards of language. The editorial board reserves its right to further edit the articles. The editorial board sends **the first correction back** to the author, who has to return it **in three days**; enlargement of text while correcting is not permitted. While correcting corrective signs, as stated in the orthography, must be used. The editorial board performs the **second correction**.

Additional explanations are available with the editorial board.

Editorial board of Studia Historica Slovenica (SHS)